

2

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE KURAM VE UYGULAMALI ÇALIŞMALAR

Editörler

Prof.Dr. FİLİZ KUTLUAY TUTAR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

**SOSYAL, BEŞERİ VE
İDARİ BİLİMLERDE KURAM VE
UYGULAMALI ÇALIŞMALAR**

Editörler

Prof. Dr. FİLİZ KUTLUAY TUTAR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Kuram ve Uygulamalı Çalışmalar 2

Editörler: Prof. Dr. FİLİZ KUTLUAY TUTAR

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait KORKMAZ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Ekim 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-5698-91-9

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm.....1

BİST Banka Endeksi İşletmelerinin Bağımsız Denetim Raporlarında Sundukları
Kilit Denetim Konularının İncelenmesi
Adile AKTAR

2. Bölüm.....13

Türk Turizm Sektöründe Kurvaziye Turizmi
Mevcut Durum ve Potansiyel Gelişme
Ahmet Salih İKİZ

3. Bölüm.....25

Döngüsel Ekonomi Modelinde Tersine Lojistik ve Atık Yönetimi
Melek TAVLAN, Ahmet Alper SAYIN, Kemal KAMACI

4. Bölüm.....54

Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Drone ve
İHA'ların Rolünün İncelenmesi
Muhammed ÇELİK, Murat SAYDAM, Ahmet Alper SAYIN, Hüseyin KUTBAY

5. Bölüm.....74

Kamu Yönetiminde Açık Veri Politikaları: Fırsatlar, Zorluklar ve Stratejiler
Arzu YILDIRIM

6. Bölüm.....87

Ekonomik Rasyonalite – Ekonomik Adalet İlişkisi
Başak Gül AKAR

7. Bölüm.....100

Mobbingin Ceza Hukuku Çerçevesinde İncelenmesi: Akademisyenler ve
Avukatlar Üzerine Bir Değerlendirme
Betül Asena SÖNMEZ

8. Bölüm.....129

Türkiye’de İllerin Kredi Bazında Dağılımı: İstanbul İli Analizi
Burcu KILINÇ SAVRUL, Günay KOYUNCU

9. Bölüm.....177

Renklerin Reklam Algısı Üzerine Etkisi:
“Türkiye Ekonomi Bankası Reklam Örneği”

Doğan KORKMAZ

10. Bölüm.....202

Dijital Risk: Gençlik Kültürü ve Sosyal Medyanın Görünmeyen Tehditleri

Elif BİROL

11. Bölüm.....211

Yükseköğretimde Kalite Kültürünün Kurumsallaşması: Eğitim Politikalarında
Sürdürülebilirlik ve YÖKAK Uygulamaları Üzerine Kuramsal Bir İnceleme

Emine Büşra AYGÜN

12. Bölüm.....224

Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Geleneksel ve Alternatif Yöntemler:
Kira Sertifikaları Uygulamaları

Fatih AKBAŞ

13. Bölüm.....249

Tüketici Alışkanlıklarını Anlamanın Bilimsel Yolu:
Nöropazarlama ve Teknikleri

Gonca DOĞRU

14. Bölüm.....262

Avukatlık Kanunu Çerçevesinde Bazı Akademik Unvanların Avukatlık
Mesleği ile Bağdaşmaması Meselesi: Mevzuatın Yorumu ve

Teorik Bir Yaklaşım

Kaan DÜZDEMİR

15. Bölüm.....272

MEB’in “İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” Uygulamasının İlkokul Öğrencilerinin
Çevre Bilinci Üzerindeki Etkisi: Samsun Atakum Örneği

Muazzez ÖZDEMİR

16. Bölüm.....288

Post-Keynesyen Yaklaşımda Devlet

M. Oğuz ARSLAN

17. Bölüm.....303

Karlofça'dan Pasarofça'ya (1699–1718): Osmanlı, Venedik ve
Habsburg Sınırlarında Hukuki Kimlik
(Kaçak, Mülteci Algısı ve İade Protokolleri)
Şeref Can ÖZBEK

18. Bölüm.....322

Sosyal Güvenlik Kurumu Gelir Kaynaklarından Sosyal Güvenlik Primlerinin
(SGK Primleri) Muhasebeleştirilmesi
Ümmü ALTIN, Musa ALTIN

1. Bölüm

Bist Banka Endeksi İşletmelerinin Bağımsız Denetim Raporlarında Sundukları Kilit Denetim Konularının İncelenmesi

Adile AKTAR ¹

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ilk başlarında küresel anlamda büyük bir etki yaratmış olan muhasebe skandalları yaşanmıştır. Bu skandallar finansal tablolar üzerinde gerçekleştirilen hileli işlem riskini artırmış ve halihazırdaki bağımsız denetim faaliyetlerinin ne denli yetersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Böylelikle bu skandallarla birlikte yüksek kaliteli bağımsız denetim süreçlerine duyulan ihtiyaç artmıştır (Varıcı ve Çağırın, 2019: 195).

Bu süreçte bağımsız denetim raporlarında eksik ve yalnızca genel bilgilerin sunulmuş olması nedeniyle bu raporların bilgi kullanıcılarının bilgi ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamaması gibi hususlar bilgi içeriği açısından daha zengin, daha önemli bilgilerin yer aldığı, daha şeffaf ve daha yüksek iletişim değeri bulunan bağımsız denetim raporlarının sunulmasını zorunlu hale getirmiştir (Liang ve ark., 2023: 1244).

2020 yılında bu kapsamda Uluslararası Denetim ve Denetçi Standartları Kurulu (IAASB) ilk defa kilit denetim konuları başlığı kullanmış, bağımsız denetim sürecinde şeffaflığın artırılması ve bağımsız denetim raporlarında daha önemli ve daha ihtiyaca uygun bilgilerin sunulması için gereken adımları atmaya başlamıştır (Atay ve Polat Çeltikçi, 2021). Bu adımlar arasında yer alan “BDS 701- Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı” (BDS 701) kilit denetim konuları kapsamında yer alan hususların belirlenmesi ve bağımsız denetçi raporlarında sunulması hususlarını açıklamaktadır. BDS 701 finansal raporların güvenilirliğini ve bağımsız denetimin kalitesini artırmaktadır.

Bu bölümde BDS 701 kapsamında kilit denetim konularına değinilmiştir. Ayrıca BİST Banka Endeksi işletmelerinin 2023 ve 2024 yılları dönem sonu bağımsız denetim raporlarında bildirilen kilit denetim konuları incelenmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Gelendost Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü- Maliye Programı, Orcid: 0000-0001-7632-4552

BDS 701 KİLİT DENETİM KONULARININ BAĞIMSIZ DENETÇİ RAPORUNDA BİLDİRİLMESİ STANDARDI KAPSAMINDA KİLİT DENETİM KONULARI KAVRAMI

Bilgi kullanıcılarının daha detaylı ve daha yüksek güvenilirlikte bilgilere olan ihtiyaçlarının artmasıyla birlikte IAASB, 2015 yılında bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konularının sunulmasına ilişkin olarak BDS 701'i yayınlamıştır. Yaşanan bu önemli gelişmenin ardından ülkemizde BDS 701 yürürlüğe girmiştir. 1 Ocak 2017 tarihi itibarıyla borsada işlem görmekte olan işletmeler, ile 1 Ocak 2018 tarihi itibarıyla Türk Ticaret Kanunu kapsamında bağımsız denetime tabi tutulan diğer işletmeler için zorunlu kılınmıştır. Bu düzenleme ile birlikte denetim raporlarında kilit denetim konuları için ayrı bir bölüm ayrılarak, bağımsız denetçinin, denetim faaliyeti süresince en fazla odaklanmış olduğu, en riskli ya da en kritik bulunduğu hususların bu bölümde açıklanması sağlanmaya çalışılmıştır (Varıcı ve Çağıran, 2021). Burada temel amaç; bağımsız denetim raporunu kullanacak olan işletme paydaşlarının denetleme sürecindeki önemli yönleri dikkat etmelerini sağlamak olmuştur (Kavut ve Güngör, 2018).

BDS 701 kapsamında kilit denetim konuları; “denetçinin mesleki muhakemesine göre, cari döneme ait finansal tabloların denetiminde en çok önem arz eden konulardır” şeklinde tanımlanmaktadır (BDS, 701). Buna göre bu standardın temel amacı, bağımsız denetçi raporunda ayrı ve özel bir bölümde sunulacak olan kilit denetim konularına ilişkin olarak bağımsız denetçinin sorumluluklarının belirlenmesidir (Gönen ve Yıldırım, 2019: 153).

Bedard ve ark., (2014)'na göre kilit denetim konuları; bağımsız denetçinin mesleki muhakemesi bağlamında seçmiş olduğu ve bağımsız denetim esnasında özellikle en çok odaklandığı konulardır.

Celayir ve Türedi (2021)'ye göre kilit denetim konuları; bağımsız denetçinin mesleki muhakemesi kapsamında cari dönemin finansal tablolarında en fazla önemi bulunan ve denetim faaliyeti esnasında daha çok öne çıkan konular olarak tanımlanmaktadır.

Adana ve Özbirecikli (2020)'ye göre kilit denetim konuları şu şekilde örneklendirilebilir:

- Yüksek risk ya da yüksek önemli yanlışlık riski taşıdığı düşünülen stoklar,
- Şüpheli hale gelen alacakların tahmini ya da maddi duran varlıkların ekonomik ömürlerinin tahmini gibi önemli yargı içermekte olan hususlar,
- Çok fazla depo bulunması ya da fiili depo sayımına katılmanın mümkün olmaması gibi bağımsız denetim faaliyeti sırasında karşı karşıya gelinen önemli zorluklarla ilgili hususlar,
- İç kontrol sisteminde tespit edilen eksiklikler,

- İşletmelerin üst yönetimlerinde yaşanan değişiklikler,
- Dönem sonunda yeni bir işyerinin alınması gibi bağımsız denetçinin göstereceği yaklaşım üzerinde büyük etki ve değişikliklere neden olması muhtemel hususlardır.

Kilit denetim konuları işletmelerin taşıdıkları riskler ve iç kontrol sistemlerinin etkinlik durumları ile ilgili önemli ipuçları içermektedir (Tez ve Gençoğlu, 2022). Bu kapsamda işletmelerle ilgili olan tüm paydaşlara ihtiyaç duydukları önemli bilgilerin doğru biçimde iletilmesi için kilit denetim konuları son derece kritiktir (Akdoğan ve Bülbül, 2019: 4).

Bağımsız denetim raporlarında sunulan kilit denetim konuları; işletmelerin daha şeffaf hareket etmelerini ve böylelikle finansal tablolardan fayda sağlayan paydaşların yüksek güvenilirlikte bilgilere ulaşabilmelerini, sonuç olarak bağımsız denetim kalitesinin yükselmesini sağlamaktadır (Erdoğan ve ark., 2018).

KİLİT DENETİM KONULARININ BELİRLENMESİ SÜRECİ

BDS 701, bağımsız denetçinin kilit denetim konularını belirlemesi sürecine katkı sunmak için muhakemeye dayalı bir karar verme stratejisi uygulamakta olan iki aşamalı bir süreçten meydana gelmektedir. Sürecin ilk aşaması, bağımsız denetçinin üst yönetimden sorumlu olan kişilere bildirilmesi gereken hususlar içerisinden hangilerinin bağımsız denetim faaliyetinin yürütülmesi esnasında özellikle dikkat edilmesi gereken konular olduğunun tespit edilmesidir.

Bağımsız denetçinin, kilit denetim konularını belirlerken izlemesi gereken sürecin ikinci aşaması ise bağımsız denetçinin azami seviyede dikkat etmesi gerektiğini düşündüğü konular arasından en fazla önem taşıyan konuları tespit etmesidir (Doğan, 2018: 70-71).

Bağımsız denetçilerin kilit denetim konularını belirleme sürecinde dikkat etmeleri gereken hususlar şunlardır (Uzay ve Köylü, 2018: 50; KGK, 2025):

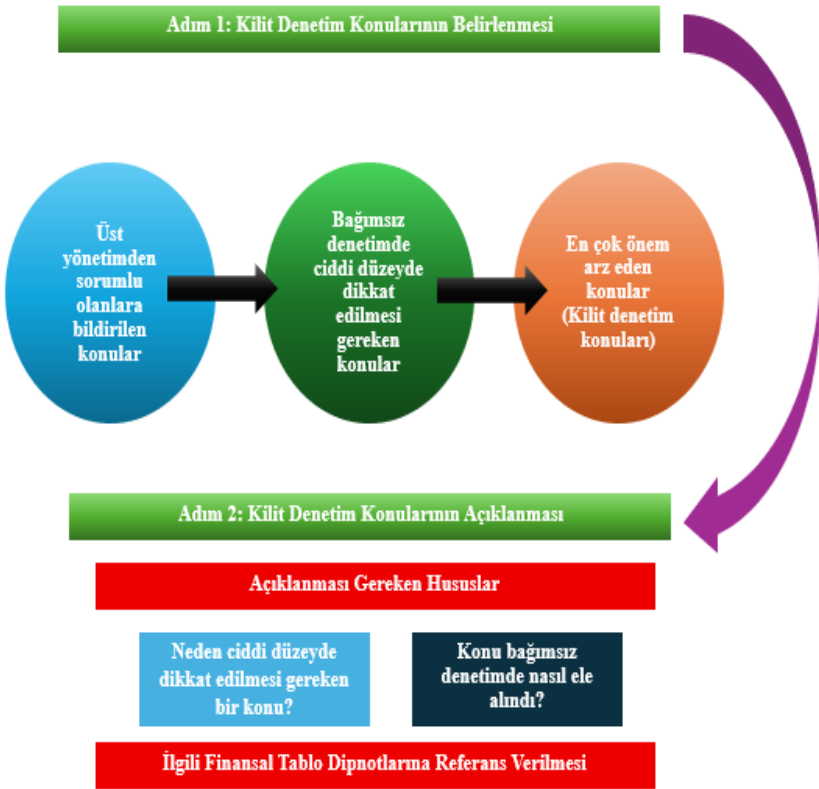
- Paydaşlar için konunun arz ettiği önem,
- Finansal tablolar kapsamında konunun önemlilik düzeyi,
- Bağımsız denetim faaliyetinde en yüksek derecede önem taşıyan konuların sayısı,
- Finansal tablolarda yer alan yanlışlıkların çeşitleri ve önemlilik düzeyleri,
- Konulara dayanağı durumundaki muhasebe politikalarının özellikleri,
- Denetim prosedürlerinin uygulanmasında ve sonuçların değerlendirilmesinde karşılaşılan zorluklardır.

Bağımsız denetçiler kilit denetim konularını belirlerken bunların işletmelere özgü olmasına ve bildirilen kilit denetim konularının bağımsız denetçinin bağımsız denetim raporundaki denetim görüşünü yansıtmaya dikkat etmelidirler (Sayar ve Ergüden, 2016: 95).

KİLİT DENETİM KONULARININ BAĞIMSIZ DENETİM RAPORUNDA AÇIKLANMASI

Kilit denetim konularının belirlenmesinden sonraki en önemli aşama, bildirilen kilit denetim konularının bağımsız denetim esnasında bağımsız denetçi tarafından nasıl ele alındığıyla ilgili açıklamaların yapılmasıdır. Bu açıklama nedeniyle bağımsız denetim raporunda yer verilecek bilgilerin detay seviyeleri BDS 701'e göre "mesleki muhakeme konusu" olarak nitelendirilmiştir (Coşkun, 2020: 55).

Aşağıda yer alan Şekil 1'de kilit denetim konularının tespit edilmesi ve açıklanmasına ilişkin süreç görülmektedir (KPMG, 2016).

Şekil 1: Kilit Denetim Konularının Belirlenmesi ve Açıklanmasına İlişkin Aşamalar

Kaynak: KPMG, 2016.

Şekilde görüldüğü ve önceki bölümde de bahsedildiği üzere; kilit denetim konularının bağımsız denetim raporlarında sunulması iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. Bağımsız denetçi tarafından üst yönetimden sorumlu olan kişilere bildirilecek olan kilit denetim konularının belirlenmesi aşaması ilk aşama iken, sürecin ikinci aşaması bağımsız denetim raporunda kilit denetim konuları başlığı kapsamında bu konuların açıklanmasıdır.

Kilit denetim konularının işletme paydaşları tarafından anlaşılabilmesi için bağımsız denetçi; ayrı ayrı her kilit denetim konusu için yaptığı açıklamada denetim süreci boyunca benimsediği yaklaşımları, kullandığı prosedürleri ve işletmeye özgü olan bütün koşulları göz önüne almalı ve bu hususları bağımsız denetim raporunda bildirmelidir.

Bağımsız denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularının işletmeye özgü olması, bağımsız denetim raporlarının anlaşılabilirliğinin artırılması bağlamında büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle bağımsız denetim raporunda sunulacak olan kilit denetim konularının bildirilmesinde en yüksek düzeyde önem arz eden konular seçilmeli, standartlaşmış ve genel ifadelerin kullanımından uzak durulmalıdır (Tezcan, 2019: 70).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Yürütülmüş olan bu araştırmanın amacı, BİST Banka Endeksi işletmelerinin bağımsız denetim raporlarında sunulmuş olan kilit denetim konularının irdelenmesidir.

Araştırma BİST Banka Endeksi işletmelerinin 2023 ve 2024 yıllarına ait bağımsız denetim raporlarını kapsamaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada BİST Banka Endeksi işletmelerinin 2023 ve 2024 yıllarına ilişkin bağımsız denetim raporlarında sunulmuş olan kilit denetim konuları incelenmiştir. Bahsi geçen araştırma yöntemi Keleş (2022)'in “Denetçi Raporlarında Kilit Denetim Konularının Bildirilmesi: Borsa İstanbul (BİST) İnşaat Endeksi İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma” isimli çalışmasından uyarlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu kısmında BİST Banka Endeksi'nde yer almakta olan işletmelerin 2023 ve 2024 yıllarına ait bağımsız denetim raporlarında hangi hususların kilit denetim konusu olarak sunulduğu ve sunulan kilit denetim konularının sayılarına ilişkin olarak elde edilen bulgular sunulacaktır.

BİST Banka Endeksi’nde yer alan işletmeler ve bu işletmelerin 2023 ve 2024 yıllarına ait bağımsız denetim raporlarında sunulan kilit denetim konularının sayıları Tablo 1’de görüldüğü şekildedir.

Tablo 1: BİST Banka Endeksi’nde Yer Alan İşletmeler ve Sunulan Kilit Denetim Konusu Sayıları

İşletme Adı	Sektör Kimliği	Bildirilen Kilit Denetim Konusu Sayısı	
		2023	2024
AKBANK T.A.Ş.	AKBNK	2	3
ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.	ALBRK	1	1
ICBC TURKEY BANK A.Ş.	ICBCT	2	2
ŞEKERBANK T.A.Ş.	SKBNK	2	2
TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.	GARAN	3	3
TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.	HALKB	3	2
TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.	ISCTR ISATR ISBTR	3	2
TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.	TSKB	3	2
TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T. A.O.	VAKBN	2	2
YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.	YKBNK	2	2
TOPLAM		23	21

Tablo 1 uyarınca BİST Banka Endeksi’nde yer alan işletmelerin bağımsız denetim raporlarına bakıldığında 2023’te 23 tane, 2024’te de 21 tane kilit denetim konusunun açıklandığı görülmektedir.

Bağımsız denetim raporlarına bakıldığında en fazla kilit denetim konusu açıklayan işletme; 6 adet kilit denetim konusu ile Türkiye Garanti Bankası A.Ş.’dir.

Bağımsız denetim raporlarında en az kilit denetim konusu açıklayan işletme ise 2 adet kilit denetim konusu ile Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.’dir.

2023 ve 2024 yıllarında BİST Banka Endeksi İşletmeleri arasında kilit denetim konusu bildiriminde bulunmayan işletme yoktur.

BİST Banka Endeksi’ndeki işletmelerin bağımsız denetim raporlarında bildirmiş oldukları kilit denetim konularının dağılımıyla ilgili bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Bağımsız Denetim Raporlarında Sunulan Kilit Denetim Konularının Dağılımı

BİLDİRİLEN KİLİT DENETİM KONULARININ SAYISI VE YÜZDELİK DAĞILIMI			
Kilit Denetim Konusu	“Krediler ve alacaklara ilişkin beklenen kredi zarar karşılığı”		
2023	%	2024	%
2	8,69	3	14,28
Kilit Denetim Konusu	“Emekli Sandığı yükümlülüklerinin değerlemesi”		
2023	%	2024	%
2	8,69	2	9,52
Kilit Denetim Konusu	“TFRS 9 “Finansal Araçlar” Standardı kapsamında finansal varlıklara ilişkin sınıflama, ölçüm ve değer düşüklüğünün finansal tablolara alınması ve açıklamalar”		
2023	%	2024	%
4	17,39	3	14,28
Kilit Denetim Konusu	“Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler”		
2023	%	2024	%
4	17,39	4	19,04
Kilit Denetim Konusu	“Kredilere ilişkin TFRS 9 çerçevesinde belirlenen değer düşüklüğü”		
2023	%	2024	%

4	17,39	3	14,28
Kilit Denetim Konusu	“Bilgi teknolojileri denetimi”		
2023	%	2024	%
3	13,04	3	14,28
Kilit Denetim Konusu	“Finansal araçların ölçülmesi (gerçeğe uygun değer hiyerarşisi Seviye 3 olarak belirlenen finansal araçlar)”		
2023	%	2024	%
1	4,34	1	4,76
Kilit Denetim Konusu	“İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen kredilere ilişkin değer düşüklüğü”		
2023	%	2024	%
-	-	1	4,76
Kilit Denetim Konusu	“Emeklilik planları”		
2023	%	2024	%
-	-	1	4,76
Kilit Denetim Konusu	“Türev Finansal Araçlar”		
2023	%	2024	%
2	8,69	-	-
Kilit Denetim Konusu	“TSKB A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Yardım ve Emekli Vakfı Sandığı”		
2023	%	2024	%
1	4,34	-	-
TOPLAM 23	99,96≈100	TOPLAM 21	99,96≈100

Tablo 2’ye bakıldığında 2023 yılı ve 2024 yılı yüzdeleri toplamalarının 99,96≈100 çıkmasının nedeni; yüzde hesaplaması gerçekleştirilirken virgülden sonraki iki basamağın baz alınmasından kaynaklanmakta olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Tablo 2 uyarınca BİST Banka Endeksinde yer alan işletmelerin 2023 yılında en fazla kilit denetim konusu bildirdikleri hususların; “TFRS 9 “Finansal Araçlar” Standardı kapsamında finansal varlıklara ilişkin sınıflama, ölçüm ve değer düşüklüğünün finansal tablolara alınması ve açıklamalar”, “Kredilere ilişkin TFRS 9 çerçevesinde belirlenen değer düşüklüğü” ve “Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler” hususları olduğu görülmektedir.

2024 yılında ise en fazla “Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler”, “Krediler ve alacaklara ilişkin beklenen kredi zarar karşılığı”, “Bilgi teknolojileri denetimi”, “TFRS 9 “Finansal Araçlar” Standardı kapsamında finansal varlıklara ilişkin sınıflama, ölçüm ve değer düşüklüğünün finansal tablolara alınması ve açıklamalar” hususlarında kilit denetim konusu bildirildiği görülmektedir.

2023 yılında “İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen kredilere ilişkin değer düşüklüğü”, “Emeklilik planları” hususlarında hiç kilit denetim konusu bildirimi yapılmamış olup, 2024 yılında ise bu hususlar en az kilit denetim konusu bildirilen hususlar olmuştur.

2024 yılında ise “Türev Finansal Araçlar” ve “TSKB A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Yardım ve Emekli Vakfı Sandığı” hususlarında hiç kilit denetim konusu bildirimi yapılmamış olup, bu yıl için en az kilit denetim konusu bildirilen hususlar ise “İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen kredilere ilişkin değer düşüklüğü”, “Emeklilik planları” ve “Finansal araçların ölçülmesi (gerçeğe uygun değer hiyerarşisi Seviye 3 olarak belirlenen finansal araçlar)” konuları olmuştur.

SONUÇ

Bağımsız denetim raporu, bağımsız denetçilerin denetim faaliyetinin sonuçlarını üçüncü kişilerle paylaşmak için kullandıkları yegâne araçtır. Bu raporlarda bildirilen kilit denetim konuları işletme paydaşlarına bağımsız denetçilerin denetim faaliyeti sırasında karşılaşmış oldukları en fazla önem arz eden konulara ilişkin bilgi sağlamaktadır (Gold ve ark., 2020: 239). Bu noktada bağımsız denetim raporlarında kilit denetim konularının açıklanmasının amacının, bu raporlarda şeffaflığın sağlanması ile bilgi ve iletişim değerlerinin artırılması olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca kilit denetim konularının bağımsız denetim raporlarında açıklanması, yürütülen bağımsız denetimin bağımsız denetim standartlarına uygunluğunun kanıtı olarak kabul edilmektedir (Akdoğan ve Bülbül, 2019: 4). İşletmelerde önem arz eden kararların verilmesinde birincil rehber niteliği taşıyan bağımsız denetim

raporlarının yüksek şeffaflıkta ve güvenilirlikte olması son derece elzemdir. Bu bağlamda kilit denetim konuları bağımsız denetim raporlarının özgünlüğünü artırarak, onları standardize edilmiş birer metin olmaktan çok öteye taşımaktadır.

Bu araştırmada BİST Banka Endeksi işletmelerinin 2023 ve 2024 yılları bağımsız denetim raporlarında bildirmiş oldukları kilit denetim konuları içerik analizi gerçekleştirilerek ele alınmıştır. Araştırma sonucunda işletmelerin 2023 yılında en fazla “TFRS 9 “Finansal Araçlar” Standardı kapsamında finansal varlıklara ilişkin sınıflama, ölçüm ve değer düşüklüğünün finansal tablolara alınması ve açıklamalar”, “Kredilere ilişkin TFRS 9 çerçevesinde belirlenen değer düşüklüğü” ve “Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler” konularında, 2024 yılında ise “Emeklilik Haklarından Doğan Yükümlülükler”, “Krediler ve alacaklara ilişkin beklenen kredi zarar karşılığı”, “Bilgi teknolojileri denetimi”, “TFRS 9 “Finansal Araçlar” Standardı kapsamında finansal varlıklara ilişkin sınıflama, ölçüm ve değer düşüklüğünün finansal tablolara alınması ve açıklamalar” konularında kilit denetim konusu bildirdikleri tespit edilmiştir.

2023 yılında “İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen kredilere ilişkin değer düşüklüğü” ve “Emeklilik planları” konularına ilişkin hiç kilit denetim konusu bildirimi yapılmamış olup, 2024 yılında ise bu hususlar en az kilit denetim konusu bildirilen hususlar olmuştur. 2024 yılına gelindiğinde ise “Türev Finansal Araçlar” ve “TSKB A.Ş. Memur ve Müstahdemleri Yardım ve Emekli Vakfı Sandığı” konularında hiç kilit denetim konusu bildirimi yapılmamış olup, bu yıl için en az kilit denetim konusu bildirilen konular ise “İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen kredilere ilişkin değer düşüklüğü”, “Emeklilik planları” ve “Finansal araçların ölçülmesi (gerçeğe uygun değer hiyerarşisi Seviye 3 olarak belirlenen finansal araçlar)”dır.

Sonuç olarak BİST Banka Endeksinde yer alan işletmelerin 2023 ve 2024 yıllarında benzer konularda kilit denetim konusu bildirimleri yaptıkları görülmektedir. Finansal tabloları karmaşık yapıda olan işletmeler olan bankalar için, bağımsız denetim raporlarında bulunan kilit denetim konuları finansal tabloların dipnotlarına da atıfta bulunmaktadır. Kilit denetim konuları bu yönüyle, bankacılık sektörü gibi riskliliğin yüksek seviyelerde olduğu sektörler için, bağımsız denetim faaliyetinin önemini bir kez daha göstermiştir. Bu sebeple araştırmaya konu olan işletmelere gelecek yıllar için şeffaflığın sağlanabilmesi adına sektör bazlı değil de işletme bazlı kilit denetim konularının bildirilmesi önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Adana, B. ve Özbirecikli, M. (2020). Bağımsız denetim sürecinin covid-19 salgınının etkileri açısından değerlendirilmesi, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12(2), 2080-2093.
- Akdoğan, N. ve Bülbül, S. (2019). Bağımsız denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesinde BİST 100 şirketlerindeki ilk uygulama sonuçlarının değerlendirmesine yönelik bir araştırma, Muhasebe ve Denetime Bakış, 18(56), 1-24.
- Atay, M. S. ve Polat Çeltikçi N. (2021). Kilit denetim konuları (KDK) bildirimlerinin içerik analizi yöntemiyle incelenmesi: borsa istanbul (BİST-100) şirketleri üzerine bir araştırma, Mali Çözüm Dergisi, (164), 113-142.
- BDS 701 Kilit Denetim Konularının Bağımsız Denetçi Raporunda Bildirilmesi Standardı, https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TDS/S/TDS_2025_Seti/BDS%20701_2025.pdf
- Bedard, J., Nathalie G. ve Schatt A. (2014). Costs and benefits of reporting key audit matters in the audit report. The French Experience.
- Celayir, D. ve Türedi, H. (2021). Kilit denetim konularının uluslararası denetim standardı (701) kapsamında incelenmesi, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 3(2), 203-208.
- Coşkun, S. (2020). Türk bankacılık sektöründe kilit denetim konuları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Doğan, A. (2018). Bağımsız denetimde yeni bir yaklaşım: kilit denetim konuları, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20(1), 65-89.
- Erdoğan, M., Erdoğan, N., Cömert, N., Uzun, A. K., ve Uludağ, S. (2018). Denetim. Anadolu Üniversitesi.
- Gold, A., Heilmann, M., Pott, C. ve Rematzki, J. (2020). Do key audit matters impact financial reporting behavior?, International Journal of Auditing, 24(2), 232-244.
- Gönen, S. ve Yıldırım, F. (2019). Bağımsız denetimde kanıt ve BİST uygulaması, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1), 1085-1097.
- Kavut, F. ve Güngör, N. (2018). Bağımsız denetimde kilit denetim konuları: BİST-100 şirketlerinin 2017 yılı analizi, Muhasebe Enstitüsü Dergisi, (16), 59-70.
- KGK (2025) Türkiye Denetim Standartları, <https://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/11821/TDS-2025-Seti>
- KPMG. (2016). Bağımsız Denetim Raporlarının Geleceği, Denetim Komitesi, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/tr-4denetci-rapor-gelecegi.pdf>.

- Liang, S. H., Hsieh, Y. T., Lin, H. C. ve Hsiao, H.Y. (2023). What underlies key audit matters? evidence from taiwan, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 60(3), 1243-1258, <https://doi.org/10.1007/s11156-023-01128-5>
- Sayar, A. ve Ergüden, A. (2016). Son düzenleme ve gelişmeler kapsamında değişecek ve yenilenecek bağımsız denetçi raporları, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (48), 85-98.
- Tez, B. ve Gençoğlu, Ü. G. (2022). Kilit denetim konuları ve coso ilkeleri: sektörel karşılaştırma, *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 15(1), 85-116.
- Tezcan, B. (2019). Halka açık anonim şirketlerin bağımsız denetim raporlarında yer alan kilit denetim konularına yönelik bir araştırma: BİST 100 şirketlerinin 2018 yılı analizi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzay, Ş. ve Köylü, Ç. (2018). Kilit denetim konuları: borsa istanbul üzerine bir araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 47-70.
- Varıcı, İ. ve Çağırın, F. (2019). Bağımsız denetçi standardı (BDS) 701 çerçevesinde kilit denetim konuları: borsa istanbul'daki işletmelerin denetçi raporları üzerine bir analiz, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (22), 193-208.
- Varıcı, İ., ve Çağırın, F. K. (2021). Kilit denetim konularına etki eden faktörler: bist kobi örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32), 87-106, <https://Doi.Org/10.18092/Ulikidince.905561>
- Keleş, D. (2022). Denetçi raporlarında kilit denetim konularının bildirilmesi: Borsa İstanbul (BİST) inşaat endeksi işletmeleri üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, (67), 241-252, <https://doi.org/10.55322/mdbakis.1045449>

2. Bölüm

Türk Turizm Sektöründe Kurvaziyer Turizmi Mevcut Durum ve Potansiyel Gelişme

Ahmet Salih İKİZ¹

Türkiye’de 1970’li yıllardan beri “bacasız sanayi” olarak betimlenen turizm sektörü öncelikli bir devlet politikası haline gelmiştir. Bunun başlıca nedeni ise uzun yıllar boyunca akut hala gelen ödemeler bilançosu cari açık sorunun temel tedavi aracı olarak görülmesidir. Bununla birlikte özellikle sahil bölgelerinde yoğun olarak konaklama amaçlı inşaatların artması ve çok sayıda imar yoğunluğu yüksek otel binası doğal zenginliklerin tahribine de yol açmakta ve sürdürülebilir bir turizm yapılmasının önüne geçmektedir. Bu nedenle Türkiye turizm sektöründe alternatifler bulmak zorundadır. Bu çalışmada kruvaziyer sektörünün ülkemiz için olası potansiyeli ve yararlı açılanıp yapılması gerekenler tartışılacaktır.

Turizm sektöründe talep alt, orta ve üst gelir grupları ile doğrudan ilgilidir. Kruvaziyer sektörü ise orta ve üst gelir grubuna hitap eder ve yarattığı çarpan etkisi de kıyılara verilen tahribat göze alındığında geleneksel otelcilik odaklı turizm sektörüne göre oldukça yüksektir.

Türkiye’de Kruvaziyer Turizminin Gelişimi

Bir deniz ülkesi olmakla birlikte ülkemizde gemicilik sektörü yakın coğrafyamızda bulunan komşu ülkelere nazaran oldukça az gelişmiştir. Ülkemiz adeta karayolları üzerinden taşımacılığa ve onun yoğun trafik terörüne kurban edilmiştir. Türk limanları arasında denizyolları vasıtasıyla yük ve yolcu taşımacılığı oldukça düşük seviyededir. Özellikle yolcu gemileri ile turizm amaçlı seferler Türk limanları arasında oldukça az sayıda olmakta veya hemen hiç gerçekleşmemektedir. Bu nedenle denizyollarında yolcu sayısı oldukça düşük seyretmiştir. 1990’lı yıllara kadar ise sınırlı sayıda yurtdışı bağlantılı seferler yapılmış ve bunlar az sayıda yolcu getirmiştir. Bunda Türk turizminin, deniz, kumsal, güneş, ya da İngilizce 3 S (Sun; Sea and Sand) üzerine odaklanması kadar limanların yetersiz kapasitesi de önemli etkindir. Geçmişte

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ahmet@mu.edu.tr

Türkiye Denizcilik İşletmeleri bir kamu iktisadi kuruluşu olarak sahip olduğu gemiler ile bazı destinasyonlara yönelik seferler düzenlese de bu çok major bir öneme sahip değildir. Yabancı kurvaziyer şirketlerinin ise ülkemize olan ilgisi birkaç liman ve destinasyonla sınırlı olmaktadır.

Her ne kadar ülkemizde bu turizm alanı çok gelişmese de tarihi süreçte turistik amaçlı ilk kurvaziyer gezisi ülkemize yapılmıştır. Şöyle ki kurvaziyer turizminin tarihsel sürecinin ilk kez 1831 yılında İtalya'dan yola çıkıp İzmir'i de kapsayan bir Akdeniz turu ile başladığı söylenebilir (Deniz, 2017).

Türkiye'de kurvaziyer turizminin çok gelişmemesi belki de Türklerin deniz kültürü ile de ilgili olabilir. Türkler Osmanlı imparatorluğundan beridir hiçbir zaman denizci bir millet olmamıştır. Üç tarafı denizlerle çevril olmasına rağmen ülkemiz bir denizciliğe gerekli önemi vermemiş Osmanlı seferleri kara orduları ile yapılmıştır. Veciz bir ifade ile eğer Osmanlıları denizci bir millet olsaydı şu an İngiltere klasında bir hegemon güç sahibi olabilirlerdi. Halen ülkemizde yolcu ve yük taşımacılığında denizyolları oldukça sınırlı kullanılmaktadır. Bu nedenle kurvaziyer turizminin gelişmemesi oldukça anlaşılabilir.

Kurvaziyer Turizmi Arz ve Talebi

Her turistik ürün ve hizmet gibi bu sektörde de belirli bir arz ve talep mevcuttur. Bu piyasada meta önceden belirli bir zaman dilimi içindeki gemi seyahatinden oluşmaktadır. Bu hizmet yalnızca bir konaklamadan oluşmaz. Kurvaziyer turizm sürecinde gemi içinde sunulan konaklama, yeme-içme, eğlence, spor, alışveriş, sağlık ve fizyoterapi gibi pek çok hizmeti kapsar. Her ne kadar bu ürün bir gemi seyahati kapsamında sunulsa da bir paket içinde sunulan farklı limanlar ve yakın çevresindeki gezileri de kapsar. Yani hizmet arzı gemi içi ve gemi dışı aktiviteler olarak ayrışabilir. Henüz ülkemiz karasuları içinde bir ürün demeti bu alanda sunulmasa da yakın coğrafyamızdaki ülkelerde yani Akdeniz, Ege, Karadeniz'de ve Rusya nehirlerinde pek çok turizm acentesi kurvaziyer seyahat satmaktadır. Sahillerdeki doğal ve pastoral güzellikler önemli bir arz içeriğidir. Türkiye'nin bulunduğu bölge ise bu açıdan çok zengin ve şanslıdır. Akdeniz, Karadeniz ve Ege Bölgesinin doğal ve kültürel varlıkları, bu talebe yönelik iyi birer kaynak durumundadır. Özellikle Akdeniz Bölgesi, tarih, doğa ve güneşi ile ideal bir kurvaziyer turizm bölgesidir. Fakat, tüm bu doğal ve zengin arz kaynaklarımızın, kurvaziyer turizm ölçütlerine göre düzenlenerek, uygun bir kurvaziyer turistik ürün olarak sunulmalıdır.

Hane halklarının gelir seviyesi ve boş zamanlarındaki yükselme doğrudan turizm sektörüne yönelik talebi de arttırır. Toplumsal olarak, GSMH artışı, fert başına milli gelirden artış, istihdamın yükselip işsizliğin azalması toplam talebi uyarıcı etkide bulunur. Bu gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı turizm ürünlerine

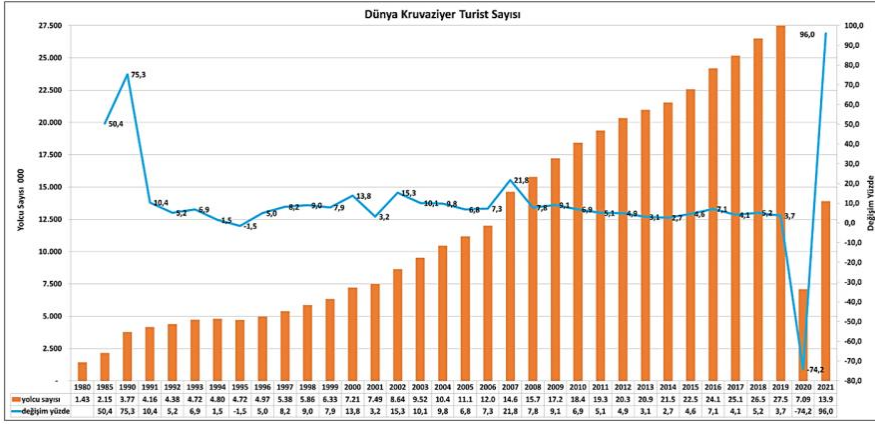
talebi arttırır. Kalkınmış ve yüksek refah seviyesindeki ülkelerin yerleşiklerinin turizm talebi sürdürülebilir ve yüksek seviyelerdedir. Türkiye’de kitle turizmine katılma hareketi, üretim ve istihdamın artmasına, turizm endüstrisinde kapasitenin genişlemesi ve iç pazara yönelik olumlu çalışmalar ile giderek artmıştır. Türkiye’de kurvaziye turizm talebine bakıldığında ise, dünya kurvaziye turizm pazarına paralel olarak geliştiği söylenebilir. Fakat kurvaziye turizm, maliyet yönünden hala pahalı bir turizm çeşidi olduğundan, ancak yüksek gelir grubuna dâhil kişiler tarafından rağbet görmektedir. Türkiye’deki seyahat acentelerinin, yabancı seyahat acenteleri ve kurvaziye şirketleri ile işbirliğine gitmesi sonucu, yapılan kampanyalar, taksitlendirmeler, erken rezervasyon indirimleri, reklam çalışmaları katılan sayısını hızla arttırmaktadır. Türk kurvaziye turizm talebinde yoğun olarak, gelir grubu yüksek, büyük şehirlerde oturan, yüksek tahsili bulunan, genelde yaz tatil sezonlarında ve ailesiyle birlikte turlara katılan kişiler rağbet etmektedir. (Polat, 2022)

Deniz temelli Kurvaziye Turizmi pazarlama bilimi açısından belirli unsurları içerir. İlk unsur bir taşıma aracı olarak gemidir. Bu taşıma aracının kendisidir ve hizmetin öznesidir. Büyüklüklerine, kapasitelerine ve ulaşım mesafelerine göre bunlar bir ayrıma tabi tutulur. Bu ulaşım araçlarının yolcu kapasitesi yanında iç dizaynı ve konforu da önemli bir etkidir. Ürün pazarlaması açısından diğer önemli bir unsur gezi programı güzergâhıdır. Bu gezi programında uğranılan limanlar, yakın tarihi ve turistik destinasyonlardan oluşur. Bu güzergâh bazen belirli bir liman ve yöreyi tanımak veya bir varış limanına ulaşmak için olabileceği gibi bazen de yalnızca Yunan adaları veya Bahamalar örneğinde olduğu gibi deniz turizmi temelli eğlence ve animasyon amaçlı olabilir. Kurvaziye turizminde diğer pazarlama unsuru konaklama ve gastronomi hizmetleridir. Orta ve üst gelir grubuna hitap edilmesi nedeniyle gemide geçirilen zamanın konforunun belirli bir seviyenin üstünde olması gereklidir. Gezilerde yemeğin sunumu, kalitesi ve yemek çeşitliliğine eski lüks transatlantik geleneklerine uygun olarak çok özen gösterilir. Kahvaltı, öğle yemeği, akşam yemeği ve 24 saatlik bir oda servisi artı günlük bir gece yarısı büfesi, yemeği beklide gemideki en önemli aktivite yapar. Klasik örneğe göre, her gezinin sonunda kaptanın verdiği “kaptanın veda yemeğinin” her zaman hatırlandığı söylenir (Güzel, 2006). Günümüzde kurvaziye turizmi geleneksel çizgisinden oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Ultra lüks gemiler olağanüstü bir hizmet bileşeni sunmakta ve beş yıldızlı otel konsepti ile hizmet sunmanın yanında pek çok etkinlik ve animasyona ev sahipliği yapmaktadır. Burada mini golf sahalarından, tırmanma duvarlarına ve buz pateni pistlerine kadar pek çok imkân sunulmakta gemi içinde alışveriş merkezleri ve butikler ile müşteri memnuniyeti artırılmaktadır.

Kurvaziye turizmi, destinasyon bölgesinde liman ziyaretleri, şehir gezileri ve alışveriş, animasyon, gösteri gibi faaliyetleri kapsayan aktivitelerini kapsayan ve

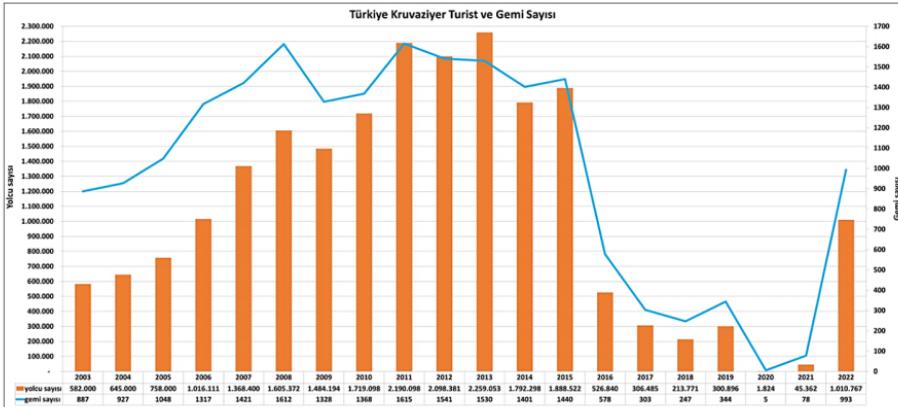
bireylere hoşça vakit geçirtme amaçlı deniz temelli bir turizm türüdür. Burada amaç kısaca limanlar arası yapılan seyahatin zevkli geçmesini sağlamaktır. Kurvaziyer turizminin uluslararası turizmden daha hızlı büyüdüğü söylenebilir.

Küresel ölçekte özellikle gelişmiş ülkelerden gelen taleple kurvaziyer turizmine yönelik talep artmaktadır. Burada bu talebin artan yaş grubu ile ilgisi de göz önüne alınmalıdır. Gelir seviyesi yüksek fakat geriatri sorunları olan yaşlılar bu turizme mobilite rahatlığı nedeni ile ilgi göstermektedir. Aşağıdaki grafikte küresel ölçekte kurvaziyer turizmi yolcu sayısındaki artış açık bir şekilde görülmektedir.

(Nemlioğlu & Erdoğan, 2023)

Ülkemizde kurvaziyer turist yolcu sayısı Dünya ile aynı ölçüde artış trendindedir. Burada dikkate değer olan konu Türkiye'nin küresel talep ile aynı yönde talebe sahip olmasıdır.

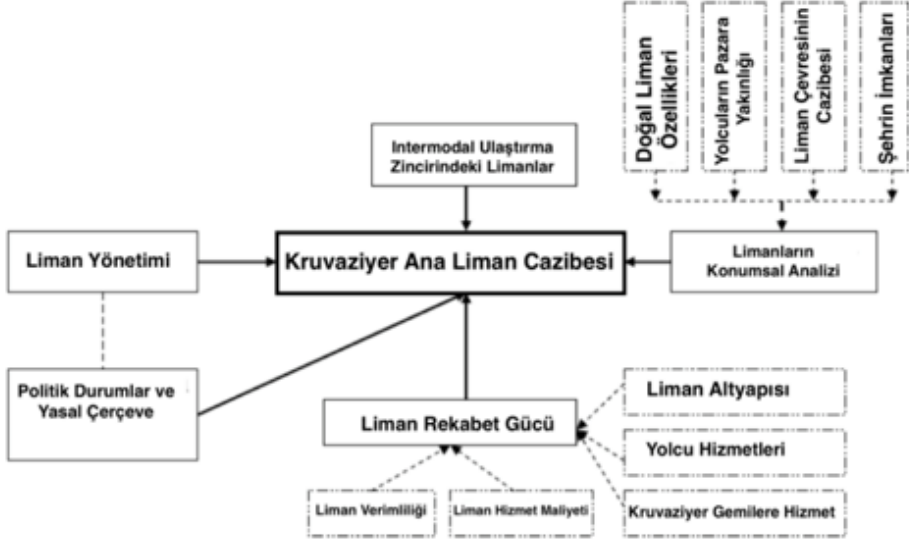

(Nemlioğlu & Erdoğan, 2023)

Dünyada ve ülkemizde kurvaziyer turizmine yönelik düzenli bir artış göstermektedir. Burada ayrışım 2015 yılında gerçekleşir. O yıl Türkiye’de artan terör eylemleri yabancı turist ama özellikle kurvaziyer turizminin bıçak gibi kesilmesine yol açmıştır. Sektör yaralarını sarmaya başlamışken 2020 yılı sonrasında küresel pandemi ile tekrar bir krizle karşılaşmıştır. Bununla beraber 2023 yılı 2015 yılına ulaşılmaya da artan bir trendin öncüsüdür.

Bu turizm alanının temel bileşenleri doğal güzellikler, tarihi ve kültürel doku ve liman altyapısından oluşur. Kurvaziyer turizmde arz içeriğinde temel altyapıyı limanlar oluşturur. Burada ana ve ara liman olarak iki tür vardır. Ana limanların yolcu alım ve indirmenin yapıldığı büyük kompleks ünitelerdir. Örneğin MSC gibi şirketler Akdeniz çanağında Cenova’yı bu amaçla kullanırlar. Kurvaziyer ana limanları verilen hizmetin cazibesi için önemli bir etkidir. Aşağıdaki grafikte kurvaziyer limanlarının cazibesini etkileyen faktörler gösterilmiştir (Hatice Akpınar, 2016). Ana çıkış limanının, kurvaziyer seyahatinin başladığı ya da bittiği, yolcuların karaya çıkartıldığı limandır. Bir limanın ana çıkış limanı olabilmesi için en temel nokta ana çıkış limanının kurulduğu bölgede, kurvaziyer seyri başlamadan önce gerekli görüldüğü takdirde yolcuların konaklayabileceği oteller, ayrıca bölgenin turizm alanlarının artırılması ve tur seçeneklerine kolay erişilebilmesi, ulaşımın kolay yapılabilmesi için de havayolu ve karayolu bağlantılarının olabilmesidir (Abolafya, 2019). Ara limanlar ise günlük gezi yerleri kapsamında uğranılan nispeten daha küçük ölçekli limanlardır. Bu limanlarda verilen hizmetler ana liman kadar yüksek değildir.

Kurvaziyer turizmi büyük sermayeli kurvaziyer şirketlerine büyük montanlı bir gelir kaynağı yaratır. Bu gelir yaratıcı etki gemi işletmecileri olduğu kadar uğranılan limanların yakın çevresine de gelir arttırıcı bir etkide bulunmaktadır. Polat ve diğerleri tarafından yapılan çalışmada Antalya örneğinde kurvaziyer turizminin bölgesel gelir arttırıcı etkisinin diğer turizm sektörlerine göre daha yüksek olduğu görülür.

(Hatice Akpınar, 2016)

Ülkemizde kurvaziyer gemileri için limanlar mevcut olmakla birlikte kapasite, altyapı ve verilen hizmetler açısından bunların geliştirilmesi gereklidir. Bu altyapı geliştirilirse Akdeniz çanağında en uzun sahillere sahip ülkemizde stratejik açıdan liman potansiyeli kurvaziyer turizminin toplam turizm gelirleri içinde yükselmesini sağlayabilecektir (Berna Yaşar, 2023).

TÜRSAB'ın 2013 yılı için hazırladığı raporda kurvaziyer turizmi için kullanılan başlıca limanlar sıralanmıştır. Görüldüğü gibi toplam yolcu sayısının yaklaşık %75'i İzmir, Kuşadası ve İstanbul limanlarına gelmektedir. (TURSAB, 2013)

Liman	Yolcu Sayısı	Aldığı pay (%)
Alanya	40.843	1,82
Antalya	163.575	7,30
Bartın	2.071	0,09
Bodrum	28.546	1,27
Çanakkale	7.467	0,33
Çeşme	62.741	2,80
Dikili	7.655	0,34
Fethiye	1.067	0,05
Göcek	252	0,01
Güllük	476	0,02
İstanbul	689.417	30,77
İzmir	486.493	21,71
Kaş	1.152	0,05
Kuşadası	577.685	25,70
Marmaris	152.685	6,81
Mersin	1.381	0,06
Mudanya	414	0,02
Samsun	1.281	0,06
Sinop	7.460	0,33
Trapzon	8.115	0,36
Tuzla	0	0,00
Toplam	2.240.776	100,00%

Kaynak: Tursab Kruvaziyer Raporu

Aradan geçen 10 yılda yukarda belirtilen gerekçelerle kurvaziyer turist sayısı azalsa da ivme yükselme şeklindedir. Fakat bazı limanların yolcu sayısı azalmıştır. Aşağıdaki tabloda 2023 yılına ait kurvaziyer gemi ve yolcu sayısı limanlar itibari ile aktarılmaktadır. İlgili istatistikler Ulaştırma Bakanlığı web sayfasındaki verilerden alınmıştır.

Limn	Gemi Sayısı	Kruvaziyer Yolcusu
Alanya	18	19.119
Amasra	20	14.962
Antalya	26	34.423
Bodrum	97	101.159
Bozcaada	19	6.311
Çanakkale	40	19.672
Çeşme	76	52.030
Dikili	25	6.530
Fethiye	1	68
Göcek	5	691
İstanbul	225	402.729
İzmir	31	38.500
Kaş	4	1.777
Kuşadası	531	779.434
Marmaris	23	26.347
Samsun	4	3.263
Sinop	12	9.554
Trabzon	21	15.785
Ünye	14	10.168
Toplam	1.192	1.542.522

Türkiye’de Kurvaziyer Turizmi Potansiyeli ve Temel Sorunlar

Ülkemiz turizm sektörü yarattığı katma değer, döviz kazandırıcı işlemler nedeniyle ekonomik alanda oldukça önemli bir yer tutar. Ayrıca yarattığı istihdam ülkemizdeki işsizlik sorununu da çözer. Bununla birlikte son yıllarda ülkemize gelen ziyaretçi sayısı artmasına rağmen kişi başı harcama düşme eğilimindedir. Bunun başlıca nedeni ise artık ülkemizin düşük gelir grubunda az harcama yapan bir turist döngüsüne doğru ilerlemesidir. İşte bu noktada temel turizm politikası, harcama potansiyeli yüksek turist grubunu çekecek alternatif turizm ürünleri yaratmak olmalıdır. Bu ise en başta denizyollarında kurvaziyer turizminin teşviki ile mümkündür, çünkü bu turist segmentinin harcama kalıbı diğerlerine göre oldukça yüksektir. Yani kurvaziyer ile gelen her turist yurtiçinde diğer vasıtalarla gelenlere nazaran yaklaşık üç kat harcama yapmaktadır. Bu ziyaret edilen limanlar ve ona yakın destinasyonlarda önemli bir gelir etkisi yaratır.

Ülkemiz, 1990 yıllarda itibaren İspanya gibi ülkelerin yaptığı hatayı tekrarlayarak sahillerde yüksek imar yoğunluklu yapılaşmaya geçmiştir. Bu doğal güzelliklerin tahribi yanı sıra ciddi çevre sorunları da yaratmıştır. Son on yılda ise bu yapılaşma ciddi anlamda turizme zarar verici bir sürece evrilmiştir. Pandemi sonrası Türkiye kıyıları ucuz fiyata pazarlanan beş yıldızlı oteller mezarlığı görüntüsü vermektedir. Bu konu İngiliz basınında alay konusu olmuş

ve bir İngiliz turist Manchaester’da aylık apartman dairesi kirasından çok ucuza Antalya’da beş yıldızlı bir otelde kalınabildiğini sosyal medya üzerinden anlatmıştır. Doğal güzelliklere sahip kıyılar yüksek katlı yapılar ile tahrip edilmiştir. Bu tür deniz, kum, güneş turizminin sürdürülebilirliği yoktur. Bu nedenle sürdürülebilir, doğa dostu ve yüksek katma değerli alternatif turizm ürünlerine ihtiyaç vardır. Bu noktada kurvaziyer turizmi oldukça uygun bir alternatiftir. Gemiler kısa süreliğine limana yanaşır ve doğal ortamda tahribat yaratmaz. Ayrıca oteller gibi kısa sezonlarda yaklaşık 6 ayda çalışıp kapanan bir işyeri değildir. Çevreye bu nedenle olumsuz bir etkisi yoktur. kurvaziyer turizmi ülkemiz gibi üç yanı denizle kaplı bir coğrafyada bu nedenle oldukça yüksek bir potansiyele sahiptir.

Ülkemiz son yıllarda her şey dahil otel konseptli bir turizme yönelmiştir. Bu durum yabancı konukların otellerin dışında harcamalarını kısıtlamakta ve yerel esnafı oldukça zor durumda bırakmaktadır. Turistik ilçelerde konaklama ve harcama vasıtası ile yapılan harcamalar otel içinde kalmakta ve bölgede gelir yaratıcı etkisi kısıtlı olmaktadır. Aynı zamanda bu işletmelerin istihdam ettikleri personellerini de bölge dışından sezonluk getirmeleri yöresel istihdamın olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte yolcu olarak turistik amaçlarla denizyolu ile seyahat yapanlar limandan indikten sonra doğrudan kent merkezine geçmekte ve alışveriş, restoran ve diğer turistik harcamalarını yöre esnafından karşılamaktadırlar. Bu nedenle sebep oldukları gelir yaratıcı ekonomik etki otellere göre daha yüksek gerçekleşmektedir. Özellikle küçük Yunan adalarında her gelen gemi müthiş bir parasal akım yaratmaktadır. Bu nedenle ülkemizde kurvaziyer turizmi teşvik edilmelidir.

Ülkemizde kurvaziyer turizmi vasıtası ile gelecek potansiyel ziyaretçi sayısını ölçümlemeye yönelik pek çok çalışma vardır. Bu projeksiyonlardan birisi de Fethiye Ticaret ve Sanayi Odası ile Güney Ege Kalkınma Ajansı işbirliği ile yapılmıştır. Yapılan basit regresyon analizinde bağımlı değişken Türkiye’de kurvaziyer limanlarından ülkeye giriş yapan yolcu sayısıdır. Bu bağımlı değişken aşağıda sıralanan bağımsız değişkenler vasıtası ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bu bağımsız değişkenin aşağıdaki bağımlı değişkenler ile yüksek korelasyon içinde olduğu anlaşılmıştır.

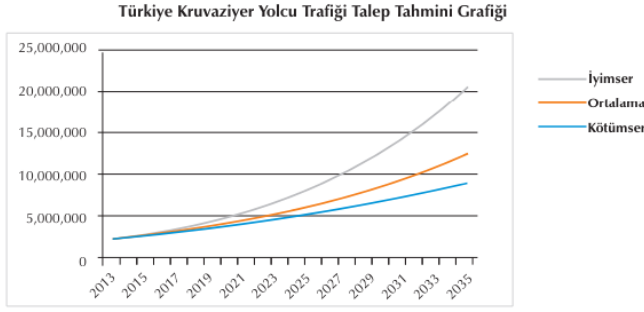
Ülkemizi ziyaret eden turist sayısı

Türkiye’nin yıllar itibari ile turizm gelirleri

Dünya kurvaziyer turizmine yönelik talebi gösteren yolcu sayısı

Avrupa bölgesinde kurvaziyer yolcu sayısı

Küresel ölçekte yaratılan kurvaziyer gelirleri

(Şimşek, 2014)

Kurvaziyer Turizminin Yaratacağı Katma Değer ve Bunu Arttırmak İçin Bazı Tavsiyeler

Türkiye’de gemi imalatı yapan tersaneler, kamu tersaneleri, askeri tersaneler ve özel sektör tersaneleri olmak üzere üç bölüme ayrılabilir. Fakat ülkemizde günümüzün modern ve yüksek taşıma kapasitesine sahip, kurvaziyer gemilerini üretebilecek tersane bulunmamaktadır. Türk tersanelerinde üretilen tekneler kalite açısından Dünya ile yarışmaktadır. Benzer alanda milli savunma sanayine yönelik savaş gemileri de ülkemiz bünyesinde tamamı ile yerli kaynaklar ile inşa edilmektedir. MİLGEM projesi bu alanda önemli bir çağ açmıştır. Bu alanda edinilen tecrübe kurvaziyer gemi yapımına kanalize edilmelidir. Uluslararası Finans Kurumu ve Dünya Bankası öncülüğünde oluşturulacak konsorsiyumlarla büyük ölçekli yolcu gemileri inşası yapılmalı ve bunların ülkemiz karasularında ve ekonomik etki alanımız içindeki bölgelerde bir bayrak görevi alması sağlanmalıdır.

Türk denizciliği açısından deniz yolcu taşımacılığı oldukça geri kalmış bir düzeydedir. Kıyı kentleri arasında ulaşım ve yük taşımacılığı halen büyük ölçekte lastik üzeri karayolu ile gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle turizm amaçlı kurvaziyer taşımacılığı diğer gelişmiş ülkelere özellikle Akdeniz havzasındaki Batılı ülkelere oldukça az gelişmiştir. Bu alanda yerli girişimci oldukça azdır. Hâlihazırda Türk limanlarına uğrayan turistik amaçlı lüks gemilerin tamamı yabancı sermayeli şirketlere aittir. Örneğin İtalyan MSC şirketi burada aslan payını almaktadır. Bu nedenle ivedilikle yerli ve milli bir kurvaziyer taşımacılığını teşvik politikası güdülmeli ve Türk şirketlerinin bu alanda mali, idari pek çok alanda desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle yabancı şirketlerin bu alanda oligopolist gücü kırılmış olacaktır. Bu alanda uzun vadeli bir milli denizcilik politikası formasyonu sağlanmalı ve Türk karasularında ve Türkiye’nin etki alanı coğrafyalarda devlet desteği alan kurvaziyer gemilerinin işletilmesi yapılmalıdır.

Türkiye Denizcilik İşletmeleri geçmişte, İstanbul kalkışlı Mısır, Hayfa, Barselona ve Karadeniz kıyılarına yönelik kurvaziyer seferleri yapmıştır. Bu tarihi rotaların

yurtdışından kiralanacak veya satın alınacak gemiler ile yeniden canlandırılması ülkemiz ekonomisi için oldukça yararlı olacaktır. Türk Hava Yolları küresel bir marka haline gelmiş ve Dünya çapında havayolu taşımacılığında oldukça yüksek bir yolcu kapasitesine sahip olmuştur. Pek çok Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletlerinde tercih edilir hale gelmiştir. Benzer şekilde yapılacak stratejik bir planlama ile TDİ benzer bir misyon üstlenebilir. Şüphesiz bunun için bu kurumun ciddi bir reorganizasyona ihtiyacı vardır.

Ülkemizin pek çok sahil kentinde irli ufaklı yolcu taşımacılığına uygun liman bulunmaktadır. Bununla birlikte kurvaziyer turizmi için bunların pek çoğu yeterli altyapı ve hizmet kalitesine sahip değildir. Bazıları belirli büyüklükte gemiler için uygun bile değildir. Ayrıca kurvaziyer turizmine hizmet edecek limanların belirli standartların üzerinde hizmet verecek bir alana sahip olması, çeşitli alışveriş merkezleri ve diğer ayrıcalıklı ve seçkin müşterilere hizmet verecek birimlerinin olması temel zorunluluktur. Bu ziyaretçi segmentinin hizmet beklentisi sıradan liman hizmetlerinden farklıdır. Bekleme salonları, pasaport hizmet alanları ve diğer sosyal alanlar daha özenli olmak zorundadır. Ayrıca liman bölgesinde otel ve sosyal tesisler olmalıdır. Ülkemizde henüz hizmete giren Galataport dışında bu seviyede bir liman hizmeti verilmemektedir. Bu liman hizmetlerinin geliştirilmesi bir zorunluluktur.

Liman şehirlerinin yakınlarındaki önemli turistik destinasyonlar günlük seyahat ve gezi rotalarına alınmalıdır. Örneğin uzun yıllardır Kuşadası limanı Selçuk Efes tarihi destinasyonu için bir uğrak limanı olmuştur. Bu şekilde örneğin Trabzon limanı ile Sümele manastırı arasında bir bağ kurulabilir. Bu hem günlük uğrak limanlarında yolcular için farklı aktiviteler yaratılmasına ve hem de ziyaret edilecek yakınlardaki çekim merkezleri oluşturulması ile gelir yaratıcı etkinin bölgede genişletilmesini sağlar.

Kurvaziyer turizmini geliştirmeye yönelik politikalar ve çalışmalar yalnızca tur operatörleri ve ilgili özel sektör şirketlerine bırakılmamalıdır. Kamu ve özel sektörde tüm paydaşlar ortak akıl ile birlikte çalışmak zorundadırlar. Kamu kesiminde il Valileri ve yatırımcı bakanlıkların müdürleri ile yerel yönetimler özel sektörün önünü açıcı çalışmalarda bulunmalıdırlar. Bu alanda tüm paydaşların birlikte planlama ve koordinasyon içinde bulunması sektörü olumlu etkileyecektir. Bu konuda İzmir limanı örneğinde mikro ölçekte tavsiyelerde bulunulmuştur (S. Emre Dilek, 2015). Bu konuda ulusal ölçekte etüt çalışmalarında bu tür işbirliğinin arttırılmasına yönelik çalıştay ve çağrı konferanslarının yapılması, bir beyin fırtınası estirilerek kurvaziyer turizminin Türkiye genelinde payının arttırılmasına yönelik politikalar üretilmesine yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Abolafya, S. Ş. (2019). *İzmir Alsancak Limanının Kruvaziyer Yolcu Taşımacılığında Ana Çıkış Limanı Olma Potansiyeline Yönelik Delphi Çalışması*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. adresinden alındı
- Berna Yaşar, M. D. (2023). Türkiye kruvaziyer turizmi verilerinin rekabetçilik analizi çerçevesinde değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 887-898.
- Deniz, M. (2017). Kruvaziyer Turizminin Türk Turizm Sektörü Açısından Değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-13.
- Görgün, E. (2011). *Geleceğin Turizm Uygulamalarında Kruvaziyer Turizmi*. Trakya Üniversitesi: <https://dspace.trakya.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/trakya/1021/ENDER%20G%C3%96RG%C3%9CN.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Güzel, K. (2006). *İstanbul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Hatice Akpınar, F. B. (2016). Türkiye'deki Kruvaziyer Limanlarının Mevcut Durumu ve Potansiyeli ve Gelişimine Yönelik Öneriler Türkiye'deki. *III. Ulusal Deniz Turizmi Sempozyumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Nemlioğlu, Y., & Erdoğan, S. (2023). Kruvaziyer sektörünün turizme, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya etkisinin belirlenmesine yönelik bir çalışma: Galataport Kruvaziyer Limanı. *Tourism and Recreation*, 22-34.
- Polat, Ç. (2022). Türkiye'de Yat ve Kruvaziyer Turizmi Gelirleri: Antalya Örneği. *Deniz Taşımacılığı ve Lojistiği Dergisi*.
- S. Emre Dilek, A. T. (2015). Kruvaziyer Turizmi: İzmir Merkez Liman Olabilir Mi? *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi*, 33-56.
- Şimşek, M. (2014). *Fethiye Kruvaziyer Liman Çalışması Sonuç Raporu*. Muğla: GEKA.
- TURSAB. (2013). *Tursab Türkiye Kruvaziyer Raporu*. Tursab: https://www.tursab.org.tr/haberler/tursab-turkiye-kruvaziyer-turizmi-raporu_10714 adresinden alındı

3. Bölüm

Döngüsel Ekonomi Modelinde Tersine Lojistik ve Atık Yönetimi

Melek TAVLAN¹, Ahmet Alper SAYIN², Kemal KAMACI³

Giriş

Günümüzde hızla artan nüfus ve sanayileşme, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve çevresel sorunların artmasına yol açmaktadır. Geleneksel ve doğrusal ekonomi modelinin sürdürülebilir olmaması, kaynak tüketimi ve atık oluşumu arasındaki dengesizliğin giderek daha belirgin hale gelmesine neden olmaktadır (García-Barragán, vd., 2019). Bu noktada doğrusal ekonominin *al-kullan-at* yaklaşımı, büyük miktarda atık oluşumuna yol açarak çevreye zarar vermektedir (Kyriakopoulos, 2021: 1-3). Döngüsel ekonomi modeli aynı kaynağın kullanıldığı birden çok süreklilik arz eden sürdürülebilir kapsamında açıklanmakta, doğrusal ekonomiye sürdürülebilir alternatif bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Ece Çokmutlu, 2023: 152-153). Döngüsel ekonomi kaynak verimliliğini artırarak sürdürülebilir bir döngü oluşturmayı hedeflemektedir (Peña vd., 2020).

Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlar, döngüsel ekonomi modelini sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda desteklemekte ve bu modelin uygulanmasına yönelik çeşitli stratejiler geliştirmektedir. AB, *Döngüsel Ekonomi Eylem Planı* ile kaynak verimliliğini artırmak, ürün ömrünü uzatmak ve geri dönüşüm oranlarını yükseltmek amacıyla döngüsel ekonomi ilkelerini yaygınlaştırmaktadır. İsveç gibi birliğe üye ülkeler döngüsel ekonomi uygulamalarıyla kaynakların verimli kullanımı ve atık yönetimi açısından başarılı örnekler sunmakta bu da AB'nin bu alandaki başarılarını göstermektedir (Schroeder vd., 2019).

Benzer şekilde, Çin, Japonya ve Güney Kore gibi Asya ülkeleri de döngüsel ekonomi hedeflerine yönelik ulusal politikalar geliştirerek, kaynak tüketimini azaltma ve çevresel sürdürülebilirliği destekleme yönünde adımlar atmaktadır

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid no: 0009-0008-8728-4857. mt.belma@gmail.com

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-2086-6763. ahmetalpersayin@kmu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0003-4234-674X. kemalkamaci@kmu.edu.tr

(Dung ve Hong, 2021; Mahmood vd., 2023). Türkiye de son yıllarda döngüsel ekonomi modelini benimseyerek atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçlerine yönelik çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda, Sıfır Atık Projesi, Türkiye'nin döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Gül ve Yaman, 2021).

Döngüsel ekonomi modelinde tersine lojistik uygulamaları, ürünlerin geri kazanılması ve yeniden işlenmesi gibi süreçleri kapsayan temel bir bileşendir. Tersine lojistik, ürünlerin kullanım ömrü sonunda toplanarak ekonomiye yeniden kazandırılmasını sağlarken çevresel faydalar sunar (Şahin ve Taşer, 2023: 94). *Örneğin*, Almanya'daki atıkların toplam %81,6'sının geri dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Ancak bu oran elektronik atıklar özelinde değil, tüm atık türlerini kapsamaktadır (Çırak, 2021: 823).

Türkiye'de de tersine lojistik süreçleri özellikle büyükşehirlerde belediyeler tarafından desteklenmekte ve geri dönüşüm oranlarının artırılması için çeşitli projeler yürütülmektedir. İstanbul özelinde ilçe belediyelerinin Sıfır Atık Projesi kapsamında atık toplama ve geri dönüşüm çalışmaları bu sürecin somut bir örneği olarak gösterilebilir (Henden Şolt, 2023).

Döngüsel ekonomi modeli aynı zamanda ekonomik fırsatlar da sunmaktadır. Kaynak tüketimini azaltmak, işletmelere maliyet tasarrufu sağlarken çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Tersine lojistik süreçleri doğal kaynak tüketimini azaltmanın yanı sıra ürünlerin yeniden kullanımını ve atıkların dönüştürülmesini teşvik ederek ekonomik katma değer yaratır. Türkiye'de sektöründe öncü şirketler döngüsel ekonomi ilkelerini benimseyerek eski ürünlerin toplanması ve geri dönüştürülmesi gibi uygulamaları hayata geçirmekte ve böylece sürdürülebilir iş modellerini desteklemektedir.

Bu çalışma döngüsel ekonomi modelinin Türkiye ve dünya genelinde nasıl uygulandığını ve tersine lojistik süreçlerinin bu modele katkısını incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye ve dünya genelinde döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde atılan adımlar, karşılaşılan zorluklar ve gelecekteki gelişim potansiyeli değerlendirilerek, Türkiye'nin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacak stratejiler ele alınacaktır.

1. Döngüsel Ekonomi Perspektifinden Tersine Lojistiğin Kavramsal Yapısı ve İşlevleri

Döngüsel ekonomi doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde kullanılması, atık oluşumunun minimize edilmesi ve çevresel etkilerin azaltılması gibi hedeflere odaklanan ekonomik bir modeldir. Bu modelde kaynakların döngüde tutulması, yeniden kullanımı ve ürünlerin ömrünün uzatılması büyük önem taşır. Tersine

lojistik ise, döngüsel ekonominin uygulanmasında kritik bir rol oynar ve ürünlerin geri toplanarak yeniden işlenmesini, ekonomiye tekrar kazandırılmasını sağlar (Bressanelli vd., 2019: 7396). Ürünlerin kullanım ömrü sonunda toplanması, yeniden işlenmesi ve tekrardan kullanıma kazandırılması, kaynak tüketimini azaltarak çevresel etkileri en aza indirmeyi amaçlar (Wilson vd., 2021). Bu bölümde döngüsel ekonomi modelinin temel prensipleri ve tersine lojistiğin bu modeldeki yeri detaylandırılmakta; kaynak verimliliğini artırmak ve atık yönetimini optimize etmek için geliştirilen stratejiler ele alınmaktadır.

1.1. Kaynak Yönetiminde Döngüsel Ekonomi Modeli ve Temel Prensipleri

Döngüsel ekonomi modeli kaynakların etkin ve uzun vadeli kullanımını, atık oluşumunun en aza indirilmesini ve çevresel sürdürülebilirliğin desteklenmesini amaçlayan bir ekonomik yaklaşımdır. Bu model, geleneksel doğrusal ekonominin "al-kullan-at" yapısına karşı olarak geliştirilmiş olup üretim ve tüketim süreçlerinde kaynakların döngüde tutulmasını hedefler. Böylece ürünlerin kullanım ömrü boyunca ekonomik değerlerinin korunması sağlanarak çevresel etkiler azaltılır ve doğal kaynakların korunmasına katkı sunulur (Heath vd., 2022: 478-481). Döngüsel ekonomi bağlamında temel hedef, kaynak tüketimini ve birincil hammadde kullanımını azaltmaktır. Bu durum, daha az su ve enerji kullanımı ile daha fazla geri dönüştürülmüş malzeme kullanımını gerektirir. Aynı zamanda, bir ürünün üretiminden tüketim sonrası süreçlerine kadar atıkların oluşum oranını mümkün olduğunca düşüren tedbirler alınmalıdır (Mısır ve Arıkan, 2022: 70).

Döngüsel ekonomi modeli sürdürülebilirlik alanında daha geniş bir paradigma sunarak doğal kaynakların korunması, atık oluşumunun azaltılması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesine yönelik güçlü bir çözüm sağlamaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, döngüsel ekonomi modeline geçiş için geri dönüşüm ve kaynak verimliliği hedeflerine ulaşmayı amaçlayan çeşitli ulusal programlar, yasal düzenlemeler ve teşvikler geliştirmektedir. Avrupa ve Asya'daki başarılı uygulamalar döngüsel ekonomiye geçişte diğer ülkelere de örnek teşkil etmektedir.

Japonya, Çin ve Güney Kore gibi ülkeler dijital çözümlerle destekledikleri tersine lojistik uygulamalarıyla kaynak verimliliğini artırmakta ve çevresel etkiyi en aza indirmektedir. Yapay zeka büyük veri analitiği ve dijital izleme sistemlerinin kullanımı, bu ülkelerin döngüsel ekonomi yolunda daha sürdürülebilir bir model benimsemesine katkı sağlamakta ve küresel ölçekte örnek oluşturmaktadır. Asya ülkelerindeki bu yenilikçi yaklaşımlar tersine

lojistik ve dijital dönüşüm süreçlerinin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmada etkili olduğunu göstermektedir.

1.2. Tersine Lojistiğin Döngüsel Ekonomideki Sürdürülebilirlik Rolü ve Çevresel Boyutu

Ekonomide sürdürülebilirlik, yalnızca bugünün değil, gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir ekonomik sistemin oluşturulmasını hedefler. Bu kavram, çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bir araya getirerek uzun vadeli refahı amaçlamaktadır (Bostan ve Ravanoğlu, 2018).

Lojistik genellikle, ürünlerin üretildikleri noktadan tüketiciye kadar olan hareketinin yönetimi olarak düşünülmekler beraber, birçok ürünün ömrü o ürünün tüketiciye ulaşmasıyla sona ermemektedir. Kullanılamaz hale gelen ürünlerle ilgili olarak firma için aynı zamanda tersine bir lojistik kanalının da yönetilmesi gerekmektedir (Öz, 2011).

Tersine lojistik, döngüsel ekonominin temel bileşenlerinden biridir ve doğal kaynakların korunması, atıkların geri kazanılması ve ürünlerin yeniden ekonomiye kazandırılması süreçleriyle kaynakların verimli kullanımını sağlar. Bu sayede doğal kaynak tüketimi azalmakta, atık oluşumu minimuma indirilerek sürdürülebilir bir ekonomik model ortaya çıkmaktadır. Bu süreç; ürünlerin yaşam döngüsünün sonunda toplanması, ayrıştırılması, geri kazanılması ve tekrar ekonomiye dahil edilmesi gibi aşamaları içerir (Alagöz ve Paksoy, 2023:104). Tersine lojistik süreçleri, çevresel açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da küresel ekonomiler için büyük önem taşımaktadır. Bu lojistik uygulamaları yalnızca çevresel sürdürülebilirliği desteklemekle kalmaz, döngüsel ekonomi modelinin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında işletmelere maliyet avantajları ve kaynak tasarrufu sağlar. Örneğin, geri kazanılmış malzemelerin yeniden kullanımı, hammadde maliyetlerini düşürerek ekonomik değer katar ve çevresel etkilerin azalmasına katkıda bulunur (Öçal, 2021:524-526).

Atık yönetiminde etkin tersine lojistik uygulamaları çevreye verilen zararları azaltırken işletmelere de maliyet avantajı sunmaktadır. Geri dönüştürülen hammaddeler üretim süreçlerinde tekrar kullanılarak yeni kaynaklara duyulan ihtiyacı azaltmakta, böylece çevresel etki minimize edilmektedir. Avrupa Çevre Ajansı'na göre tersine lojistik süreçleri hem kaynak verimliliği sağlamada hem de sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemede etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir (European Environment Agency [EEA], 2019). Bu süreçlerin yaygınlaşması işletmelerin yalnızca maliyetlerini düşürmekle kalmamakta aynı zamanda çevresel farkındalığı önemli ölçüde artırmaktadır.

Tersine lojistik uygulamaları, işletmelere çevreye duyarlı bir yönetim anlayışını benimseterek doğal kaynakların korunmasına ve çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik farkındalığı güçlendirmektedir. Atıkların yeniden işlenmesi, doğal kaynakların korunmasına katkı sağlarken geri kazanım süreçlerinin optimize edilmesiyle karbon ayak izi de azaltılmaktadır. Özellikle sanayi ve perakende sektörlerinde tersine lojistik süreçlerine yapılan yatırımlar, döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmayı hızlandırmakta ve çevresel etkileri en aza indirmektedir. Türkiye’de tersine lojistik uygulamaları özellikle büyük şehirlerde atık yönetim sistemleri ile entegre edilerek uygulanmaktadır. Bu sistem atıkların izlenebilirliğini sağlayarak geri dönüşüm süreçlerinin optimizasyonuna katkıda bulunarak çevresel etkileri azaltmaktadır. Yıldız (2021)’a göre tersine lojistik uygulamaları Türkiye’de geri dönüşüm oranlarını artırmış ve atık yönetiminde iyileşmelere yol açmıştır. Özellikle plastik, cam ve metal gibi malzemelerin toplanması ve ayrıştırılması konusunda yerel yönetimlerin tersine lojistik süreçlerine yaptığı yatırımlar geri dönüşüm oranlarını yükseltmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde de tersine lojistik uygulamalarına verilen önem giderek artmaktadır. Bu sistemler ürünlerin ömrünü uzatarak işletmelere maliyet avantajı sağlarken çevresel sürdürülebilirliğe de katkıda bulunmaktadır (Butt, Ali ve Govindan, 2023).

Sonuç olarak, tersine lojistik hem çevresel hem de ekonomik açılardan büyük bir katma değer sunmakta olup, kaynakların verimli kullanımı, çevresel zararların minimize edilmesi ve sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından döngüsel ekonominin en kritik süreçlerinden birini oluşturmaktadır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde tersine lojistik sistemlerinin güçlendirilmesi, doğal kaynakların korunmasını ve işletmeler için maliyet tasarrufu sağlayarak sürdürülebilir bir gelecek oluşturulmasını desteklemektedir.

2. Küresel Çapta Kaynak Verimliliği ve Atık Azaltımı İçin Uygulanan Stratejiler Tersine Lojistik ve Atık Yönetimi Uygulamaları

Döngüsel ekonominin temel hedeflerinden biri, doğal kaynakları verimli kullanarak tüketimi azaltmak ve atık oluşumunu minimize etmektir. Bu model geleneksel doğrusal ekonomi sistemine alternatif olarak kaynakların döngüde tutulmasını ve atıkların yeniden işlenmesini teşvik eder (Korhonen vd., 2019: 39-40).

Dünya genelinde birçok ülke döngüsel ekonomi ve tersine lojistik alanında yenilikçi çözümlerle ön plana çıkmaktadır. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinden Asya ve Kuzey Amerika’ya kadar farklı coğrafyalarda geliştirilen politika ve stratejiler kaynakların korunması, atıkların yeniden ekonomiye kazandırılması ve

çevresel etkilerin azaltılmasını amaçlamaktadır. Özellikle AB, Döngüsel Ekonomi Eylem Planı kapsamında üye ülkelerde tersine lojistik ve geri dönüşüm sistemlerini destekleyen kapsamlı düzenlemeler geliştirmiştir.

2.1. Avrupa Birliği'nde Döngüsel Ekonomi Politikaları ve Tersine Lojistik Entegrasyonu

Avrupa Birliği (AB), kaynak verimliliğini artırmak amacıyla döngüsel ekonomi kapsamında geri dönüşüm stratejilerini destekleyen politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar, AB'nin ekonomik ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlama amacı doğrultusunda üye ülkelerde geri kazanım süreçlerini teşvik eden düzenlemeleri içermektedir. Avrupa Birliği genelinde döngüsel ekonomiyi teşvik eden bu stratejiler yalnızca geri dönüşüm ve kaynak verimliliğini artırmakla kalmamakta aynı zamanda ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak için de büyük bir potansiyel sunmaktadır. AB, döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmak için üye ülkelerde ortak standartlar ve uyumlu düzenlemeler geliştirerek sürdürülebilir kalkınmayı ve kaynakların verimli kullanımını teşvik eden bir ekosistem yaratmaktadır (Yılmaz, 2022:30). AB'nin Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamayı ve geri dönüşüm oranlarını artırarak ekonomik ve çevresel faydalar elde etmeyi amaçlamaktadır (European Commission [EC], 2020:4). Bu plan doğrultusunda AB üye ülkelerinde yeni yönetmelikler, standartlar ve teşvik mekanizmaları geliştirilmiş ve döngüsel ekonomi ilkelerinin benimsenmesi teşvik edilmiştir. Avrupa'da döngüsel ekonomiye geçişe yönelik bu stratejiler, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerinin yanı sıra ekonomik faydalar sağlayarak AB'yi bu alanda lider bir konuma taşımaktadır. The Global E-Waste Monitor 2024 raporunda, Avrupa'nın e-atık yönetimi ve geri dönüşüm sistemlerine dair genel bilgiler yer almakta ve Avrupa'nın %42,8 ile en yüksek belgelenmiş e-atık toplama ve geri dönüşüm oranına sahip olduğu belirtilmektedir (UNITAR, 2024:30).

Almanya, AB'nin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmada öncü ülkelerden biridir. Ülkede elektronik atıkların geri dönüşümü için gelişmiş altyapılar ve yasal düzenlemeler oluşturulmuştur (Petcu vd., 2020; Volk vd., 2021). Özellikle elektronik atıkların yeniden işlenmesine odaklanan Almanya, atıklardan elde edilen hammaddeleri ekonomiye geri kazandırmakta ve elektronik atıkların geri dönüştürerek hammadde tüketimini azaltmaktadır. Almanya'nın Elektronik Atık Yönetimi Programı, elektronik atıkların ayrıştırılması, toplanması ve geri dönüşüm tesislerine yönlendirilmesi süreçlerini optimize ederek çevresel sürdürülebilirlik sağlamaktadır. Ayrıca elektronik atık içindeki değerli metallerin

geri kazanımı sayesinde hammadde tüketimi azalmakta, bu da kaynak verimliliğine katkıda bulunmaktadır. Bu politikalar, Almanya'nın döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde öncü bir ülke olarak öne çıkmasına katkıda bulunmuş ve diğer AB ülkeleri için bir örnek teşkil etmiştir.

Fransa döngüsel ekonomiyi desteklemek amacıyla plastik atıkların azaltılmasına yönelik politikalar benimsemiş ve bu alanda önemli adımlar atmıştır. 2021 yılında yürürlüğe giren yasa ile tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımını aşamalı olarak kaldırma kararı alan Fransa, çevreye zararı azaltmayı hedeflemektedir. Geri dönüştürülebilir plastiklerin kullanımını teşvik eden düzenlemelerle plastik geri dönüşüm oranları artırılmış olup bu düzenlemeler AB genelinde döngüsel ekonominin güçlenmesine katkı sunmaktadır (Todorovic, 2019: 459-462). Bu adımlar, Fransa'nın daha sürdürülebilir ambalaj çözümlerine geçişinde önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.

Hollanda da Ulusal Döngüsel Ekonomi Planı kapsamında döngüsel ekonomiye yönelik yenilikçi stratejiler geliştiren bir diğer AB üyesidir. Hollanda'nın döngüsel ekonomi planı, ambalaj atıklarının geri kazanımını ve yeniden kullanımını teşvik eden uygulamalar geliştirmiştir. Özellikle ambalajların tekrar kullanılabilir hale getirilmesi ve geri dönüştürülmesi konusunda önemli adımlar atan Hollanda tersine lojistik sistemlerini ülke genelinde yaygınlaştırarak atık oluşumunu en aza indirmeye çalışmaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı [ÇŞİDB], 2023). Ayrıca ülkede çeşitli teşvik mekanizmalarıyla şirketlerin döngüsel ekonomi uygulamalarını benimsemesi desteklenmektedir. Sürdürülebilir ambalaj kullanımını teşvik eden devlet destekleri işletmelerin ambalaj atıklarını azaltmasına ve çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamasına olanak tanımaktadır (Scrioşteanu ve Criveanu 2023:4).

2.2. Kuzey Amerika'da Tersine Lojistik ve E-Ticaret Tabanlı Atık Yönetimi

E-ticaret tabanlı atık yönetimi, atık toplama, ayrıştırma, geri dönüşüm ve yeniden kullanıma yönelik süreçlerin dijital teknolojiler aracılığıyla optimize edilmesini ifade eder (Ravanoğlu ve Çalışkan, 2024). ABD e-ticaret tabanlı tersine lojistik sistemlerini kullanarak geri dönüşüm süreçlerinde dijitalleşmenin de etkisiyle büyük ilerleme kaydetmiştir. Yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi teknolojiler, iade süreçlerinin daha hızlı yönetilmesine ve atık yönetimi süreçlerinin optimize edilmesine olanak tanımaktadır. Bu teknolojiler, iade edilen ürünlerin takibini ve değerlendirilmesini kolaylaştırarak kaynak israfını önlemekte ve yeniden kullanımı teşvik etmektedir. Amazon ve Walmart gibi

büyük perakende şirketleri iade edilen veya hasarlı ürünleri yeniden ekonomiye kazandırmak amacıyla ileri teknolojilerden yararlanmaktadır. Bu uygulamalar kaynak israfını önlemekte ve atık oluşumunu azaltmaktadır.

Amazon, geri dönen veya hasar görmüş ürünlerin atılmasını önlemek ve bu ürünleri ekonomiye yeniden kazandırmak amacıyla yapay zekâ tabanlı iade yönetim sistemleri geliştirmiştir. Bu sistemler iade edilen ürünlerin durumunu hızlı bir şekilde analiz ederek yeniden satışa uygun hale getirilmesini sağlamakta böylece atık oluşumunu ve kaynak israfını en aza indirmektedir (Spirito, 2024:11). Yapay zekâ teknolojisi, her bir iade edilen ürünün durumunu ve değerini analiz ederek yeniden paketlenmesi veya onarılması gereken ürünleri belirlemekte ve ürünlerin tekrar satışa sunulmasını kolaylaştırmaktadır. Amazon'un bu süreçleri, özellikle tüketici elektroniği, moda ve ev ürünleri gibi kategorilerde geri dönüşüm oranlarını artırmakta ve işletme maliyetlerinde önemli tasarruflar sağlamaktadır (Alzahrani, 2024: 46-47).

Walmart ise, iade edilen veya satılmayan ürünlerin tekrar değerlendirilmesi için kapsamlı tersine lojistik süreçleri oluşturmuştur. Şirket iade edilen ürünleri ayrıştırarak geri dönüşüm sürecine dahil etmekte veya yeniden satışa sunmak üzere iyileştirmektedir. Özellikle elektronik, tekstil ve ev eşyaları gibi kategorilerde satılmayan veya iade edilen ürünlerin yeniden kullanıma kazandırılması, atık oluşumunu azaltmakla kalmayıp kaynak tasarrufu sağlayarak maliyet avantajı yaratmaktadır. Walmart, bu süreçlerde dijitalleşmeyi kullanarak iade ve geri dönüşüm süreçlerini daha hızlı ve verimli hale getirmekte böylece e-ticaret tabanlı atık yönetimi sistemlerine öncülük etmektedir (Mhaskey, 2024: 8-9). Amazon ve Walmart gibi şirketlerin bu yenilikçi uygulamaları, Kuzey Amerika'da perakende sektöründe döngüsel ekonomiye geçişin öncüsü olmuş ve diğer işletmelerin de bu alanda yatırım yapmasını teşvik etmiştir (Delphi Group Çevre ve İklim Değişikliği, 2021: 14-15).

ABD, döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmak amacıyla yalnızca perakende ve e-ticaret sektörlerinde değil aynı zamanda düzenleyici çerçevede de önemli adımlar atmaktadır (Saragih vd., 2024:50). Bu kapsamda işletmelere atık yönetimi, geri dönüşüm ve çevresel sorumluluk gibi alanlarda yükümlülükler getirilerek döngüsel ekonomiye geçişin hızlandırılması hedeflenmektedir. Söz konusu düzenlemelerle şirketlerin geri kazanım ve kaynak verimliliği süreçlerine odaklanması teşvik edilerek üretimden tüketim sonrası aşamalara kadar tüm süreçlerde sürdürülebilirlik stratejilerinin benimsenmesi sağlanmaktadır ((Interagency Policy Committee on Plastic Pollution and A Circular Economy [IPC], 2024: 13-18).

Dell Technologies, bu düzenlemelerin gerekliliklerine uygun olarak eski elektronik cihazların toplanması ve geri dönüştürülmesi için kapsamlı tersine lojistik süreçleri geliştirmiştir (Oladele, 2024). Bilgisayar, telefon ve diğer elektronik cihazların geri dönüşümünde ilerleme kaydeden Dell, bu ürünlerdeki değerli materyalleri ekonomiye yeniden kazandırmaktadır. Dell'in bu e-atık yönetimindeki lider konumu çevresel sürdürülebilirliği desteklemekle kalmayıp döngüsel ekonomi ilkelerine uygun bir iş modelinin gelişmesine de katkı sunmaktadır (Adesoga vd., 2024: 165). Şirket, topladığı eski cihazları ayrıştırarak metal, plastik ve diğer materyalleri geri dönüştürmekte; böylece hammadde tüketimini azaltarak çevresel ve ekonomik faydalar sağlamaktadır.

Kuzey Amerika'da bu tür tersine lojistik ve e-ticaret tabanlı atık yönetimi uygulamaları, döngüsel ekonominin uygulanabilirliğini ve potansiyelini gösteren önemli örneklerdir. Özellikle büyük ölçekli şirketlerin bu süreçleri benimsemesi, sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği açısından birçok işletmeye örnek teşkil etmekte ve döngüsel ekonomi anlayışının toplumda daha geniş bir kesime yayılmasına katkı sağlamaktadır.

2.3. Latin Amerika'da Tersine Lojistik ve Atık Yönetimi Stratejileri

Latin Amerika bölgesi döngüsel ekonomi ve tersine lojistik uygulamaları alanında son yıllarda önemli ilerlemeler kaydetmiş olup, birçok ülke atık yönetimi politikalarını geliştirerek sürdürülebilir bir ekonomi oluşturma yolunda adımlar atmaktadır. Brezilya, Meksika ve Kolombiya gibi ülkeler döngüsel ekonomiye geçişte tersine lojistik sistemlerini entegre ederek atık yönetimi süreçlerini iyileştirmeye odaklanmıştır.

Brezilya, geri dönüşüm kooperatiflerini teşvik ederek tersine lojistik süreçlerinde toplumsal katılımı artırmayı hedeflemektedir (Marchi ve Santana, 2022). Brezilya'da özellikle ambalaj atıklarının geri dönüştürülmesi ve geri kazanılması konusunda özel sektörle iş birliği yapılmakta böylece atık yönetiminde toplumsal farkındalık yaratılmaktadır. Brezilya Ulusal Atık Yönetimi Politikası (PNRS) aracılığıyla döngüsel ekonomiyi destekleyen geniş çaplı bir atık yönetim sistemi geliştirmiştir (Rebehy vd., 2019). PNRS ile ambalaj atıkları, elektronik atıklar ve diğer geri dönüştürülebilir malzemelerin ekonomiye yeniden kazandırılması hedeflenmiştir. Bu politika atıkların toplanması ve ayrıştırılması için geri kazanım kooperatiflerini teşvik ederken özel sektörle iş birliği içinde ambalaj atıklarının geri dönüşümünü desteklemektedir (Pacheco vd., 2021:42-43). 2022 yılı itibarıyla Brezilya'da uygulanan bu program kapsamında geri dönüştürülen ambalaj malzemelerinin oranları *kağıt* ve karton %40.1, plastik %23.2, metal %23.9, cam %11.2 ve diğer malzemeler için % 1.6

olarak raporlanmıştır. Söz konusu süreçte başta enerji tasarrufu, hammaddelerin yeniden üretimi ve istihdam fırsatları olmak üzere yeni gelir kaynakları oluşmuş çeşitli ekonomik faydaların elde edilmesinin yanında özellikle farklı toplumsal kesimlerin işbirliği içinde çalışmasını teşvik ederek toplumsal bütünleşmeyi de destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır (Lino, Ismail ve Castañeda-Ayarza, 2023:7). Geri kazanım süreçlerini artırmak amacıyla özel sektörle ortak projeler yürüten Brezilya döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir ilerleme kaydetmektedir (Nagao Menezes ve Pereira Morais, 2021: 25-28).

Meksika, plastik ve ambalaj atıklarının geri dönüşümünü teşvik etmek için özel düzenlemeler ve teşvikler sağlamaktadır. Ülke genelinde plastik atıkların kaynağında ayrıştırılmasını sağlamak amacıyla toplumsal farkındalık kampanyaları yürütülmekte ve geri dönüşüm sürecine bireylerin katılımı artırılmaktadır. Bu kapsamda geri dönüştürülebilir atıkların kaynağında ayrıştırılması için ülke genelinde özel konteynerler yerleştirilmiş ve belediyeler geri kazanım süreçlerine yönelik kampanyalar düzenlemiştir. Meksika döngüsel ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmak amacıyla özel sektörle işbirliğine dayalı bir model benimsemekte ve özellikle plastik ambalaj atıklarının geri dönüşümü için sanayi kuruluşlarıyla anlaşmalar yapmaktadır (Loza-Hernández ve Arroyo-López, 2023:15).

Özellikle elektronik atık yönetiminde Kolombiya önemli ilerlemeler kaydetmiş olup e-atık toplama merkezleri kurarak mevcut geri dönüşüm oranlarını artırmayı ve bu alanda daha sürdürülebilir bir ekonomi oluşturmayı hedeflemektedir (Holland Circular Hotspot, 2021: 4-5) Eski elektronik cihazların toplanması ve geri dönüştürülmesi amacıyla özel merkezler kuran Kolombiya, bu atıkların ekonomiye kazandırılmasını sağlamıştır. Hükümet bu süreçlerin izlenebilirliğini artırmak için dijital çözümlerden yararlanarak e-atıkların çevresel zararını en aza indirmeye çalışmaktadır. Ayrıca elektronik atıkların geri kazanımı konusunda sanayi sektörüyle iş birliği yaparak ve eğitim kampanyaları düzenleyerek halkın farkındalığını artırmaktadır Galeano ve Rodríguez, 2021: 7-8). Bu uygulamalar Kolombiya'yı elektronik atık yönetiminde Latin Amerika için model bir ülke konumuna getirmektedir.

Latin Amerika ülkelerinde atık yönetimi ve tersine lojistik süreçlerinde yaşanan bu gelişmeler, döngüsel ekonomiye geçişte çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliği desteklemektedir. Geri dönüştürülebilir atıkların ekonomiye kazandırılması ve atık oluşumunun azaltılması konusunda ulusal politikaların geliştirilmesi söz konusu ülkelerin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmasını hızlandırmakta kaynak verimliliğini artırarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda

bulunarak döngüsel ekonomiye geçişte diğer gelişmekte olan ülkeler için örnek teşkil etmektedir (Andrade Carrasco ve Tonon Ordóñez, 2023:7-11).

2.4. Asya'da Tersine Lojistik Uygulamaları ve Dijital Dönüşüm

Asya kıtasında Japonya, Güney Kore ve Çin gibi ülkeler, döngüsel ekonomiye geçişte büyük ilerlemeler kaydederek dijital dönüşümü tersine lojistik uygulamalarıyla birleştirmektedir (Chebbouba, 2024: 240-242). Bu ülkeler kaynak verimliliğini artırmak ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla geri dönüşüm süreçlerini optimize etmek için teknolojiyi etkin şekilde kullanmaktadır. Bu ülkelerin dijital dönüşümle desteklenen tersine lojistik uygulamaları, döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamakta ve Asya'nın bu alanda küresel liderlik pozisyonunu pekiştirmektedir (Liu vd., 2021).

Japonya, döngüsel ekonomi modelini benimseyen ülkelerden biridir ve bu modeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için geliştirdiği "*Toplum 5.0*" stratejisiyle destekleyerek dijitalleşme, yapay zeka ve otomasyon teknolojilerini tersine lojistik süreçlerine entegre etmiştir (Gülen vd., 2024). Bu strateji sayesinde Japonya özellikle otomotiv sektöründe araç parçalarının geri dönüşümünü yüksek oranlarda gerçekleştirerek doğal kaynak tüketimini azaltırken çevresel sürdürülebilirliği de desteklemektedir. Otomotiv sektörü dışında elektronik atıklar ve plastik geri dönüşüm sistemleri de Japonya'da döngüsel ekonominin uygulandığı önemli alanlardandır ve gelişmiş geri dönüşüm teknolojileri yaygın olarak kullanılmaktadır (OECD, 2020). Geri dönüştürülebilir malzemelerin yeniden kullanımı sayesinde enerji ve hammadde tüketimi azalmakta böylece ekonomik faydalar elde edilmektedir.

Çin tersine lojistik uygulamalarında lider ülkelerden biri olarak döngüsel ekonomi hedefleri doğrultusunda çeşitli sektörlerle ve atık türlerine yönelik bir dizi bağımsız girişim ve politikalarla plastik ve elektronik atıkların geri kazanımını teşvik etmekte bu kapsamda geri dönüşüm altyapısını güçlendirerek kaynak verimliliğini artırmak ve doğal kaynak tüketimini azaltmak için çeşitli önlemler almaktadır (Zheng vd., 2021). Yapay zeka ve dijital izleme sistemlerini kullanarak atık yönetimini daha verimli hale getiren Çin akıllı atık yönetim sistemleri sayesinde atıkların kaynağında ayrıştırılmasını ve geri dönüşüm süreçlerinin her aşamasının izlenmesini sağlamaktadır (Dongfang, Ponce, Yu, Ponce ve Tanveer, 2022). Bu sayede Çin özellikle plastik ve metal atıkların yönetimi ve geri dönüşümünde blockchain ve yapay zeka gibi yenilikçi teknolojilerden yararlanarak ülkenin döngüsel ekonomi hedeflerine yönelik önemli yapısal iyileştirmelere öncülük etmektedir (Toponar vd., 2024).

Güney Kore de döngüsel ekonomi hedeflerine yönelik olarak ambalaj atıklarını azaltma ve sürdürülebilir ambalaj kullanımı üzerine yoğunlaşmaktadır. Geri dönüştürülebilir ambalaj malzemelerinin kullanımını teşvik eden düzenlemeler getiren Güney Kore (Lee ve Cha, 2021) dijital teknolojileri ve akıllı sistemleri kullanarak ambalaj atıklarını azaltmaya çalışmaktadır (Yumitro vd., 2024). *Örneğin*, plastik atıkların geri dönüştürülmesi için yapay zeka destekli tesislerde atıkların ayrıştırılması ve işlenmesi sağlanmakta bu sayede yüksek kaliteli polietilen tereftalat (PET) üretimi gerçekleştirilmektedir. Ayrıca konutlarda kullanılan RFID (Radyo Frekansı ile Tanımlama) teknolojisi ile plastik atık miktarları izlenmekte ve her hane için adil bir atık yönetim sistemi uygulanmaktadır.

3. Türkiye’de Döngüsel Ekonomi: Tersine Lojistik Faaliyetleri ve Atık Yönetimi Temel Performans Dinamikleri

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye özelinde de kaynak verimliliğini destekleyen çeşitli stratejiler çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik öneme sahiptir. Döngüsel ekonomi modeline geçişte kullanılan geri dönüşüm altyapıları, dijitalleşme (Acar, 2023: 270-275) ve kamu destekli projeler (Kim vd., 2021) ülkelerin kaynak verimliliğini artırarak doğal kaynak kullanımını minimize etmelerine ve atık oluşumunu en aza indirmelerine olanak tanımaktadır (Corona vd., 2019). Bu stratejiler ekonomik büyüme ile çevresel koruma arasında bir denge kurmaya yönelik önemli adımları temsil etmektedir.

Türkiye döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmak amacıyla stratejik yatırımlar yaparak tersine lojistik süreçlerine önem vermiş ve Sıfır Atık Projesi gibi ulusal projeleri hayata geçirmiştir (Mısır ve Arıkan, 2023). Hem özel sektörün sürdürülebilir iş modelleri (Biniş, 2023: 39-45) hem de belediyelerin dijitalleşme ve geri dönüşüm projeleri Türkiye’nin döngüsel ekonomi sürecindeki ilerlemesine katkı sağlamaktadır (Şimşek, 2024: 51-52). Bu bölümde Türkiye’deki döngüsel ekonomi uygulamaları; kamu, özel sektör ve yerel yönetimlerin atık yönetiminde attıkları yenilikçi adımlarla incelenmektedir.

3.1. Sıfır Atık Projesi ve Ulusal Geri Dönüşüm Stratejileri

Türkiye’de kaynak verimliliğini artırma ve atık azaltma hedeflerine ulaşmada Sıfır Atık Projesi önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Türkiye Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından desteklenen bu proje atıkların kaynağında ayrıştırılmasını, toplanmasını ve geri dönüşüm süreçlerine dahil edilmesini sağlamaktadır (ÇŞİDB, 2022). Kamu kurumları ve özel sektör iş birliğiyle desteklenen Sıfır Atık Projesi, ülke genelinde geri dönüşüm oranlarının

artmasına katkıda bulunmaktadır (Bahrioğlu, 2023: 201-202). Türkiye’de kamu binaları, okullar ve alışveriş merkezleri gibi farklı alanlarda uygulanan bu proje geri dönüştürülebilir atıkların ekonomiye kazandırılmasını teşvik ederken atık yönetimi alanında önemli bir farkındalık oluşturmaktadır (Atıcı ve Ergülen, 2020:321-325).

Sıfır Atık Projesi, Türkiye’nin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşması için kapsamlı bir strateji sunarak kaynak verimliliği ve çevresel sürdürülebilirlik alanlarında örnek teşkil etmektedir. Projenin ulusal düzeyde yaygınlaştırılması ve geri dönüşüm altyapısının geliştirilmesine yönelik çalışmalar Türkiye’nin kaynak tüketimini azaltma ve doğal kaynakları koruma hedeflerine katkı sağlamaktadır (Kızılırmak, 2022). Tersine lojistik süreçleri de geri dönüşüm sistemleriyle entegre edilerek Türkiye’nin kaynak verimliliği stratejilerinde önemli bir rol oynamaktadır. Özgüner ve Özgüner (2022)’e göre tersine lojistik uygulamaları ile geri dönüşüm oranlarının artırılması atık yönetiminde verimliliği sağlamakta ve Türkiye’nin döngüsel ekonomi modeline geçişini hızlandırmaktadır. Projenin AB geri dönüşüm standartları ile uyumlu hale gelmesi hedeflenmekte olup Türkiye bu doğrultuda AB ülkeleriyle iş birliği geliştirmektedir (Balbay vd., 2021: 565-568). Özellikle plastik atıkların geri dönüşüm oranını artırmaya yönelik düzenlemelerle AB standartlarına ulaşmayı amaçlamaktadır (Şentürk, 2023: 92-96).

Sıfır Atık Projesi’nin başarıya ulaşmasında kamu kurumlarının düzenleyici rolü (Erdur, 2019: 43-45) ve özel sektörün işbirliği büyük önem taşımaktadır. Özel sektör temsilcileri atık yönetim sistemlerini bu proje ile uyumlu hale getirmek için kaynak verimliliğini artırmaya yönelik yatırımlar yapmaktadır (Özbilen, 2023:23-31). Örneğin, bazı büyük sanayi tesislerinde atık suyun arıtılarak yeniden kullanımı veya üretim artıklarıyla enerji üretimi gibi uygulamalar devreye alınmıştır (Debik, 2023). Projenin yaygınlaştırılması için farkındalık kampanyaları düzenlenmekte ve bireylerin de geri dönüşüm sürecine katılımı teşvik edilmektedir (Gürsoy vd., 2021). Bu çabalar Türkiye’nin döngüsel ekonomi ve atık yönetimi alanında uluslararası rekabet gücünü artırma hedefine katkı sağlamaktadır.

3.2. Özel Sektörün Döngüsel Ekonomi Hedeflerine Yönelik Tersine Lojistik Uygulamaları ve Sürdürülebilirlik Çabaları

Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren firmalar döngüsel ekonomi hedeflerine yönelik olarak sadece atık yönetimi süreçlerinde değil aynı zamanda ürün tasarımı ve tedarik zinciri yönetiminde de yenilikçi ve sürdürülebilir uygulamaları hayata geçirmekte ve tersine lojistik süreçlerini giderek daha fazla

benimsemektedir. Özellikle donanım, yazılım ve dijital hizmetleri kapsayan teknoloji sektörü ile günlük yaşamı kolaylaştıran ve dayanıklı ürünlere odaklanan beyaz eşya üretiminde geri kazanım ve yeniden kullanım süreçleri işletme modellerine entegre edilerek doğal kaynak tüketimi azaltılmakla birlikte çevresel sürdürülebilirlik anlayışına da katkı sağlanması amaçlanmıştır. Beyaz eşya sektörünün önde gelen üretici konumundaki firmaları eski ürünlerin toplanarak yeniden işlenmesi, geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanım sürecine dahil edilmesi için kapsamlı tersine lojistik altyapıları oluşturmuştur. Arçelik, sürdürülebilirlik stratejisi kapsamında geri dönüşüm projelerine önemli yatırımlar yaparak döngüsel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Şirket 2023 yılında yaklaşık 126 bin ton atığı geri dönüştürerek bu materyalleri üretim sürecine kazandırmıştır (Arçelik Sürdürülebilirlik Raporu, 2023: 10-19). Vestel e-atık yönetimi ve tersine lojistik süreçlerine odaklanarak döngüsel ekonomi hedeflerine katkıda bulunmaktadır. Şirket eski ve kullanım ömrünü tamamlamış elektronik cihazları toplamakta ve ayrıştırarak geri kazanılabilir malzemeleri ekonomiye kazandırmaktadır. Vestel bu süreci desteklemek için toplama merkezleri kurmuş ve geri dönüşüm oranlarını artırmayı amaçlayan çeşitli projeler geliştirmiştir (Vestel Elektronik, 2023, s. 122-125). Aynı şekilde ambalajlarda geri dönüştürülmüş malzemenin kullanılması yönünde bazı uygulamalar hayata geçirilerek atık plastiklerin ikincil hammadde olarak kullanılması da yaygınlaşmaktadır. Örneğin, bugün 20 ayrı ülkede çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren Anadolu Grubu, döngüsel ekonomi hedefleri doğrultusunda sürdürülebilir ambalaj çözümlerine yatırım yapmaktadır. Firma içecek sektöründe kullanılan plastik ambalajların geri dönüşümü için özel olarak tasarlanmış bir sistem kurmuş olup toplanan plastik şişeleri yeniden işleyerek ambalaj atıklarını minimize etmektedir (Anadolu Grubu, 2023: 42-43). Migros da perakende sektöründe döngüsel ekonomi hedeflerine katkı sağlayan bir diğer firmadır. Şirket müşterilerden toplanan atık yağların geri dönüşümünü sağlamak amacıyla Türkiye genelinde yağ toplama noktaları oluşturmuştur (Migros Entegre Faaliyet Raporu, 2023:94). Toplanan atık yağlar biyodizel üretimi için kullanılmakta böylece çevresel konularla faaliyetlerde uyum sağlanmaktadır.

3.3. Yerel Yönetimlerin Tersine Lojistik ve Dijitalleşme Sürecinde Atık Yönetimi

Türkiye’de döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmada belediyeler önemli bir rol oynamakta ve bu doğrultuda atık yönetimi süreçlerinde dijitalleşme adımlarını hızlandırmaktadır (Ayaz ve Yavaş, 2021). Özellikle büyükşehir belediyeleri atıkların toplanması, ayrıştırılması ve geri kazanımını sağlayan yenilikçi

projelerle kaynak verimliliğini artırmakta ve çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Baki ve Ergün, 2021). Yerel yönetimler tersine lojistik uygulamaları ile entegre dijital sistemler kurarak atık yönetimini daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır (Güllü, 2023). Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, il genelinde İSTAC ve diğer belediye iştirakleri aracılığıyla atık yönetimi faaliyetlerini yürüterek atıkların kaynağında ayrıştırılması ve geri kazanım sürecine hızlı bir şekilde aktarılmasında tersine lojistiğin temel süreçlerini Entegre Çevre Bilgi Sistemi gibi dijital altyapıları kullanılarak sıfır atık projelerinin etkin bir şekilde yönetilmesini sağlamaktadır (Kazel, 2022: 843-847). Ankara Büyükşehir Belediyesi de atık yönetimi süreçlerinde dijitalleşme adımları atarak tersine lojistik uygulamalarını hayata geçirmektedir. Özellikle plastik, cam, kağıt gibi geri dönüştürülebilir atıkların kaynağında ayrıştırılması için belirli noktalara yerleştirilen konteynerler sayesinde atık toplama ve geri kazanım süreçleri hızlandırılmaktadır (Yıldırım ve Akın, 2022: 34-36). Yine aynı şekilde İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Sıfır Atık Yönetim Sistemi kapsamında çeşitli projeler yürütülmektedir. Bu projeler arasında bitkisel ve organik atıkların geri kazanılması, zirai ilaç ambalajlarının ayrı toplanması ve entegre katı atık yönetim tesislerinin kurulması gibi çalışmalar bulunmaktadır (Ölmez, 2021).

Katı atık yönetiminde dijital teknolojileri kullanarak atıkların iyileştirilmesi ve azaltılması yönünde çevre dostu ve sürdürülebilir uygulamalarla öne çıkan belediyeler arasında Konya Büyükşehir Belediyesi gelmektedir. Belediye atıkların toplanması, ayrıştırılması ve yeniden kullanıma kazandırılması amacıyla kurduğu geri dönüşüm merkezlerinde kaynağında ayrıştırılmış atıkları toplamaktadır. Konya'da geri dönüştürülebilir atıklar için özel konteynerler yerleştirilmiş ve vatandaşların bu sürece katılımını teşvik eden bir mobil uygulama geliştirilmiştir. Ayrıca Konya Büyükşehir Belediyesi park ve bahçelerden topladığı organik atıkları kompost üretiminde kullanarak tarımsal alanlarda değerlendirmektedir (Ay ve Söylemez, 2023: 283-285). Bu uygulama organik atıkların toprağa geri kazandırılması sonucu çevre dostu üretim ve etkin atık yönetiminin yer aldığı bir üretim yapısı olarak tanımlanmaktadır.

3.4. Türkiye Özelinde Atıkların Geri Kazanımı ve Yeniden Kullanımında Mevcut Durum

Türkiye atık yönetimi konusunda önemli adımlar atmış olsa da bu süreçte uygulamada bazı engellerle karşı karşıyadır (Sayın ve Utkulu, 2023). Özellikle kırsal alanlarda atık yönetimi altyapısının yetersiz olması geri kazanım sistemlerinin etkin bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Memiş, 2023).

Büyük şehirlerde tersine lojistik süreçleri daha yaygın uygulama alanı bulurken kırsal alanlarda altyapı eksiklikleri geri dönüşüm ve atık toplama faaliyetlerini sınırlamaktadır. Ekinci (2019)'ye göre atık yönetimde başarılı olmak için kırsal alanlara özel teşvik ve destek programları geliştirilmesi geri dönüşüm süreçlerinin yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilmektedir.

Türkiye'de geri dönüşüm oranlarının düşük olmasının başlıca nedenlerinden biri toplumsal farkındalığın ve geri dönüşüm kültürünün yeterince gelişmemiş olmasıdır (Akban ve Yurtcan, 2021:134). Eğitim kurumları ve belediyeler tarafından yürütülen çevre bilinci artırma kampanyaları bu kültürün gelişmesi için önem taşımaktadır (Tamkoç, 2024: 499-507). Toplumsal farkındalık düzeyinin yükseltilmesi ve geri dönüşüm konusundaki eğitim faaliyetlerinin artırılmasının Türkiye'nin döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde hızlandırıcı etkiye sahip olabileceği ifade edilmektedir (Sarı ve Özkan, 2024:19-20). Ayrıca dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerinin atık yönetimine entegrasyonu döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşılmasında yeni fırsatlar sunmaktadır (Olawade vd., 2024). Dijital teknolojilerin atıkların kaynağında ayrıştırılmasını ve geri kazanım süreçlerinin izlenebilirliğini artırarak atık yönetimini iyileştirme ve üretim süreçlerini optimize etme potansiyeli bulunmaktadır (Sánchez-García vd., 2024). Özellikle büyükşehir belediyelerinin dijitalleşme ve yapay zeka teknolojilerini kullanarak atıkların başlangıç noktasında sınıflandırılmasını ve yeniden kazanım süreçlerini geliştirmeye yönelik çalışmaları hem yerel yönetimlerin etkinliğini hem de sürdürülebilir kaynak yönetimi politikalarının ülke genelinde uygulanabilirliğini güçlendirecektir (Kutlu, 2022: 328-332). Avrupa Çevre Ajansı tarafından "Avrupa'da Döngüsel Ekonominin Hızlandırılması: Durum ve Görünüm 2024" raporu ile dijitalleşmenin ve teknolojik yeniliklerin döngüsel ekonomi süreçlerini hızlandırması ve sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlayabileceği belirtilmiş dijital izleme ve kaynak yönetim sistemlerinin önemine vurgu yapılmıştır (European Environment Agency [EEA], 2024).

Sonuç ve Değerlendirme

Döngüsel ekonomi ve tersine lojistik kavramsal olarak küresel ölçekte çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma açısından giderek daha fazla önem kazanmakta ve dolayısıyla bu konuda yapılan çalışmaların sayısı hızla artarken gerçekleştirilen faaliyetlerin kapsamı da her geçen gün genişlemektedir. Bu model doğal kaynakların verimli kullanımını teşvik ederek atık oluşumunu minimize etmekte ve geri kazanım yoluyla ürünlerin yaşam döngüsünü uzatarak çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltmaktadır. Bunun yanında bir ülkenin

döngüsel ekonomi sürecinde ilerleme kaydetmesi ve sürdürülebilir bir kalkınma hedefine ulaşması başarılı bir atık yönetimiyle doğrudan ilişkilidir.

Avrupa Birliği ve diğer gelişmiş ülkeler döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmada ilave düzenleme ve teşviklerle geri dönüşüm ve atık yönetimi uygulamalarında yenilikçi çözümler üreterek kaynakların daha verimli kullanılması ve doğanın korunması konusunda diğer ülkelere örnek teşkil etmektedir. Başta Almanya, İsveç ve Hollanda olmak üzere AB üye ülkeler döngüsel ekonomi modelinde geri dönüşüm kültürünü eğitim ve farkındalık artırma çalışmalarıyla toplum genelinde atık yönetimine yönelik olarak sürdürülebilir ve çevre dostu bir anlayış benimsemişlerdir.

Türkiye'nin döngüsel ekonomi yolculuğunda, 2017 yılında başlatılan ve zamanla ulusal bir politika haline gelen Sıfır Atık Projesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından yürütülen bu proje, atıkların azaltılması, oluşumunun önlenmesi ve geri dönüştürülebilir atıkların kaynağında ayrıştırılması yoluyla geri kazanım oranlarının artırılmasını ve sürdürülebilir bir atık yönetimi yaklaşımının benimsenmesini sağlamıştır. Proje kapsamında başlangıçta kamu kurumlarında başlayan farkındalık çalışmaları, özel sektörün de desteğiyle ülke geneline yayılmış ve geri dönüşüm bilincinin oluşmasına önemli katkılar sunmuştur. Özel sektörün Arçelik, Vestel, Anadolu Grubu ve Migros gibi öncü firmaları, tersine lojistik ve sürdürülebilir ambalaj çözümleriyle bu dönüşümün önemli aktörleri arasında yer almıştır. Yerel yönetimler ise özellikle büyükşehir belediyeleri aracılığıyla dijitalleşmeyi atık yönetimi süreçlerine entegre ederek (örneğin İstanbul, Ankara, İzmir ve Konya belediyelerinin uygulamaları) atıkların toplanması, ayrıştırılması ve geri kazanılmasında önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Bununla birlikte Türkiye’de atık yönetimi konusunda uygulamada birtakım kısıtlar da bulunmaktadır. Kırsal alanlarda geri dönüşüm altyapısının sınırlı olması atık toplama ve ayrıştırma süreçlerinin etkin bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca Türkiye genelinde geri dönüşüm kültürünün henüz yeterince yerleşmemiş olması döngüsel ekonomiye geçiş sürecinde karşılaşılan en büyük engeller arasında yer almaktadır. Geri dönüşüm oranlarının sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmesinde yerel yönetimlerin altyapı yatırımlarını güçlendirerek atık yönetiminde daha etkin bir rol üstlenmesi hem özel sektörün hem de bireylerin geri dönüşüm sürecine daha fazla katılımını sağlamak için farkındalık kampanyalarının düzenlenmesi ve ödül sistemlerinin uygulamaya konulması belirleyici faktörler olarak önerilmektedir.

Bu alışma, dngsel ekonomi modelinin Türkiye ve dünya genelindeki mevcut durumunu analiz ederek, tersine lojistik ve atık yönetimi uygulamalarının önemini vurgulamıştır. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin döngüsel ekonomi hedeflerine ulaşmasında atılması gereken adımlara ve potansiyel gelişim alanlarına ışık tutmaktadır. Gelecek araştırmalar, bu önerilerin uygulama sonuçlarını nicel olarak inceleyebilir ve farklı sektörler özeline daha derinlemesine vaka çalışmaları sunabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2023). Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma: Mevcut Durum ve Yapılması Gerekenler. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.265-286). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch14
- Adesoga, T. O., Olaiya, O. P., Onuma, E. P., Ajayi, O., O. & Olagunju, O., D. (2024). Examination of Reverse Logistics Practices and Their Effects on Supply Chain Sustainability. *International Journal of Science and Research Archive*, 12 (2), 162–168 <https://doi.org/10.30574/ijrsra.2024.12.2.1216>
- Akbana, A. ve Yurtcan, M. (2021). Bingöl Üniversitesi Öğrencilerinin Atık Yönetimi – Geri Dönüşüm ve Çevre Konusundaki Bilinç ve Uygulama Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Türk Doğa ve Fen Dergisi*, 10(2), 132-140. DOI:10.46810/tdfd.907958
- Alagöz, M. ve Paksoy, H. (2023). Tersine Lojistiğin Önemi ve İyi Uygulama Örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 103-112.
- Alzahrani, M., A. (2024) The User Analysis of Amazon Using Artificial Intelligence at Customer Churn. *Journal of Data Analysis and Information Processing*, 12, 40-48. <https://doi.org/10.4236/jdaip.2024.121003>
- Anadolu Grubu (2023). *Entegre Raporu*. Erişim Adresi: <https://www.anadolugroup.com/surdurulebilirlik/raporlar>
- Andrade Carrasco, M., E. & Tonon Ordóñez, L., B. (2023). The Path to Circularity: A Literature Review of its Applications in Latin America. *Economics & Business*, 5 (1), 272–287. <https://doi.org/10.33326/27086062.2023.1.1547>
- Arçelik (2023). *Sürdürülebilirlik raporu*. Erişim Adresi: <https://www.arcelikglobal.com/sirket/raporlar-ve-sunumlar/surdurulebilirlik-raporlari/>
- Atcı, F. ve Ergülen, A. (2020). Toplam Kalite, Çevre ve Sıfır Atık Yönetimi; Yaklaşımlar, Kazanımlar ve Eleştiriler. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 299-328.
- Ay, H., M. ve Söylemez, A. (2023). Belediye Hizmetleri İçinde Katı Atık Yönetiminin Önemi ve Konya Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 4(Özel), 273-292. <https://doi.org/10.58702/teyd.1357353>

- Ayaz, Ç., E. ve Yavaş, H. (2021). Büyükşehir Belediyelerinde Stratejik Atık Yönetimi: Stratejik Hedefler ve Uygulama Sonuçları. *Journal of Awareness*, 6(1), 39-57. <https://doi.org/10.26809/joa.6.1.05>
- Baki, O., G. ve Ergün, O., N. (2021). Municipal Solid Waste Management: Circular Economy Evaluation in Turkey. *Environmental Management and Sustainable Development*, 10(2), 79-92. <https://doi.org/10.5296/emsd.v10i2.18448>
- Balbay, Ş. Sarihan, A. ve Avşar, E. (2021). Dünyada ve Türkiye’de “Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik” Yaklaşımı. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 557-569. <https://doi.org/10.31590/ejosat.971172>
- Biniş, M. (2023). Türkiye’de Çevresel Sürdürülebilirliğe Yönelik Mali Teşvikler: Geri Dönüşüm Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (77), 31-52. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1246296>
- Bostan, A. & Ravanoğlu, G.A. (2018). Kırgızistan Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi İlişkisi Açısından Sürdürülebilir Büyüme Analizi. *Ekonomi, Politika Finans Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 181–194.
- Bressanelli, G., Perona, M., & Saccani, N. (2019). Challenges in Supply Chain Redesign for the Circular Economy: A Literature Review and A Multiple Case Study, *International Journal of Production Research*, 57(23), 7395-7422, DOI:10.1080/00207543.2018.1542176
https://www.researchgate.net/publication/328538864_Challenges_in_supply_chain_redesign_for_the_Circular_Economy_a_literature_review_and_a_multiple_case_study
- Butt, A. S., Ali, I. & Govindan, K. (2023). The Role of Reverse Logistics in A Circular Economy for Achieving Sustainable Development Goals: A Multiple Case Study of Retail Firms. *Production Planning & Control*, 35(12), 1490–1502. <https://doi.org/10.1080/09537287.2023.2197851>
- Chebbouba, S. (2024). A Comparative Study of Innovation Pathways in East Asia: Japan, South Korea, China, and Taiwan. *Journal of Innovations in Business and Industry*, 3(4), 235-248. <https://doi.org/10.61552/JIBI.2025.04.003>
- Corona, B. Shen, L. Reike, D. Carreón, J., R. & Worrell, E. (2019). Towards Sustainable Development Through The Circular Economy—A Review and Critical Assessment on Current Circularity Metrics. *Resources Conservation and Recycling*, 151. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104498>

- Çırak, A., N. (2021). Almanya Özelinde Döngüsel Ekonomi Perspektifinden GSYİH ve Geri Dönüşüm İlişkisi: Zaman Serileri Analizi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 816-836. <https://doi.org/10.52835/19maysbd.969967>
- Debik, E. (2023). Atıksuların Geri Kazanımı ve Atıksulardan Enerji Eldesi. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.245-263). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch13
- Delphi Group. (2021). *Circular North America: Accelerating the Transition to a Thriving and Resilient Low-carbon Economy*. Environment and Climate Change Canada. Retrieved from <https://delphi.ca/publication/circular-north-america-accelerating-the-transition-to-a-thriving-and-resilient-low-carbon-economy-08062021/>
- Dongfang, W., Ponce, P., Yu, Z., Ponce, K & Tanveer, M. (2022). The Future of Industry 4.0 and the Circular Economy in Chinese Supply Chain: In the Era of Post-COVID-19 Pandemic. *Operations Management Research*, 15, 342–356 <https://doi.org/10.1007/s12063-021-00220-0>
- Dung, N. & Hong, T. (2021). Circular Economy Policies of Some Asian Countries and Recommendations for Vietnam. Proceedings of the International Conference on Emerging Challenges: *Business Transformation and Circular Economy* (ICECH 2021). <https://doi.org/10.2991/aebmr.k.211119.045>
- Ece Çokmutlu, M. (2023). Sürdürülebilir Kalkınma Temelinde Döngüsel Ekonomi Performansı. *Verimlilik Dergisi*, 151-170. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1111745>
- Ekinci, Ö. (2019). *Türkiye’de Katı Atık Yönetimi Uygulamaları ve Kırsal Alandaki Yansımaları: Tokat Merkez İlçe Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/684084> adresinden alınmıştır.
- Erdur, E. (2019). *Türkiye’de Sıfır Atık Projesi ve Projenin Kamu Kurumlarında Uygulanması; Süleymanpaşa Belediyesi Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- European Commission. (2020). *Circular Economy Action Plan: For A Cleaner and More Competitive Europe*. Publications Office of The European Union. <https://doi.org/10.2779/05068>
- European Environment Agency-EEA (2019). *Resource Efficiency and Waste*. Retrieved from <https://www.eea.europa.eu/tr/themes/waste/intro>

- European Environment Agency-EEA (2024). Accelerating The Circular Economy in Europe: State and Outlook 2024. *Publications Office of the European Union*. <https://data.europa.eu/doi/10.2800/055236>
- Galeano, D., & Rodríguez, S. (2021). An integrated method of environmental analysis and system dynamics for management of mobile phone waste in Colombia. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123768. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123768>
- García-Barragán, J. F., Eyckmans, J., & Rousseau, S. (2019). Defining and Measuring the Circular Economy: A Mathematical Approach, *Ecological Economics*, 157, 369-372, ISSN 0921-8009. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.003>
- Gül M. ve Yaman K. (2021) Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(4), 1267-1296, <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.87043>
- Gülen, S., Dönmez, İ. ve İdil, Ş. (2024). Towards A New Societal Paradigm: The Components, Challenges and Opportunities of Society 5.0. *Journal of STEAM Education*, 7(2), 55-73.
- Güllü, G. (2023). Yerel Yönetimlerde Geri Kazanım İyi Uygulama Örnekleri. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.225-243). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch12
- Gürsoy Haksevenler, B., H. Kavak, F., F. ve Akpınar, A. (2021). Sıfır Atık Yönetimi Bilinci ve Siyasal Davranışa Etkisi: Marmara Üniversitesi Anadoluhisarı Kampüsü Üzerinden Bir Analiz. *İdealkent*, 12(32), 622-649. <https://doi.org/10.31198/idealkent.830036>
- Heath, G. A., Ravikumar, D., Hansen, B., & Kupets, E. (2022). A Critical Review of the Circular Economy for Lithium-Ion Batteries and Photovoltaic Modules – Status, Challenges and Opportunities. *Journal of the Air & Waste Management Association*, 72(6), 478–539. <https://doi.org/10.1080/10962247.2022.2068878>
- Henden Şolt, H., B. (2023). Evaluation of the Zero Waste Project in Istanbul District Municipalities from the Perspective of Sustainable Urban Planning. *Sustainability*, 15(15), 11896. <https://doi.org/10.3390/su151511896>
- Holland Circular Hotspot. (2021). *Waste Management Country Report: Colombia*. Waste Management in the Latam Region, 20210208 Report *Waste Management Study LATAM*. <https://hollandcircularhotspot.nl/wp->

content/uploads/2021/04/Report_Waste_Management_Colombia_20210322.pdf

- Interagency Policy Committee on Plastic Pollution and a Circular Economy. (2024). *Mobilizing Federal Action on Plastic Pollution: Progress, Principles, and Priorities*. Washington, D.C.: White House Council on Environmental Quality and White House Office of Domestic Climate Policy. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2024/07/Mobilizing-Federal-Action-on-Plastic-Pollution-Progress-Principles-and-Priorities-July-2024.pdf>
- Kazel, E. (2022). Ekolojik Sürdürülebilirlik Açısından İstanbul'da Sıfır Atık Yönetimi. *Turkish Studies-Social Sciences*, 17(5), 841-861. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.64078>
- Kızılırmak, B. (2022). *Tersine Lojistik ve Atık Lojistiğin Türkiye Ekonomisindeki Yeri*. İçinde B. İncekara (Ed.), *Multidisipliner Yaklaşımla Ekonomi* (ss.87-109). Ankara: Gazi Kitabevi. https://www.researchgate.net/publication/375635657_Tersine_Lojistik_ve_Atik_Lojistigin_Turkiye_Ekonomisindeki_Yeri
- Kim, J., S. Jun, Y., S. Jun, J., H. & Cho, J., Y. (2021). Transition from Linear Economy to Circular Economy. *Resources Recycling*, 30(3), 3-17. doi:10.7844/kirr.2021.30.3.3
- Korhonen, J., Honkasalo, A. & Seppälä, J. (2019). Circular economy: The concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041>
- Kutlu, Ö. (2022). Yerel Yönetimlerin Döngüsel Ekonomi İçin Anlamı. M. Bulut ve C. Korkut (Ed). *Döngüsel Ekonomi ve Sürdürülebilir Hayat* (ss.315-338). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-605-2249-97-0.ch12
- Kyriakopoulos, G., L. (2021). Environmental Legislation in European and International Contexts: Legal Practices and Social Planning Toward the Circular Economy. *Laws* 10: 3. <https://doi.org/10.3390/laws10010003>
- Lee, K., & Cha, J. (2021). Towards Improved Circular Economy and Resource Security in South Korea. *Sustainability*, 13(1), 17. <https://doi.org/10.3390/su13010017>
- Lino, F., Ismail, K. & Castañeda-Ayarza, J. (2023). Municipal Solid Waste Treatment in Brazil: A Comprehensive Review. *Energy Nexus*. 11. 100232. <https://doi.org/10.1016/j.nexus.2023.100232>

- Liu, Z., Liu, J. & Osmani, M. (2021). Integration of Digital Economy and Circular Economy: Current Status and Future Directions. *Sustainability*, 13, 7217. <https://doi.org/10.3390/su13137217>
- Loza-Hernández, L. & Arroyo-López, P., E. (2023). Actions to Promote Circular Economy: Case Study of Multinational Manufacturers in the Automotive and Fast-Moving Consumer Goods in Mexico. *Acta Universitaria*. 33, 1-20. <https://doi.org/10.15174/au.2023.3798>
- Mahmood, A., Farooq, A., Akbar, H., Ghani, H. & Gheewala, S.H. (2023). An Integrated Approach to Analyze the Progress of Developing Economies in Asia Toward the Sustainable Development Goals. *Sustainability* 15, 13645. <https://doi.org/10.3390/su151813645>
- Marchi, C. & Santana, J., S. (2022). Waste Pickers of Recyclable Materials: Analysis of the Socioeconomic Profile in the City of Salvador, Bahia, Brazil. *Interactions (Campo Grande)*, 23(2), 413-422. <https://doi.org/10.20435/inter.v23i2.3058>
- Memiş, L. (2023). Türkiye’de Sıfır Atık Politikasının Aşılması Gereken Eşikleri. *Türkiye’de Sıfır Atık: Tespitler, Beklentiler ve Fırsatlar* Ulusal Kongre Bildiri Kitapçığı, 51-65. İstanbul Arel Üniversitesi Yayınları. <https://usam.arel.edu.tr/turkiyede-sifir-atik-tespitler-beklentiler-ve-firsatlar/> adresinden alınmıştır.
- Mhaskey, S., V. (2024). SCM 4.0: Navigating the Impact of Industry 4.0 on Supply Chain Management through Digitalization and Technology Integration. *International Journal of Computer Engineering in Research Trends*, 11(10), 1-12. <https://doi.org/10.22362/ijcert/2024/v11/i10/v11i1001>
- Mısır, A. ve Arıkan, O., A. (2022). Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye’de Döngüsel Ekonomi ve Sıfır Atık Yönetimi. *Çevre İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(1), 69-78.
- Mısır, A. ve Arıkan, O., A. (2023). **Sıfır Atık Yönetimi ve Döngüsel Ekonomi**. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.205-224). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. <https://doi.org/10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch11>
- Migros Ticaret A.Ş. (2023). *Entegre Faaliyet Raporu*. Erişim Adresi: <https://migroskurumsalstr.blob.core.windows.net/migroskurumsalstr/migros-entegre-faaliyet-raporu-2023-638469965552068804.pdf>
- Nagao Menezes, D., F. & Pereira Morais, L. (2021). The Public Private Partnerships of the Social and Solidarity Economy in Brazil - Study of the Recycling Enterprises and their Economic and Legal Relations with

- the Public Power. *CIRIEC Working Papers 2106*, CIRIEC-Université de Liège. <https://www.ciriec.uliege.be/repec/WP21-06.pdf>
- Okan Bahrioğlu, O. (2023). Sıfır Atık Serüveni. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.197-204). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch10
- Oladele, O., K. (2024). Circular Economy and Supply Chain Management: A Comprehensive Review of Theory, Practice, and Challenges. <https://www.researchgate.net/publication/384966524>
- Olawade, D. Fapohunda, O. Wada, O. Usman, S. Ige, A., O. Ajisafe, O. & Oladapo, B., I. (2024). Smart Waste Management: A Paradigm Shift Enabled By Artificial Intelligence. *Waste Management Bulletin*, 2(2), <https://doi.org/10.1016/j.wmb.2024.05.001>
- Organisation for Economic Co-Operation and Development-OECD (2020), *The Circular Economy in Cities and Regions: Synthesis Report*. OECD Urban Studies, *OECD Publishing*, Paris. <https://doi.org/10.1787/10ac6ae4-en> https://www.oecd.org/en/publications/the-circular-economy-in-cities-and-regions_10ac6ae4-en.html
- Öçal, B. (2021). Tersine Lojistik Uygulamalarının Çevresel ve Sosyal Sürdürülebilirliğe Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(4), 521-532.
- Ölmez, B. (2021). *Sıfır Atık Projesi ve İzmir İli Konak İlçesi'nde Sıfır Atık Uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Nevşehir.
- Öz, M. (2011). *Lojistikte Yeni Yaklaşımlar*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 141,155
- Özbilen, Ş. (2023). Türkiye İmalat Sanayinde Temiz Üretim Uygulamaları. İçinde M. E. Aydın ve G. Engin (Ed.), *Temiz Üretim, Yeşil Mutabakat ve Sürdürülebilir Atık Yönetimi* (ss.9-36). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. DOI: 10.53478/TUBA.978-625-8352-57-3.ch01
- Özgüner, Z. ve Özgüner, M. (2022). Tersine Lojistik Uygulamalarının Önündeki Engellerin ve Çözüm Önerilerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 10(3), 895-912. 10. 895-912. 10.15295/bmij.v10i3.2087
- Pacheco, L. dos S., do Nascimento, D. A., dos Santos Alves, K. & de Miranda Guarda, V., L. (2021). An Overview of Recycling in Brazil: Socioeconomic and Environmental Perspectives. *Revista Gestão &*

<https://doi.org/10.19177/rgsa.v10e4202133-53>

- Peña, C., Civit, B., Gallego-Schmid, A., Druckman, A., Pires, A. C., Weidema, B., Mieras, E., Wang, F., Fava, J., Milà i Canals, L., Cordella, M., Arbuckle, P., Valdivia, S., Fallaha, S., & Motta, W. (2020). Using Life Cycle Assessment to Achieve A Circular Economy. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, 26, 215–220 (2021). doi.org/10.1007/s11367-020-01856-z
<https://www.lifecycleinitiative.org/wp-content/uploads/2020/07/Using-LCA-to-achieve-circular-economy-LCI-July-2020.pdf>
- Petcu, C., Ifrim, A., Silvestru, C. & Silvestru, R. (2020). Evolution of Waste Electric and Electronic Equipment in the EU. *Electrotehnica, Electronica, Automatica*. 68, 94-100. 10.46904/eea.20.68.3.1108012
- Ravanoğlu G. A. ve Çalışkan M. E., (2024). Dünya'da ve Türkiye'de E-Ticaret, 1. Basım, Kutlu Yayınevi.
- Rebehy, P., Lima, S., Novi, J. & Salgado, A., P. (2019). Reverse Logistics Systems in Brazil: Comparative Study and Interest of Multistakeholders. *Journal of Environmental Management*. 250. 109223. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2019.06.124>
- Sánchez García, E. Martínez-Falcó, J. Marco-Lajara, B. & Manresa-Marhuenda, E. (2024). Revolutionizing the circular economy through new technologies: A new era of sustainable progress. *Environmental Technology & Innovation*. 33. 103509. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103509>
- Saragih, A., Janjevic, M. & Winkenbach, M. (20024). Revitalizing Municipal Solid Waste Recycling: Review of Current U.S. Policies and Potential Directions for the Circular Economy. *MIT Science Policy Review*, <https://doi.org/10.38105/spr.5rbiekp17o>
- Sarı, Ç. ve Özkan, T. (2024). Döngüsel Ekonomi, Sürdürülebilirlik ve Pazarlama. İçinde D., T. Akkaya (Ed.), *Sürdürülebilir Pazarlama Alanında Güncel Çalışmalar: Yeşil Pazarlama ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri* (ss.5-50). Ankara: BİDGE Yayınları. <https://www.researchgate.net/publication/382091139>
- Sayın, F. ve Utkulu, U. (2023). Türkiye'nin Döngüsellik Performansı: Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 187-204. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1110168>

- Schroeder, P., Anggraeni, K. & Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23(1), 77-95. <https://doi.org/10.1111/jiec.12732>
- Scrioşteanu, A. & Criveanu, M., M. (2023). Reverse Logistics of Packaging Waste under the Conditions of a Sustainable Circular Economy at the Level of the European Union States. *Sustainability*, 15(20), 14727. <https://doi.org/10.3390/su152014727>
- Spirito, C. (2024). *Artificial Intelligence Applications in Reverse Logistics: How Technology Can Improve Returns and Waste Management By Creating Value* (Master's Thesis). Politecnico Di Torino, Master in Engineering and Management. <https://webthesis.biblio.polito.it/31999/1/tesi.pdf>
- Şahin, H., H. ve Taşer, A. (2023). Elektronik Atıkların Tersine Lojistik Sürecinde Swot Analizi ile Değerlendirilmesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 88-100. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.1320160>
- Şentürk, C. (2023). Döngüsel Bir Ekonomiye Doğru Türkiye: Düşük Karbonlu Bir Ekonomi İçin Genişletilmiş STIRPAT Modeline Dayalı Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(100. Yıl Özel Sayısı), 91-107. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1334488>
- Şimşek, Ş. E. (2024). Dijital Teknolojilerin Gücüyle Sürdürülebilirlik: Döngüsel Ekonomi Kapsamında Sıfır Atık Uygulama Önerisi. *Journal of Business and Trade*, 5(1), 40-54. <https://doi.org/10.58767/joinbat.1481797>
- Tamkoç, H. (2024). Sıfır Atık Projesi ile Öğrencilerde Oluşan Atık Yönetimi ve Geri Dönüşüm Farkındalığının Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences*, 8(33), 497-510. <https://doi.org/10.52096/usbd.8.33.31>
- Todorovic, B. (2019). Waste Management and Sustainable Economic Development in the Modern Economies, *CES Working Papers*, ISSN 2067-7693, Alexandru Ioan Cuza University of Iasi, Centre for European Studies, Iasi, 10(4), 453-467. <https://hdl.handle.net/10419/198556>
- Toponar, O., Shpatakova, O., Kopchak, Y., Kliievtsievych, N. and Miniailenko, I. (2024). Integrating the Circular Economy in to Business Processes to Reduce Waste and Increase Environmental Sustainability. *Grassroots Journal of Natural Resources*, 7(2), 140-159. <https://doi.org/10.33002/nr2581.6853.070207>
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ÇŞİDB (2022). *Türkiye'nin döngüsel ekonomiye geçiş potansiyelinin değerlendirilmesi için teknik destek projesi. Ön değerlendirme raporu.*

https://webdosya.csb.gov.tr/db/dongusel/icerikler/in-t-al_assessment_report_tr_nihai-20221101185817.pdf

- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2023). *AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı ve Farklı Üye Devlet Uygulamaları: Hollanda. Strateji Geliştirme Çalıştayı*, Ankara. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/dongusel/icerikler/1.-ab-dongusel-ekonomi-eylem-planı-ve-farklı-ulke-uygulamaları---freek-van-e-jk-ceo-holland-c-rcular-hotspot-20230529164056.pdf>
- United Nations Institute for Training and Research-UNITAR (2024). *Global E-Waste Monitor*. Retrieved from <https://ewastemonitor.info/the-global-e-waste-monitor-2024/>
- Velenturf, A. P., M. & Purnell, P. (2021). Principles for A Sustainable Circular Economy. *Sustainable Production and Consumption*, 27, 1437–1457. <https://doi.org/10.1016/J.SPC.2021.02.018>
- Vestel Elektronik (2023). *Entegre Faaliyet Raporu*. Erişim Adresi: https://www.vestelyatirimciiliskileri.com/_assets/pdf/faliyet/2023/Veste1_Elektronik_2023_Entegre_Faaliyet_Raporu_new_3.pdf
- Volk, R., Stallkamp, C., Steins, J. J., Yogish, S. P., Müller, R. C., Stapf, D. & Schultmann, F. (2021). Techno-Economic Assessment and Comparison of Different Plastic Recycling Pathways: A German Case Study. *J Ind Ecol*, 25(5), 1318–1337. <https://doi.org/10.1111/jiec.13145>
- Wilson, M. Paschen, J. & Pitt, L. (2021). The Circular Economy Meets Artificial Intelligence (AI): Understanding the Opportunities of AI for Reverse Logistics. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3802829>
- Yıldız, D. (2021). Türkiye’de Tersine Lojistiğin Rolü. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 136-144. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.863504>
- Yıldırım, N. ve Akın, S., B. (2022). Sıfır Atık Projesi: Ambalaj Atıklarının Ayrı Toplanması, Ankara Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(1), 33-46.
- Yılmaz, F. (2022). Enerji Yönetimi ve Türkiye: Avrupa Yeşil Mutabakatı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 19-37.
- Yumitro, G. Oktaviani, S. & Deniar, S., M. (2024). How South Korea’s Waste Management System Becomes A Model for the World: What Indonesia Can Learn From South Korea’s Experience. *Communications in*

Humanities and Social Sciences, 4(1), 22–28.
<https://doi.org/10.21924/chss.4.1.2024.71>

Zheng, Z., Liu, T., Aijun Tang, A. & Liu, X. (2021). The Digital Development Trends of Circular Economy in China. *Environment, Resource and Ecology Journal*. 5, 36-38. DOI:
<http://dx.doi.org/10.23977/erej.2021.050407>

4. Bölüm

Lojistik Ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Drone ve İHA'ların Rolünün İncelenmesi

Muhammed ÇELİK¹, Murat SAYDAM²
Ahmet Alper SAYIN³, Hüseyin KUTBAY⁴

GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin hızla yaygınlaşması, yatırımcıları ve işletmeleri yenilikçi arayışlara sürüklemektedir. Değişen dinamiklere adapte olmayı başaran firmalar, rakiplerine kıyasla rekabet avantajı elde etmektedir. Lojistik sektörü bu dönüşümden en fazla etkilenen sektörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle, düşük maliyetli hizmet sunabilme ve hız/güvenilirlik dengesini kurabilme yeteneği, kargo şirketleri için stratejik bir öncelik taşımaktadır. Bu noktada, insansız hava araçları (dronlar) önemli bir çözüm olarak dikkat çekmektedir (Aurambout vd., 2019: 3). GPS teknolojisiyle yönlendirilen ve otonom uçuş kabiliyetine sahip drone'lar, hem manuel hem de önceden planlanmış görevleri yerine getirebilme yetenekleriyle tanınmaktadır. Başlangıçta askeri alanda kullanılan dronlar, günümüzde tarım, sağlık, gözlem, reklamcılık ve kargo gibi birçok sektöre entegre edilmiştir. Küresel drone pazarı hızla büyümekte olup, yıllık %7 oranında bir artış göstermesi beklenmektedir (Debishev, 2021: 1).

İnsansız hava araçları, sadece 10 yıl gibi kısa bir sürede günlük hayata girmeyi başarmıştır. Başlangıçta savunma amaçlı geliştirilen bu sistemler, 2010'lu yıllardan itibaren önce kamu hizmetlerinde, sonrasında ise eğlence ve ticari alanlarda yaygınlaşarak geniş kullanıcı kitlesinin dikkatini çekmiştir (Chung vd., 2020: 3). Drone teknolojisinin hızlı yayılımı, insan hayatını kolaylaştıracak birçok yeni hizmet sunmaktadır. Dünyanın sayılı yatırım bankalarından biri olan Goldman Sachs'ın raporuna göre, 2020'ye kadar dünya çapında İHA pazarının

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Anabilim Dalı, Orcid no: 0009-0008-8512-4139.

² Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-2691-0737. muratsaydam@kmu.edu.tr

³ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-2086-6763. ahmetalpaysayin@kmu.edu.tr

⁴ Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Orcid no: 0000-0002-8819-1846. hkutbay@kmu.edu.tr

100 milyar dolara ulaşması öngörülmüştür. Aynı raporda, inşaat, tarım, sigortacılık ve enerji gibi sektörlerde milyar dolarlık drone kullanım hacimlerinin olacağı belirtilmektedir (STM ThinkTech. 2023).

Teknolojik yenilikler, modern iş dünyasında süreçleri dönüştürerek daha hızlı, verimli ve sürdürülebilir operasyonların yürütülmesini mümkün kılmaktadır. Dijitalleşme, yalnızca üretim ve hizmet süreçlerinde değil, lojistikten perakendeye kadar birçok alanda köklü değişimlere yol açmaktadır. Özellikle son kilometre teslimat süreçleri, artan e-ticaret hacmiyle birlikte yeni teknolojik çözümlerle yeniden şekillenmektedir (Toraman & Öz, 2023: 106).

Bu çalışma, lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde dronlar ve insansız hava araçlarının (İHA) potansiyel rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma bölümünde, dünya çapındaki şirketlerin İHA ve drone teknolojilerini sistemlerine nasıl entegre ettiklerine dair örnekler sunulmuştur. Özellikle, drone'ların son teslimat süreçlerindeki avantajları ve bu teknolojilerin lojistik sektöründeki mevcut kullanım durumları üzerinde durulmuştur. Teknolojik yeniliklerin lojistik operasyonlarındaki etkileri de göz önünde bulundurularak, gelecekteki gelişmeler ve bu teknolojilerin sektördeki uygulanabilirliği hakkında öngörülerde bulunulmuştur. Ayrıca İHA ve drone'ların benimsenmesinde karşılaşılan zorluklar ele alınmıştır.

1. Drone ve İHA

Drone, doğrudan insan müdahalesi olmadan uçabilen bağımsız hava araçlarıdır. Temelde bir insansız hava aracı (İHA) olan drone'lar, bazı kaynaklarda uzaktan kumandalı hava araçları olarak da geçmektedir. Sabit bir kullanıcı kontrolü gerektirmeden otonom olarak uçabilen bu makinelerin tarihsel kökeni, Wright kardeşler tarafından ilk motorlu uçağın icadına kadar uzanmakta olup en çok askeri amaçlarla kullanılmaktadır. İlk askeri tipteki drone, Vietnam Savaşı sırasında konuşlandırılmıştır (Hildmann ve Kovacs 2019). Askeri alanlarda, kritik görevlerde pilotun hayatını tehlikeye atmadan ve dinlenmeye ihtiyaç duymadan görevleri yerine getirebilme kabiliyetleri nedeniyle tercih edilmektedirler (Castaldo, 2022). Bu araçlar, operasyonel gerekliliklere bağlı şekilde çeşitli ebat ve tasarım fonksiyonlarıyla geliştirilebilmektedir. İlk olarak askeri amaçlara yönelik ortaya çıkan drone teknolojisi, zamanla sivil ve ticari sektörlerde de önemli bir yer edinmiştir. Güncel olarak taşıma ve tedarik yönetimi açısından drone'ların sunduğu hız, maliyet etkinliği ve çevresel avantajlar sayesinde yenilikçi çözümler ortaya çıkmıştır. Lojistik sektöründe drone'ların kullanımı, son mil teslimat süreçlerine odaklanmaktadır (Rabta vd., 2018: 111-112; Aurambout vd., 2019: 1-5; Garcia & Santoso, 2019: 10-11). Drone teknolojisi, 1800'lerin ortalarındaki buharla çalışan helikopterlerin başarılı uçuş

denemeleriyle ortaya çıkmış ve II. Dünya Savaşı öncesinde eğitim tatbikatlarında uzaktan kumandalı askeri uçaklar olarak kullanılmıştır. 1900'li yılların son çeyreğinde, ABD, Sovyetler Birliği, Rusya, Fransa ve Japonya gibi ülkeler askeri keşif amacıyla insansız hava araçları geliştirmiştir. Günümüzde, Avustralya'dan Türkiye'ye kadar birçok ülke drone endüstrisinde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Drone'lar temel olarak kontrol, izleme, bilgi işlem ve iniş sistemlerinden oluşmaktadır. Bu araçlar menzillerine göre yakın, kısa, orta ve uzun mesafeli; irtifalarına bağlı olarak alçak, orta ve yüksek irtifalı olarak sınıflandırılmaktadır. Elektronik kontrol sistemlerinin miniaturize edilmesi, düşük maliyetli sensörlerin yaygınlaşması, karbon fiber üretim maliyetlerindeki düşüş ve GPS teknolojisinin etkin kullanımı, dronları daha erişilebilir ve işlevsel hale getirmiştir. Bu gelişmeler, drone teknolojisinin hızlı büyümesine ve çeşitli sektörlerde kullanılmasına öncülük etmekte olup (Turgut & Sancı, 2023: 15) Şekil 1'de Rakuten'in Yeni Adalar arası drone teslimat hizmeti gösterilmektedir.

Şekil 1. Rakuten'in Yeni Adalar Arası Drone Teslimat Hizmeti

Kaynak: <https://rakuten.today/tech-innovation/island-hopping-drone-delivery-service.html>
(Erişim Tarihi: 15.04.2025).

Drone ve İHA'lar çok çeşitli sektör ve alanlarda kullanılmaktadır. Şekil 1'de gösterilen ürün teslimatının yanı sıra petrol ve doğalgaz boru hattı izleme ve hava denetimi için de kullanılmaktadırlar. Diğer kullanım alanları arasında dağ kurtarma durumları için araştırma ve İHA etliği de dahil olmak üzere coğrafi veri toplama yer almaktadır. Drone ve İHA'lar ayrıca, altyapı sistemlerinin, sağlık uygulamalarının, tarım uygulamalarının, kamu güvenliği ve emniyetinin, maden ve görüntüleme sistemlerinin operasyonlarını izlemek amacıyla inşaat ve inşaat uygulamalarında da kullanılmaktadır (Çıkmak vd., 2023: 229). Bu kapsamda

insansız hava araçlarının gelişimi, askeri, tıbbi, sanatsal, teslimat hizmetleri, depolama, madencilik, tarım ve daha fazlası dâhil olmak üzere birçok alanı kapsayan çeşitli insan ihtiyaçlarıyla yakından bağlantılıdır. İnsansız hava araçları, teslimat hızını artırarak ve aynı zamanda ilgili maliyetleri azaltarak ulaşımda dönüştürücü bir değişim oluşturma potansiyeline sahiptir (Bhatt vd., 2018). Bu yüzden drone sistemleri, son yıllarda otonom teslimat teknolojileri içerisinde dikkat çekmektedir. Hızlı tüketim süreçlerinin doğurduğu ihtiyaç nedeniyle e-ticaret alanında yeniliğe öncülük eden bu sistemler, sipariş oluşturulmasından teslimata kadar sürecin her aşamasını optimize etmektedir. Varış noktası, pil durumu gibi değişkenler göz önünde bulundurularak filo içerisinde uygun drone seçimi yapılmakta, seçilen drone rotasını hesaplayarak ürünü teslim almakta ve ardından alıcıya yönelmektedir. Görev tamamlandıktan sonra, batarya seviyesi değerlendirilerek drone'un şarj istasyonuna gidip gitmemesi kararlaştırılmaktadır (Benarbia & Kyamakya, 2022: 3). Lojistikteki uygulamalarına ek olarak drone teknolojileri, tarım, güvenlik, inşaat ve sağlık gibi pek çok sektörde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Tarımda bitki büyümesi takibi, hastalık teşhisi ve ilaçlama gibi işlevleri yerine getirirken (Ahirwar vd., 2019: 2504-2505), güvenlikte arama kurtarma, keşif faaliyetleri ve gözlem/gözetleme alanlarında önemli görevler üstlenmektedir (Hell & Varga, 2019: 460-561). Bunun yanı sıra lojistik sektöründe hızlı teslimatlar ve müşteri geri dönüşlerinin olumlu hale getirilmesi gibi alanlarda önemli avantajlar sunmasına rağmen, teknolojinin yaygınlaşma ve entegrasyon sürecinin halen beklenen hızda gerçekleşmediği gözlemlenmektedir (Uslu ve Tekin, 2021: 167-168; Çalışkan ve Erturgut, 2022:6). Ancak, drone teknolojilerinin sunduğu çok yönlü olanaklar, disiplinlerarası kullanımı artırmaya devam etmektedir.

2013 yılında gerçekleştirilen ilk ticari denemeler, özellikle e-ticaret alanında yeni lojistik modellerinin geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Geleneksel kara taşımacılığı ile karşılaştırıldığında, dronların kullanımı trafik sıkışıklığını azaltarak teslimat sürelerini önemli ölçüde düşürebilir. Ayrıca, karbon salınımını azaltan ve sürdürülebilir lojistik uygulamalarını destekleyen bir teknoloji olarak değerlendirilmektedir. Drone tabanlı lojistik sistemlerinin geliştirilmesi ile birlikte, tedarik zinciri ağlarının yeniden yapılandırılması gerekliliği doğmuştur. Bu sistemlerin etkin bir şekilde uygulanabilmesi için hava sahası düzenlemeleri, güvenlik protokolleri ve otomasyon altyapısı konularında detaylı çalışmalar yapılmaktadır (Eskandaripour & Boldsai Khan, 2023: 2). Tek motorlu helikopterler ve sabit kanatlı hibrit insansız hava araçları, iş verimliliği ile üretkenliği artırmakta ve maliyetleri azaltarak doğruluk ile tekrar edilebilirliği iyileştirmektedir. Bu araçlar, güvenlik sorunlarını çözmeye önemli katkılar sağlayarak küresel endüstriler için kritik bir rol üstlenmiştir. Özellikle internet ve

dijital dönüşüm, e-ticaretin yaygınlaşmasına imkân tanımış; pandemi döneminde e-ticaret, temel alışveriş yöntemi haline gelmiştir. Bu süreç, küresel parsel hacmindeki hızlı artışın temel nedenlerinden biri olmuş, 2020'de 126 milyar adede ulaşan hacmin, 2025'te 200 milyar seviyesini aşacağı öngörülmüştür. Lojistik sektöründe UPS, FedEx ve Amazon gibi devler, 2019'da yalnızca ABD'de 11.2 milyar paket teslim ederek bu değişimin ölçeğini gözler önüne sermiştir (Zhao vd., 2019: 586).

2016. İnsansız Hava Araçlarının Lojistik ve Tedarik Zincirinde Kullanımı

Lojistik, modern ekonomilerin vazgeçilmez unsurlarından biri olup gelişen teknolojilerin lojistiğe uyarlanmasıyla etkin ve verimli bir operasyon gerçekleştirmek mümkündür. Nitekim teknoloji çağında lojistik sektörü hızla büyümeye devam etmekte ve e-ticaret sektöründeki talebin hızla artması ve tüketicilerin ürünlerine en kısa sürede ulaşma isteği, işletmeleri yeni teslimat yöntemleri aramaya itmiştir (Merkert ve Bushell, 2020). Artan lojistik talebi ancak hızlı, rahat, modern ve otonom lojistik operasyonlarıyla gerçekleştirilebilmekte olup bu kapsamda geleneksel lojistiğe kıyasla yüksek teslimat hızına sahip olması ve fiziksel bir altyapıya ihtiyaç duymaması dron tabanlı lojistik sistemini avantajlı kılmaktadır (Turgut ve Şeker, 2023). Nitekim karayolu trafiği ve kazaların artmasıyla birlikte, geleneksel karayolu lojistiğinin performansı zorlaşmakta, zaman tasarrufu etkilenmekte ve bu da müşterinin tedarikçiyle olan ilişkisinin de etkilendiği anlamına gelmektedir. Bu koşullar altında, drone teknolojisinin benimsenmesi, müşteri talebine göre ürün teslim etmek için verimli bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır (Hossain vd., 2022).

Bilişim alanında meydana gelen ilerleme ve gelişimler, akıllı-şehir, akıllı-lojistik gibi uygulamalara ivme kazandırmış, özellikle teslimatların son-adım aşamalarındaki gereklilikler bağlamında drone'lar ve drone taşımacılığı sıkça gündeme gelmekte, araştırılmakta ve uygulanmaktadır. Geniş ağlara hâkim tedarik sağlama ve taşıma odaklı işletmelerin drone taşımacılığı uygulamalarına duyduğu ilginin artışı, drone'ların ticari kullanımının arttığına dair önemli bir göstergedir (Jana & Mandal, 2023: 7). Son- adım teslimat, genellikle lojistikteki son adımı ifade etmektedir ve teslimatın, nihai depolamadan ya da perakendeciden müşteriye ulaşmasını kapsayan aşamasıdır. Son adım teslimatın, çevre ve trafiğe yönelik oluşturduğu kirlilik gibi olumsuz etkilerine rağmen müşteri memnuniyet oranları bakımından en önemli noktalardan biridir. Lojistik süreçte en maliyetli ve problemli kısımdır. Müşterinin beklentisi teknolojinin gelişmesi ile git gide artmaktadır ve ürünün istediği yerde, istediği zamanda olması onları daha da tatmin ederek memnun etmektedir (Chung vd., 2020: 3).

Pandemi döneminin etkisiyle online alışverişler artışa geçmiş ve son-adım teslimatın önemi de artmıştır. Bu durum ise satıcıları ve lojistik firmalarını yeni yöntemler bulmaya yönlendirmiş hatasız, zamanında ve esnek olmak için teknolojiyi kullanmaya başlamışlardır.

Bilişim sistemlerinin gelişmesi ile kullanımı artan dronlar için fırsatlar doğmuştur (Aurambout vd., 2019: 2). Hamburg limanında saha içerisindeki ekipleri kontrol etmek, petrol sızıntılarını tespit etmek, devriye atarak güvenliği sağlamak gibi görevlerde insansız hava araçları (drone) kullanılmaktadır (Koç, 2020: 278). Antwerp Limanı'nda ise self-sufficient drone" uygulaması ile liman içindeki veri akışı güçlendirilerek güvenlik, verimlilik ve akıllı yönetim sağlanmaktadır. Ayrıca gemilerin liman sahasına giriş ve çıkışlarında emniyet ve trafik akışı gerçekleştirilmektedir (Karlı vd., 2020: 8). Karayolunda ise yeni bir teslimat modeli olarak United Parcel Service (UPS), paket teslimatı için bir kamyon ve drone'un koordineli çalıştığı bir sistemi test etmiştir. Bu sistemde, drone kamyonu yüklenir ve kamyonun güzergahı boyunca belirli noktalarda müşterilere hizmet vermek üzere havalandırılır. Kamyon, bu esnada başka bir müşteriye hizmet etmek üzere yoluna devam eder. Drone, paket teslimatını gerçekleştirdikten sonra kamyonu geri döner. Bu süreçte, kamyon ve drone'un hareketleri senkronize edilerek, her ikisinin de doğru yer ve zamanda buluşmaları sağlanır. Bu sayede, teslimat süreci daha verimli ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilir (Javadi & Winkenbach, 2021: 2; Kamacı, 2022: 82). Drone kullanımı sağlık alanında kullanılmış olup Ghelichi vd. (2021) tıbbi malzemelerin hızlı teslimatı için bir drone filosunun lojistiğini ve rotalarını optimize etmiştir.

Geleneksel araçların aksine dronlar, uçuş özellikleri nedeniyle trafik sıkışıklığından etkilenmemektedir. Bu da teslimat süresini kısaltarak müşteri memnuniyetini arttırmaktadır. Raj ve Sah (2019), yaptıkları çalışmada dronların trafik sıkışıklığını önlediğini ve geleneksel ulaşım araçlarına kıyasla karbon ayak izini azalttığını tespit etmişlerdir. Nitekim insansız hava araçları, hastanelerden, eczanelerden ve afet yardım merkezlerinden ilaç ve diğer zaman açısından kritik malzemeleri fiziksel engellerden kaçınarak kısa zaman aralıklarında ihtiyaç sahiplerine ulaştırmayı mümkün kılmaktadır (Jazairy vd., 2024). Yılmaz (2019), drone'ların afetlerde ilk yardım için malzeme temini, depremlerde saha izleme gibi faydalarını incelemiştir. Sağlık sektöründe ise drone kullanımı, özellikle ilaç ve tıbbi malzeme taşımacılığında büyük bir fark oluşturmaktadır. Afrika'daki bazı ülkelerde, geleneksel taşıma yöntemlerinin zaman kaybına yol açtığı durumlarda, izole bölgelere ilaç ve aşı ulaştırmak için drone tabanlı lojistik sistemler tercih edilmektedir. Örneğin, Ruanda ve Tanzanya'da bu yöntem kullanılırken, Gana'da ise Zipline girişimi aracılığıyla hayat kurtarıcı kan ürünleri ve ilaçlar hastanelere hızla ulaştırılmaktadır (Demuyakor, 2020: 245).

DHL, 2014 yılında acil ilaç teslimatlarında drone kullanımını gündeme getirmiştir. Ancak, online satış sektöründe drone ile teslimat yapan ilk şirket Amazon olmuştur. Amazon, bu dronları yakın mesafe teslimatlar için kullanmış ve gelecekte droidlerle kıtalar arası teslimat gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Kanada’da lojistik firmalarına yapılan yıllık 200.000 doları aşan harcamalar, Amazon’un bu projeyi başlatmasındaki temel etkenlerden biridir. Bu nedenle, Amazon yalnızca drone ve droidlerle değil, aynı zamanda otonom araç sürüş sistemleriyle de lojistik ağını geliştirmektedir. Google da sürücüsüz araçlar üzerinde denemeler yapmaya başlamıştır. Bu projelerin hayata geçirilmesiyle birlikte, lojistik sektörü büyük bir ivme kazanacak ve şirketlerin maliyetleri düşecektir. Ancak, bu teknolojilerin uygulanması sonucunda birçok kişi işsiz kalabilir ve sektörün istihdam oranları düşebileceği öngörülmektedir (Balcı, 2020: 81).

2016 yılında başlatılan Amazon Prime Air hizmeti, hafif yükleri 30 dakikadan kısa sürede müşterilere ulaştırmayı başarmıştır. 2019’da daha güvenilir ve etkili bir drone teknolojisine geçiş yapan Amazon, yapay zekâ ile donatılmış sürücüsü sayesinde hayvanları ve insanları tanıyıp, onlara göre manevra yapabilen drone’lar kullanmaya başlamıştır (Hongsakul & Chuaychoo, 2024).

Drone teknolojisi yalnızca Amazon ile sınırlı kalmamıştır. FedEx, UPS, Matternet, Google, Alibaba gibi birçok büyük şirket de drone’ları lojistik süreçlerinde aktif olarak kullanmaktadır. Özellikle işgücü yoğun ve maliyeti yüksek olan son-adım teslimatlarda, drone’lar büyük bir avantaj sağlamaktadır. Gelecekte, teslimatların %80’inin drone’lar ve diğer otonom araçlarla yapılacağı öngörülmektedir. Ağustos 2020 itibarıyla, ABD Federal Havacılık İdaresi (FAA) sertifikasına sahip üç şirket bulunmaktadır: UPS, Wing ve Amazon (Nakıboğlu, 2020: 292). Drone teknolojisi, restoran sektöründe de giderek daha fazla ilgi görerek müşteri deneyimini dönüştüren yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Domino’s Pizza ve McDonald’s gibi dünya çapında tanınan markalar, yoğun şehir hayatının getirdiği zorlukları aşmak ve müşteri memnuniyetini artırmak adına drone tabanlı teslimat hizmetlerini test etmektedir. Bu bağlamda, Flytrex ve Flirtey gibi teknoloji girişimleri ile yapılan iş birlikleri, bu yeniliklerin daha hızlı bir şekilde uygulanmasını sağlamaktadır (Hii vd., 2019: 5).

Ülke	Şirket	Drone sağlayıcı	Tanım	Zaman
			Parcelcopter ile <1 kg ilaç teslimatı	2013, 12
			Alibaba ve Shanghai YTO Express ile Çin'de belirli şehirlerdeki 450 müşteriye çay teslimatı	2015, 02
			SF Express, Xiaircraft drone'ları ile Çin'de teslimat hizmeti	2015, 03
			FPS dağıtım, Sheffield'de İHA kullanarak ilk ticari teslimatını tamamladı	2015, 03
			Rakuten, Chiba'da golf kursunda golf topu, içecek ve tatlı teslimatı yaptı	2016, 04
			Domino's, Yeni Zelanda'da dünyanın ilk drone ile pizza teslimatını gerçekleştirdi	2016, 11
			JD, Pekin, Jiangsu, Shaanxi ve Sichuan'ın uzak bölgelerine dört drone üssü kurarak buradaki yerel halkın Çin'in en büyük satış festivaline katılmasını kolaylaştırdı	2016, 11
			Amazon İngiltere'de ilk drone teslimatını yaptı	2016, 12
			İzlanda'nın en büyük online ticaret sitesi AHA, drone için Flytrex ile ortaklığını açıkladı	2017, 08
			Rakuten, Minamisoma'da drone teslimat hizmeti veriyor	2017, 10

Şekil 2. İşletmelerinin İlk Drone Deneyimleri

Kaynak: (Nakıboğlu, 2020: 291).

Şekil 2’de görüldüğü üzere drone tabanlı teslimat hizmetlerinin önemi, yalnızca kargo paketlerinin taşınmasıyla sınırlı kalmayıp restoran ve fast food sektöründe de büyük bir potansiyele işaret etmektedir. Gelecekte, yemek dağıtım hizmetlerinin lojistik endüstrisinin temel unsurlarından biri haline gelmesi beklenmektedir. Domino's Pizza, bu teknolojiyi benimseyerek Yeni Zelanda merkezli Flirtey ile iş birliği yapmış ve drone'ları kullanarak teslimat süreçlerini test etmeye başlamıştır (Benarbia & Kyamakya, 2022: 2). Bu yenilikçi uygulama, restoran sektörünün gelecekteki gelişimine yön verecek önemli bir adımı temsil etmektedir. Drone teknolojisinin lojistik süreçlerdeki entegrasyonu, hem işletmeler hem de müşteriler için daha hızlı, verimli ve pratik çözümler sunma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim amazon ve domino's gibi öncü şirketler, ürün teslimatında dronların pratik uygulamasında öncü olarak ortaya çıkmıştır. Ardından, bu gelişmiş teknolojilerin nispeten kısa bir süre içinde çeşitli sektörlerde hızla yaygınlaştığına tanık olunmuştur. Birleşik Krallık Ulusal Havacılık Merkezi tarafından bildirildiği üzere, Avrupa'da yapılan son araştırmalar, havayolu şirketlerinin %42'sinin operasyonlarına dron entegrasyonunu aktif olarak değerlendirdiğini gösteriyor (Indeed, 2023).

Drone teknolojisinin lojistik alanında kullanımı, modern çağın yaratıcı ve ileri çözümleri arasında yer almaktadır. Örneğin, Coop ve Swisscom'un ortak girişimi olan Siroop, Alman otomotiv devi Mercedes-Benz ile iş birliği yaparak dikkat çeken bir proje başlatmıştır. Bu projede, teslimat kamyonlarının tavanı drone iniş platformu olarak tasarlanmış ve paketlerin müşterilere ulaştırılması için sürücülerle uyumlu bir sistem geliştirilmiştir (Le Temps, 2025).

Mercedes-Benz'in "Vision Van" adını verdiği sürücüsüz minibüs modeli ise drone üreticisi Matternet ile işbirliği sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yenilikçi araçlar, lojistiği tamamen otonom bir hale getirerek, paketlerin fabrikadan doğrudan müşterilere kadar hızlı ve etkili bir şekilde teslim edilmesini amaçlamaktadır. Minibüs, mahallenin merkezi bir noktasına ulaştığında çatısından kalkış yapan drone'lar, paketleri müşterilerin kapısına kadar götürebilmektedir. Diğer yandan, Ford'un Barselona'da düzenlenen Mobil Dünya Kongresi'nde tanıttığı elektrikli ve sürücüsüz minibüs modeli de yoğun kentsel alanlarda teslimatları kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Bu araçlar, özellikle park etmenin zor olduğu bölgeler ve apartman gibi çok katlı binalar için drone destekli teslimat çözümleri sunmaktadır (Turgut & Sancı, 2023: 18). Bu sistem, hızlı teslimat ve müşteri memnuniyetini artırma konularında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Drone teknolojisinin bu tür yenilikçi yaklaşımlarla birleştirilmesi, lojistik süreçlerde hem verimliliği hem de çevikliği artırarak sektörde yeni bir dönem başlatacaktır. Ancak, bu sistemlerin yaygın kullanımı için teknolojik ve düzenleyici altyapıların daha da geliştirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak insansız hava araçlarının/İHA'ların temel uygulamaları incelendiğinde, lojistik ve tedarik zinciri alanına yaygın olarak entegre oldukları açıkça görülmektedir. Tarihsel olarak, insansız hava araçları 2001 yılına kadar ağırlıklı olarak askeri operasyonlarda kullanılıyorken, çok yönlülükleri o zamandan beri onları sayısız uygulamaya yönlendirmiştir. İnsansız hava araçları, normalde erişilemeyen veya tehlikeli yerlere erişimi kolaylaştıran son teknoloji araçlar olarak öne çıkmaktadır. Kullanımları, ilaç ve kan tedariklerinin taşınması yoluyla tıbbi alandaki riskleri azaltmak da dâhil olmak üzere çeşitli alanlara yayılmaktadır. Günümüzde insansız hava araçları/İHA'lar, ışık gösterileri, fotoğrafçılık ve video kaydı gibi alanlarda da vazgeçilmezdir. Elbette, tedarik zincirleri içerisinde bu araçların en önemli uygulamalarından biri teslimat ve paketlerin yönetimidir (Jahani vd., 2025: 1874).

3. Drone ve İHA Kullanımının Karşılaştığı Zorluklar

Drone'ların avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Drone operasyonlarının ticari faaliyetlerde ve diğer hava araçlarıyla aynı hava sahasında güvenli bir şekilde entegrasyonu, ülkeden ülkeye değişen düzenlemeler ve hava

sahası kısıtlamaları nedeniyle zorluklarla karşılaşmaktadır. Drone kullanımının artması, hava sahası kullanımıyla ilgili ek düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir (Macrina vd., 2020: 2). Drone'ların taşıma kapasitelerinin sınırlı olması, daha büyük veya ağır kargoları taşıma potansiyellerini kısıtlamaktadır. Ayrıca, çoğu drone'un sınırlı uçuş süresi, uzun mesafeli teslimatlar için engel teşkil etmektedir. Olumsuz hava koşulları da drone teslimatlarını aksatabilmektedir. Gelecekte, drone'lar teslimat amaçlı yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığında, hava sahasının artan kullanımı, olası çarpışmalar konusunda endişelere yol açabilmektedir (Kanat, 2023: 204). Özetle drone pillerinin performansı, özellikle kapasiteleri, teslimat menzilini etkileyen ana faktörlerden biridir ve drone/İHA'ların etkili bir şekilde konuşlandırılmasında kritik bir endişe kaynağı olarak ortaya çıkmıştır (Pei vd., 2024). Bu teknoloji hesaplama ve teknik hatalara karşı bağışık değildir ve siber saldırılara karşı hassastır (Bhatt vd., 2018). Ayrıca, uçuş yolu üzerindeki potansiyel engeller, kuş müdahalesi veya binalar nedeniyle amaçlanan hedefe ulaşamama riski de vardır (Mourtzis vd., 2024).

İHA'lar, elektronik harp unsurlarına ve siber saldırılara karşı savunmasız oldukları için güvenlik açısından kırılgan bir yapıya sahiptir. Canlı pilotların tehdit algılama, ani karar verme ve çevresel değişkenlere uyum sağlama kabiliyeti, mevcut İHA sistemlerinde sınırlıdır. Ayrıca, İHA'lar ulusal ve uluslararası hava sahası düzenlemelerine tabidir, bu da uçuş planlamasında çeşitli sınırlamalar getirerek operasyonel esnekliği kısıtlamaktadır. Teknik açıdan, İHA'ların arıza yapma riski, özellikle kontrol merkezi ile iletişim kesintisi yaşandığında çevreye ve yer unsurlarına zarar verme potansiyeli taşımaktadır. Yük taşıma kapasitesinin ve menzilin sınırlı olması, yüksek hacimli taşımacılık gerektiren süreçlerde etkinliğini azaltmaktadır (Garcia & Santoso, 2019: 5). GPS sistemlerinde oluşabilecek sapmalar veya arızalar, teslimatların yanlış adreslere yönlendirilmesine yol açabilir. İHA'ların hava koşullarına duyarlılığı ve periyodik bakım gereksinimi ise operasyonel sürdürülebilirlik açısından dikkate alınması gereken diğer teknik sınırlamalardır (Çankaya, 2023: 76). Drone ve İHA uygulamalarıyla ilgili karşılaşılan zorluklar genellikle şu alanlara ayrılır (Çokyaşar, 2021; Chen vd., 2022; Hong vd., 2023; Turgut & Şeker, 2023; Wang vd., 2024; Zou vd., 2024; Lakh, 2025):

- Güvenlik/Siber Güvenlik Tehditleri: Askeri İHA'lar, kullanılan verilerin güvenliği açısından risk oluşturan siber saldırılara karşı savunmasızdır. İHA sistemlerini korumak ve yetkisiz erişim veya kontrolü önlemek için geniş çaplı siber güvenlik önlemlerinin alınması gerekmektedir.
- Gizlilik: Bazı durumlarda, sivil İHA'lar kameralar, gece görüş cihazları ve casusluğu kolaylaştıran çeşitli sensörlerle donatılarak insan haklarını ihlal

edebilir. Belediye hizmetlerinde (polis dahil) sivilleri kontrol etmek için yaygın olarak kullanılsalar da, insan hakları için ciddi bir tehdit oluşturabilirler.

- **Güvenilirlik:** Özellikle yoğun nüfuslu kentsel alanlarda, drone'ların güvenliğini sağlamak ve kaza riskini önlemek büyük zorluklar olmaya devam ediyor. Bu durum, gelişmiş engel tespit ve önleme teknolojilerinin yanı sıra iklimsel koşulların optimum yönetimini gerektiriyor
- **Enerji tasarrufu:** Günümüz dronlarının pil ömrü sınırlıdır; genellikle 20 ila 40 dakika uçuş süresi vardır, bu da yalnızca kısa mesafelerde paket teslim edebilecekleri anlamına gelir. Bu nedenle, uçuş süresi ve pil performansı konusundaki zorluklar, onları daha verimli hale getirmenin merkezinde yer almaya devam etmektedir.
- **Altyapı yönetimi:** İHA'ların uçuş durumunu izlemek için yüksek hassasiyetli uçuş kontrol sistemleri ve sensörlerin benimsenmesi, mükemmel uçuş planları ve acil durum tedavi programlarının oluşturulması ve İHA pilotlarının acil durumlarla başa çıkma becerilerini geliştirmek için eğitim ve yönetiminin güçlendirilmesi gibi potansiyel güvenlik risklerini önlemek ve bunlarla başa çıkmak için bir dizi altyapı yönetimi önlemi gerektirir. Bir drone teslimat sisteminin uygulanması önemli altyapı yatırımları (drone filoları, şarj istasyonları, bakım tesisleri, rota planlama ve filo yönetimi için özel yazılımlar) gerektirir.
- **Güzergâh noktasındaki yoğunluk:** İHA kullanımının artmasıyla birlikte, çarpışmaları önlemek için hava trafiğini yönetmek kritik bir zorluk haline geliyor.
- **Sınırlı yük kapasitesi:** Günümüz dronları genellikle nispeten küçük (5 kg'dan az) paketlerle sınırlıdır, bu da özellikle büyük teslimatlar için uygulama alanlarını sınırlar. Mevcut drone teknolojisi genellikle nispeten küçük ve hafif paketlere olanak tanır. Bu sınırlama, drone'larla teslim edilebilecek ürün türlerini önemli ölçüde kısıtlayarak, daha büyük veya ağır ürünler için uygunsuz hale getirir. Sonuç olarak, işletmelerin birden fazla teslimat sistemini sürdürmesi gerekebilir ve bu da operasyonel karmaşıklığı ve maliyetleri artırabilir.
- **Kısıtlı uçuş menzili:** Çoğu teslimat drone'unun, pil ömrü kısıtlamaları nedeniyle sınırlı bir uçuş menzili vardır. Bu kısıtlama, drone teslimatının uzun mesafeli taşımacılıktan ziyade öncelikle kısa mesafeli, son mil teslimatları için uygun olduğu anlamına gelir. Şirketlerin, drone teslimatlarının menzilini genişletmek için bir fırlatma sahası veya şarj istasyonu ağı kurması gerekecektir ki bu da önemli bir yatırım olabilir.

- Hava şartları: İHA'lar hava koşullarına karşı oldukça hassastır. Güçlü rüzgârlar, yoğun yağmur veya kar, bu hava araçlarını yere indirerek teslimat gecikmelerine ve potansiyel güvenlik risklerine yol açabilir. Bu hava durumu bağımlılığı, belirli bölgelerde veya belirli mevsimlerde İHA teslimatını güvenilir hale getirebilir.
- Çevresel Etki: İHA operasyonlarının çevresel etkileri arasında gürültü kirliliği ve yaban hayatı üzerinde olası rahatsızlıklar yer alır. Bu endişelerin giderilmesi, daha sessiz İHA'lar tasarlamayı ve çevresel bozulmayı en aza indiren operasyonel protokoller geliştirmeyi içerir.
- Mevzuata uygunluk: Mevzuata uygunluk çerçeveleri karmaşıktır ve yetki alanlarına göre büyük farklılıklar gösterir. Buradaki zorluk, bu çeşitli düzenlemeler dahilinde verimli bir şekilde çalışabilen dronlar geliştirmektir. Örneğin, yerleşim alanları üzerinde veya görüş hattının ötesinde (BVLOS) uçuş kısıtlamaları, operasyonel kapsamı önemli ölçüde sınırlayabilir. Bu durum, güvenliği ve yerel yasalara uyumu sağlamak için otonom navigasyon ve gerçek zamanlı uyumluluk izleme sistemlerinde gelişmeler gerektirmektedir.
- Dağıtım lojistiği: Mevcut teknoloji seviyesi, şehirlerdeki çeşitli dağıtım ihtiyaçlarını ve karmaşık arazi gereksinimlerini tam olarak karşılayamayabilir. Örneğin, yoğun şehir ortamlarında, dronların binalardan, araçlardan ve diğer engellerden hassas bir şekilde kaçınılması ve aynı zamanda verimli dağıtım yolu planlaması ve gerçek zamanlı ayarlamalar yapabilmesi gerekir; bu da dronların teknik performansına daha fazla talep getirir.

Bu zorluklar arasında, rota planlaması en kritik hususlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır zira etkili rota planlaması, İHA'ların seyahat mesafesi, çarpışmadan kaçınma ve görev yürütme süresi gibi faktörleri göz önünde bulundurarak rotaları optimize ederek çevrelerinde verimli bir şekilde gezinmelerini sağlar (Mourtzis vd., 2024). İHA teknolojisi tedarik zinciri yönetimi için harika olsa da, ele alınması gereken çeşitli zorluklar ve sınırlamalar bulunmaktadır. En büyük zorluklardan biri, sınırlı uçuş alanı ve depoların içindeki engellerdir ve bu da navigasyonu zorlaştırabilir. İHA'ları mevcut süreçlere entegre etmek, insansız hava araçları için tasarlanmamış ortamlarda zaman alıcı ve bazen tehlikeli olabilir. İHA'lar, hatalı veri girişi nedeniyle envanterin kaybolduğu veya yanlış yerleştirildiği "çöp girer, çöp çıkar" sorunuyla karşı karşıya kalabilir. Bakım ve onarım maliyetleri yüksek olabilir ve bu da gecikmelere veya aksamalara yol açabilir. Ayrıca, İHA'ların kullanımı, iş kaybından korkan çalışanlar arasında endişeye neden olabilir. Tedarik zinciri yöneticilerinin bu zorlukları ele alması ve

İHA'ları mevcut iş gücünü tamamlayacak ve genel verimliliği artıracak şekilde entegre etmenin yollarını bulması gerekmektedir (O'Byrne, 2024). Lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde drone/İHA teknolojisinin benimsenmesinde karşılaşılabilecek muhtemel zorluklar alt kriterleri ile birlikte Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Drone/İHA'ların Benimsenmesinde Karşılaşılan Zorluklar (Z)

Z	Alt Kriterler	Z	Alt Kriterler
Teknik	*Sınırlı yük kapasitesi *Olumsuz hava koşullarına duyarlı *Veri iletişim sorunları *Arıza riski *Sınırlı pil kapasitesi nedeniyle daha kısa uçuş süresi ve menzili * Otonom uçuş eksiklikleri	Yönetmelikler	*Yasal düzenlemelerin eksikliği *Pilot sertifikasyonu ve eğitim eksiklikleri *İzin verilen uçuş alanının kısıtlanması *Uçuş izni süreçlerinin zorluğu *Sigorta yükümlülüklerindeki eksiklikler *Kısıtlı görüş hattı nedeniyle uçuş alanının kısıtlanması
Siber Güvenlik	*Siber saldırılar *Terör saldırıları *Yetkisiz İHA'lar *İHA'lara yönelik fiziksel saldırılar *Veri güvenliği	Güvenlik	*Operasyonel kaza riski *Hava sahası güvenliği *Mal hasarı *Pilot hataları *Ciddi yaralanmalar *Yaban hayatını tehdit eden durumlar (özellikle kuşlar)
Sosyo-ekonomik	*İşsizlik *Toplumun algısı ve kabulü *Otomasyona ilişkin toplumsal kaygı	Örgütsel	*Altyapı için maliyetli yatırım gereksinimi *Yetersiz organizasyonel yetenekler, beceriler ve drone deneyimi *Nitelikli iş gücü eksikliği *Karmaşık drone teslimat sistemini kontrol etmede zorluk *Şarj istasyonlarının konuşlandırılması
Gizlilik	*Kişisel verilerin korunması *Gizliliğin ihlali *Toplu veri toplama		

Kaynak: Çıkmak vd., 2023: 233-234.

Nyaaba & Ayamga (2021), yaptıkları literatür taramasında tıbbi malzemelerin drone ile taşınmasının avantaj ve dezavantajlarını incelemişler ve sağlık sektöründe drone kullanımının artması gerektiğini önermişlerdir. Bununla birlikte, teknolojinin olumlu beklentilerine rağmen, endüstri liderleri tarafından yönetilen bazı drone teslimat projeleri, yasalık, altyapı, teknik engeller, güvenlik sorunları ve sosyal kabul gibi faktörler nedeniyle hala istenilen düzeyde gelişmemektedir. Tüm bunlara ek olarak, birçok ülke, sivil drone kullanımına yönelik düzenleyici çerçeveyi henüz tamamlayamamıştır. Bu eksiklik, drone tabanlı lojistik sistemlerin küresel çapta yaygınlaşmasının önünde bir engel oluşturmaktadır (De Miguel Molina & Segarra Oña, 2018: 10). DHL, sekiz yıl

süren geliştirme aşamasının ardından Parcelcopter" programını 2021'de iptal ederken, Amazon ise Birleşik Krallık'taki "Prime Air" projelerini durdurmuştur (Jazairy vd., 2024). Atılgan & Bozkurt (2023), tüketicilerin drone ile ürün teslimine yönelik tutumlarını araştırmış ve bu tutumların olumsuz yansımalar taşıdığı sonucuna varmışlardır. Ancak, bu araştırmanın Türkiye sınırları içerisinde yapılmış olması ve Türkiye'de drone ile ürün teslimatının henüz bulunmaması nedeniyle, tüketicilerin drone konusunda bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, insansız hava araçları (İHA) ve drone teknolojilerinin lojistik ve tedarik zinciri yönetimindeki yeri kapsamlı bir biçimde ele alınarak, bu teknolojilerin sektördeki kullanım alanlarını ve yaratacağı dönüşüm incelenmiştir. Özellikle e-ticaretin hızla büyümesi ve müşteri taleplerindeki artış, lojistik sektöründe daha hızlı, verimli ve sürdürülebilir teslimat çözümleri ihtiyacını doğurmuştur. Pandemi dönemi, teslimat süreçlerinde esneklik ve hız gereksinimlerini daha da artırmıştır ve bu bağlamda drone teknolojisinin lojistik sektörü için önemli bir çözüm aracı olarak öne çıktığı görülmektedir. Drone'ların son adım teslimatlarında sunduğu hız, maliyet etkinliği, çevresel faydalar ve trafik sıkışıklığından bağımsızlık gibi avantajları onları lojistik ve tedarik zinciri yönetimi açısından stratejik bir seçenek haline getirmektedir.

Dünya çapında birçok büyük şirket, drone teknolojisini lojistik süreçlerinde aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Amazon, UPS, DHL ve diğer küresel lojistik firmaları, drone'ları denemeler ve operasyonel süreçlerde uygulamalı olarak kullanarak, drone taşımacılığının etkinliğini gözler önüne sermektedir. Ancak, bu teknolojinin kullanımı henüz gelişim sürecindedir ve birçok işletme, drone teknolojisini tamamen benimsemek için çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Drone'ların taşıma kapasitelerinin sınırlı olması, uçuş menziline kısıtlı olması ve hava koşullarına duyarlı olmaları gibi operasyonel kısıtlamalar, bu teknolojinin lojistik sektöründeki yaygınlaşmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, yasal düzenlemeler, güvenlik protokolleri ve hava sahası entegrasyonu gibi teknik engeller, drone kullanımının daha geniş bir alanı kapsamasını engellemektedir.

Bu bağlamda, drone teknolojisinin lojistik sektöründe daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi için önemli düzenleyici ve operasyonel altyapıların oluşturulması gerekmektedir. Çoğu ülke, drone kullanımına yönelik özel yasal düzenlemeleri henüz tamamlamamış olup, dünya genelinde ortak bir düzenleme çerçevesinin oluşturulması bu teknolojinin küresel ölçekte yayılabilmesi için elzemdir. Ayrıca, drone teknolojisinin kullanımında karşılaşılan güvenlik kaygıları, etik sorunlar ve teknik zorluklar gibi engeller, operasyonel süreçlerin

güvenli ve verimli bir şekilde sürdürülmesi adına çözülmesi gereken önemli başlıklardır.

Lojistik ve tedarik zinciri süreçlerinde drone teknolojisinin sunduğu olanaklar, sektörde köklü bir dönüşümün habercisi olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu dönüşümün gerçekleşmesi için yalnızca teknolojik ilerlemeler yeterli olmayıp, aynı zamanda kapsamlı araştırma ve geliştirme çabalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, kamu kurumları ile özel sektör temsilcilerinin eşgüdümlü bir şekilde hareket etmesi, sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sektördeki tüm paydaşlar arasında düzenleyici uyumun sağlanması ve ortak stratejilerin oluşturulması, drone lojistiğinin başarıyla hayata geçirilmesini destekleyecek temel unsurlar arasında yer almaktadır. Yakın gelecekte drone'ların lojistik faaliyetlere entegrasyonu, sadece teknolojik yeterlilikle değil; aynı zamanda yasal altyapıların tamamlanması ve operasyonel uygulamaların sistemli hale getirilmesiyle mümkün olacaktır.

Sonuç itibarıyla, drone teknolojisi lojistik alanında önemli bir dönüşüm potansiyeli barındırmaktadır. Ancak bu potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için, yasal düzenlemelerin netleştirilmesi, güvenlik protokollerinin güçlendirilmesi ve teknolojinin daha geniş çapta benimsenmesini sağlayacak adımların atılması gerekmektedir. Bu adımlar atıldığında, drone taşımacılığı, gelecekte lojistik sektörünün temel yapı taşlarından biri haline gelebileceği ve sektöre önemli faydalar sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahirwar, S., Swarnkar, R., Bhukya, S., & Namwade, G. (2019). Application of drone in agriculture. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, 8(01), 2500-2505.
- Atılğan, K. Ö., & Bozkurt, M. (2023). Tüketicilerin drone aracılığıyla ürün dağıtımına yönelik tutumlarının incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 125-135.
- Aurambout, J. P., Gkoumas, K., & Ciuffo, B. (2019). Last mile delivery by drones: An estimation of viable market potential and access to citizens across European cities. *European Transport Research Review*, 11(1), 1-21.
- Balcı, E. (2020). Lojistik sektörünün uluslararası alanda dijitalleşme süreci ve türkiye'ye etkileri. *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Benarbia, T., & Kyamakya, K. (2022). A literature review of drone-based package delivery logistics systems and their implementation feasibility. *Sustainability*, 14(1), 360.
- Bhatt, K., Pourmand, A., & Sikka, N. (2018). Targeted applications of unmanned aerial vehicles (drones) in telemedicine. *Telemedicine and E-Health* 24(11), 833-838.
- Boncsér, L., Cservenak, A., Kröpfl, P., & Landschuetzer, C. (2024). Drones and their application in logistics. *Advanced Logistic Systems-Theory and Practice*, 18, 5-16.
- Castaldo, F. (2022). Unmanned E Cargo: La Possibile Combinazione Organizzativa Per La Mobilità Aerea E La Logistica Avanzata. *Rivista Di Economia E Politica Dei Trasporti*, 2, 1-11.
- Chen, K.W., Xie, M.R., Chen, Y.M., Chu T.T., & Lin, Y.B. (2022). Drone talk: An internet-of-things-based drone system for last-mile drone delivery. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 23(9), 15204-15217.
- Chung, S. H., Sah, B., & Lee, J. (2020). Optimization for Drone and Drone-Truck Combined Operations: A Review of the State of the art and Future Directions. *Computers & Operations Research*, 123, 105004.
- Çalışkan, T. B., & Erturgut, R. (2022). Lojistik Faaliyetlerde İha Kullanımı: İha Pilotları Üzerinde Bir Araştırma. *Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-16.
- Çankaya, M. (2023). *İnsansız hava araçlarının (İHA) lojistik uygulamaları: Kırsal alanda son nokta teslimat süreçleri üzerine bir inceleme* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Okan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

- Uluslararası Lojistik Anabilim Dalı, Lojistik Yönetimi Yüksek Lisans Programı). İstanbul.
- Çıkmak, S., Kırbaç, G., & Kesici, B. (2023). Analyzing the challenges to adoption of drones in the logistics sector using the best-worst method. *Business and Economics Research Journal*, 14(2), 227-242,10.20409/berj.2023.413.
- Çokyasar, T. (2021) Optimization of battery swapping infrastructure for e-commerce drone delivery. *Computer Communications*, 168, 146–154.
- De Miguel Molina, B., & Oña, M.S. (2018). The drone sector in Europe. *Ethics and civil drones*, 7-33.
- Debishev, N. (2021). *Kargo taşımacılığında insansız hava araçlarının (drone) hedefe ulaşmasına yönelik yeni bir yaklaşım* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Akıllı Ulaşım Sistemleri Anabilim Dalı). İstanbul.
- Demuyakor, J. (2020). Ghana go digital Agenda: The impact of zipline drone technology on digital emergency health delivery in Ghana. *Humanities*, 8(1), 242-253.
- Eskandaripour, H., & Boldsaikhan, E. (2023). Last-mile drone delivery: Past, present, and future. *Drones*, 7(2), 77.
- Garcia, O. R., & Santoso, A. (2019). *Comparative evaluation of drone delivery systems in last-mile delivery* (Master's thesis, Massachusetts Institute of Technology). MIT Libraries.
- Ghelichi, Z., Gentili, M., & Mirchandani, P.B. (2021). Logistics for a fleet of drones for medical item delivery: A case study for Louisville, KY. *Computers and Operations Research*, 135, 105443.
- Hell, P. M., & Varga, P. J. (2019). Drone systems for factory security and surveillance. *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, 17(3-A), 458-467.
- Hii, M. S. Y., Courtney, P., & Royall, P. G. (2019). An evaluation of the delivery of medicines using drones. *Drones*, 3(3), 52.
- Hildmann, H., & Kovacs, E. (2019). Using unmanned aerial vehicles (UAVs) as mobile sensing platforms (MSPs) for disaster response, civil security and public safety. *Drones* 3(59), 1-26, <https://doi.org/10.3390/drones3030059>.
- Hong, F., Wu, G., Luo, Q., Liu, H., Fang, X. & Pedrycz, W. (2023). Logistics in the sky: A two-phase optimization approach for the drone package pickup and delivery system. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 24(9), 9175-9190.

- Hongsakul, B., & Chuaychoo, I. (2024). The Influence of Logistics Activity on Sustainable Performance of Air Cargo Business in Thailand. *ABAC Journal*, 44(4).
- Hossain, N.U.I, Nazmus, S., & Kannan, G. (2022). Assessing the performance of unmanned aerial vehicle for logistics and transportation leveraging the bayesian network approach. *Expert Systems with Applications*, 209. 118301. 10.1016/j.eswa.2022.118301.
- Indeed (2023). 9 Jobs in the drone industry (with salaries and primary duties). <https://www.indeed.com/career-advice/finding-a-job/jobs-in-the-drone-industry> (28.08.2025)
- Jahani, H., Khosravi, Y., Kargar, B., Ong, K. L., & Arisian, S. (2024). Exploring the role of drones and UAVs in logistics and supply chain management: a novel text-based literature review. *International Journal of Production Research*, 63(5), 1873-1897. <https://doi.org/10.1080/00207543.2024.2373425>
- Jana, S., & Mandal, P. S. (2023). *Approximation algorithms to find minimum number of drones for last-mile delivery* [Preprint].
- Jazairy, A., Persson, E., Brho, M., von Haartman, R., & Hilletoft, P. (2024). Drones In Last-Mile Delivery: A Systematic Literature Review From A Logistics Management Perspective. *The International Journal of Logistics Management*.
- Kamacı, K. (2022). Otonom Lojistik. *Lojistikte Güncel Yaklaşımlar*, Nobel Yayınılık, 71-99.
- Kanat, Ö. Ö. (2023). Dronelar ve Hava Kargo Faaliyetleri. *Detay Yayıncılık*.
- Koç, E. (2020). Liman Yönetiminde Yetenek 4.0. *Çalışma hayatında Yetenek 4.0*, Ed. Nart, S., Beta Yayınları, İstanbul, Türkiye, 270-303.
- Lakh, (2025). The use of drones in delivery routes: opportunities and challenges. <https://antsroute.com/en/solutions/the-use-of-drones-in-delivery-routes-opportunities-and-challenges/> (28.08.2025).
- Le Temps (2025). Du café livré par drone à Zurich. 20.03.2024 tarihinde [Du café livré par drone à Zurich - Le Temps](#) bu adresten alınmıştır.
- Macrina, G., Pugliese, L. D. P., Guerriero, F., & Laporte, G. (2020). Drone-Aided Routing: A Literature Review. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 120, 1-25, 102762.
- Merkert, R., & Bushell, J. (2020). Managing the drone revolution: A systematic literature review into the current use of airborne drones and future strategic directions for their effective control. *Journal of Air Transport Management*, 89, 101929.

- Mourtzis, D., Angelopoulos, J., & Panopoulos, N. (2024). Unmanned aerial vehicle (UAV) path planning and control assisted by augmented reality (AR): The case of indoor drones. *International Journal of Production Research* 62(9), 3361-3382. <https://doi.org/10.1080/00207543.2023.2232470>.
- Moshref-Javadi, M., & Winkenbach, M. (2021). Applications and Research avenues for drone-based models in logistics: A classification and review. *Expert Systems with Applications*, 177, 114854.
- Nakıboğlu, G. (2020). Drone Taşımacılığı ve Son-Adım Teslimatta Kullanımı. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 285-298.
- Nyaaba, A. A., & Ayamga, M. (2021). Intricacies Of Medical Drones İn Healthcare Delivery: Implications For Africa. *Technology in Society*, 66, 1-8.
- O'Byrne R. (2024). Drones in Logistics: Thinking Inside the Box. <https://www.logisticsbureau.com/drones-in-distribution-thinking-inside-the-box/> (28.08.2025).
- Pei, Z., Pan, W., Weng, K., & Fang, T. (2024). A branch-and-price-and-cut algorithm for the unmanned aerial vehicle delivery with battery swapping. *International Journal of Production Research*, 62(19), 7030-7055.
- Rabta, B., Wankmüller, C., & Reiner, G. (2018). A drone fleet model for last-mile distribution in disaster relief operations. *International journal of disaster risk reduction*, 28, 107-112.
- Raj, A., & Sah, B. (2019). Analyzing Critical Success Factors For İmplementation Of Drones İn The Logistics Sector Using Grey-DEMATEL Based Approach. *Computers & Industrial Engineering*, 138, 1-12.
- Rakuten. (2023). Island hopping drone delivery service. 6 Nisan 2024 tarihinde <https://rakuten.today/tech-innovation/island-hopping-drone-delivery-service.html> adresinden alınmıştır.
- STM ThinkTech. (2023). *Drone devrimi kapıda*. <https://thinktech.stm.com.tr/tr/drone-devrimi-kapida?id=145> (Erişim tarihi: 5 Nisan 2025).
- Toraman, Y., & Öz, T. (2023). The Use of New Technologies in Logistics: Drone (UAV) Use in Last Mile Delivery. *Sosyoekonomi*, 31(58), 105-124.
- Turgut, A., & Sancı, T. (2023). Drone lojistiği. İçinde A. Edirneliğil & A. Ay (Ed.), *Sosyal bilimlerde güncel gelişmeler* (ss. 14–26). Çizgi Kitabevi Yayınları.

- Turgut, M., & Şeker, B. (2023). Drone technology in transportation management: A systematic review and framework for future research. *Journal of Aviation*, 7(2), 251-261. <https://doi.org/10.30518/jav.1277694>.
- Uslu, F., & Tekin, Z. (2021) Pandemi Sürecinde Drone Kullanımı: Geleceğin Lojistik Teknolojileri. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar, 165-169.
- Wang, W., Zhang, Y., Zhang, Y., & Jiang, Y. (2024). UAV logistics technology: Challenges and prospects. *International Journal for Innovation and Education Research*, 12(2). <https://doi.org/10.31686/ijer.vol12.iss2.4217>.
- Yılmaz, Ü. (2019). İnsani Yardım Lojistiği Faaliyetlerinde İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 43-54.
- Zhao, P., Quan, Q., Chen, S., Tang, D., & Deng, Z. (2019). Experimental investigation on hover performance of a single-rotor system for Mars helicopter. *Aerospace Science and Technology*, 86, 582-591.
- Zou, B., Wu, S., Gong, Y., Yuan, Z., & Shi, Y.. (2024). Delivery network design of a locker-drone delivery system. *International Journal of Production Research* 62(11), 4097-4121, <https://doi.org/10.1080/00207543.2023.2254402>.

5. Bölüm

Kamu Yönetiminde Açık Veri Politikaları: Fırsatlar, Zorluklar ve Stratejiler

Arzu YILDIRIM¹

Giriş

Açık veri kavramı, telif hakkı veya patent kısıtlamaları olmaksızın herkes tarafından serbestçe erişilebilen ve kullanılıp yeniden yayınlanabilen verileri tanımlar. Açık veri girişimlerinin amacı, kişisel ve ticari olmayan tüm verileri, özellikle devlet kurumları tarafından toplanan ve işlenen tüm verileri açık hale getirmektir. Bu durum açık erişim hareketlerine çok benzer bir ruha sahiptir. Bu eğilim sırasında, kamu kurumları devlet verilerini web portallarında, web servisleri olarak veya ara yüzleri aracılığıyla kullanıma sunmaya başlamıştır. İdeal olarak, bu verileri web sayfalarında kullanıma sunmak, toplum genelinde daha fazla şeffaflık, katılım ve inovasyona yol açacaktır. Paylaşılan bu veriler, çevre konularındaki verilerden istihdam istatistiklerine ve belediyelerin bütçelerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Braunschweig vd., 2012: 72).

Hükümet, program ve hizmet geliştirme, hizmet sunma, hizmetlerin değerlendirilmesi amacıyla veri toplamaktadır. Açık veri uygulamaları vatandaş geri bildirimlerinden yararlanılarak hizmet sunumunu iyileştirmek için kullanılabileceği ve bir tür vatandaş katılımı oluşturabileceği bir kanal sağlamaktadır. Bunun yanında açık veri hükümet belgelerini ve hizmetlerini çevrimiçi olarak yaygın şekilde erişilebilir kılmayı amaçlayan e-devlet uygulamalarından da yararlanmaktadır. Açık veriler, e-devletin geniş vatandaş erişimi için belirli bilgi veya hizmetler sağlamasının yanında açık verilerin çeşitli kullanımlara olanak sağlamasının beklenmesi bakımından e-devletten farklıdır. Açık veri genellikle hem şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi açık hükümet hedeflerinin bir ürünü hem de bu hedeflere ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür, ancak bu ilişki zaman zaman belirsiz olabilmektedir (Sieber ve Johnson, 2015). Açık veri, hükümetler, kuruluşlar, araştırmacılar ve diğerleri tarafından telif hakkı kısıtlamaları olmaksızın herkesin kullanımına açık olarak sunulan verilerdir. Kamuya açık veri kümelerinin çoğalması ve veri pazarlarının ortaya çıkışı, hükümetlere, işletmelere ve girişimcilere ekonomik, sosyal ve

¹ Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Şırnak, a.ucar@sirnak.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8543-278X

bilimsel kazanımlar için verinin gücünden yararlanma konusunda benzeri görülmemiş bir fırsat sunmaktadır (Sadiq ve Indulska, 2017: 150).

2020-2021 yılları arasında ortaya çıkan covid-19 salgın sürecinde devletler adeta büyük veri yönetimi ve dijital yönetim uygulamalarında rekabet etmişlerdi. Kamu yönetimi uygulamalarında da son zamanlarda bu kavramlar kullanılmaya başlamıştır. Açık veri yönetimi uygulamaları kapsamında birçok devlet elektronik devlete geçiş süreci kapsamında yeni yasal düzenlemeler yürürlüğe koymuşlardır. Bu uygulamalar arasında bilgi edinme hakkı kanunu, e-imza gibi örnek uygulamaları saymak mümkündür. Verileri bütün vatandaşların kullanımına ücretsiz olarak açarak değerlerin üretilmesi olarak kabul edilen açık veri politikaları devletlerin vatandaşlar ile iletişim kurmalarında anlamını bulmaktadır. Açık veri, kamusal nitelikli hizmetleri iyileştirmek, kurumsal olarak hesap verebilirliği artırmak, kararların alınması sürecinde demokratik değerlerin benimsenmesine katkı sunması bakımından vatandaşların katılmasını sağlamaya yönelik bir mekanizma olarak kabul edilebilir. Açık veri, verilerin kullanılması ve yeniden kullanılmasını sağlayarak ekonomik değer üretilmesi olarak tanımlansa da kamu yönetiminde şeffaflığın bir aracı olarak da kabul edilebilir (Karaca ve Özsalmanlı, 2022: 122).

Kurumların daha şeffaf bir şekilde hizmet sunmaları, verimli olmaları ve vatandaşların bilgilendirilmesini sağlamak için açık veri önemli olmaktadır. Kurumların şeffaflık ilkesi gereğince üretilen verilerden daha çok fayda sağlanması için verilerini açık olarak sunmaları gerekir. Son yıllarda açık veri kavramlarına daha fazla ilgi gösterildiği görülmektedir. Bu nedenle ihtiyaçların karşılanması için açık verinin devletlerin politikası haline gelmesi gerekir. Kurumların paylaştıkları veriler sayesinde araştırmacılar kurumların çalışmaları konusunda değerlendirme yapmaktadır. Bu araştırmacı aynı kurumdaki bir çalışan olabileceği gibi farklı kurumda çalışan bir kamu çalışanı da olabilmektedir. Ulaşılan bu veriler sayesinde daha sağlıklı karar alınması ve daha iyi değerlendirmelerde bulunulması için önemli bir faktör olarak kabul edilebilir. Bu bilgiler kullanılarak, iş teknolojilerinden yararlanılarak daha anlamlı bilgilere ulaşmak daha kolay olacaktır. Bilgiler sayesinde geleceğe yönelik daha sağlıklı kararların alınması mümkün olacaktır (Damar ve Karaman, 2021: 206-208). Ayrıca açık veri, herkesin erişebileceği, kullanılabileceği ve paylaşılabileceği veriler olduğundan, çözülmesi pahalı, zaman alıcı veya imkânsız olabilecek sorunlara çözümler sunmaktadır. Açık veri, inovasyonu hızlandırarak hükümetler, işletmeler, STK'lar ve bireyler arasında iş birliğini teşvik etmektedir (Carolan vd., 2015: 9). Bu çalışmada son yıllarda dijitalleşmenin öneminin artmasıyla beraber açıklık ve şeffaflık politikaları gün geçtikçe artmaktadır. Şeffaflığın ve açıklığın bir yansıması olarak devletlerin verileri

açık bir şekilde paylaşmasını gündeme getirmektedir. Devletler açık veri konusunda kendi ülkelerinin siyasal, sosyal, kültürel ve teknolojik yapılarına uygun politikalar geliştirmeye başlamıştır. Devletler açık veri politikasını uygulayarak birtakım avantajlar ve dezavantajlar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmada açık veri politikasının kavramsal olarak açıklaması yapıldıktan sonra ülkeler için sağladığı avantajlar ve dezavantajlar, uygulanan stratejiler ele alınmıştır. Çalışmanın açık veri politikasının ülkeler için etkilerini ortaya koyması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Açık Veri Politikası

Açık veriler, herhangi bir kısıtlama olmaksızın erişilebilen ve kolayca bulunup ulaşılabilen, kamu yararına olan hükümet verileridir. Bu veriler, ulaşım, mekânsal veriler, hava durumu bilgileri, raporlar, resimler ve kamu önemine sahip diğer bilgileri içerebilir (Veljković vd., 2014: 279). Açık veri, son yıllarda önemli ölçüde ilgi görmüştür (Zuiderwijk vd., 2012: 157).

Birçok devlet kurumu, verilerini kamu tüketimine sunmak için açık veri girişimlerine girişmiştir. Bu veriler, işletmelerin ve vatandaşların yenilikçi katma değerli ürünler ve hizmetler yaratmak için erişebileceği ve yeniden kullanabileceği şekilde çevrimiçi ve okunabilir biçimde erişilebilir hale getirilir. Açık veri girişimleri, vatandaş katılımı ve iş birliğinin gerçekleşmesi için bir tür katalizör görevi görmektedir (Chan, 2013: 1891). Açık veri, hükümet verilerinin herhangi bir telif hakkı kısıtlaması olmaksızın herhangi bir biçimde yeniden dağıtım olanağıyla herkesin erişimine açık olması gerektiği anlamına gelen bir kavramdır (Kassen, 2013: 509).

Açık devlet verisi, kamu kurumlarının vatandaş ile paylaşılan verilerin yeniden kullanılmasını sağlamaktadır. Bu veriler, toplumun kamu hizmetlerine kolay bir şekilde ulaşmaları, kamusal kaynakların şeffaflaştırılması ve toplumun karar alım sürecine katılımını kolaylaştırmak için kullanılabilir. Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımından yeni yönetim yaklaşımına geçiş ile birlikte kamu yönetimlerinde önemli değişimlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu dönüşen süreçte devletlerde gizlilik, kapalılık, sır gibi ilkelerin yerini açıklık, şeffaflık gibi ilkeler almıştır. Son yıllarda gelişmiş ülkelerin açıklık, açık veri gibi girişimlere önemli yatırımlar yaptıkları görülmektedir. Devletler vatandaşlara ücretsiz bir şekilde doğru bilgileri ulaştırmak için farklı yöntemler izlemektedir. Açık verilerin kullanılarak maliyetlerde azalma, katılımı arttırma, ekonomik alanda büyüme, yeni istihdam fırsatlarının sağlanması gibi birçok alanda katkı sağlanacağı beklenmektedir (Gündoğan ve Bingöl, 2024: 171-172).

Açık hükümet verileri, yararlı bir şekilde yayınlanırsa değerli bir bilgi kaynağı olabilir. Açık verinin mevcut durumu, bu verilere erişmek ve kullanmak isteyen

vatandaşların öncelikle ilgili veri kümelerini belirlemesini gerektirir. Her kurum veya kuruluşun muhtemelen kendi yayınlama politikaları olduğundan, veriler oldukça heterojen olabilir. Bir yazılım aracı, kullanıcıların verilerinin entegrasyonunda onlara yardımcı olabilir (Braunschweig vd., 2012: 72).

İnsanlar açık verilere erişim, kullanım şekli ve verilerin yayınlanma biçiminden büyük ölçüde etkilenir. Veriler, orijinal, ham haliyle bu veriler genellikle son kullanıcılar için pek kullanışlı değildir. Bu nedenle, birçok veri kümesi yayınlanmadan önce temizlenir ve özelleştirilir (Braunschweig vd., 2012: 72). Açık veri girişimlerinin uygulanması hükümetler arasında benzer görünse de (esas olarak veri kümelerinin halk tarafından indirilebildiği merkezi bir web portalı aracılığıyla kullanılsa da) hükümetlerin açık veri girişimlerine girişmek için farklı motivasyonları olabilir. Bu hususta iki temel faktör belirtilebilir (Janssen, 2011: 448).

İlk faktör, demokrasi ve bilgi özgürlüğü ruhuna dayanmaktadır; burada açık veri girişimleri, hükümetlerin gizlilik perdesinin arkasına saklanmak yerine daha açık ve şeffaf hale gelmeleri için bir araç görevi görmektedir. Ülkelerin data.gov portalı bunun bir örneğidir. Açık veri girişiminin (data.gov portalı) hükümet veri kümeleri demokrasiyi güçlendirmek için şeffaflık, vatandaş katılımı ve iş birliği olmak üzere üç amaca dayanmaktadır (Coglianese, 2009: 530).

İkinci faktörü ekonomiye dayandırmak mümkündür. Hükümetlerin elindeki verilerin paylaşılması, bilgi piyasasının büyümesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Hükümetlerin, bazıları işletmeler ve bireyler için ekonomik değere sahip olabilen ancak hükümet tarafından nadiren değerlendirilen çok miktarda düşük veya hassas olmayan veriye sahip olduğu bilinmektedir. Örnekler arasında meteorolojik veriler, makroekonomik istatistikler, coğrafi veriler, topluluk veya belediye tarafından etkinlik takvimleri ve yol trafik bilgileri yer almaktadır. Bu verilerin kamuya açık hale getirilmesi, bireylere ve işletmelere, ticari kazanç veya kamu yararı için katma değerli ürün ve hizmetler oluşturmak üzere verileri kullanma fırsatı sağlar. Bu tür faaliyetler, e-devlet hizmetlerinin sunumunda iyileşmeye, iş ve çalışma fırsatlarının yaratılmasına yol açabilir ve nihayetinde ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir (Janssen, 2011: 21).

Açık Veri Politikalarında Fırsatlar, Zorluklar ve Stratejiler

Bilim insanları, verilerin ne kadar ve ne zaman paylaşılması gerektiği konusunda fikir ayrılığına düşmekte ve verilerin paylaşılmasının bilimi hızlandırıp daha sağlam hale getirmesi mi, yoksa zafiyetlere ve sorunlara yol açması mı daha olası olduğu konusunda tartışmaktadırlar. Genç bilim insanlarının karşı karşıya olduğu temel zorluklardan biri, bilimsel açıdan

savunmasız hale gelmeden nasıl açık olunacağıdır. Açık bilime karşı temkinli olan veya aşına olmayan kişilerden gelen bir iş teklifi veya iş birliği önerisini tehlikeye atma riskinin belirlenmesi önemlidir. Ayrıca, daha fazla atıf alma fırsatları ve yüksek etkili dergilerde yayın gibi geleneksel ölçütlere ihtiyaç duymadan itibar kazanmanın bir yolu gibi hareketin faydalarından nasıl yararlanacaklarını da öğrenmeleri gerekir (Gewin, 2016: 118).

Uygulamalarının önündeki en önemli engellerden biri, hükümet içindeki kapalı kültüredir ve bu kültür, hükümet başarısızlıklarının ifşa edilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkabilecek siyasi gerginlik korkusundan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan açık veri stratejilerinin kesin etkilerinin yeterince anlaşılmamış olması durumu söz konusudur. Bu durum devlet kurumlarının verileri aktif olarak açma konusunda tereddüt etmesine neden olmaktadır. Açık verinin çoklu etkilerine dair daha fazla bilgi edinmek, başarılı ve etkili açık veri politikaları oluşturma anahtarlarından biri olabilir. Hem olumlu hem de olumsuz etkileri değerlendirip ele alarak, devlet kurumlarının belirli bir strateji, odak noktası ve yöntem seçmeleri sağlanacaktır. Açık veri konusunda stratejilerin odak noktasının inovasyonu teşvik etmek ve demokratik katılımı güçlendirmek olduğunu göstermektedir (Huijboom ve Broek, 2011: 13).

Gurstein, (2011) açık verilerin etkili kullanımını teşvik etmek için en önemli tamamlayıcı yapıların çoğunu tanımlayan yedi katmanlı bir model ortaya koymaktadır:

1. Tüm kullanıcıların verilere erişebilmesini sağlayacak yeterli internet erişimi,
2. Verileri okuyabilen ve analiz edebilen bilgisayarlar ve yazılımlar,
3. Verileri okuyup analiz edebilecek düzeyde bilgisayar becerisi,
4. Çeşitli bilgisayar becerileri ve dil yetenekleri düzeyinde kullanıma olanak veren içerik ve biçimlendirme,
5. Hem veri analizi bilgisi hem de değer ve alaka katan yerel bilgi de dâhil olmak üzere yorumlama ve anlam çıkarma becerileri,
6. Bilginin somut faydaya dönüştürülmesi için savunuculuk,
7. Diğer özellikler için bir sistematik yönetim.

Açık veri üzerine yapılan tartışmaların çoğunda örtük olarak dile getirilen herkesin verileri kullanma potansiyeline sahip olduğudur. Ancak herkesin dijital altyapıya, donanıma veya yazılıma ya da verilerin veya diğer herhangi bir dijital kaynağın etkili bir şekilde kullanılmasını sağlayacak finansal veya eğitimsel kaynaklara/becerilere erişimi mümkün değildir. Dolayısıyla, potansiyel kullanıcıların tamamının erişimlerini anlamlı uygulamalara ve kullanımlara dönüştürebilmesi yerine, bu temel gerekliliklerin eksikliği, açık verilerden elde

edilebilecek heyecan verici yeni sonuçların yalnızca teknolojik ve diğer kaynaklar açısından zaten makul ölçüde donanımlı olanlara sunulduğu anlamına geldiği söylenebilir (Gurstein, 2011).

Verilere erişimi genişletme çabaları, günlük yaşamlarında önem taşıyabilecek verilere erişimi olanlar ile olmayanlar arasında sıkça tartışılan dijital uçuruma paralel bir veri uçurumu yaratabilir. Bununla bağlantılı olarak, dijital uçurumun muhtemel nedenleri olarak tanımlanan birçok arka plan koşulunun da örneğin, gelir, eğitim, okuryazarlık gibi hususların mevcut olacağı varsayılabilir. Ancak, tıpkı dijital uçurumda olduğu gibi bu bölünmeler de dijital veri erişiminin sağlanmasıyla ortadan kalkmayabilir veya çözülmeyebilir. Ayrıca, erişim sağlananların, mevcut olan internete veya verilere erişimi kendileri için anlamlı ve faydalı şekillerde kullanabilecek konumda olmaları da önemlidir (Gurstein, 2011). Bunun yanında veri kümelerini makine tarafından okunabilir bir formatta ham madde olarak yayınlamak ve ardından bağımsız geliştiriciler tarafından e-devlet projeleri için seçici olarak işlemek, vatandaş kaynaklı süreç nedeniyle yerel yönetimin genel maliyet etkinliğini artırabilir (Kassen, 2013: 510).

Hükümetin şeffaflığı ve hesap verebilirliği, vatandaşlara katılım ve kendi kendini güçlendirme, ekonomik büyüme ve ayrıca verilerin yeniden kullanımı yoluyla inovasyonun teşvik edilmesi gibi tanımlanan birçok fayda ve olumlu etki nedeniyle giderek daha fazla ülke hükümetin verilerini kamuya açmakla ilgilendikleri söylenebilir (Zuiderwijk vd., 2012; Janssen, 2011; Nugroho vd., 2015). Diğer taraftan açık verinin herkesi güçlendirdiği iddiasından daha çok aslında, örnek tam tersini, yani açık verinin temel altyapıya erişimi olan ve verileri belirli amaçlar için kullanmak için gerekli temel bilgi ve becerilere sahip olanları güçlendirdiği konusunda görüşler bulunmaktadır (Gurstein, 2011).

Açık verilerin üçüncü taraf uygulamaları ve projeleri geliştirmek için yeniden kullanılması, yetenekli ve meraklı vatandaşlar ile teknolojiye hâkim vatandaşların olmasını gerektirir. Bu kişiler de sürece katılma isteklerini dile getirmeli ve zamanlarını, bilgilerini ve uzmanlıklarını açık veri odaklı ürünlerin oluşturulmasına veya ortak oluşturulmasına katkıda bulunmaya hazır olmalıdır. Bu katkılar genellikle gönüllülük esasına dayanır ve devlet kurumları ile sivil toplum kuruluşları, finansal kaynak yetersizliği nedeniyle çabaların karşılığını her zaman sağlayamayabilir (Kassen, 2018: 535).

Son birkaç yılda devlet verilerinin açılmasına yönelik ivme önemli ölçüde ve sürekli olarak artmış olsa da hâlâ birçok engel mevcut ve kamu sektörü verilerinin potansiyelinin büyük bir kısmı henüz gerçekleştirilememiştir. Tartışılan engeller arasında; kamu verilerinin erişilebilirliğini teşvik eden

çakışan düzenlemeler, açık veri ile gizlilik arasındaki ilişki, telif hakkı ve veritabanı haklarının uygulanabilirliği, lisans uyumsuzlukları, rekabet yönleri ve sorumluluk endişeleri ile farkındalık ve kaynak eksikliği veya teknik kısıtlamalar gibi pratik engeller yer almaktadır (Dulong de Rosnay ve Janssen, 2014: 5-8):

Kamu Verilerinin Erişilebilirliğini Teşvik Eden Çakışan Düzenlemeler: birçok açık veri girişiminin açık bir yasal dayanağı bulunmamakla birlikte, hepsi bilgi edinme özgürlüğü, kamu sektörü bilgilerinin yeniden kullanımı ve devlet kurumları arasında veri alışverişi ile ilgili mevcut bir yasal çerçeveye yerleştirilmiştir. Tüm bu düzenlemeler kamu sektörü verilerinin erişilebilirliğini teşvik etse de etkileşimleri konusundaki netlik eksikliği, verilerin olası kullanımına ilişkin koşullar ve sınırlamalar konusunda belirsizliğe yol açmaktadır.

Gizlilik ve Verilerin Koruması: kamuya açık veriler, erişilebilirliklerini kısıtlamayı amaçlayan çeşitli düzenlemelere de tabidir. Bu kısıtlamalar, açık verileri teşvik eden düzenlemelerle de dengelenmesi gereken meşru çıkarları korur. Bunlardan biri, özellikle kişisel verilerinin işlenmesiyle ilgili olarak bireyin mahremiyetinin korunmasıdır. Bir yandan şeffaflık, hesap verebilirlik ve ekonomik büyüme değerleri daha fazla açıklığı gerektirirken, diğer yandan gizliliğe saygı, verilerin erişilebilir kılınmasında ölçülülük gerektirir. Bu iki temel çıkarın nasıl uzlaştırılabileceğini ve veri üreticilerine ve kullanıcılarına, ortaya çıkabilecek olası çatışmalardan nasıl kaçınılacağı veya bunlarla nasıl başa çıkılacağı konusu önemlidir.

Telif Hakkı ve Lisanslama: bu engellerin çoğu, kamu kurumlarının verileri üzerindeki sahiplenme duygusundan kaynaklanıyor gibi görünüyor. Gizliliğe benzer şekilde, hükümetler de telif hakkı ve veri tabanı haklarının sunduğu ayrıcalıklardan tam olarak yararlanmak için bir bahane olarak kullanabilir ve bu da çalışmalarının her türlü kullanımını ve değişikliğini kontrol etmelerine olanak tanır. Telif hakkı statüsü, hakların korunması ve dolayısıyla erişim ve yeniden kullanım için bir engel teşkil etmektedir. Telif hakkı yasal çerçevesi, eser yaratıcısına eserlerin çoğaltılması ve değiştirilmesi üzerinde münhasır kontrol hakkı vermektedir. Telif hakkı hukukuna ek olarak, verilere erişim ve yeniden kullanım, üreticilere verilerin tamamının veya önemli bir kısmının çıkarılması ve yeniden kullanımı üzerinde münhasır kontrol hakkı veren veri tabanı hukuku tarafından da düzenlenebilir; bu, devlet ve kamu kurumlarının bir web sitesi portalında ürettikleri, topladıkları veya düzenledikleri bilgileri toplamalarını kapsar. Telif hakkı ve veri tabanı hukuku, web sitelerinin kullanım ve yeniden kullanım koşullarını tanımlamak için özel düzenlemeler ve sözleşme hukuku ile tamamlanır. Devletler ve kamu kurumları, platformlarında

kısıtlayıcı kullanım koşullarından açık lisanslara kadar çeşitli lisanslar kullanılmaktadır. Kısıtlayıcı kullanım koşulları, örneğin ticari hakları saklı tutar veya yalnızca kişisel kullanıma izin verir. Açık lisanslar, yasal kısıtlamaları kaldırarak ve en geniş kullanıma izin vererek kamu verilerinin kullanımını ve yeniden kullanımını kolaylaştırmak üzere tasarlanmıştır. Ancak açık lisanslar bile birlikte çalışabilirlik sorunları ortaya çıkarır. Lisans uyumsuzluğu, iki farklı kaynaktan gelen verilerin farklı koşullar altında lisanslanması ve bir araya getirilememesi veya yeniden karıştırılamaması durumunda ortaya çıkar.

Rekabet: verilerin açılmasının önündeki yasal engellerin yanı sıra, kültürel ve kurumsal nedenler de süreci yavaşlatmaktadır. Bir yandan açık veriler, özel sektör sağlayıcıları için haksız bir rakip olarak görülebilirken, diğer yandan kamu sektörü, açık verilerin ticari olarak yeniden kullanılmasını kamu yararının haksız bir şekilde gasp edilmesi olarak değerlendirebilir.

Sorumluluk: kamu kurumlarının verileri üzerindeki kontrolünü kaybetme korkusuyla yakından ilişkili olan bir diğer husus da, verilerinin değiştirilmesi, hatalı olması, güncellenmemesi, belirli amaçlar için kullanılmaya uygun olmaması veya kötüye kullanılması durumunda, diğer kişilere zarar verebilmesi veya kayba yol açması durumunda karşılaşılabilecekleri olası sorumluluk endişesidir.

Açık veri politikaları önemlidir, çünkü amaçları hükümet bilgilerinin uzun vadeli şeffaflığını sağlamak ve böylece vatandaşların hükümet bilgilerine kamusal erişim haklarına katkıda bulunmaktır; bu da demokrasinin temel ilkelerinden biri olarak kabul edilir. Açık veri vatandaşların katılımını, etkileşimini, öz-güçlenmesini ve sosyal katılımını artırma potansiyeline sahiptir. Ekonomik büyümeyi teşvik eder ve birçok başka avantajı gerçekleştirir (Zuiderwijk vd., 2012: 157).

Açık verinin bir kavram olarak temel değeri, çeşitli resmi dosyalara ücretsiz kamu erişimi sağlayarak hükümetin yalnızca daha şeffaf hale gelmesi değil, aynı zamanda vatandaşların ihtiyaçlarını daha iyi nasıl karşılayacakları konusunda çeşitli tartışmalara katılmalarını sağlayarak potansiyel olarak sivil katılımı teşvik edebileceğinden daha verimli hale gelmesidir (Kassen, 2013: 509).

Bu bağlamda, açık veri kullanımına dayanan eşler arası ağ platformları gibi çevrimiçi araçlar, vatandaşların yerel yönetimlere yeni, daha kolay ve etkili bir şekilde değerli bilgiler ve kolektif istihbarat sağlayarak karar alma sürecini bile etkilemelerini sağlayabilir. Açık verileri kullanarak doğrudan vatandaş katılımına yönelik uygulamalar ve platformlar oluşturan çeşitli bağımsız çevrimiçi topluluk projeleri, genel potansiyelin iyi örnekleridir (Kassen, 2013: 509).

Açık veri kavramının yerel düzeyde güçlendirme potansiyeli hakkında aşağıdaki genellemeler yapılabilir (Kassen, 2013: 513):

1. *Vatandaş katılımının teşviki*: öncelikle, açık veri, hükümetin şeffaflığını ve hesap verebilirliğini artırarak demokratik süreçleri teşvik edebilir. Dahası, açık veri, bağımsız geliştiricilerin web portalındaki mevcut veri kümelerini kullanarak herhangi bir resmi izin almadan uygulamalar oluşturmalarına olanak sağlayarak proaktif yurttaş katılımı için elverişli bir ortam yaratır. Buna karşılık, bu bağımsız projeler, yerel topluluk üyelerini mevcut uygulamaların etkili bir şekilde çalışması için gerekli ek bilgileri sağlama konusunda iş birliği yapmaya davet ederek (örneğin, haritalama, görselleştirme, ulaşım güzergahlarının sıralanması, yapı izinleri, suç verileri, çevre kirlilikleri vb. için yurttaş verilerini toplamak) ve nihayetinde yerel yönetim ve yurttaşlar arasında yeni bir iş birliği ortamı yaratarak geleneksel siyasi iletişim yöntemlerini gerçekten dönüştürebilir.

2. *Geliştirici ağlarının ve standardizasyonun teşviki*: açık veri girişimleri, bağımsız bilişim teknoloji geliştiricilerinin profesyonel ağlarının oluşturulması ve tanıtımı için yeni ve canlandırıcı bir ortam yaratır. Bu, evrensel araçların ve hatta web sitesi tasarımının başarılı düzenlerinin daha da geliştirilmesine ve iyileştirilmesine yardımcı olur, yani uygulama prosedürlerinin standartlaştırılmasını teşvik eder.

3. *Topluluk ihtiyaçlarının belirlenmesi*: Açık veri portalına yerleştirilmiş çeşitli istatistiksel araçlar, kişiselleştirme ve filtreleme mekanizmaları, topluluk ihtiyaçlarının netleştirilmesine yardımcı olur. Örneğin, ulaşım sorunlarının görselleştirilmesi, kamu hizmetleri yönetiminin haritalanması, siyasi kampanyaların değerlendirilmesi, sosyal yardımlar, bütçe kesintileri vb. ile ilgili mevcut istatistiksel veriler, belirli veri kümelerinin popüleritesine bakarak yerel toplulukların en acil ihtiyaçlarını kolayca tespit etmeye yardımcı olur.

4. *Sivil toplum sektörünün önemi*: özel kâr amacı gütmeyen sektör, açık veri kavramının genel yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Özel kuruluşlar, açık hükümet projelerinin hayata geçirilmesinde yerel yönetimlere ek mali ve teknik destek sağlamaktadır. Hibe ve yarışma gibi mekanizmalar aracılığıyla, sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklık, yerel toplumun aktif katılımıyla daha esnek ve sonuç odaklı bir karar alma süreci sunmaktadır.

Açık devlet verilerinin, özellikle demokratik açıdan bir dizi ekonomik ve politik etkisi ve faydası vardır. Bunlar arasında şeffaflık, vatandaşların devlete güveni ve yönetimde iş birliği ve ekonomik kalkınma yer alır. Açık devlet verisi kullanımının bu faydaları aşağıda ayrıntılı olarak açıklanabilir (Hassan, 2021; Marjin vd., 2012):

1. Politik ve sosyal faydalar: açık veri uygulamalarının politik ve sosyal faydalarını; daha fazla şeffaflık, demokratik hesap verebilirlik; vatandaşların daha fazla katılımı ve kendi kendini güçlendirmesi; devlete güven oluşturulması; halkın katılımı; verilere eşit erişim; vatandaşlar için yeni devlet hizmetleri; vatandaş hizmetlerinin, vatandaş memnuniyetinin ve politika oluşturma süreçlerinin iyileştirilmesi; veri sağlayıcısına daha fazla görünürlük sağlanması; kamu sektöründe yeni bakış açılarının oluşturulması ve yenilikçi sosyal hizmetlerin sunulması şeklinde sıralamak mümkündür.

2. Ekonomik faydalar: açık veri uygulamalarının sağladığı ekonomik katkıları: ekonomik büyüme; inovasyonun teşvik edilmesi; süreçlerin, ürünlerin ve hizmetlerin iyileştirilmesine katkı; yeni bir sektör yaratarak ekonomiye değer katma; yatırımcılar ve şirketler için bilgi erişilebilirliği. Açık veri yeni ürünler üretmek veya yeni hizmetler başlatmak için kullanıldığında, daha fazla veriye olan talebi artırabilir, bu da daha fazla veri kümesinin yayınlanmasına ve veri kalitesinde iyileştirmeler şeklinde ifade edilebilir.

3. Operasyonel ve teknik faydalar: açık veri uygulamalarının operasyonel olarak ve teknik katkılarını; verilerin yeniden kullanılabilmesi; idari süreçlerin optimizasyonu; kamu politikalarının iyileştirilmesi; harici sorun çözme kapasitesine erişim; karşılaştırma imkânı sağlayarak adil karar alma; verilere daha kolay erişim ve keşif; mevcut verilerin birleştirilip entegre edilmesine dayalı yeni veriler oluşturma; verilerin harici kalite kontrolleriyle doğrulanması; ve veri kaybının önlenmesi şeklinde belirtilebilir.

Sonuç

Açık veriler, herhangi bir kısıtlama olmadan rahat bir şekilde erişilebilen ve kolayca bulunup yeniden kullanılabilen kamu yararına dönük olan devlet verileridir. Bu veriler, ulaşım, kurumların faaliyetleri, çalışmaları, performans bilgileri, hava durumu bilgileri, raporlar, resimler ve kamusal öneme sahip bilgileri kapsamaktadır. Açık veri politikası verilerin yeniden kullanılabilir bir formatta ve verilerin yeniden kullanılmasına imkân sağlayacak şekilde verilerin paylaşılmasıdır. Veri şeffaflığı, veri açıklığı gibi hususlar açık devlet olabilmek için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Verilerin açık olarak paylaşılması, şeffaflık için gerekli ve zorunlu koşuldur. Verilerin şeffaflığı, verilerin iyi bilinmesini, anlaşılır olmasını, kolayca erişilebilir olmasını sağlamanın yanında, verilere herkes tarafından erişilebilir olmasını sağlamak da önemlidir.

Devletler, vatandaşlar, özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları açık veri politikaları ile hızla gelişen bir süreç içerisine girmiştir. Verilerin paylaşılması, paylaşılma yöntem ve türleri, paylaşılma dereceleri, verilerin

kullanım şekline göre değişiklik gösterebilecektir. Bu konuda yapılacak değerlendirmelerde devletlerin verimlilik, etkililik ve vatandaş-devlet ilişkilerinde iyileşmelere de dikkat çekilmesi gerekir. Verimlilik bakımından değerlendirildiğinde, açık veri politikalarının maliyet tasarrufu sağladığı söylenebilir. Örneğin kapalı veri konusunda ısrar eden yönetimlere nazaran verilerin dağıtımındaki idari yükü hafıflettiğini söylemek mümkündür.

Açık veri portallarının giderek dünyada yaygınlık kazanmasıyla birlikte, veri sağlamayı basit bir son nokta olarak görmek yerine farklı olasılıklar üzerinde düşünmekte fayda vardır. Açık veri politikalarının hiç kuşkusuz katkıda bulunma potansiyeli olmakla beraber etik yaklaşımlar, ekonomik durum üzerinde açık verinin özellikle de devlet, vatandaş ve özel sektör üzerindeki karmaşık ve sürekli olarak gelişen etkisine dair temel zorlukları da bulunmaktadır. Verilerin ve bilginin önemli bir güç kaynağı olarak kabul edilmesi durumunda, bu gücün ne zaman, kime, hangi koşullar altında ve hangi olası maliyetle iletileceğinin dikkate alınması önemlidir.

Kaynakça

- Braunschweig, K., Eberius, J., Thiele, M., & Lehner, W. (2012). The state of open data. *Limits of current open data platforms*, 1, 72-72.
- Chan, C. M. L. (2013). From open data to open innovation strategies: creating e-services using open government data. *46th Hawaii International Conference on System Sciences*, Wailea, HI, USA, 1890-1899, doi: 10.1109/HICSS.2013.236.
- Carolan, L., Smith, F., Protonotarios, V., Schaap, B., Broad, E., Hardinges, J., & Gerry, W. (2015). *How can we improve agriculture, food and nutrition with open data*. United Kingdom: Open Data Institute.
- Coglianesi, C. (2009). The Transparency President? The Obama Administration and Open Government. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 22, 529-544.
- Damar, M., & Karaman, D. (2021). Açık veri ve iş zekâsı teknolojisi: istanbul büyükşehir belediyesi dava verileri üzerine bir değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 206-228. <https://doi.org/10.31200/makuubd.899741>
- Dulong de Rosnay, M., & Janssen, K. (2014). Legal and institutional challenges for opening data across public sectors: Towards common policy solutions. *Journal Of Theoretical And Applied Electronic Commerce Research*, 9(3), 1-14.
- Gewin, V. (2016). Data sharing: An open mind on open data. *Nature*, 529, 117–119. <https://doi.org/10.1038/nj7584-117a>
- Gurstein, M. (2011). Open data: Empowering the empowered or effective data use for everyone?, *First Monday* 16(2).
- Gündoğan, Y. S. & Bingöl, E. S. (2024). Türk kamu yönetiminde açık devlet verisi uygulamaları: büyükşehir belediye portalları üzerine bir inceleme. *Rota Eğitimi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 85, 170-194. Doi: 10.17121/ressjournal.3511.
- Hassan, O. (2021). *Open government data: development, practice, and challenges*. Open Data.
- Huijboom, N., & Van den Broek, T. (2011). Open data: an international comparison of strategies. *European journal of ePractice*, 12(1), 4-16.
- Karaca, Y. & Yıldız Özsalmanlı, A. (2022). Kamu yönetiminde açık veri yönetimi ve şeffaflık: Abd ve İngiltere uygulamaları. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 121-140. <https://doi.org/10.52791/aksarayiibd.1049900>

- Kassen, M. (2013). A promising phenomenon of open data: A case study of the Chicago open data project. *Government information quarterly*, 30(4), 508-513.
- Kassen, M. (2018). Adopting and managing open data: Stakeholder perspectives, challenges and policy recommendations. *Aslib Journal of Information Management*, 70(5), 518-537.
- Janssen, K. (2011). The role of public sector information in the European market for online content: a never-ending story or a new beginning?. *Journal of Policy, Regulation and Strategy for Telecommunications, Information and Media*, 13, 20-29.
- Marijn J, Yannis C & Anneke Z. (2012). Benefits, adoption barriers and myths of open data and open government. *Information Systems Management*. 29(4): 258-268. doi: 10.1080/10580530.2012.716740
- Nugroho, R. P., Zuiderwijk, A., Janssen, M., & de Jong, M. (2015). A comparison of national open data policies: Lessons learned. *Transforming government: People, process and policy*, 9(3), 286-308.
- Sadiq, S., & Indulska, M. (2017). Open data: Quality over quantity. *International journal of information management*, 37(3), 150-154.
- Sieber, R. E., & Johnson, P. A. (2015). Civic open data at a crossroads: Dominant models and current challenges. *Government Information Quarterly*, 32(3), 308-315.
- Veljković, N., Bogdanović-Dinić, S., & Stoimenov, L. (2014). Benchmarking open government: An open data perspective. *Government information quarterly*, 31(2), 278-290.
- Zuiderwijk, A., Janssen, M., Choenni, S., Meijer, R., & Alibaks, R. S. (2012). Socio-technical impediments of open data. *Electronic Journal of e-Government*, 10(2), 156-172

6. Bölüm

Ekonomik Rasyonalite-Ekonomik Adalet İlişkisi

Başak Gül AKAR¹

Giriş

Tarih boyunca adalet, refah devletinin ve sosyal refahın gelişimini etkilemiş ve Rawls, Habermas ve Foucault gibi sosyal bilimciler adaleti ve toplumsal yapıyı analiz ederek 21. yüzyıl sosyolojisinde etkili olmaya devam etmiştir (Şeker, 2017). Modern adalet eşitlik ve hakkaniyeti vurgularken, rasyonel davranış bireysel bencil tercihlere öncelik verir ve bu da Hobbes'un 17. yüzyıl fikirlerinden bu yana çatışmalara yol açmıştır. Santayana'nın Toplumda Akıl Kuramı, liyakat sistemi gibi toplumsal eşitsizlik için çözümler savunurken, Rawls'ın Adalet Kuramı toplumsal adaleti teşvik etmeyi ve eşitsizliği sınırlamayı amaçlamaktadır. Edney (1984), Rawls'ın teorisini daha demokratik ancak daha az rasyonel olarak görmektedir ve her iki teori de kısmi çözümler sunmaktadır; Rawls, rekabeti ve kıskançlığı dışlayan gerçekçi olmayan varsayımlara dayanmaktadır. Bu, Santayana'nın yaklaşımının güçlü yönlerini vurgular ve eşitsizliği haklı çıkarır. Öte yandan Yang (2024), Rawls'un kamusal akılcılığının, faydacı akılcılığın kişisel çıkar boyutunun ötesine geçtiğini ve akılcılığı "meşruiyet", insan ahlak anlayışı ve adalet duygusuyla ilişkilendirdiğini öne sürmektedir. Faydacılık, insan aklının "iyi" hedefine yöneldiğine inanır ve "iyi"yi, mutluluğu ve "iyi"yi rasyonel eylem için tek ölçüt olarak kabul eder. Rawls ve takipçileri için doğruluk, iyilikten daha önemlidir. Rawls, akılcılığı doğrulukla ilişkilendirir ve vatandaşlar, özel ve küçük koalisyon akılcılığını kamusal akılcılıktan dışlayarak ve örtüşen mutabakat yoluyla evrensel adalet ilkesini oluşturarak, kamusal adalet kavramına dayalı kolektif akıl yürütme yaparlar. Von Kutschera (1977)'de rasyonalizm tezinin, aydınlanmış bencilliğin (enlightened egoism) ahlaki davranış için yeterli bir temel olduğu fikrini savunmakta ve bu tezi sosyal işbirliği ve adalet bağlamında oyun teorisi ve John Rawls'un adalet teorisi kavramlarıyla ilişkilendirmektedir.

Sznycer (2023), adalet kurumlarının kurallara, bireylere ve eserlere dayandığını ve karmaşıklıklarının atalar tarafından oynanan ve çoğunlukla çatışmaya odaklanan biyolojik oyunlardan kaynaklandığını ileri sürer. Adaletin kendisi de çıkar çatışmalarından kaynaklanır. İnsan beyinleri, çatışmayı yönetmek için fikirler,

¹ Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Kozan İşletme Fakültesi, Adana, Türkiye, bgakar@cu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7258-4402>

sezgiler ve duygular gibi adaptasyonlar geliştirerek çağdaş adalet sistemlerinin temelini oluşturmuştur. Bu adaptasyonların, etkileşimler ve kültürlerarası canlandırmalarla adaleti yansıtacağını öngörür. Ceza adalet sistemi ve yeniden dağıtımdan elde edilen kanıtları inceleyen adaptasyonculuk, adalet kurumlarının kökenini, yapısını ve çeşitliliğini anlamak için umut verici bir çerçeve sunsa da, tam kapsamı belirsizliğini korumaktadır. Hem teorik hem de ampirik kanıtlar, adalet güdülerinin salt kişisel çıkarlara indirgenmesine meydan okumaktadır. Ekonomik analizler, kişisel çıkarın adalet güdülerinin temelini oluşturduğunu kesin olarak göstermemektedir ve indirgemeciliğin teorik geçerliliği sorgulanmaya devam etmektedir. Bunun yerine, geniş bir insan güdülerini yelpazesinin açıkça tanımlanmasına ve ampirik olarak test edilmesine vurgu yapılmaktadır. Adaletin normatif yönü esastır: İhlaller, sorumluluğa bağlı olarak suçluluk veya öfke uyandırır. Araştırmalar, kişisel çıkar ve adalet güdülerini arasında ayrım yaparak, algılanan adaletsizliği içeren çatışmaların ahlaki kınamaya, tazminat taleplerine ve adaletsizliğin tazminat hakkı sağlaması nedeniyle kalıcı olumsuz çağrışımlara yol açtığını göstermektedir. Adalet başlangıçta rasyonel bir seçim olarak ortaya çıksa bile, salt rasyonelliğin ötesinde bir "yükümlülüğe" dönüşür. Evlilik kısıtlaması üzerine yapılan bir çalışma, şiddetten ziyade algılanan adaletsizliğin tatminsizliğe neden olduğunu ve adalet güdülerinin basitçe bencillığe indirgenemeyeceğini göstermektedir. Yazar, "adalet güdüsü" kavramını yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır (Montada, 1998).

Bu anlamda mevcut çalışma, gerekçelerini literatürden aldığı kanıtlara dayandıran ve amacını net olarak ortaya koyduğu kapsamlı bir giriş bölümü sonrası rasyonalite-adalet ilişkisini farklı disiplinler açısından yorumlayıp, ardından ilgili literatür aracılığı ile ekonomik rasyonalite ve ekonomik adalet açısından bu iki kavram arasındaki çatışmaya dair bir başlık açarak konuyu iktisadi açıdan yorumlayıp, politika önerileri ve sonuç kısmı ile tamamlanacaktır. Gerçek dünyadaki insan karar alma süreçlerini (sadece teorik olanları değil) inceleyen bu çalışma, davranışsal ekonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerle bağlantı kurarak, özellikle para, kâr ve ücretler gibi ekonomik faktörlerin rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda da ekonomik rasyonalite ve ekonomik adaletin nasıl bir ihtilaf yaratabileceğinin sebepleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Bu şekilde hareket ederek, ilgili literatür aracılığıyla rasyonellikten ne anlamamız gerektiği ve rasyonel olmanın adil sonuçlar meydana getirip-getiremeyeceği gibi temel soruları uygun bir bakış açısıyla cevaplamak ve nesnel bir bakış açısı sürdürmek esastır.

Rasyonalite-Adalet İlişkisi

Rasyonalite, sosyal bilimlerde farklı tanımlara sahip çeşitli ekonomi okulları tarafından tartışılan temel bir kavramdır. Marjinal devrim döneminde felsefeden ayrılan ekonomi, ya mükemmel rasyonaliteyi (Ortodoks/Neoklasik) ya da sınırlı rasyonaliteyi (Heterodoks) modellemiştir. Rasyonalizmden etkilenen Ortodoks ekonomi, tercihleri beklenen fayda ve rasyonel beklentiler gibi aksiyomlarla sınırlar. Ancak reel piyasalar, psikolojik ve sosyal faktörlerden kaynaklanan dengesizlikler ve ihlaller göstererek sınırlı rasyonaliteyi öne çıkarır. Keynes ve kurumsal ekonomi tarafından vurgulanan bu kavram, günümüzde politika yapımcıların psikolojik motivasyonları dikkate almaları ve seçim mimarisi gibi araçları kullanmaları gerektiğini öne süren davranışsal ekonomi tarafından popüler hale getirilmiştir (Can Kamber ve Süslü, 2022). Styhre (2025), ana akım iktisat teorisinde rasyonalitenin, araçsal, hedef odaklı ve failin yaptığı seçimlerin tutarlılığı temelinde tanımlanan bir kavram olarak kabul edildiğini, böyle bir ekonomik rasyonalite teorisinin, diğer iktisat teorisi önermelerinden -özellikle de piyasanın eşsiz bir bilgi işleme ve fiyat keşif aracı olduğu önermesinden- türetildiğini ve aynı zamanda kendi kendini düzeltme kapasitelerini de ortaya koyduğunu belirtmektedir.

Bunun yanı sıra, kişisel çıkar odaklı modern faaliyetler zenginlik yaratırken, aynı zamanda meşruiyet sorunları, ekonomik zorluklar ve özellikle kapitalizmde motivasyon sorunları nedeniyle eşitsizliklere ve krizlere de yol açmaktadır. Para, güç ve başarıya odaklanan rasyonalizasyon, sosyal bağları ahlaki temellerden kopararak bunları daha da kötüleştirmektedir. Habermas, bireyleri güçlendirmek ve moderniteyi iletişim, özgürlük ve müzakereci demokrasi yoluyla meşrulaştırmak için "iletişimsel rasyonalite"yi önermekte ve karşılıklı rıza için sohbeti, paylaşımı ve dayanışmayı önceliklendiren bir iletişim etiğini savunmaktadır. Siyaset, ekonomi ve hukuk gibi sosyal sistemler, sistem ve yaşam dünyası arasındaki diyalog yoluyla değerleri yeniden birleştirmek için bu etikle tasarlanmalıdır. Hukuk teorisi, kamusal alanda iletişimin gücünü düzenlemektedir. Dolayısıyla, iletişimsel rasyonalite tüm ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmalı, yabancılaşmayla mücadele etmek için paylaşımı, dayanışmayı ve ahlaki bir iletişim modelini teşvik etmelidir (Çamlı, 2021). Bu bağlamda Von Kutschera (1977), aydınlanmış bencilliği ahlak ve adalet kurallarıyla ilişkilendiren Maximin (K1) veya Faydacı (K2) gibi rasyonalist argümanlara karşı üç temel itiraz sunmaktadır: Gerçekçilik Problemi, rasyonel davranışın sosyal rollerde adaletle uyuşmadığını ve bireysel tercihlerin farklılık göstererek K1 ve K2'yi geçersiz kıldığını belirterek varsayımlara meydan okumaktadır. Farklı Rasyonalite Kavramları Problemi, K1'in her durumda uygun olmadığını ve kötümser ve iyimser Maximin arasında seçim yapmak için bir kriterden yoksun olduğunu ve 'Hangi anlamda Rasyonalite?' sorusunun netleştirilmesini gerektirdiğini belirtmektedir. Yeterlilik Problemi, K1 ve K2'nin

ahlaki olarak meşru çıkarlara dayanması gerektiğini savunmaktadır; ancak öznelci çerçeve, meşru çıkarları gayrimeşru çıkarlardan ayırmayı zorlaştırmakta ve ahlak, rasyonalitenin aksine sadist çıkarları dışlamaktadır. Küçük grupları vurgulayan gerçekçilik ile ahlaki kapsayıcılık arasında bir çatışma vardır; çünkü küçük bir grupla sınırlamak, dışarıdakilerin çıkarlarını göz ardı ederek ahlaki zayıflatır. Bu itirazlar (İkincisi hariç) kesindir ve adalet ilkelerinin yalnızca belirli bağlamlarda rasyonel olması nedeniyle rasyonalizmin sınırlılıklarını gösterir. MacIntyre (1988), adalet konusundaki çözülmemiş toplumsal çatışmaların, eylemleri neyin haklı çıkardığı konusundaki temel anlaşmazlıklardan kaynaklandığını ve rasyonelliği geleneğe bağlı kıldığını savunmaktadır. Bu anlamda Aristoteles, Augustinus, Aquinas ve Hume gibi filozoflar, çatışmaları çözmek için belirli bağlamlarda gelişen, birbiriyle rekabet eden sorgulama geleneklerini temsil etmektedir. Bu geleneklerle etkileşim kurmak, anlayışı ve evrimi beslemekte ve tarihimizi ve karşıt gelenekleri incelemenin ahlaki tutumlarımıza rasyonellik ve netlik kazandırabileceğini öne sürmektedir.

Montada (1998), "adalet" kurallarının adaleti tesis etmek dışında başka nedenlerle de seçilebileceğini; örneğin, oy kazanmak veya toplumsal barışı sağlamak gibi kişisel veya siyasi çıkarlara hizmet etmek için (bu nedenle "adalet" terimi tırnak içindedir) ve var olabileceğini şu şekilde ifade etmektedir: İş hayatında eşitlik, sadakat ve motivasyonu teşvik edebilirken, aynı zamanda ayrılma riskini de taşır. Adalet, genellikle ayrılmaları önlemek veya çatışmayı önlemek için misilleme gibi stratejiler için bir araç görevi görür. Bazen adalet ve kişisel çıkar iç içe geçer ve amacın hakkaniyet mi yoksa eşit muamele veya tazminat talep etmek gibi kişisel çıkar mı olduğunu ayırt etmeyi zorlaştırır. Bu gibi durumlarda, adalet talepleri kişisel çıkar amaçlı veya gerçek amaçlar olabilir.

Bu noktada Rawls'un Adalet Kuramı'ndaki "özgün konumu" ve "cehalet perdesi", 'eşit özgürlük, fırsat ve farklılık ilkesi' olmak üzere iki adalet ilkesini birleştirerek toplumsal sözleşme teorisine olan katkısı konunun derinliğini anlamak açısından önem arz etmektedir. Rawls, özellikle farklılık ilkesinde faydacılığı sistematik olarak kabul etse de aralarındaki ilişki karmaşıktır ve karşıtlık ve iç içe geçmişlikle işaretlenmiştir. Temel fark, teleoloji ile ödevbilim arasında, yani "hak" ile "iyi" arasında yatmaktadır. Rawls'un iki ilkesi "hak"ı önceliklendirmekte ve "iyi"ye değer veren ve özgürlük ile piyasaları vurgulayan Hume, Mill ve Helvétius gibi faydacıların aksine hareket etmektedir. Rawls'un liberalizmi, bireysel hakları serbest piyasalarla dengeleyerek haklar ve eşitlik yoluyla adaleti aramaktadır. Cehalet perdesi, bencil arayışları sınırlamakta, adaleti güvence altına almakta ve adalet hakkında kamuoyunun akıl yürütmesini mümkün kılmaktadır. Bireylerin kişisel çıkarlarını ve doğal/toplumsal koşulları dikkate almasını engelleyerek, uzlaşmaya dayalı bir adalet anlayışını teşvik etmektedir (Yang, 2024). McKee (1979), kendi

yaklaşımı açısından Rawls'ı, sosyal adaleti iyi düzenlenmiş bir toplum için ihtiyaç duyulan şeylerin özeti ve öncelikle kurumlara ve bunların işleyişine yansıyan bir şey olarak görmesi sebebiyle tamamen haklı bulmaktadır. Ancak tüm bunlara, bir avantaj hesabına dayalı bireysel anlaşmalar yoluyla ulaşmayı önermekte olmasını da eleştirmektedir. McKee (1979)'nin kendi terminolojisi ile "Genel" adalete ulaşmak, bireylerin hak ettikleri her şeyin tatminini gerektirmektedir; böylece tüm erdemler işin içine dahil olur ve bunların özgürlük ve eşitlikle ilgili anlaşmalardan çok daha fazlası üzerine inşa edilmesi gerekir. Rawls'ın, çeşitli erdemlerin yeşermesi ve bütünün uyumunun ortaya çıkması için sosyal adaletin gerekliliği hakkındaki söylediklerine katılabilmekle birlikte, tüm yapıyı, pratik olmamasından bağımsız olarak, teorik bir yapı (kendisinin amaçladığı gibi) biçiminde bile olsa, "Arşimet noktası" olarak sosyal sözleşme üzerine inşa etmek mümkün değildir. Öte yandan, Rawls (1999–Alkan, 2018'de), adalet ve özgürlüğü, sürdürülebilir ve mutlu nesiller hedefleyen toplumsal sözleşmenin anahtarları olarak görmekte eşit özgürlüğü (birinci ilke) varsayarak, ikinci ilkenin - fırsat eşitliği ve farklılık ilkesinin - devlet organları aracılığıyla uygulanmasına inanmaktadır: Tahsis, Dağıtım, İstikrar ve Transfer. Dağıtım adaleti için, dezavantajlıların toplam geliri - ücretler ve transferler - daha iyi beklentiler için en üst düzeye çıkarılmalıdır. Eşitsiz miras veya servet, yalnızca daha az şanslı olanlara fayda sağlıyorsa kabul edilebilir, aksi takdirde toplumsal uyum zarar görür. Dağıtım kolunun temel rolü, kademeli miras ve gelir vergileri yoluyla adaleti sağlamak, servet yoğunlaşmasını önlemek ve dezavantajlılara yardım etmektir. Değer yaratma ödülleri, tüm vatandaşların makul bir yaşam standardına ulaşmasını hedefleyerek dezavantajları da telafi etmelidir.

Ancak yine problemin odak noktasına dönecek olursak, rasyonellik kavramını daraltmak yerine genişletmek için bir başlangıç sunması bakımından Amartya Sen'in, gelişim alanındaki katkılarının temelinde yatan ahlak felsefesi ve epistemoloji ile diyalog kurarak mevcut rasyonellik anlayışına yönelik getirdiği sert eleştiri unutulmamalıdır. Sen, biri yalnızca kişisel çıkarı, diğeri ise seçim tutarlılığına dayanan bu iki ekonomik rasyonalite türünü reddetmekte ve dayanışma, vatanseverlik ve fedakarlık gibi ahlaki değerleri de içeren bir kavramı savunmaktadır (Mariani, 2023). Bununla birlikte, Alkan'ın (2018) araştırmasında yeniden gösterildiği gibi, rasyonel bireyler, hedeflerini rasyonel bir şekilde takip etme becerilerine rağmen, kıskançlık veya başkalarının refahını düşünme duyguları olmadan kişisel faydalarını en üst düzeye çıkarmaya odaklandıkları bildirilmektedir. Başka bir deyişle, teorik bireyler başkalarının refahını göz ardı ederek kendi faydalarını en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Bu da bizi yavaş yavaş "çatışmanın" kökenlerine götürür.

Ekonomik Rasyonalite ve Ekonomik Adalet Çatışması

Ekonomik adalet, nasıl yaklaşıldığına bağlı bir şekilde ve tarihsel olarak, Platon ve Aristoteles'in mülkiyet ve adalete odaklanan eserlerinde görüldüğü gibi, klasik siyaset felsefesinin bir parçası olarak algılanmaktadır. Ancak, benimsenen bakış açısı, onu Marx'ın kapitalizm eleştirisinden kaynaklanan modern bir fikir olarak görmektedir. Marx, ekonomik adaletin evrensel ve özel özgürlük fikirleri arasındaki çelişkileri açığa çıkarmayı ve daha adil bir toplumu savunmayı, kapitalizmin sömürüsüne karşı savaşmayı ve kurumları kontrol etmeyi içerdiğine inanıyordu. Bu Marksist görüş ve reformları, iletişim bilimcilerinin ekonomik adaleti nasıl anladıklarını etkilemektedir. Her ne kadar hepsi Marksizmi benimsemese de, onu retorik ve toplumsal değişim modellerini şekillendiren önemli bir siyasi kavram olarak görmektedirler (Chaput ve Hanan, 2016). McKee (1979), adil veya doğru düzenlenmiş toplum kavramında meydana gelen ilginin sosyal seçim teorisi ve refah ekonomisi gibi ekonomik çalışma alanlara da yansıdığını, bu durumun Hristiyan sosyal düşünürler için, tercih edilen bir konumun ana akım ekonomik düşünceyle nasıl ilişkilendirileceği gibi eski bir sorunu gündeme getirdiğini on yıllar önce dile getirmiştir. Ve ekonomik adalet konusunda ele alınan temel meselelerin, temel kavrama ve genel ilkelere nasıl ulaşıp ardından ayrıntılı uygulamalara nasıl geçildiğiyle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Ekonomik adalet, kaynakların ve fırsatların adil bir şekilde dağıtılmasını içermekte, ancak özellikle de birçok kişi ekonomik adaletsizliği gelir eşitsizliğiyle karıştırıp çözümleri engellediğinden, tanımlar disiplinler arasında farklılık göstermektedir. Adaletsizliklerin sağlanması veya ortadan kaldırılması karmaşıktır. Bazıları ekonomik adaleti siyasetin ötesinde daha yüce bir ideal olarak görürken, bireylerin adalet algıları büyük ölçüde farklılık gösterir. Bu zorluklar nedeniyle, kavram hakkında kapsamlı istatistiksel çalışmalar bulunmamaktadır. Çamlı ve Alkan (2025) bu eksikliğin farkında olarak yaptıkları çalışmalarında, iletişimsel rasyonel eylemin örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilediğini ve ekonomik adaletin bu ilişkiyi yumuşattığını bulmuşlardır. Bununla birlikte, örneklem grubunu, Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan işsizler, engelliler (çalışabilir durumda olanlar), emekli çalışanlar, en dezavantajlı kişiler, asgari ücretli çalışanlar ve sigortasız çalışanların oluşturduğu Çamlı ve ark. (2023)'a ait araştırma, ekonomik adalet ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

Kolm (1995)'a göre, ekonomik adaletin özü, insan kaynaklarından adil fayda dağıtımında yatmaktadır. Temel örnekler şunlardır: (1) Kapasitelerin tam kullanımı (Tam Süreç Liberalizmi, piyasa başarısızlıklarını düzeltmek için sosyal sözleşmeler de dahil); (2) Eşit memnuniyeti hedeflemek (verimlilik için temel tercihler veya Pratik Adalet ile değiştirilir); ve (3) bireyler yalnızca kapasitelerinden sorumludur, bu da eşit tüketim mallarını ima etmektedir ve boş zamana odaklanan Süper Eşitlik

ile değiştirilmiştir. Bu manada ihtiyaçlar ve sorumluluk önemlidir. Kolm (1994), olasılıklara dayalı düzenlemeleri optimize etmenin, özgürlüklerin eşitliğine -araçlar, güçler, haklar- dayanması gereken adalet ve rasyonalite ile çeliştiğini savunarak ekonominin sosyal etiğini ve Sosyal Seçim Teorisini eleştirmektedir. Kolm (1995), rasyonalitenin eşit derecede hak eden bireyler arasında eşit dağıtım için ilk bakışta bir gerekçe gerektirdiğine inanmaktadır. Eşitlik olmadan, farklı dağıtımlar ölçülemez sosyal durumlara yol açar ve gerekçelendirmeyi zorlaştırır. Olasılıklar veya çoklu hedefler gibi başka nedenler de ikinci en iyi eşitlikçiliği haklı çıkarabilir. Dolayısıyla, "özgürlük eşitliği" esastır; farklılıklar ve ikinci en iyi çözümler mevcuttur. Bir örnek, oybirliğine ve veto eşitliğine dayanan ve kolektif özgürlüğü temsil eden Pareto verimliliğidir.

Bu bağlamda Homo economicus, neoklasik ekonominin tanımına göre, bütçe kısıtlaması altında fayda ve kârı maksimize eden tamamen rasyonel bir bireydir. Eksiksiz bilgi, olasılıkları hesaplama yeteneği ve en yüksek faydayı sağlayan seçeneklerin tutarlı bir şekilde seçilmesini varsayar. Bu bencil ve rekabetçi model, zaman zaman rasyonellikten sapsa bile, geri bildirim yoluyla hatalardan ders çıkarmayı sağlar (Can Kamber, 2018). Ancak, kişisel çıkar ve faydayı maksimize etme arayışının davranışı tek başına belirlemediği oldukça yaygın bir varsayımdır. Sosyal normlar, etik değerler ve içsel kısıtlamalar, bireyin yalnızca bu tür davranışları sürdürmesini engellemektedir. Ekonomi sosyolojisi, bir makine gibi sürekli tek bir hedef peşinde koşan bir yaratık olan homo economicus fikrinin gerçek koşullarla bağdaşmadığını savunmaktadır. Gerçek dünyadaki ekonomi, temel varsayımlarının gerçek durumlara uygulanış biçimini sorgulamamakta, bu faktörleri dışsal faktörler olarak ele almaktadır (Baloğlu, 2011).

Homo economicus'un temel varsayımı, insanların rasyonel davrandığı, en iyi seçenekleri özgürce ve bencilce seçtiğidir. Kazanç ve tüketimle arttığına inandıkları faydayı hedeflerler. Ancak, faydanın manevi hazzı içerip içermediği veya insanların rasyonel seçimler için yeterli bilgiye sahip olup olmadığı konusunda sorular ortaya çıkar. Bu tartışmalar, Homo economicus ve alternatif "sınırlı rasyonellik" yaklaşımları üzerine tartışmalara yol açmıştır (Kartal, 2016). Sıradan durumlarda, herhangi bir makul kişiden beklenebileceği gibi, çoğunluğu azınlıktan üstün tutma arzusu, Rawls tarafından belirlenen ve hak ve yükümlülüklerin adil bir şekilde dağıtılması için haklı bir zemine dayanan adalet koşullarına ihtiyaç duymaktadır (Rawls, 1999-içinde Alkan, 2018). Farklı çıkarlar, diğerinin baskı altına alınmasını gerektiren haksız fiilleri engellemek için yetkili bir organa ihtiyaç duyulmasına yol açmaktadır. Bu uzun ömürlü çerçeve, devlette kendine yer bulmaktadır. Belirli "kaynakların" dağıtılması gerektiğinde, belirli normlar ve kısıtlamalar tarafından yönlendirilen meşruiyet sınırları içinde bu dağıtımı gerçekleştirmekle görevli kurumsal mekanizma, işlevsel kurumsal rolüyle devlettir (Alkan, 2018).

Hartmann ve Jehling (2014), konuya farklı bir yaklaşım getirerek rasyonaliteyi "adil şehir" teması altında sorgulamışlardır. Jacobs'ı inceleyerek şehri bir çeşitlilik birimi olarak ele almışlar ve çeşitliliğin adalete rehberlik ettiğini vurgulamışlardır. Jacobs, adaleti insanların şehirler yaratma hakkı olarak görmektedir ve şehirler kendiliğinden gelişen toplumsal dinamikleri besleyerek adil hale gelmektedir. Bu çalışma, çeşitliliğin kentsel tasarımı nasıl etkilediğini inceleyerek, şehir tasarımının yalnızca çevre yönetimi açısından değil, aynı zamanda ekonomik bir fayda olarak rolü açısından da değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Etkili bir yaklaşım, kentsel alanı özel, ortak, topluluk ve kamusal varlıkların bir mozaığı olarak ele almakta ve dışlanabilirlik ve çıkarılabilirliği değerlendirmek için ekonomik ve Kültürel Teori kavramlarını birleştirerek Jacobs'ın çeşitlilik yoluyla adalet vizyonunu değerlendirmektedir. Enderle (2018) ise ekonomik büyüme/çevre koruma, verimlilik/eşitlik ve kâr maksimizasyonu/insan hakları gibi alanlarda hissedilen yoğun gerilimin, ekonomiyi etikten ayıran "iki-dünya" yaklaşımının bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Ancak, rasyonellik ve etik taleplerin daha net tanımlanmasıyla, bu çatışmaların büyük ölçüsünün azalabileceğini, hatta rasyonel olanın etik olarak talep edilen, etik olarak talep edilenin ise rasyonel hale gelebileceğini savunmakta ve Arthur Rich (2006-içinde Enderle, 2018)'in ilkesini rehber edinmektedir: "Ekonomik olarak rasyonel olmayan şey, insani olarak gerçekten adil olamaz; ve insani adaletle çatışan şey, gerçekten ekonomik olarak rasyonel olamaz."

Ekonomik rasyonalitenin önemi bakımından Cappelen ve ark. (2023), örnek bir analiz sunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Tanzanya'daki seçkin öğrencileri inceleyerek fayda maksimizasyonu, stokastik baskınlık ve beklenen fayda maksimizasyonu gibi ekonomik rasyonalite ölçütlerinin değerlendirildiği çalışmada, her iki örneklem de çoğunlukla rasyonel seçimler gösterse de, ABD'li öğrenciler daha yüksek puanlar almışlar - Tanzanyalı öğrenciler tutarsız seçimler nedeniyle %9 ila %14 daha fazla kazanç kaybetmişlerdir. Rasyonellikteki fark, ABD'li öğrencilerin 1,45 daha yüksek puan aldığı bir IQ testinden daha küçük olmakla birlikte, regresyon, kişilik özelliklerinin bu farkı açıklamadığını, ancak IQ'nun bunun bir kısmını açıkladığını ve farkı $-0,094$ 'e düşürdüğünü göstermektedir. Çalışma, karar alma çalışmalarına ekonomik rasyonalitenin dahil edilmesini, gelişimsel araştırmalar için nesnel ve taşınabilir bir yöntem olarak vurgulamaktadır.

Whalley'nin (2005) çalışmasına baktığımızda ise konuya çarpıcı bir bakış açısı getiren aydınlatıcı bir örnek sunduğu dikkati çekmektedir. Whalley (2005), bir mağazanın kullanılmış nevresimlere bile süresiz iade hakkı tanınması üzerine, basit fayda maksimizasyonu varsayımına göre insanların nevresimlerini yıkamak yerine sürekli iade edip yenilemesi gerektiği sonucuna varmış, ancak gerçekte kimsenin

böyle davranmamasından (sosyal damgalama, uyum veya yüksek işlem maliyetleri gibi basit modellerin dışındaki nedenlere dayanarak) hareketle bir paradoks ortaya koymuştur. Dolayısı ile tüm davranışları açıkladığını iddia eden basit rasyonellik modellerinin (homo economicus) sınırları vardır ve ekonomik kararlarda görgü kuralları ve sosyal beklentiler gibi karmaşık faktörlerin önemine dikkat çekilmelidir.

Buradan yola çıkarak Vickrey (1977), geçişli tercihlere dayanan biçimsel rasyonaliteyi, değişen koşullar, kayıtsızlık veya tercihlerdeki kaymalar nedeniyle irrasyonelliği yansıtmayabilecek pratik gözlemlerden ayırmaktadır. Gerçek irrasyonellik, yeni bilgileri dışlayan, değişmeyen seçenek ve koşulları gerektirmektedir. Dahası, seçimler sosyal statü veya hayırseverlik gibi görünmeyen faktörlerden etkilenebilir. Dolayısıyla, irrasyonel davranışları kesin olarak güvenilir bir şekilde tespit etmek, varsayıldığı kadar yaygın değildir.

Politika Önerileri ve Sonuç

Özdemir (2018), adaleti, gelişmiş ekonomilere ve çıkar alışverişiye sahip rasyonel toplumlarda sürdürülen, somut farklılıkları soyut birliğe dönüştüren toplumsal bir süreç olarak tanımlamakta ve adaletin, Sümerlerden Osmanlılara ve Avrupa'dan ABD'ye kadar medeniyetler arasında sağduyu yaratan kural temelli bir düzen gerektirdiğini savunmaktadır. Yasal eşitliğe karşı çıkmamakla birlikte, tüm bireylerin anında eşit statüye ve ekonomik eşitliğe sahip olmasını beklemenin adaletle bağdaşmadığını belirtmekte; bunun yerine, üstün çıkarlara ve ayrıcalıklara sahip bir kesimin, ütöpik eşitlikten ziyade adaletle daha uyumlu olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda, adaleti kentsel yaşamla ilişkilendirmekte, köyden şehre hızlı toplumsal değişimlerin adaleti baltalayabileceği konusunda uyarmakta ve adaletin barışı koruyan rutin düzen olduğunu belirtmektedir. Weber bu anlamda, hukuku öne çıkararak, toplumu anlamayı, değişimi incelemeyi ve modern toplumun rasyonalitesini vurgulamayı amaçlayan rasyonel bir Batı kurumu olarak yasaları görmektedir. Hukuku çağlar, toplumlar ve dinler boyunca inceleyerek, hukuki rasyonaliteyi ekonomiyle ilişkilendirmiştir; ancak ilişki kesin olarak nedensel değildir - hukuk ve ekonomi paraleldir ve birbirini güçlendiren yapılardır. Siyasi ve devlet yapıları, ekonomik değişimler onu etkilese de, hukuki rasyonalizasyona ekonomiden daha fazla katkıda bulunmaktadır. Ticaret genişledikçe, hukuk güvenilir işlemler için hayati önem kazanmış ve tüccarlar arasında özgürlüğü ve güveni teşvik etmiştir (Topuzkanamış, 2012-içinde Kadioğlu ve Altay, 2023). Bozpınar (2022) bu manada, Batı Avrupa'nın gelenekselden resmi rasyonaliteye geçişini, kapitalizmi teşvik etmesini, coğrafi ve ortaçağ etkilerine rağmen piyasa gelişimini engelleyen gelenek ve maliyecilikten kaynaklanan Osmanlı direnciyle karşılaştırmaktadır. Bu paralelde devletin merkezi rolü öne çıkarıldığında ise Rawls'ın savunusu önem kazanmaktadır. Buna göre, açık bir siyasi süreçle devletin eğitim, eşit fırsatlar, sosyal

asgari ücretler ve aile yardımları sağlaması gerekmektedir. Bunun garantisi olan ekonomik adalet ise bireysel hedeflerle uyumlu alternatifler ve ideal kazanç koşulları sağlamaktadır. İyi organize olmuş piyasalar, adil ücretler aracılığıyla insan sermayesinin gelişimini teşvik etmektedir. Toplumsal ve küresel ihtiyaçları üretmek ise nitelikli planlama gerektirmektedir (Alkan, 2018). Bauman-Vitolina ve ark. (2016), etik teorilerin ekonomik rasyonalitedeki rolünü inceleyerek, klasik faydacılığın ötesinde, teleolojik, ödevci ve erdem etiğinin de davranış modellerini şekillendirdiğini ve bu sayede gerçek insan davranışlarını açıklamada daha doğru hale geldiğini belirtmektedir. Bunun nedenlerinden biri olarak neoklasik modellerin krizleri ise bilgi sınırlarını, işlem maliyetlerini ve karar başarısızlıklarını açıklamadaki sınırları nedeniyle davranışsal ekonomiye yol açmıştır (Can Kamber, 2018).

Bu sebeple ekonomik rasyonalite ve adalet anlayışında insanı psikolojik, fizyolojik, nörolojik, antropolojik, sosyolojik, hukuk gibi ilgili disiplinlerden ayrı bir şekilde analiz etmek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Enderle (2018)'de de ifade edildiği üzere, çoğu çatışmanın etik talepler ile ekonomik irrasyonalite arasındaki ilişkiden kaynaklandığı, ancak doğru kavramlarla rasyonalite ve etiğin uyumlu olabileceği ve gerçek çatışmaların dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiği de gözden kaçırılmamalıdır. O halde “etik” de tüm bu bakış açılarının bir parçası olarak analizlere dahil olmalıdır.

Kaynakça

- Alkan, Y. (2018). J. Rawls'ın iktisadi adalet teorisi ve Türkiye ekonomisi. T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı, Manisa.
- Baloğlu, D. F. (2011). Rasyonalite ve Ekonomik Sosyoloji. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (26), 217-226.
- Baumane-Vitolina, I., Cals, I., & Sumilo, E. (2016). Is Ethics Rational? Teleological, Deontological and Virtue Ethics Theories Reconciled in the Context of Traditional Economic Decision Making. *Procedia Economics and Finance*, 39, 108-114. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30249-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30249-0).
- Bozpınar, C. (2022). Weberyan subjektif rasyonalite: Osmanlı iktisadi zihniyeti. *EfilJournal*, 3(9), 128-147.
- Can Kamber, S. (2018). Davranışsal iktisat ve rasyonellik varsayımı: Literatür incelemesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 168-199.
- Can Kamber, S., & Süslü, B. (2022). Aynı iktisat, farklı rasyonellik: İktisadi okullar için bir karşılaştırma. *EfilJournal*, 3(9), 72-91.
- Cappelen, A.W., Kariv, S., Sørensen, E., & Tungodden, B. (2023). The development gap in economic rationality of future elites. *Games and Economic Behavior*, 142, 866-878. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2023.10.005>.
- Chaput, C., & Hanan, J. (2016, November 22). Theories of Economic Justice in the Rhetorical Tradition. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Retrieved 14 Oct. 2025, from <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-148>.
- Çamlı, A. Y. (2021). J. Habermas'ın rasyonalite projesinde zenginleşmenin doğru yönetimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 707-719.
- Çamlı, A.Y., Alkan, Y., & Şensazlı, A.C. (2023). Developing a scale to measure the economic justice. *Manisa Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 21 (4), 301-320. Doi: 10.18026/cbayarsos.1323418
- Çamlı, A. Y., & Alkan, Y. (2025). Investigating the Moderating Role of Economic Justice on the Relationship Between Communicative Rational Action and Organizational Citizenship Behavior. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 138-152. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1590035>
- Edney, J. J. (1984). Rationality and Social Justice. *Human Relations*, 37(2), 163-179. <https://doi.org/10.1177/001872678403700204> (Original work published 1984)

- Enderle, G. (2018). Identifying Conflicts between Economic Rationality and Ethical Demands. <https://www.centesisusannus.org/wp-content/uploads/2018/03/2.-Paper-by-Professor-GeorgeEnderle-1.pdf>.
- Hartmann, T., & Jehling, M. (2019). From diversity to justice – Unraveling pluralistic rationalities in urban design. *Cities*, 91, 58-63. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2018.02.009>.
- Kadioğlu, A.S., & Altay, A.M. (2023). Max Weber’e göre hukukun rasyonelleşmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 29(1), 32-53. DOI:10.33433/maruhad.1289099
- Kartal, G. (2016). “Homo-economicus” a karşı “homo-islamicus”. I. International Social Sciences and Muslims Congress / ISSMC-2016, 5-7 Mayıs 2016, Konya.
- Kolm, S-C. (1994). Rational normative economics vs ‘social welfare’ and ‘social choice’. *European Economic Review*, 38(3-4), 721-730. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)90107-4](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)90107-4).
- Kolm, S-C. (1995). Economic justice: The central question. *European Economic Review*, 39(3-4), 661-673. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(94\)00073-9](https://doi.org/10.1016/0014-2921(94)00073-9).
- MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* University of Notre Dame Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1bvnf11>
- Mariani, Evi. (2023). Economics rationality in the world of Amartya Sen. *Queios*, CC-BY 4.0, 1-15. <https://doi.org/10.32388/H08D4L>
- McKee, A. F. (1979). From a theory of economic justice to its implementation. *Review of Social Economy*, 37(1), 63-78. <http://www.jstor.org/stable/29768950>
- Montada, L. (1998). Justice: Just a Rational Choice?. *Social Justice Research*, 11, 81-101. <https://doi.org/10.1023/A:1023299119352>
- Özdemir, M. (2018). Rasyonel toplum ve adalet sorunu. *Eskiyeşi*, 36, 19-36.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice Revised Edition*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge.
- Rich, A. (2006). *Business and Economic Ethics. The Ethics of Economic Systems*. Leuven: Peeters.
- Styhre, A. (2025). "3: The theory of economic rationality is not a universal theory of rationality: understanding economic reason". In *A Pragmatist Theory of Economic Reason*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved Oct 14, 2025, from <https://doi.org/10.4337/9781035343928.00010>
- Sznycer, D., Sell, A., & Williams, K.E.G. (2023). Justice-making institutions and the ancestral logic of conflict. *Evolution and Human Behavior*, 44(3), 184-194. <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2022.12.003>.

- Şeker, A. (2017). Adalet olgusu ve sosyal refahın gelişimine yönelik sosyolojik ve tarihsel bir çözümleme. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 282-301.
- Topuzkanamış E. (2012). Max Weber’de Ekonomi, Hukuk ve Rasyonalite. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1-4), 253-274.
- Vickrey, W. (1977). Economic Rationality and Social Choice. *Social Research*, 44(4), 691–707. <http://www.jstor.org/stable/40971172>
- Von Kutschera, F. (1977). Subjective preferences, rationality, and justice. *Erkenntnis*, 11, 97-111.
- Whalley, J. (2005). Rationality, irrationality and economic cognition. Cesifo Working Paper No. 1445 Category 10: Empirical and Theoretical Methods
- Yang, Y. (2024). Rationality and justice: Textual investigation based on A Theory of Justice. *Communications in Humanities Research*, 33, 270-275. 10.54254/2753-7064/33/20240114.

7. Bölüm

Mobbingin Ceza Hukuku Çerçevesinde İncelenmesi: Akademisyenler ve Avukatlar Üzerine Bir Değerlendirme

Betül Asena SÖNMEZ*

Öz

Mobbing, yalnızca bireysel bir sorun değil; hukuk mesleği mensuplarının mesleki bağımsızlıklarını, etik değerlerini ve psikolojik bütünlüklerini tehdit eden, aynı zamanda hukukun üstünlüğüne ve toplumsal adalet sistemine zarar veren yapısal bir olgudur. Türk Ceza Kanunu'nda doğrudan mobbing suçu tanımlanmamakla birlikte, işkence, eziyet, tehdit, hakaret, huzur ve sükunu bozma, ısrarlı takip gibi suç tipleriyle örtüşebilmektedir. Akademide mobbingin önlenmesi etik yönetim anlayışı, katılımcı karar alma süreçleri, psikolojik destek mekanizmaları ve üniversite kurullarının etkinleştirilmesiyle mümkündür. Avukatlar açısından mobbing, mesleki itibarı zedelerken meslekten soğumaya ve tükenmişliğe yol açmakta; bu nedenle baroların aktif rol üstlendiği, stajyer ve kadın avukatlara güvence sağlayan ve caydırıcı yaptırımlar içeren düzenlemeler zorunludur. Mevcut durumda mağdurlar CİMER, ALO 170, YÖK, Kamu Denetçiliği Kurumu ve TİHEK'e başvurabilmekte, ayrıca tazminat davaları açabilmektedir; ancak başvuru yollarının bağlayıcılığının sınırlı olması nedeniyle çoğu durumda mahkemelere başvurmak zorunlu hale gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akademisyen, Avukat, Mobbing, Suç, Ceza

* Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Mahkeme Büro Hizmetleri Pr. 0000-0002-0879-3784 btlasena.sonmez@kilis.edu.tr, İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Pr. Öğrencisi

Examining Mobbing Within the Framework of Criminal Law: An Evaluation on Academics and Lawyers

Abstract

Mobbing is not only an individual problem; it is a structural phenomenon that threatens the professional independence, ethical values and psychological integrity of members of the legal profession, and also harms the rule of law and the social justice system. Although the crime of mobbing is not directly defined in the Turkish Penal Code, it can overlap with crime types such as torture, torment, threat, insult, disturbance of peace and tranquility, and persistent harassment. Preventing mobbing in academia is possible through an ethical management approach, participatory decision-making processes, psychological support mechanisms and the activation of university boards. From the perspective of lawyers, mobbing damages professional reputation, leads to disaffection with the profession and burnout; therefore, regulations in which the bar associations take an active role, provide security for interns and female lawyers and include deterrent sanctions are essential. Currently, victims can apply to CİMER, ALO 170, YÖK, the Public Ombudsman Institution and TİHEK, and can also file compensation lawsuits.

Answer Keys: Academic, Lawyer, Mobbing, Crime, Punishment

GİRİŞ

Modern çalışma yaşamında artan rekabet, hiyerarşik yapılar ve yoğun iş yükü, çalışanların psikolojik ve fiziksel bütünlüğünü tehdit eden sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu sorunlardan biri olan mobbing, sistematik biçimde uygulanan psikolojik baskı, dışlama ve yıldırma davranışlarıyla bireyin mesleki performansını, kişisel saygınlığını ve mesleki itibarını zedeleyen ciddi bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Avukatlar ve akademisyenler, mesleki bağımsızlıkları, toplumsal sorumlulukları ve yoğun iş yükleri nedeniyle mobbing karşısında kırılgan bir konuma sahiptir. Bu nedenle mobbing, yalnızca bireysel bir çalışma hayatı sorunu değil; hem akademik ortamın sağlıklı işleyişini hem de avukatlık mesleğinin güvenilirliğini zedeleyen, toplumsal adalet ve hukukun üstünlüğü açısından da tehdit oluşturan yapısal bir sorun niteliği taşımaktadır. Çalışmanın amacı, avukatlar ve akademisyenlere yönelik mobbing uygulamalarının hukuki çerçevede incelenmesi, mevcut başvuru ve koruma mekanizmalarının değerlendirilmesi ve kurumsal düzeyde önleyici çözüm önerilerinin tartışılmasıdır.

I. MOBBİNG KAVRAMI VE UNSURLARI

Mobbing, İngilizce “to mob” fiilinden türetilmiş olup, işyerlerinde bir veya birden fazla kişinin, diğer çalışanlara karşı belirli bir süre boyunca kasıtlı ve sistematik biçimde yıldırma, dışlama, pasifize etme, işten soğutma veya uzaklaştırma amacıyla gerçekleştirdiği olumsuz tutum ve davranışları (Raporu, 2025) ifade eden; mağdurun kişilik değerlerine, mesleki statüsüne, sosyal ilişkilerine ve sağlığına zarar veren bir olgudur; bu kavram, kökeni itibarıyla modern dönemde kitle psikolojisi araştırmalarında, organize bir grubun güçsüz bireylere uyguladığı baskıcı tutumları açıklamak için kullanılmıştır. (Erdem & Parlak, 2010, s. 262) Ayrıca, mobbing kavramı, yıldırma, yıpratma, duygusal taciz, psikolojik şiddet, sindirme, psiko-terör ve manevi taciz anlamlarını içeren bir olgu olarak ilk kez 1960 yılında Avusturyalı davranış bilimci ve Nobel Ödüllü Konrad Lorenz tarafından “*büyük bir hayvanın tehdidine karşı küçük hayvan gruplarının gösterdiği toplu tepki*” (Şahin, 2013, s. 2) (İbicioğlu, Çiftçi, & Derya, 2009, s. 27) şeklinde tanımlanmış; bu tanımdan hareketle, grup içinde tehdit veya rakip olarak algılanan bireye karşı daha zayıf konumdaki kişilerin bir araya gelerek onu sistematik biçimde yıldırma, dışlama ve grup dışına itme davranışları olarak açıklanmıştır; kavram daha sonra İsveçli cerrah Peter-Paul Heinemann tarafından insan davranışlarıyla ilişkilendirilmiş ve nihayetinde iş psikoloğu Heinz Leymann tarafından 1993 yılında Almanya’da iş yaşamında görülen sistematik psikolojik taciz biçimi olarak tanımlanarak modern literatürde yerleşik hale getirilmiştir. (Belkacem, 2012, s. 13) Doktrinde, Tınaz’a göre mobbing,

işverenin veya diğer çalışanların bir çalışana karşı belirli bir süre boyunca sistemli biçimde kötü muamele, tehdit, dışlama, küçümseme, aşağılama ve itibarsızlaştırma gibi kasıtlı ve düşmanca davranışlarda bulunarak, onun mesleki saygınlığını, psikolojik dengesini ve işyerindeki varlığını zedelemeye yönelik (Tınaz, İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), 2006, s. 14); basit anlaşmazlıkların ötesinde (Tınaz, İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing): Kavram, Süreç, Tanı ve Çözüm Önerileri, 2009, s. 16), sürekli ve yıpratıcı nitelik taşıyan bir psikolojik şiddet türüdür. (Görkemli, 2017, s. 305) Dangaç'a göre mobbing, iş yerinde veya benzeri ortamlarda, genellikle güçsüz konumdaki bireyin bir ya da birden fazla kişi tarafından sistematik ve sürekli biçimde psikolojik tacize, dışlanmaya ve itibarsızlaştırmaya maruz bırakılmasıyla ortaya çıkan; hem mağdurun psikolojik sağlığını hem de kurumun sosyal yapısını olumsuz etkileyen bir süreçtir. (Gasperl, 2014, s. 11) Kayhan'a göre mobbing, işyerinde üst, ast veya eşitler arasında kasıtlı, sistemli ve sürekli olarak yürütülen; bireyin kişiliğine, mesleki konumuna ya da sağlığına zarar vererek onu yıldırma, pasifize etme veya işten uzaklaştırma amacını taşıyan psikolojik tacizdir. (Kayhan N. , 2018, s. 42) Okuyucu Ergün'e göre mobbing, işyerinde bir kişiye yönelik olarak bilinçli, sistematik ve sürekli biçimde uygulanan baskı, dışlama, utandırma veya rahatsız etme gibi davranışlarla ortaya çıkan bir süreçtir; Leymann ise bu sürecin, sürekli eleştiriler, tehditler, izolasyon, aşırı iş yükü, sosyal itibara yönelik saldırılar ya da fiziksel ve cinsel taciz biçimlerinde gerçekleşebileceğini ve bu davranışların üst, ast veya eşit düzeydeki kişiler tarafından uygulanabileceğini belirtmektedir. (Okuyucu Ergün, Ayrımcı Mobbing, 2017, s. 186) Oğuz'a göre mobbing, fiziksel nitelik taşımayan ancak mağdur açısından küçük düşürücü etkisi bulunan davranışların belirli bir süre boyunca tekrarlanmasıyla ortaya çıkan bir süreçtir ve her olumsuz tutumun bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün değildir. (Oğuz, 2025, s. 243) Psikolojik şiddet, sindirme gibi bu tür baskılar, hakaret, tehdit, görevin kötüye kullanımı ya da sosyal dışlanma gibi farklı yöntemlerle uygulanarak mağdurun psikolojik, sosyal ve mesleki yaşamında ciddi olumsuzluklar yaratmakta ve hukuki açıdan değerlendirildiğinde, Türk Ceza Kanunu çerçevesinde belirli eylemlerin suç sayılmasına neden olabilmektedir.

Bu çalışmada, mobbing olgusu özellikle akademisyenler ve avukatlar açısından ele alınmaktadır. Akademisyen, yükseköğretim kurumlarında bilgi üretme, araştırma yapma ve eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütme sorumluluğunu taşıyan (Odabaşı, Fırat, İzmirli, Çankaya, & Mısırlı, 2010, s. 131); alanında uzmanlaşmış, bilimsel gelişime katkı sunan ve toplumu aydınlatma görevini üstlenen bir meslek grubunu ifade ederken, bu çatı altında yer alan araştırma görevlileri, okutmanlar, öğretim görevlileri, uzmanlar, çevirmenler, öğretim planlamacıları ile yardımcı doçent, doçent ve profesör unvanına sahip öğretim

üyeleri (Üniversitelerdeki Akademik Unvanlar Ve Anlamları, 2025), akademik kadronun farklı görev ve sorumluluklar üstlenen bileşenlerini oluşturmaktadır. (Çögenli & Asunakutlu, 2016, s. 22) (Öztürk & Şahbudak, 2017, s. 217) Günümüz akademik dünyasında bilgi üretimi ve bilimsel ilerlemenin temel taşı olan akademisyenler, yalnızca bilimsel sorumluluklarla değil, aynı zamanda liyakatsizlik, kurumsal baskılar, artan rekabet ve görünmez ama yıkıcı bir sorun olan akademik mobbinge de mücadele etmek zorunda kalmakta; sistematik ve kasıtlı bir şekilde uygulanan bu psikolojik taciz, akademide çoğu zaman araştırmacıların yayınlarının görmezden gelinmesi, görev paylaşımında dışlanmaları, sürekli ve yapıcı olmayan eleştirilere maruz kalmaları, bilimsel katkılarının değersizleştirilmesi veya idari baskılarla sindirilmeye çalışılmaları şeklinde daha örtük ve kurumsal boyutlarda kendini göstermektedir. Akademik mobbing, yalnızca bireysel düzeyde bir mağduriyet doğurmakla kalmayıp, kamu hizmeti niteliğindeki yükseköğretim faaliyetlerinin etkinliğini zedeleyen, bilimsel üretkenliği sekteye uğratan ve kurumsal yapının sağlıklı işleyişine zarar veren sistematik bir ihlal biçimi olup; ceza hukuku bu tür fiillerin yaptırımla karşılanmasında önemli bir araç teşkil etmekle birlikte, etkili ve sürdürülebilir bir mücadele, ancak normatif düzenlemelerin açık biçimde yapılması, üniversitelerdeki etik kurulların bağımsızlık ve işlevselliklerinin güvence altına alınması, atama ve yükselme gibi işlemlerin denetlenebilir ve objektif kriterlere bağlanması, personelin bilinçlendirilmesine yönelik kurumsal eğitimlerin yaygınlaştırılması ve mağdurların etkin hukuki korunma yollarına erişiminin sağlanmasıyla mümkün olabilecektir; zira akademik özgürlük ve bilimsel faaliyetlerin güvencesi, insan onuruna saygılı, adil, şeffaf ve baskıdan arındırılmış bir çalışma ortamının varlığına sıkı sıkıya bağlıdır.

Avukatlık; hukuki ilişkilerin düzenlenmesini ve uyuşmazlıkların adalet ile hakkaniyete uygun biçimde çözümünü sağlamayı amaçlayan, sahip olduğu bilgi ve deneyimi hem yargı mercileri hem de bireylerin yararına kullanan, bu yönüyle kamu kurumları, özel kuruluşlar ve ilgili tüm makamların görevini etkin şekilde yerine getirebilmesi için gerekli bilgi ve belgeleri temin etmekle yükümlü olduğu, kamu hizmeti ve serbest meslek niteliğini birlikte taşıyan ve bağımsız savunmayı temsil ederek yargının kurucu unsurlarından biri olan bir meslektir. (İşoğlu, 2013, s. 1) Zaman zaman adil yargılamanın yapılabilmesi için kurucu unsuru olan avukatlar gerek işyerlerinde, gerek duruşmalarda gerekse duruşma dışı ortamlarda psikolojik tacize uğramaktadır. Avukatın görevini gereği gibi yerine getirmesini fiilen engellemeye yönelik olarak, hukuka ve meslek etiğine aykırı biçimde gerçekleştirilen psikolojik saldırılar, zaman zaman hâkim ve savcılar tarafından uygulanmakta; bu durum, avukatların gerek duruşmalarda gerekse duruşma dışı ortamlarda küçük düşürücü, yıldırıcı, taciz edici ve baskılayıcı

muamelelerle karşı karşıya kalmalarına neden olabilmektedir. (Kayhan F. , 2010, s. 283) Kamu gücünü kullanan kurum ve kuruluşların hukuki ilişkilerine yön veren ve bağlı bulundukları idareyi temsil eden kurum avukatları da, özellikle hukukçu olmayan kişiler tarafından denetlenmeleri ve sicil değerlendirmelerine tabi tutulmaları gibi uygulamalarla mobbing niteliğinde davranışlara maruz kalmakta; bu durum hem avukatların mesleki bağımsızlığını zedelemekte hem de kurumun hukuki işleyişine zarar vermektedir. (Yılmaz, 2008, s. 738)

Bağımsız bir meslek icra eden serbest meslek erbabı avukatlar da, özellikle meslektaşları tarafından dışlanma, adliyelerde keyfî uygulamalara maruz kalma, dosya işlemlerinin sistematik olarak aksatılması gibi davranışlarla psikolojik baskıya uğrayabilirler. Avukatlık mesleğinin kutsal ve sorumluluk yüklü doğasına rağmen, gerek stajyerlik döneminden itibaren başlayan uzun çalışma saatleri, cinsiyet temelli ayrımcılık ve mesleki küçümseme gibi sistematik baskılarla gerekse meslektaşlar, müvekkiller veya kamu kurumları nezdinde maruz kalınan dışlayıcı ve yıldırıcı tutumlarla tezahür eden mobbing, yalnızca bireysel psikolojik yıkıma değil, aynı zamanda mesleki itibarın ve hukuk hizmetlerinin niteliğinin zedelenmesine yol açmakta; bu nedenle, baroların aktif rol üstlendiği, staj sisteminin insan onuruna uygun biçimde yapılandırıldığı, mobbing konusunda bilinçlendirme ve denetim mekanizmalarının güçlendirildiği (Yılmaz, 2008, s. 748) bir mesleki düzenleme ve koruma sistemi tesis edilmesi, hem avukatların temel haklarının teminat altına alınması hem de adalet sisteminin sağlıklı işlemesi bakımından elzemdir.

II. TÜRK CEZA HUKUKU ÇERÇEVESİNDE MOBBİNG EYLEMLERİ

Akademisyenler ve avukatlara yönelik mobbing, Türk Ceza Kanunu'nda müstakil bir suç olarak düzenlenmemiştir; ancak bu tür eylemler, eylemin niteliğine göre TCK'da yer alan hakaret, ayrımcılık, intihara yönlendirme, kasten yaralama, işkence veya eziyet, tehdit, Nefret ve Ayrımcılık kişinin huzur ve sükûnunu bozma, ısrarlı takip, Hakaret Suçu, Görevi Kötüye Kullanma Suçu gibi suç tiplerinden biriyle örtüştüğü takdirde cezai yaptırıma bağlanabilir. Dolayısıyla mobbingin cezalandırılabilirliği, somut olayda söz konusu eylemlerin hangi suç tipleriyle benzerlik taşıdığının tespitine doğrudan bağlıdır ve bu çalışma kapsamında ilgili suçlar, TCK'nın sistematığına uygun olarak detaylı biçimde incelenecektir.

A. İNTİHARA YÖNLENDİRME SUÇU

Akademisyenler ve avukatlar, mesleki sorumlulukları ve yoğun iş yükleri nedeniyle sıkça psikolojik baskıya maruz kalan gruplar olup, mobbing bu

kişilerde genellikle sistematik psikolojik taciz, haksız eleştiriler, itibarsızlaştırma ve görevlerin kötüye kullanılması biçiminde kendini gösterir; uzun süreli ve yoğun mobbing, mağdurun ruh sağlığını derinden etkileyerek depresyon, kaygı bozuklukları, stres ve benzeri psikolojik sorunların ortaya çıkmasına, hatta bazı durumlarda kişinin yaşamına son verme düşüncesine kapılmasına yol açabilir. Süreklilik ve sistematiklik arz eden bu psikolojik şiddet biçimi, mağdurun akıl ve ruh sağlığını ciddi biçimde zedeleyebilir ve bu süreçte mağdurun kişilik özellikleri, baş etme mekanizmaları ve sosyal destek ağı, intihar gibi uç sonuçların oluşmasında belirleyici bir rol oynayabilmektedir. (Erdem & Parlak, 2010, s. 272)

Akademisyenler ve avukatlar üzerinde sistematik şekilde uygulanan mobbing, mağdurun ruh sağlığını ciddi biçimde etkileyerek intihar kararı almasına veya intihar girişiminde bulunmasına yol açtığında, failin sorumluluğu TCK 84 kapsamında değerlendirilecek ve bu madde uyarınca gerekli cezai yaptırımların uygulanması zorunlu hale gelecektir. İntihara yönlendirme suçu, TCK m. 84, “Hayata Karşı Suçlar” başlığı altındaki birinci bölümde ve “Kişilere Karşı Suçlar”ın ikinci kısmı kapsamında düzenlenmiştir. TCK m. 84/1’e göre, bir kimseyi intihara azmettiren, teşvik eden, kararını kuvvetlendiren veya intiharına herhangi bir şekilde yardım eden kişi iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2020, s. 256) Madde kapsamında düzenlenen başkasını intihara azmettirme, teşvik etme, intihar kararını güçlendirme veya intihara herhangi bir şekilde yardım etme fiilleri, seçimlik hareketler niteliğinde olup; bunlardan herhangi birinin gerçekleşmesi, suçun maddi unsurunun oluşması için yeterlidir. (Artuk, Gökçen, Alşahin, & Çakır, 2019, s. 169) İntihara yönlendirme suçunun oluşabilmesi için, failin eyleminin mağduru yalnızca intihara sevk etmeye yönelik olması ve intihar kararının mağdurun özgür iradesine dayanması gerekir; aksi takdirde, tehdit, cebir veya hile ile gerçekleştirilen yönlendirme durumunda fail, dolaylı faillik kapsamında kasten öldürme suçundan sorumlu tutulur; bu husus, TCK’nin 84. maddesinin 4. fıkrası ile açıkça hüküm altına alınmıştır. (İşoğlu T. P., 2016, s. 634) TCK 84/3, başkalarını alenen intihara teşvik eden kişi, bağımsız bir suç tipi kapsamında değerlendirilmekte ve üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. (Artuk, Gökçen, Alşahin, & Çakır, 2019, s. 173) (Koca, İntihara Yönlendirme Suçu, 2010, s. 30)

B. KASTEN YARALAMA SUÇU

Kasten yaralama suçu, Türk Ceza Kanunu’nun birinci kısmında yer alan “Kişilere Karşı Suçlar”ın ikinci bölümü olan “Vücut Dokunulmazlığına Karşı

Suçlar” çerçevesinde 86. maddede hüküm altına alınmıştır. TCK m. 86’ya göre, kasten başkasının vücuduna acı veren veya sağlığının ya da algılama yeteneğinin bozulmasına neden olan kişi bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır; kasten yaralama fiilinin kişi üzerindeki etkisinin basit bir tıbbî müdahaleyle giderilebilecek ölçüde hafif olması hâlinde mağdurun şikâyeti üzerine dört aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur; kasten yaralama suçunun üstsoya, altsoya, eşe veya kardeşe karşı, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı, kişinin yerine getirdiği kamu görevi nedeniyle, kamu görevlisinin sahip bulunduğu nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle *ya da silahla işlenmesi hâlinde ise şikâyet aranmaksızın verilecek ceza yarı oranında artırılır.* (Yenisey, Nuhoğlu, & Oktar, 2023, s. 111)

Akademisyenler ve avukatlar üzerinde gerçekleştirilen mobbing, mağdurun bedeninde fiziksel acıya yol açan eylemlerle, sağlığında kötüleşmeye sebep olan davranışlarla veya ruhsal, zihinsel ya da psikolojik dengesini bozan tutumlarla örtüşebileceği ölçüde, Türk Ceza Kanunu’nda düzenlenen kasten yaralama suçunun maddi unsurlarını oluşturabilecek nitelikte bir fiil olarak değerlendirilmekte; bu çerçevede mağdurun yalnızca hasta olması değil, sağlığında ya da algılama yeteneğinde meydana gelen her türlü olumsuz değişiklik, suçun oluşumu bakımından yeterli görülmektedir. (İşoğlu T. P., 2016, s. 635) Akademisyenler ve avukatlara karşı hukuka aykırı olarak gerçekleştirilen müdahaleler sonucunda, mağdurun bedensel bütünlüğünün zedelenmesi veya psikolojisinin olumsuz etkilenmesi söz konusu olabileceği gibi, sistematik bir biçimde devam eden mobbing eylemleri nedeniyle de mağdur üzerinde kalıcı veya geçici bedensel ve ruhsal zararlar meydana gelmesi durumunda, bu eylemlerin Türk Ceza Kanunu çerçevesinde kasten yaralama suçunu oluşturacağı kabul edilmelidir. Mobbing, genel olarak yatay, dikey ve düşey biçimlerde gerçekleştiğinden, eş unvanlı kişiler arasında veya ast-üst ilişkisi çerçevesinde uygulanabilir; bu bağlamda akademisyenler ve avukatlara yönelik mobbing eylemlerinin failinin de aynı meslek grubundan, dolayısıyla kamu görevlisi olması durumunda, söz konusu eylemler kasten yaralama suçunu oluşturuyorsa, cezanın yarı oranında artırılarak verilmesi ve şikâyete bağlı olmaksızın uygulanması gerekmektedir.

C. İŞKENCE VE EZİYET SUÇU

Mobbing suçu, mağdurun insan onurunu zedeleyen, bedensel ya da ruhsal açıdan acı ve aşağılanmaya sebep olan, kişiliğinin gelişmesi için gerekli dengeyi bozacak nitelikteki her türlü ceza verici veya küçük düşürücü davranışlarla gerçekleşir. (Erdem & Parlak, 2010, s. 275) Birleşmiş Milletler’in İşkence ve

Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmesi Seçmeli Protokolü (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2007, s. 74), İşkenceye Ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme (İşkenceye Ve Diğer Zalimane, 2025), Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, (Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, 2025) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) (AİHS m3, 2025) gibi uluslararası mevzuat ve düzenlemelerde işkence yasağı açıkça öngörülmüştür. Anayasa'nın 17/3 m Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz. Şeklinde işkence ve eziyeti yasaklayan madde bulunmaktadır. (TBMM, Ay 17/3, 2025) Ayrıca, Anayasa m. 40. kapsamında da işkence ve eziyet niteliğindeki mobbing fiillerini gerçekleştiren failere karşı mağdurlar korunma altına alınmaktadır. (TBMM, Ay 40, 2025)

Mobbing suçu, mağdurun insan onurunu zedeleyen, bedensel ya da ruhsal açıdan acı ve aşağılanmaya sebep olan, kişiliğinin gelişmesi için gerekli dengeyi bozacak nitelikteki her türlü ceza verici veya küçük düşürücü davranışlarla gerçekleşir. (Erdem & Parlak, 2010, s. 275) Birleşmiş Milletler'in İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşmesi Seçmeli Protokolü (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2007), İşkenceye Ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı Muamele Veya Cezaya Karşı Sözleşme (İşkenceye Ve Diğer Zalimane, 2025), Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) (AİHS m3, 2025) gibi uluslararası mevzuat ve düzenlemelerde işkence yasağı açıkça öngörülmüştür. Anayasa'nın 17/3 m Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz. Şeklinde işkence ve eziyeti yasaklayan madde bulunmaktadır. (TBMM, Ay 17/3, 2025) Ayrıca, Anayasa m 40. kapsamında da işkence ve eziyet niteliğindeki mobbing fiillerini gerçekleştiren failere karşı mağdurlar korunma altına alınmaktadır. (TBMM, Ay 40, 2025)

İşkence suçu, kamu görevlisinin bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan sistematik eziyet, fiziksel ya da ruhsal acı verme şeklindeki davranışlarını kapsamaktadır; akademisyenler ve avukatlar gibi meslek gruplarına yönelik olarak, özellikle kamu kurumlarında ve hiyerarşik yapının yoğun olduğu ortamlarda astlara yönelik sistematik psikolojik baskıların kamu görevlisi tarafından gerçekleştirilmesi hâlinde, bu tür davranışların işkence suçunun manevi ve maddi unsurlarını oluşturup oluşturmadığı tartışılabilir. Nitekim, psikolojik baskılar sonucu akademisyen veya avukat mağdurun ruhsal bütünlüğünün ciddi şekilde zedelenmesi, işkence suçu kapsamına girebilecek nitelikte olabilir; Yargıtay kararlarında da işkencenin yalnızca fiziksel değil,

psikolojik yollarla da gerçekleştirebileceği kabul edilmektedir. İşkence suçu, yalnızca kamu görevlisi tarafından işlenebilen, ihmali davranışla da gerçekleştirilen, mağdura yönelik insan onuruyla bağdaşmayan ve onun bedensel ya da ruhsal açıdan acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin zayıflamasına ya da aşağılanmasına yol açacak eylemleri kapsayan bir suç tipi olup, bu suçla ilişkin nitelikli ve neticesi sebebiyle ağırlaştırılmış hallere de kanunda yer verilmiştir. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 302)

İşkence suçu, Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kısmında yer alan “Kişilere Karşı Suçlar”ın üçüncü bölümü olan “İşkence ve Eziyet” başlığı altında düzenlenmiştir. **TCK m. 94:** “(1) Bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışları gerçekleştiren kamu görevlisi hakkında üç yıldan oniki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.(2) Suçun; a) Çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı,b) Avukata veya diğer kamu görevlisine karşı görevi dolayısıyla, İşlenmesi halinde, sekiz yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.(3) Fiilin cinsel yönden taciz şeklinde gerçekleşmesi halinde, on yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.(4) Bu suçun işlenişine iştirak eden diğer kişiler de kamu görevlisi gibi cezalandırılır.(5) Bu suçun ihmali davranışla işlenmesi halinde, verilecek cezada bu nedenle indirim yapılmaz.(6) (Ek: 11/4/2013-6459/9 md.) Bu suçtan dolayı zamanaşımı işlemez.” düzenlenmiştir. (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2020, s. 272)

Eziyet suçu, Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kısmında yer alan “Kişilere Karşı Suçlar”ın üçüncü bölümü olan “İşkence ve Eziyet” başlığı altında, 96. maddede düzenlenmiştir. TCK m. 96'ya göre, bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışları gerçekleştiren kişi hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur; bu fiillerin çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı veya üstsoy ya da altsoya, babalık ya da analığa veya eşe karşı işlenmesi hâlinde ise fail hakkında üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. (Yenisey, Nuhoglu, & Oktar, 2023, s. 102)

TCK m. 96 uyarınca eziyet suçu, bir kimseye insan onuruyla bağdaşmayan, bedensel ya da ruhsal yönden acı çektiren davranışları kapsamaktadır; akademisyenler ve avukatlar gibi meslek gruplarına yönelik mobbing eylemlerinin pek çoğu, mağdura yönelik sürekli aşağılamalar, küçük düşürmeler, görev dışı bırakmalar veya sosyal izolasyon biçiminde karşımıza çıkmakta olup, mağdurun ruhsal yönden acı çekmesine yol açmaktadır.

Bu bağlamda, iş yerinde akademisyen veya avukata uygulanan sistematik psikolojik baskılar, eğer süreklilik ve kast unsuru taşıyorsa, eziyet suçu çerçevesinde de değerlendirilebilir; özellikle mobbingin yoğunluğu nedeniyle mağdurun sağlık durumunun bozulması veya iş gücünü kaybetmesi gibi sonuçlar doğurması durumunda, bu fiillerin ceza hukuku anlamında ciddi yaptırımlarla karşılaşması gerekir. Eziyet suçu, failin herkes olabileceği, ihmali davranışla işlenebileceğine dair özel bir düzenlemenin bulunmadığı ve neticesi sebebiyle ağırlaşmış haline ilişkin hükümlere yer verilmeyen bir suç tipi olarak tanımlanmaktadır. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 302) Mobbing kapsamında, akademisyenlerin ast-üst ilişkisi içinde bulundukları birimdeki amirler tarafından maruz kaldıkları sistematik psikolojik baskılar işkence suçu kapsamında değerlendirilebilir; benzer şekilde, kurum avukatlarının da amirleri tarafından psikolojik yıldırıma uğramaları hâlinde, bu eylemler işkence suçunu oluşturabilir. Öte yandan, serbest çalışan avukatlar açısından ise, amirlerinin kamu görevi ifa etmediği düşünüldüğünde, aynı eylemler işkence suçunu oluşturmayacak, ancak TCK m. 96 kapsamında eziyet suçu niteliği taşıyabilecektir.

D. TEHDİT, NEFRET VE AYRIMCILIK, KİŞİLERİN HUZUR VE SÜKUNUN BOZMA VE ISRARLI TAKİP SUÇLARI

TCK sistematığında tehdit, nefret ve ayrımcılık ile kişilerin huzur ve sükûnu bozma ve ısrarlı takip suçları hürriyete karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiş olup, bu bölümde söz konusu suçların akademisyenler ve avukatlar üzerindeki yansımaları detaylı olarak izah edilecektir.

Tehdit suçu bağlamında,

Tehdit suçu, TCK'nın 7. Bölümünde yer alan 'Hürriyete Karşı Suçlar', İkinci Kısımda ise 'Kişilere Karşı Suçlar' kapsamında, 106. maddede düzenlenmiştir. TCK m. 106'ya göre, bir başkasını kendisinin veya yakınının hayatına, vücut veya cinsel dokunulmazlığına yönelik bir saldırı gerçekleştireceğinden bahisle tehdit eden kişi altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır; malvarlığı itibarıyla büyük bir zarara uğratacağından veya sair bir kötülük edeceğinden bahisle tehditte ise mağdurun şikâyeti üzerine altı aya kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur; tehdidin silahla, kişinin kendisini tanınmayacak bir hâle koyması suretiyle, imzasız mektupla veya özel işaretlerle, birden fazla kişi tarafından birlikte ya da var olan veya varsayılan suç örgütlerinin oluşturdukları korkutucu güçten yararlanılarak işlenmesi hâlinde fail hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur; tehdit amacıyla kasten öldürme, kasten yaralama veya malvarlığına zarar verme suçunun işlenmesi hâlinde ise ayrıca bu

suçlardan dolayı da ceza verilir. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 62) şeklinde düzenleme mevcuttur. Mobbing, iş yerlerinde mağdura yönelik süreklilik arz eden dışlayıcı, küçümseyici ve sindirici davranışlarla onun psikolojik bütünlüğünü hedef alırken, bu süreçte “Bu işi böyle yapmaya devam edersen seni herkesin önünde rezil ederim”, “Bu performansla burada fazla kalamazsın” ya da “Yönetime seni şikâyet ederim, işin tehlikeye girer” gibi doğrudan ya da dolaylı tehdit içerikli söylemlerle mağdur üzerinde korku ve baskı ortamı yaratıldığından, mobbing ve tehdit suçu hem psikolojik etkileri hem de ceza hukuku açısından birlikte değerlendirilmesi gereken, iç içe geçmiş iki davranış biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tehdit suçuyla korunan hukuki değer, öncelikli olarak kişinin karar verme ve hareket etme hürriyeti olmakla birlikte, aynı zamanda kişinin huzur ve sükûn içinde yaşama hakkı da güvence altına alınmakta; böylece bireyde güvensizlik duygusu yaratılmasının ve içsel sükûnun bozulmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. (Egemenoglu, 2017, s. 64) Tehdit suçunda, failin isteğinin yerine getirilmemesi koşuluna bağlı olarak mağdura yöneltilen ve yaşamına, vücut bütünlüğüne, malvarlığına ya da genel güvenliğine yönelik bir saldırı, suç teşkil eden bir fiilin işleneceği veya herhangi bir kötülüğün gerçekleştirileceği yönündeki bildirim, suçun konusunu oluşturmaktadır. (Sözüer, 1994, s. 129) Tehdit suçu, iştirak bakımından genel hükümlere tabidir, kural olarak teşebbüse elverişli sayılmaz; ancak icra hareketlerinin bölünebildiği takdirde teşebbüs mümkün olabilir ve bu suç, aynı zamanda fikri içtima ya da zincirleme suç şeklinde de işlenebilir. (Sözüer, 1994, s. 143)

Mobbing kapsamında değerlendirildiğinde, özelde çalışan akademisyenler veya işçi statüsündeki avukatlara yönelik olarak işverenin, onları istifaya zorlamak veya iş sözleşmesini sona erdirmek amacıyla yaptığı hukuki işlemler ya da bu işlemleri gerçekleştireceğine dair irade açıklamaları, tek başına tehdit suçu oluşturmaya da, işlemler haksız ve psikolojik baskı içeriyorsa hâkim, İş Kanunu’nun işçiyi koruyucu hükümlerini esas alarak durumu hukuka uygun şekilde değerlendirmekle yükümlüdür. (İşoğlu T. P., 2016, s. 638)

Nefret ve Ayrımcılık suçu bağlamında değerlendirildiğinde,

Mobbing olgusu üzerine yapılacak incelemeler, işyerlerinde sıkça birbirini besleyen ayrımcılık ile mobbing arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymakta olup, çoğu zaman mobbinge maruz kalan bireylerin aynı zamanda ayrımcılığa da uğradığı görülsede, ayrımcılığa yönelik her davranışın otomatik olarak mobbing oluşturmadığı ve bu iki olgunun geniş bir kesişim alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Okuyucu Ergün, Ayrımcı Mobbing, 2017, s. 186) Nefret ve Ayrımcılık suçu; dil, ırk, milliyet, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din,

mezhep veya benzeri sebeplerle bir kişinin işe alınmasını engellemek, bir mal veya hizmetin sunumunu reddetmek gibi eylemlerle ortaya çıkmaktadır. İş yerinde uygulanan mobbingin, mağdurun belli bir kimliğe sahip olması nedeniyle sistematik biçimde dışlanması, görev yerinin değiştirilmesi ya da terfi olanaklarının engellenmesi gibi eylemlerle tezahür etmesi hâlinde, bu fiillerin ayrımcılık suçuyla örtüşmesi mümkündür. Özellikle cinsiyet temelli veya etnik kimlik temelli mobbing vakalarında, ayrımcılık suçunun unsurlarının oluştuğu değerlendirilebilir.

Nefret ve ayrımcılık suçu, TCK'nın İkinci Kısımında “Kişilere Karşı Suçlar”, 7. Bölümde ise “Hürriyete Karşı Suçlar” başlığı altında 122. maddede düzenlenmiş olup; bu maddeye göre, kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürlülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini, bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen, kişinin işe alınmasını veya alınmamasını bu sebeplerden birine bağlayan, besin maddelerini vermeyen, kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden veya kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası öngörülmüştür. (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2020, s. 318)

Suçla korunmak istenen hukuki menfaat, kişiler arasında yürürlükteki hukuk kurallarının—özellikle Anayasa'nın 10. maddesi ve uluslararası belgelerdeki ayrımcılık yasağı hükümlerinin—yasakladığı şekilde ayırım yapılmasını önlemek, böylece bazı bireylerin hukukun tanıdığı hak ve olanaklardan yoksun bırakılmasının ve toplumsal bölünmelerin engellenmesidir; bu suçun faili olabilmek için özel bir nitelik aranmamakta, herkes fail olabilmekte; suçun mağduru ise, dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığı nedeniyle, maddi unsurda belirtilen hak ve özgürlüklerden yararlanması engellenen kişidir. (Kocasakal, 2015, s. 21) Bu suç, aşamalara bölünebilir bir yapıya sahip olması halinde teşebbüse elverişli olup, suça her türlü iştirak mümkündür; aynı kişiye karşı farklı zamanlarda birden fazla kez işlenebileceği gibi, birden fazla kişiye karşı da tek fiille işlenebilir ve bu suç resen soruşturulup kovuşturulabilen suçlar arasında yer almaktadır. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 495) Ayrımcılık suçu, seçimlik hareketli bir suç olup, maddede dört bent hâlinde sayılan fiillerden herhangi birinin nefret saikiyle gerçekleştirilmesi hâlinde suçun maddi unsuru oluşmuş sayılır; buna karşılık, bu fiiller dışında kalan bir davranış, nefret saiki bulunsu bile bu madde kapsamında suç teşkil etmeyecek ve ayrıca birden fazla seçimlik hareketin aynı olayda gerçekleşmesi durumunda da kural olarak tek bir suçtan söz edilecektir. (Kocasakal, 2015, s. 24)İlgili suç, yalnızca kastla işlenebilen ve taksirle işlenmesi

mümkün olmayan bir suç olup, bu suçun manevi unsurunu oluşturan kast, genel kastın ötesinde özel kast niteliği taşımakta; yani failin eylemini dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep gibi farklılıklar nedeniyle gerçekleştirme amacı taşıması gerekmekte; ancak bu özel kastın varlığının ispatı uygulamada oldukça güç olduğu gibi, saik suçun zorunlu unsuru kabul edildiğinden olası kastla da bu suçun oluşması mümkün görülmemektedir. (Karan, 2007, s. 169)

Üniversitede, bir akademisyenin çeşitli saiklerle eğitim hakkına engel olunması, işyerindeki diğer personele aynı şekilde davranılmaması; ayrıca, okul personelinin geliş-gidiş saatlerine müdahale edilmemesi hâlinde sadece kadın olması nedeniyle bir kişinin saatlerinin takip edilmesi ve sürekli rahatsız edilmesi, hem mobbing eylemini oluşturmakta hem de bu eylemlerin çeşitli saiklerle gerçekleşmesi nedeniyle ayrımcılık ve nefret suçunu meydana getirmektedir. Ayrıca, bir avukatın yanında çalışan sigortalı bir avukata, sadece kadın olması veya belli bir dine ve görüşe sahip olması nedeniyle ekip arkadaşlarından daha fazla dosya verilmesi, uzun çalışma sürelerine tabi tutulması ve sürekli olarak takip edilmesi hâlinde de, bu uygulamalar hem mobbing niteliği taşımakta hem de çeşitli saiklerle gerçekleştiği için ayrımcılık ve nefret suçunu oluşturabileceği belirtilebilir.

Kişinin huzur ve sükunu bozma suçu bağlamında,

Mobbing sürecinde mağdurun huzur ve sükûnunu bozmak amacıyla ısrarla telefon etmek, sürekli gürültü çıkarmak veya hukuka aykırı başka davranışlarda bulunmak gibi eylemler bu suçu oluştururken, söz konusu madde kapsamında, diğer suç tipleriyle cezalandırılmayan; sindirme, bezdirme, rahatsız etme ve psikolojik baskı yaratma gibi çeşitli eylemler de hukuka aykırı davranışlar olarak değerlendirilmekte ve bu yönüyle mağdurun korunmasını sağlayan çerçeve bir suç tipi niteliği taşımaktadır. (Erdem & Parlak, 2010, s. 278)

Mobbing, iş yerlerinde sürekli ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilen, bireyi psikolojik olarak sindirip dışlayarak ruhsal dengesini bozan ve kişisel huzurunu ciddi şekilde etkileyen bir davranış biçimi olup, kişinin huzur ve sükununu bozma suçuyla ilişkilendirilebilir. Kişinin huzur ve sükûnunu bozma suçu, TCK'nın İkinci Kısımında “Kişilere Karşı Suçlar”, Yedinci Bölümde “Hürriyete Karşı Suçlar” kapsamında 123. maddede düzenlenmiş olup; bu maddeye göre, sırf huzur ve sükûnunu bozmak maksadıyla bir kimseye ısrarla telefon edilmesi, gürültü yapılması veya aynı maksatla hukuka aykırı başka bir davranışta bulunulması hâlinde, mağdurun şikâyeti üzerine faile üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2022, s. 68) (Yenisay, Nuhoglu, & Oktar, 2023, s. 111)

Mobbing, iş yerlerinde akademisyenler ve avukatlara karşı sürekli ve sistematik şekilde uygulanan psikolojik baskı, dışlama ve küçümseme eylemleriyle, mağdurun kişisel huzurunu ve ruhsal dengesini ciddi şekilde tehdit eder; bu tür davranışlar, Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenen huzur ve sükûnu bozma suçunun unsurlarıyla örtüşerek mağdurun kaygı, depresyon ve benzeri psikolojik rahatsızlıklar yaşamasına yol açmakta ve failin ceza hukuku kapsamında sorumlu tutulmasını gerektirmektedir.

Israrlı Takip Suçu kapsamında,

Israrlı takip suçu, TCK'nın İkinci Kısımında “Kişilere Karşı Suçlar”, Yedinci Bölümde “Hürriyete Karşı Suçlar” kapsamında 123/A maddede düzenlenmiş olup; bu maddeye göre, ısrarlı bir şekilde fiziken takip etmek veya haberleşme ve iletişim araçlarını, bilişim sistemlerini ya da üçüncü kişileri kullanarak temas kurmaya çalışmak suretiyle bir kimse üzerinde ciddi bir huzursuzluk oluşmasına ya da kendisinin veya yakınlarından birinin güvenliğinden endişe duymasına neden olan fail hakkında altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilir; suçun çocuğa ya da ayrılık kararı verilen veya boşandığı eşe karşı işlenmesi, mağdurun okulunu, iş yerini, konutunu değiştirmesine veya okulunu ya da işini bırakmasına neden olması ya da hakkında uzaklaştırma veya konuta, okula veya iş yerine yaklaşmama tedbirine karar verilen fail tarafından işlenmesi hâlinde fail hakkında bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir ve bu maddede düzenlenen suçun soruşturulması ile kovuşturulması şikâyeteye bağlıdır. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2022, s. 69) Bir iş yerinde mağdura yönelik sürekli aşağılayıcı sözlerle hitap edilmesi, dışlanması, görev dışı işlerle yıldırılmaya çalışılması gibi mobbing davranışlarının yanı sıra, mesai saatleri dışında mağdurun sosyal medya hesaplarının takibi, özel yaşamına dair bilgi toplanması, evinin civarında "tesadüfi" karşılaşmaların yaşanması ve yakın çevresine ulaşarak mağdur hakkında olumsuz algı yaratılması gibi eylemler bir arada değerlendirildiğinde, mobbing ile ısrarlı takip suçunun iç içe geçerek mağdurun hem iş yaşamında hem de özel yaşamında ciddi bir psikolojik baskı altına alındığı, dolayısıyla her iki fiilin de ceza hukuku bakımından birlikte ele alınması gereken, bütüncül bir hak ihlali oluşturduğu görülmektedir.

Israrlı takip suçu, kişilerin huzur ve sükûn içinde normal yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlama ve mağdura yönelebilecek olası şiddet olaylarını önleme amacıyla, henüz mağdurun maddi ve manevi kişiliği ile vücut bütünlüğüne doğrudan bir zarar verilmeden önceki aşamada, ısrarlı takip fiiline orantılı bir yaptırım öngörerek koruma sağlamayı hedeflemektedir. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 499) Fail ve mağdur açısından herhangi bir özellik aranmaksızın herkesin bu suçun faili veya mağduru olabileceği ısrarlı takip suçu,

kasten işlenebilir ve özellikle kadına yönelik şiddetle etkin mücadele amacıyla düzenlenmiş olup, seçimlik hareketleri arasında fiziken takip etme, haberleşme ve iletişim araçları ile bilişim sistemleri ya da üçüncü kişiler aracılığıyla mağdurla temas kurmaya çalışma yer almaktadır. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2023, s. 500) Her ne kadar ısrarlı takip suçu ile kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçu arasında fiziken takip etme ve iletişim kurmaya çalışma gibi bazı maddi fiiller bakımından benzerlik bulunsa da, kişilerin huzur ve sükûnunu bozma suçu, failin bu sonucu gerçekleştirme kastıyla ısrarla gerçekleştirdiği telefon etme, gürültü yapma gibi eylemlerle oluşurken; ısrarlı takip suçunda failin bu tür eylemleri huzur ve sükûnu bozma kastıyla gerçekleştirmesi şart olmayıp, çok sevme, kıskanma ya da evlenme isteği gibi başka saiklerle hareket etmesi mümkün olmakla birlikte, bu eylemlerin mağdurda ciddi bir huzursuzluk ya da güvenlik endişesine yol açması gerektiğinden, her iki suç tipi arasında hem amaç hem de sonuç bakımından farklılık bulunduğu ve bu nedenle aralarında genel-özel ya da asli-tali norm ilişkisi kurulamayacağı kabul edilmelidir. (Koca & Üzülmöz, 2024, s. 527) Israrlı takip suçunda manevi unsur kast olup olası kast da yeterlidir; suçun işlenmesi belirli bir saike bağlı değildir ve seçimlik hareketlerden biri veya birkaçı herhangi bir saikle gerçekleştirilebilir; iştirake ilişkin esaslar uygulanabilir ve fail veya şerik olarak katılım mümkündür; suç, ıçtima kuralları bakımından ayrı bir özellik taşımamakla birlikte, aynı kişiye karşı farklı zamanlarda işlenmesi (zincirleme suç) veya birden fazla kişiye karşı aynı anda işlenmesi (aynı neviden fikri ıçtima) mümkündür; ancak değişik zaman olgusu ısrarın oluşmasını sağlıyorsa tek fiil ve tek suç söz konusudur; ayrıca suç icrası sırasında TCK m. 123/A'da yer almayan başka tipik bir hareket gerçekleşirse farklı neviden fikri ıçtima gündeme gelir. (Tulay, 2024, s. 87) Koca' göre ise, Israrlı takip suçu, yalnızca fail tarafından bizzat işlenebilen özgü suç niteliği taşıdığından dolayı faillik mümkün olmamakla birlikte iştirak hükümleri çerçevesinde şerik sıfatıyla suça katılım mümkündür; aynı mağdura yönelik farklı zamanlarda gerçekleşen eylemler zincirleme suç kapsamında değerlendirilebilir, teşebbüs mümkün değildir ve her ne kadar bu suç şikayete bağlı bir suç olsa da uzlaştırma kapsamına alınmamıştır. (Koca & Üzülmöz, 2024, s. 535)

Israrlı takip ve mobbing, akademisyenler ve avukatlar üzerinde derin psikolojik etkiler yaratarak onların ruhsal dengesini bozmayı amaçlayan, sürekli tekrarlanan ve istenmeyen müdahalelerden oluşan davranış biçimleridir; bu tür eylemler, kişisel alan ihlali ve sosyal dışlanma gibi sonuçlar doğururken, mağdurda kaygı, depresyon, özgüven kaybı ve hatta intihar düşüncelerine yol açabilecek kadar ciddi etkiler yaratabilir. Hem ceza hukuku hem de bireylerin temel hak ve özgürlükleri açısından son derece tehlikeli olan bu davranışlar, akademisyenler ve avukatlar üzerinde kalıcı olumsuz etkiler bırakması nedeniyle

toplumsal düzeyde korunma tedbirlerinin uygulanmasını zorunlu kılmakta ve ciddi şekilde cezalandırılmaları gerekmektedir.

E. HAKARET SUÇU

Mobbing ve hakaret, bireyin onurunu, saygınlığını ve ruhsal sağlığını hedef alan eylemler bakımından birbiriyle yakından ilişkili olup, çoğu durumda iç içe geçen davranışlar olarak görülmektedir. Hakaret suçu, bir kişiye onur kırıcı, küçük düşürücü ya da aşağılayıcı söz ve davranışlarda bulunmayı ifade ederken; mobbing, bu tür hakaret içerikli eylemleri de kapsayacak şekilde sistematik, sürekli ve kasıtlı biçimde mağduru yıldırma, sindirme ve iş yaşamından uzaklaştırma amacı taşıyan daha geniş bir davranış kalıbıdır.

Hakaret suçu, TCK'nın 8. Bölümünde yer alan 'Şeref Karşı Suçlar', İkinci Kısımda ise 'Kişilere Karşı Suçlar' kapsamında, 125. maddede düzenlenmiştir. **Hakaret Suçu TCK 125.m:** *“(1) Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden (...) (1) veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır. Mağdurun gıyabında hakaretin cezalandırılabilmesi için fiilin en az üç kişiyle ihtilat ederek işlenmesi gerekir. (2) Fiilin, mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiyle işlenmesi halinde, yukarıdaki fıkrada belirtilen cezaya hükmolunur. (3) Hakaret suçunun; a) Kamu görevlisine karşı görevinden dolayı, b) Dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı, c) Kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle, İşlenmesi halinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz. (4) (Değişik: 29/6/2005 – 5377/15 md.) Hakaretin alenen işlenmesi halinde ceza altıda biri oranında artırılır. (5) (Değişik: 29/6/2005 – 5377/15 md.) Kurul hâlinde çalışan kamu görevlilerine görevlerinden dolayı hakaret edilmesi hâlinde suç, kurulu oluşturan üyelere karşı işlenmiş sayılır. Ancak, bu durumda zincirleme suça ilişkin madde hükümleri uygulanır.”* şeklinde düzenlenmiştir. (Özbek, Doğan, & Bacaksız, 2022, s. 69)

Hakaret suçunun hukuki konusu, bireyin hem toplum nezdindeki saygınlığı (objektif şeref) hem de kendi öz saygısı (sübjektif şeref) olup, bu suçla korunmak istenen hukuki değer kişinin sosyal itibarının ve kendine duyduğu değer in zedelenmesini önlemektir. (Aydın, 2013, s. 882) Hakaret suçu, herkesin onur, şeref ve saygınlık içinde yaşama hakkını korumayı amaçlayan, yalnızca gerçek kişilerce kasten işlenebilen bir suç olup; failin mağdurun toplumsal değerini zedeleyeceğini bilerek ve isteyerek gerçekleştirdiği fiillerle oluşur ve bu kapsamda hem bireyin kendi öz saygısını hem de toplumdaki itibarını koruma

altına alır. (Aydın, 2013, s. 897) Bu suç, yalnızca kasten ve icrai hareketle işlenebilen seçimlik hareketli bir suç olup; failin mağdurun onur, şeref ve saygınlığını rencide edecek şekilde somut bir fiil veya olgu isnat etmesi ya da doğrudan sövmesiyle gerçekleşir ve bu eylemlerin suç sayılabilmesi, olayın koşulları ile mağdurun kişisel özellikleri dikkate alınarak değerlendirilir. (Canoğlu, 2024, s. 837) İhtilatlı ve huzurda hakaret suçlarında, suç mağdurun hakareti öğrenmesiyle tamamlandığından teşebbüs mümkün değildir; aynı kişiye karşı farklı zamanlarda işlenmesi halinde zincirleme suç hükümleri uygulanır, iştirak açısından genel hükümler geçerli olup, kovuşturulması şikâyetle bağlıdır ve suç uzlaştırmaya tabidir. (Tezcan, Erdem, & Önok, 2023, s. 586)

Mobbing açısından değerlendirildiğinde, akademisyenler ve avukatlar üzerinde gerçekleştirilen hakaret eylemleri, çalışanın işyerinden uzaklaşmasına, görevini kaybetmesine veya küçük düşmesine neden olma amacıyla sistematik şekilde yapıldığında hem hakaret suçunu oluşturur hem de bu fiiller mobbinge sebebiyet verir; dolayısıyla şartların varlığı hâlinde hakaret suçu ile mobbing aynı anda gerçekleşebileceği gibi, mobbinge yol açmaksızın tek başına hakaret suçu da işlenebilir. (İşoğlu T. P., 2016, s. 642)

F. GÖREVİ KÖTÜYE KULLANMA SUÇU

Görevi kötüye kullanma suçu, TCK 257. maddede, 4. Kısımda yer alan 'Millet ve Devlete Karşı Suçlar', Birinci Bölümde ise 'Kamu İdaresine Güvenilirliğine ve İşleyişine Karşı Suçlar' başlığı altında düzenlenmiştir. **TCK 257. m :** “(1) *Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerine aykırı hareket etmek suretiyle, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.* (2) *Kanunda ayrıca suç olarak tanımlanan haller dışında, görevinin gereklerini yapmaktan ihmal veya gecikme göstererek, kişilerin mağduriyetine veya kamunun zararına neden olan ya da kişilere haksız bir menfaat sağlayan kamu görevlisi, üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*” (Yenisey, Nuhoğlu, & Oktar, 2023, s. 152) Bir kamu kurumunda amir konumundaki bir kişinin, yetkisini kötüye kullanarak hoşlanmadığı akademisyen veya avukata sürekli en ağır ve angarya işleri vermesi, performans notlarını haksız yere düşük göstermesi, terfi ya da izin haklarını engellemesi ve bu yolla çalışanı sindirip işten ayrılmaya zorlaması, hem görevi kötüye kullanma suçunu hem de mağdura yönelik sistematik baskı nedeniyle mobbing fiilini oluşturan, kamu gücünün kişisel husumet amacıyla kötüye kullanıldığı açık bir örnektir. Başka bir örnek olayda bir hukuk fakültesi dekanının, bir öğretim görevlisine yönelik olarak mobbing kapsamında değerlendirilebilecek nitelikteki davranışları ile söz konusu öğretim görevlisinin

bir kongreye katılmak için yaptığı başvurunun görüldüğü fakülte yönetim kurulu toplantısında dekan ve bir diğer öğretim görevlisinin çekimser oy kullanmasının Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Kanunu'na aykırı olduğu iddiası üzerine Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunulmuş; savcılığın soruşturma izni talebi doğrultusunda YÖK tarafından başlatılan inceleme sonucunda Denetleme Kurulu üyesinin hazırladığı raporla dekan hakkında soruşturma açılması uygun görülmüş ve nihayetinde dekanın “görevi kötüye kullanma” suçundan ceza mahkemesinde yargılanmasına karar verilmiştir. (Ulusoy, 2013, s. 149)

TCK m. 257/1'e göre görevi kötüye kullanma suçu, kamu görevlisinin kanun, yönetmelik, genelge veya diğer idari düzenlemelerle belirlenen usul ve kurallara aykırı şekilde aktif bir icrai davranışta bulunmasıyla gerçekleşir ve bu aykırılık görevin kendisine yönelik olup, failin yetkilerini aşması veya kendisinden beklenen davranış kurallarına uymaması suretiyle ortaya çıkar; bu nedenle suç yalnızca icrai hareketle işlenebilirken, ihmali davranışlar m. 257/2 kapsamında ayrıca düzenlenmiştir. (Temiz Gül, 2025, s. 846) TCK m. 257/2 kapsamında ihmali davranışla işlenen görevi kötüye kullanma suçu, kamu görevlisinin görevini hiç yerine getirmemesi veya makul ya da hukuken belirlenmiş süre içinde yerine getirmekte gecikmesi suretiyle ortaya çıkar; bu nedenle suç seçimlik hareketli bir suç olup ihmal ve gecikme çoğunlukla birlikte gerçekleşir, ancak makul sürenin geçtiği ispatlanamadığında şüpheden sanık yararlanır ilkesi gereği ceza verilemez. (Temiz Gül, 2025, s. 847)

Görevi kötüye kullanma suçu, kamu görevlilerinin görevlerini dürüstlük, tarafsızlık ve etkinlik ilkelerine uygun şekilde yerine getirmesini sağlayarak, kamu idaresinin düzenli, adil ve liyakat esaslarına dayalı işlemlerini temin etmeyi; böylece hem kamu hizmetlerinin eşitlik ve adalet çerçevesinde yürütülmesini hem de toplumun kamu idaresine olan güveninin sarsılmamasını ve kamu kurumlarının meşruiyetinin korunmasını amaçlamaktadır. (Tezcan, Erdem, & Önok, 2023, s. 1105) Görevi kötüye kullanma suçu, yalnızca kamu görevlileri veya özel kanunlarla kamu görevlisi gibi cezalandırılan kişilerce işlenebilen özgü bir suç olup, genellikle tek fail tarafından işlenirken, haksız kazanç sağlanan kişinin suça azmettirme, teşvik veya kolaylaştırma faaliyetleriyle suça iştirak etmesi de mümkündür. (Okuyucu Ergün, Görevi Kötüye Kullanma Suçu, 2009, s. 5) Görevin gereklerine aykırı hareket etme suçu, sadece failin bu davranışı bilerek ve isteyerek yani kastla işlemesi halinde cezalandırılır; bu suçta özel bir kast veya failin belirli bir amacı (saiki) aranmaz, ve taksirli yani dikkatsizlik veya ihmalle işlenen haller ceza sorumluluğu doğurmaz. (Okuyucu Ergün, Görevi Kötüye Kullanma Suçu, 2009, s. 18) Görevi kötüye kullanma suçu, kamu görevlisinin görevini kötüye kullanarak haksız bir sonuç doğurmasıyla oluşur;

suçun tamamlanması için objektif cezalandırılabilirlik şartlarından en az birinin gerçekleşmesi gerekirken, teşebbüs yalnızca görevine aykırı davranışın tamamlanması aşamasına kadar mümkündür; ayrıca, suçun faili olabilmek için sadece kamu görevlisi olmak yeterli olmayıp, görevin gereklerine aykırı davranışta bulunmak ve fiil üzerinde hakimiyet kurmak da zorunludur; ve kamu görevlisinin görevinin gereklerine aykırı davranışları farklı zamanlarda tekrarlaması durumunda, mağduru belli olmayan suçlarda zincirleme suç hükümleri uygulanır. (Üzülmez, 2012, s. 214) Bu suçta; mağduriyet şartı, gerçek ve tüzel kişilerin ruhsal sağlık bozuklukları, işyerini değiştirme ya da işten ayrılma gibi sonuçlarla gerçekleşebilmekte, ancak mağduriyet kavramının genişliği suçun sınırlarının belirlenmesini güçleştirdiği için eleştirilmektedir. (Temiz Gül, 2025, s. 849)

III. MOBBİNG DURUMLARINDA BAŞVURU VE ÖNLEYİCİ ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Akademisyenler ve avukatlar, yalnızca mesleki bilgi ve etik yükümlülükler açısından değil, aynı zamanda kurumsal yapıların hiyerarşisi içinde maruz kalabilecekleri psikolojik baskılar yönüyle de korunmaya muhtaç bir meslek grubunu oluşturur. Bu bağlamda, mobbing olgusu yalnızca bir işyeri sorunu değil; aynı zamanda bireyin temel hak ve özgürlüklerini zedeleyen, toplumsal adaletin teminatı olan hukuk sisteminin işleyişine zarar veren ciddi bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceza hukuku açısından değerlendirildiğinde, mobbingin doğrudan tanımlandığı özel bir suç tipi Türk Ceza Kanunu'nda bulunmamakla birlikte; işkence (TCK m.94), eziyet (TCK m.96), ayrımcılık (TCK m.122), görevi kötüye kullanma (TCK m.257), tehdit (TCK m.106), hakaret (TCK m.125), ısrarlı takip suçu (TCK. m. 123/A), kişinin huzur ve sükununu bozma suçu (TCK m.123), kasten yaralama (TCK m. 86) ve benzeri suç tipleriyle mobbing davranışları örtüşebilmektedir.

Çalışanlar, işyerinde karşılaştıkları psikolojik taciz ve mobbing uygulamaları nedeniyle, idari başvuru yollarını tüketmek şartıyla, hem idarenin işleyişi ve personel uygulamalarıyla ilgili denetim yetkisine sahip olan Kamu Denetçiliği Kurumu'na hem de ayrımcılığın önlenmesi, işyerinde yıldırma ve hak ihlallerine karşı farkındalık ve önleyici politika geliştirme görevini yürüten Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'na (TİHEK) başvurarak şikâyetle bulunabilir ve çözüm talep edebilirler. TİHEK, ayrımcılığın önlenmesi, bu ilkeler doğrultusunda faaliyet gösterilmesi, işkence ve kötü muameleyle etkin mücadele edilmesi ve ulusal önleme mekanizması görevlerinin yerine getirilmesi amacıyla, 30 Haziran 2013 tarihli ve 6701 sayılı Kanun ile ismi değiştirilerek yeniden kurulan bir insan hakları kurumudur. (Nedir?, 2025) 6701 sayılı Türkiye İnsan

Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) Kanunu, literatürde mobbing olarak adlandırılan bu kavramı “işyerinde yıldırma” şeklinde tanımlamış, Kanun’un 17’nci maddesi uyarınca ayrımcılık yasağı ihlalinin zarar gören her gerçek ve tüzel kişinin Kuruma başvurabileceğini hükme bağlamış ve işyerinde yıldırma suretiyle ayrımcılık yasağının ihlali tespit edildiğinde 25’inci madde uyarınca muhataplara idari yaptırım uygulanacağını öngörmüş olup, Kurum ayrıca farkındalık artırma, eğitim ve önleyici politika geliştirme faaliyetleri yürütmekte ve 6 Mart 2025 tarihinde yayımlanan 2025/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi ile işverenler, yönetici ve çalışanların her türlü mobbing eyleminden kaçınması, işyerlerinde önleyici ve koruyucu politikalar geliştirilmesi, eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinin yürütülmesi, iddiaların araştırılmasında gizlilik ve itibar korunmasına azami özen gösterilmesi, toplu iş sözleşmelerine önleyici hükümler eklenmesi ve ALO 170 hattı aracılığıyla mağdurlara destek sağlanması gerektiğini açıkça vurgulamıştır. (Açıklaması, 2025)

Anayasa’nın 74. maddesi uyarınca (TBMM, Ay 74, 2025) herkes kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olup, 2012 yılında yürürlüğe giren 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) Kanunu’nun 5. maddesi gereğince Kurum idarenin işleyişiyle ilgili şikâyetleri incelemekle görevli olmakla birlikte, 17. maddesi uyarınca başvuru için idari başvuru yollarının tüketilmesi zorunludur; ancak psikolojik tacize maruz kalan kamu görevlisinin Kuruma yapacağı başvuru üzerine verilecek karar icrai nitelikte olmayıp, Kurum yalnızca idareye önerilerde bulunmakla yetkili olup herhangi bir yaptırım uygulama yetkisine sahip değildir ve uygulamada Kurumun mobbinge ilişkin başvuruların büyük çoğunluğuna ret kararı verirken, az sayıda başvuruda tavsiye kararı verdiği görülmekte olup, ret kararlarının gerekçesi başvurulardaki iddiaların mobbing unsurlarını taşımasıdır. (Çaptuğ Çelik, 2022, s. 373) Mobbinge mücadelede yapısal sorunların giderilmesi için bireysel başvuruların yanı sıra kurumsal ve kamusal düzeyde önlemler alınması, bağımsız denetim ve danışmanlık birimlerinin kurulması, TİHEK ve KDK başvuru yollarının güçlendirilmesi, gerektiğinde idari yaptırımların uygulanması, işverenlerin düzenli eğitimlerle çalışanlarını bilinçlendirmesi ve toplu iş sözleşmelerine mobbingi önleyici hükümlerin eklenmesi, işyeri güvenliğini sağlama yükümlülüğünün zorunlu bir parçası olarak büyük önem taşımaktadır. (Güzeldağ, 2025, s. 860)

Mobbing yalnızca belirtilmiş olan bu iki meslek mensuplarını değil, tüm meslek gruplarını etkileyen bir sorun olup, bu tür uygulamalara karşı yetkili kurumların kurulması ve etkin şekilde çalıştırılması, idareye veya mobbing uygulayan kişilere karşı yaptırım boyutlarının da hayata geçirilmesiyle anlam kazanacaktır; zira mobbingin etkisi yalnızca şeref ve saygınlığa karşı suçlarla sınırlı kalmayıp, bireylerin yaşam haklarını da tehdit edebilmekte ve medyada

görüldüğü üzere intihara meyilli durumlara yol açabilmektedir. Bu iki meslek grubu özelinde yapılan değerlendirmede, öncelikle üniversitelerde, ardından avukatlar üzerinde, mobbingin önlenmesine ve mobbinge maruz kalındığında izlenmesi gereken yolların sağlanmasına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Üniversitelerde senato kararlarıyla kurulan mobbing kurulları, istişari nitelikte olup başvuru zorunluluğu ve zamanaşımını kesici ya da durdurucu etkisi bulunmayan yapılar olarak farklı üniversitelerde farklı sayıda ve farklı yetkilerle oluşturulmakta; örneğin Ankara Üniversitesinde rektör tarafından atanan dokuz kişilik tek kurul, Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde alt ve üst kurul sistemi, Çukurova Üniversitesinde ise beş asıl ve dört yedek üyeden oluşan tek kurul şeklinde yapılanmalar öngörülmekte, yönergeler göre bu kurulların görevleri arasında başvuruları kabul etmek, ön değerlendirme yapmak, tarafları dinlemek, uzlaştırıcı atamak, bilgi ve belge toplamak, rapor hazırlamak, eğitim ve farkındalık çalışmaları yürütmek gibi işlevler yer almakta, ancak uygulamada işlevselliklerinin sınırlı kalması, kurul üyelerinin genellikle akademik personelden oluşması, üye sayılarının azlığı, mobbing konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmamaları ve başvuranların yüksek beklentilerinin karşılanamaması gibi sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir. (ÇAPAR, 2025, s. 430)

Üniversitelerde mobbingin önlenmesi, yalnızca bireysel farkındalıklarla değil; kurumsal düzeyde köklü bir dönüşümle, özellikle kurumsallaşmamış yapılar yerine etik ilkelere dayalı yönetim anlayışının, açık iletişimin, katılımcı karar alma süreçlerinin, örgüt kültürünün güçlendirilmesinin ve akademik dayanışmanın hâkim kılınmasıyla mümkündür. (Kayhan N. , 2018, s. 52) Bu kapsamda, üniversite yöneticilerinin rehberlik hizmeti sunması, çalışanlara yönelik psikolojik destek mekanizmalarının kurulması, mobbing ile ilgili farkındalık eğitimi ve mevzuata uygun disiplin süreçlerinin işletilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilerek hem bireysel hak ihlallerinin önüne geçilebilir hem de sağlıklı bir akademik iklim tesis edilebilir. (Kayhan N. , 2018, s. 51) Ayrıca, üniversitelerde mobbingin engellenebilmesi maksadıyla; YÖK Denetleme Kurulu, çalışanlardan gelen bezdiri ve yıldırma (mobbing) şikayetlerine ilişkin olarak kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla bir bilgi notu yayımlamıştır. (Notu, 2025) Var olan mobbing durumları altında CİMERE, ALO 170, YÖK'e başvuru yapılabileceği gibi makale kapsamında tanımlanmış olan fiillerin varlığı halinde olabilecek suçlar sebebiyle savcılığa şikayette bulunulabilir ve hukuki anlamda da yapılmış olan mobbing eylemleri sebebiyle idareye yönelik maddi ve manevi anlamda tazminat talebinde bulunulabilir.

Hukukun üstünlüğünü ve adalete erişimi sağlama görevini ifa eden avukatlar, gerek serbest çalışma ortamlarında gerekse kamu kurumlarında; stajyerlikten

kıdeme, cinsiyete dayalı ayrımcılıktan meslek içi hiyerarşiye, yoğun iş yükünden etik dışı rekabet baskılarına, hukukçu olmayan yöneticilerin tahakkümünden müvekkil beklentilerine kadar uzanan geniş bir yelpazede sistematik psikolojik taciz, yani mobbing uygulamalarına maruz kalmakta; bu durum sadece bireysel bir ruh sağlığı ve meslek onuru sorunu olmaktan öteye geçerek, hukuk mesleğine olan güveni zedeleyen, mesleki tükenmişliği artıran, genç hukukçuları meslekten soğutan, nitelikli avukatların sistem dışına itilmesine neden olan ve nihayetinde toplumsal adaletin işleyişine zarar veren yapısal bir tehdit olarak ortaya çıkmakta; bu tehdidin bertaraf edilmesi ise ancak baroların aktif müdahalesiyle kurumsal mobbing izleme ve destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi, Avukatlık Kanunu ve ilgili mevzuatta açık tanımlar ve caydırıcı yaptırımların düzenlenmesi, stajyerlerin ekonomik ve mesleki güvencelerinin yasal teminata kavuşturulması, kadın avukatlar için güvenli çalışma ortamlarının tesis edilmesi ve tüm meslektaşlar arasında etik temelli dayanışmayı güçlendirecek eğitim, bilinçlendirme ve rehberlik çalışmalarının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabilecektir.

SONUÇ

Toplumun temel yapıtaşı olan bireyler, zamanlarının büyük çoğunluğunu iş yerinde geçirmekte olup, onların mutlu, huzurlu ve güvenli bir yaşam sürmeleri, toplumsal dayanışma ve verimliliğin güçlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Mobbing yalnızca şeref ve saygınlığa karşı suçları kapsamakla kalmayıp, bireylerin yaşam haklarını da tehdit eden bir niteliğe sahip olup, medyada son zamanlarda görüldüğü üzere kimi durumlarda bireylerin intihara meyilli hâle gelmesine yol açabilmektedir. Bu bağlamda, toplumun ve iş yaşamının sağlıklı işleyişi, bireylerin psikolojik bütünlüğünün korunması ve toplumsal refahın artırılması; mümkün olduğunca mobbingin önlenmesi, farkındalığın artırılması ve kurumsal mekanizmaların etkin biçimde işletilmesi ile mümkün olacaktır.

Akademisyenlik ve avukatlık mesleğini icra eden bireylerin mesleki saygınlıklarını ve psikolojik sağlığını güvence altına alabilmek için, kanuni düzenlemelerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Mobbingin cezai yaptırımlarla daha açık biçimde tanımlanması ise, yargı bağımsızlığının ve hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesine katkı sağlayacak, adaletin gerçek anlamda tarafsız ve sağlıklı bir zeminde tesis edilmesini mümkün kılacaktır. Her ne kadar bu meslek mensuplarının mobbing nedeniyle dava açıp maddi ve manevi tazminat talebinde bulunabileceği öngörülmüş olsa da, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri olan TİHEK ve Kamu Denetçiliği Kurumu gibi mekanizmalara başvuru imkânı da sağlanmalı, bu kurumların vermiş olduğu kararların bağlayıcılığı artırılarak mobbing iddialarının çözümünde etkinlik

sağlanmalıdır; üniversitelerde kurulan kurullar da mobbing iddialarına cevap verecek şekilde yapılandırılmalı ve bu tür alternatif mekanizmalar, çalışanların daha mutlu, huzurlu ve güvenli bir iş ortamına sahip olmasını temin ederek hem kurumlar hem de ülke açısından daha verimli sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca, Dava boyutuna bakıldığında, mobbing iddialarının ispatı yönünde ciddi güçlükler bulunmakta olup, kişinin yaşadığı olguları her zaman açık ve somut şekilde belgelendirebilmesi mümkün değildir; bu nedenle, ilgili kurumlara denetim yapmak üzere zaman zaman görevlendirilen bağımsız gözlemcilerin sürece dahil edilmesi ve gözlem yapılmasına imkân tanınması gerekmekte, ancak bu gözlemcilerin kurumdan görevlendirildiğinin kişilerce bilinmemesi ve dış etkilerden bağımsız hareket edebilmesi sağlanmalıdır

Mobbingten korunabilmek amacıyla mağdur, uğradığı psikolojik taciz ve haksız uygulamalara karşı maddi ve manevi tazminat davası açabilir, türkiye insan hakları ve eşitlik kurumuna veya kamu denetçiliği kurumuna başvuruda bulunarak şikâyetini iletebilir, üniversitelerde ilgili kurullar aracılığıyla çözüm yollarını arayabilir ve tüm bu hukuki ve idari mekanizmaları kullanarak hem bireysel haklarını koruyabilir hem de işyerinde adil ve güvenli bir çalışma ortamının sağlanmasına katkıda bulunabilir. Ancak değerlendirildiğinde, kamu denetçiliği kurumu, TİHEK ve üniversite kurullarına yapılan başvurular sonucunda verilen kararların bağlayıcı nitelikte olmaması, mobbinge etkin bir şekilde mücadele edilmesini sınırlamakta ve bu nedenle mağdurların haklarını koruyabilmesi için mahkemelerde dava açması zorunlu hale gelmektedir; ayrıca, bu davalara alternatif olarak idari ve kurumsal başvuru yollarının daha sık, bilinçli ve sistematik bir şekilde kullanılması, hem bireysel hakların korunmasına hem de işyerinde adil ve güvenli bir çalışma ortamının tesis edilmesine katkı sağlayacak önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Akademisyenler ve avukatlar, hem mesleki sorumlulukları hem de toplumsal rolleri nedeniyle yoğun baskı ve stres altında çalışmakta olup, bu süreçte maruz kaldıkları mobbing uygulamaları hem bireysel hem de kurumsal düzeyde önemli sonuçlar doğurmaktadır. Akademik personel ve avukatlar mesleki bağımsızlık, etik değerler ve psikolojik bütünlük açısından hassas gruplar olup, karşılaştıkları sistematik yıldırma ve dışlayıcı uygulamalar, yalnızca mesleki performanslarını ve iş ortamındaki uyumlarını etkilemekle kalmayıp, hukukun üstünlüğüne ve adalet sistemine duyulan toplumsal güveni de zedelemektedir. Bu bağlamda, hukuk mesleği mensuplarına yönelik mobbing uygulamalarının tespit edilmesi, etkilerinin analiz edilmesi ve önleyici mekanizmaların geliştirilmesi; zaman zaman kurumları denetleyen ve gözlem yapan bağımsız gözlemciler, etkin şikâyet sistemleri ve kurumsal farkındalık programları aracılığıyla sağlanmalıdır. Söz konusu çalışmalar, yalnızca bireysel hakların korunmasını sağlamakla

kalmayacak, aynı zamanda mesleki dayanışmayı güçlendirecek ve adalet sisteminin işleyişinde sürdürülebilir, güvenli ve verimli bir ortamın tesisine katkıda bulunacaktır.

Üniversitelerde mobbingin önlenmesi, yalnızca bireysel farkındalıklarla değil; etik ilkelere dayalı yönetim anlayışı, açık iletişim, katılımcı karar alma süreçleri, örgüt kültürünün güçlendirilmesi ve akademik dayanışmanın hâkim kılınmasıyla desteklenen kurumsal düzeyde köklü bir dönüşüm sayesinde mümkündür; bu kapsamda üniversite yöneticilerinin rehberlik hizmeti sunması, çalışanlara psikolojik destek mekanizmaları oluşturması, farkındalık eğitimleri vermesi ve mevzuata uygun disiplin süreçlerini işletmesi sağlıklı bir akademik iklimin tesis edilmesine katkı sunacaktır. Öte yandan, YÖK Denetleme Kurulu'nun yayımladığı bilgi notunda da belirtildiği üzere, mevcut mobbing durumlarında CİMER, ALO 170 ve YÖK'e başvurulabileceği gibi, tanımlanan fiillerin suç teşkil etmesi hâlinde savcılığa şikâyet yoluna gidilebilecek ve ayrıca hukuki düzlemde idareye karşı hem maddi hem de manevi tazminat talebinde bulunulabilecektir.

Mobbing, yalnızca bireysel düzeyde psikolojik yıkıma değil, aynı zamanda avukatların mesleki itibarının zedelenmesine ve hukuk hizmetlerinin niteliğinin düşmesine yol açtığından; baroların aktif rol üstlendiği, staj sisteminin insan onuruna uygun biçimde yeniden yapılandırıldığı, bilinçlendirme ve denetim mekanizmalarının güçlendirildiği bir mesleki düzenleme ve koruma sisteminin kurulması, hem avukatların temel haklarının güvence altına alınması hem de adalet sisteminin sağlıklı işleyişi bakımından zorunludur. Bu tehdidin ortadan kaldırılması ise ancak baroların aktif müdahalesiyle kurumsal düzeyde mobbing izleme ve destek mekanizmalarının oluşturulması, Avukatlık Kanunu ve ilgili mevzuatta açık tanımlar ile caydırıcı yaptırımların düzenlenmesi, stajyer avukatların ekonomik ve mesleki güvencelerinin yasal teminat altına alınması, kadın avukatlar için güvenli çalışma koşullarının sağlanması ve tüm meslek mensupları arasında etik temelli dayanışmayı pekiştirecek eğitim, bilinçlendirme ve rehberlik çalışmalarının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Açıklaması, İ. Y. (2025, 08 02). *İş Yerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi” Konulu 2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi Hakkında Basın Açıklaması*. İş Yerlerinde Psikolojik Tacizin (Mobbing) Önlenmesi” Konulu 2025/3 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi Hakkında Basın Açıklaması: <https://www.tihek.gov.tr/is-yerlerinde-psikolojik-tacizin-mobbing-onlenmesi-konulu-2025-3-sayili-cumhurbaskanligi-genelgesi-hakkinda-basinacllamasi>. adresinden alındı
- Aihs m3. (2025, 08 04). *Aihs m3.* Aihs m3,: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_tur. adresinden alındı
- Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2020). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Ceza Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., Alşahin, M. E., & Çakır, K. (2019). *Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. (2025, 08 08). *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, . Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, : https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.aile.gov.tr/uploads/eyhgm/uploads/pages/abtemelhaklarsarti25b3a31ec6cfe6.doc&ved=2ahUKEwjEhO3T1cGPaxV1Q_EDHSnqI6YQFnoECB8QAQ&usg=AOvVaw3WPhLH2BOTe-XoSLuMo5k4. adresinden alındı
- Aydın, D. (2013). Türk Ceza Kanunu’nda Hakaret Suçu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 879-918.
- Belkacem, I. (2012). *Cyber-Mobbing Diplomica Verlag, Der virtuelle Raum als Schauplatz für Mobbing unter Kindern und Jugendlichen Problemlagen und Handlungsmöglichkeiten* . Hamburg: Diplomica Verlag.
- Canoğlu, V. (2024). Yargı Kararlarında Kullanılan Sinkaflı Sözlerle Hakaret İbaresinin Hakaret Suçu Bağlamında Değerlendirilmesi. *kdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 831-857.
- ÇAPAR, A. (2025). Mobbing Başvurusu Yapılan Üniversite Mobbing Kurulları Ve Bu Kurulların Verdiği Kararlar Üzerine Bir İnceleme. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 419 – 451.
- Çaptuğ Çelik, M. (2022). İş Yerinde Psikolojik Tacize Maruz Kalan Kamu Personelinin İzleyebileceği Hukuki Başvuru Yolları. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi Prof. Dr. M fatih Uşan’a Dekanlıkta 10. Yıl Anısına Teşekkür Armağanı*, 359 – 396.

- Çögenli, M. Z., & Asunakutlu, T. (2016). Akademide Mobbing: ADIM Üniversiteleri Örneği,. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17-32.
- Egemenoğlu, A. (2017). Yargıtay Kararları Işığında 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nda Tehdit Suçu (TCK m. 106). *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59-102.
- Erdem, M. R., & Parlak, B. (2010). Ceza Hukuku Boyutuyla Mobbing. *ürkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi*, 261-286.
- Gasperl, E. (2014). *Diplomica Verlag Mobbing & Cybermobbing Eine empirische Untersuchung an drei Polytechnischen Schulen zum Mobbingverhalten unter Schülern/-innen*. Hamburg,: Grin Yayınları,.
- Görkemli, B. (2017). Avukatlık Mesleğinde Psikolojik Taciz: Mobbing. *TBB Dergisi*, 301-326.
- Güzeldağ, S. (2025). Yargı Kararları Çerçevesinde Mobbing (Psikolojik Taciz) Ve İspat Sorunu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 825-867.
- İşkenceye Ve Diğer Zalımane, I. D. (2025, 08 08). *İşkenceye Ve Diğer Zalımane, İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı MuameleVeya Cezaya Karşı Sözleşme,.* İşkenceye Ve Diğer Zalımane, İnsanlık Dışı Veya Onur Kırıcı MuameleVeya Cezaya Karşı Sözleşme,: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020093751bm_10.pdf . adresinden alındı
- İbicioğlu, H., Çiftçi, M., & Derya, S. (2009). Örgütlerde Yıldırma (Mobbing): Kamu Sektöründe Bir İnceleme”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 25-38.
- İşoğlu, T. P. (2013). *Avukatlık Ve Kalem Mevzuatı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- İşoğlu, T. P. (2016). Ceza Hukuku ve Suç Perspektifi Bağlamında Mobbing. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 621-649.
- Karan, U. (2007). ürk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı Ve Türk Ceza Kanunu'nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği. *TBB Dergisi*, 146-173.
- Kayhan, F. (2010). Avukatlık Kimliği ve Avukatın Yargı Sistemi İçindeki Yeri. *Ankara Barosu Dergisi*, 275-287.
- Kayhan, N. (2018). Üniversitelerde Mobbing İle Mücadele ve Kurumsallaşma Sorunları. *Kamu Denetçiliği Kurumu,.*, 39-57.
- Koca, M. (2010). İntihara Yönlendirme Suçu. *Ceza Hukuku Dergisi*, 19-40.
- Koca, M., & Üzülmmez, İ. (2024). *ürk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kocasakal, Ü. (2015). 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununda Nefret Ve Ayrımcılık Suçu. *CHD*, 7-40.

- Mobbing İle Mücadele Derneği 2023 Yılı Mobbing İle Mücadele Raporu s. 2. (tarih yok). *Mobbing İle Mücadele Derneği 2023 Yılı Mobbing İle Mücadele Raporu*. Mobbing İle Mücadele Derneği 2023 Yılı Mobbing İle Mücadele Raporu s. 2., adresinden alındı
- Nedir?, T. (2025, 08 02). *Tihek Nedir?* Tihek Nedir?: <https://www.tihek.gov.tr/kategori/sss>. adresinden alındı
- Notu, M. B. (2025, 05 25). *Mobbing Bilgi Notu*. Mobbing Bilgi Notu: <https://denetleme.yok.gov.tr/yayinlar-raporlar/bilgi-notlari>. adresinden alındı
- Odabaşı, F., Fırat, M., İzmirli, S., Çankaya, S., & Mısırlı, Z. A. (2010). Küreselleşen Dünyada Akademisyen Olmak. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 127–142.
- Oğuz, Ö. (2025). İş Hukuku Bakımından Mobbing: Türk Hukuku Ve Karşılaştırmalı Hukuk Bağlamında Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 239 – 261.
- Okuyucu Ergün, G. (2009). Görevi Kötüye Kullanma Suçu. *TBB Dergisi*, 1-31.
- Okuyucu Ergün, G. (2017). Ayrımcı Mobbing. *5. Uluslararası Suç Ve Ceza Film Festivali “Ayrımcılık” Tebliğler* (s. 186). 12 Levha Yayıncılık,.
- Özbek, V. Ö., Doğan, K., & Bacaksız, P. (2022). *Temel Ceza Kanunları Ve İlgili Mevzuat*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Özbek, V., Doğan, K., & Bacaksız, P. (2023). *Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin Yayınevi,.
- Öztürk, M., & Şahbudak, E. (2017). İŞYERİNDE PSİKOLOJİK TACİZ (MOBBING) VE İŞ DOYUMU: CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİNDEKİ ARAŞTIRMA GÖREVLİLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 200 - 228.
- Raporu, M. İ. (2025, 04 28). *Mobbing İle Mücadele Derneği 2023 Yılı Mobbing İle Mücadele Raporu* . Mobbing İle Mücadele Derneği 2023 Yılı Mobbing İle Mücadele Raporu : <https://mobbing.org.tr/wp-content/uploads/2023-Mobbing-Raporu-02022024-1-2.pdf>. adresinden alındı
- Sözüer, A. (1994). Tehdit Suçu. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 124-146.
- Şahin, M. (2013). Mobbing Olgusuna Anatomik Bir Bakış: Üniversite Özelinde Vaka Analizi. *Akademik Bakış Dergisi*, 1-20.
- TBMM. (2025, 08 04). *Ay 17/3*. Ay 17/3: <https://mevzuat.gov.tr>. adresinden alındı
- TBMM. (2025, 08 04). *Ay 40*. Ay 40: <https://mevzuat.gov.tr>. adresinden alındı
- TBMM. (2025, 08 04). *Ay 74*. Ay 74: <https://mevzuat.gov.tr>. adresinden alındı

- Temiz Gül, Y. (2025). Mobbing Oluşturan Fiillerin Görevi Kötüye Kullanma Suçu Bakımından Değerlendirilmesi. *nadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 831 – 856.
- Tezcan, D., Erdem, M. R., & Önok, M. (2023). *Teorik Ve Pratik Ceza Özel Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Tınaz, P. (2006). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing). *Çalışma ve Toplum*, 13-28.
- Tınaz, P. (2009). İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing): Kavram, Süreç, Tanı ve Çözüm Önerileri. *Ceza Hukuku Dergisi (CHD)*, 11-22.
- Tulay, M. E. (2024). Israrlı Takip Suçunun Suç Teorisi ile Uyumunu Üzerine Bir Değerlendirme . *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 – 94.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı. (2007). *Birleşmiş Milletler İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Sözleşmenin Seçmeli Protokolü M1*. Ankara: Amerikalılar Arası İnsan Hakları Enstitüsü.
- Ulusoy, Z. (2013). Mobbing Suç Tipi İçin Bir Analiz Denemesi. *TBB Dergisi*, 129-170.
- Üniversitelerdeki Akademik Unvanlar Ve Anlamları. (2025, 06 03). *Üniversitelerdeki Akademik Unvanlar Ve Anlamları*. Üniversitelerdeki Akademik Unvanlar Ve Anlamları,: <https://aday.gedik.edu.tr/blog/universitelerdeki-akademik-unvanlar-veanlamlari?ysclid=mbgv2ouowe575970939>. adresinden alındı
- Üzülmez, İ. (2012). Görevi Kötüye Kullanma Suçu (Tck M. 257). *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 191 – 216.
- Yenisey, F., Nuhoğlu, A., & Oktar, S. (2023). *Kolluk Müdafî Ve Vekil İçin İçin Ceza Mevzuatı Tck Cmk Pysk*. Ankara: Ulus Medya Yayıncılık,.
- Yılmaz, E. (2008). Kamuda Çalışan Avukatlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 733 – 752.

8. Bölüm

Türkiye’de İllerin Kredi Bazında Dağılımı: İstanbul İli Analizi

Burcu KILINÇ SAVRUL¹, Günay KOYUNCU²

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi, son yıllarda sektörel bazda yaşanan dönüşümler ve kredi mekanizmalarının sektörel dağılımındaki değişiklikler bağlamında yeniden şekillenmektedir. Finansal kaynakların sektörel dağılımı, hem bölgesel kalkınma politikalarının etkinliği hem de ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, tarım, sanayi, ticaret, enerji, turizm ve denizcilik gibi stratejik sektörlerin finansman yapılarındaki farklılaşmalar, bölgesel gelişmişlik farklarının da temel belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Makroekonomik istikrar, sektörel verimlilik ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi gibi çok boyutlu hedeflerin kesişiminde yer alan kredi uygulamaları, günümüzde yalnızca ekonomik değil; aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik çerçevesinde de değerlendirilmek zorundadır. Bu bağlamda, sermaye tahsisinde etkinlik ve kapsayıcılık ilkelerinin sağlanması, finansal kaynakların sektörel bazda adaletli dağılımını zorunlu kılmaktadır. Özellikle yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, çevresel, sosyal ve yönetim kriterleri de kredi politikalarının şekillendirilmesinde gün geçtikçe daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye’de kişi başına sektörel kredi dağılımını iller düzeyinde inceleyerek; sektörler arasındaki finansman dengesizliklerini ve bölgesel kredi yoğunluklarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, tarım, enerji, turizm, tekstil, ticaret ve denizcilik gibi ana sektörlerde kişi başına düşen kredi miktarları karşılaştırmalı olarak ele alınmakta; sektörel finansman eğilimleri, yerel kalkınma ile ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir. Ayrıca toplam nakdi kredi/toplam mevduat oranı üzerinden illerin finansal dışı açıklık düzeyleri incelenerek, bölgesel sermaye hareketliliği üzerine çıkarımlar yapılmaktadır.

¹Prof.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kilincburcu@hotmail.com, 0000-0001-7114-0084

²Dr.Öğr.Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Meslek Yüksekokulu, gozdemir@comu.edu.tr, 0000-0002-36 26-744X.

Böylece bir analiz, sadece Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısını ve finansman dağılımındaki sektörel ve bölgesel yapıyı ortaya koymakla kalmamakta; aynı zamanda politika yapıcılara, kamu kurumlarına ve özel sektöre stratejik yol haritaları geliştirme açısından da önemli ipuçları sunmaktadır.

1.LİTERATÜR

Türkiye’de iller düzeyinde kredi kullanımını analiz eden çalışmalar, finansal erişimin mekansal dağılımındaki belirgin dengesizlikleri ortaya koymaktadır. Tekin ve Temelli (2020), Türkiye’deki illeri kredi kullanım düzeylerine göre kümelendirerek, gelişmiş illerin krediye erişim avantajına sahip olduğunu vurgulamıştır. Çalışmada mesleki, tarım, turizm ve ihtiyaç kredileri gibi çeşitli kredi türlerinin iller bazında kullanımında büyük farklar bulunduğu gösterilmiştir. Bu bulgular, finansal kapsayıcılık politikalarının bölgesel kalkınma stratejileriyle bütünleşmesi gerektiğini desteklemektedir.

Çelikkol ve Elevli (2016), kişi başına düşen kredi/mevduat oranlarını incelemiş, kriz dönemlerinde bu oranların önemli dalgalanmalara maruz kaldığını göstermiştir. Bu sonuçlar, kredi dinamiklerinin bölgesel kırılğanlıklarla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Gümüş ve Yereli (2016), İller Bankası uygulaması üzerinden yerel yönetimlerin finansmana erişimini analiz etmiş ve büyükşehirlerle küçük iller arasında kredi temininde ciddi farklar olduğunu vurgulamıştır. Kamu bankaları aracılığıyla dağıtılan kredilerde dahi bölgesel dengesizliklerin sürdüğü tespit edilmiştir.

Yavan (2012), illere verilen yatırım teşvikleri ve kredileri inceleyerek, bu finansal desteklerin bölgesel kalkınmadaki etkisini değerlendirmiştir. Bulgulara göre, kamu teşviklerinin etkinliği illerin yapısal özelliklerine göre değişmekte; bazı illerde verilen krediler üretken yatırımlara dönüşmekte zorlanmaktadır.

Önder ve Özyıldırım (2010), banka kredilerinin bölgesel büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmiş ve reel kredi miktarının GSYİH ile birlikte ele alınmasının bölgesel gelişmişlik farklarını daha iyi açıklayabildiğini ortaya koymuştur.

Karaöz ve Aksu (2024), bankaların verdiği kredi türleri ile Türkiye'deki ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmiş; bazı sektörlerin ve bölgelerin krediye erişimde yapısal avantajlara sahip olduğunu belirtmiştir. Akardeniz (2025), bazı illerde kredi ile GSYH arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu, bu illerde kredi hacminin ekonomik çıktıyı doğrudan etkilediğini saptamıştır.

TÜİK ve BDDK verileri üzerinden yapılan analizlerde, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerin kredi kullanımında açık ara önde olduğu; ancak kişi başına düşen krediler açısından bazı Anadolu şehirlerinin daha yüksek değerlere ulaşabildiği görülmektedir. Bu durum, ekonomik aktivitenin sadece kredi hacmiyle değil, nüfusla normalize edilerek değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Demirgüç-Kunt & Klapper, (2012) küresel düzeyde hazırladığı çalışmalarında, finansal kapsayıcılığın hem birey hem işletme düzeyinde ekonomik kalkınmayı etkilediğini göstermiştir. Türkiye örneğinde, Sönmez ve Aksoy (2021) reel sektörün finansmana erişiminde KOBİ'lerin büyük işletmelere göre daha fazla dezavantaj yaşadığını vurgulamaktadır.

Beck T., Demirgüç-Kunt A.& Martinez Peria (2007) çalışmalarında, 80'den fazla ülkede kredi erişiminin bölgesel eşitsizlik üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Araştırma, küçük firmaların finansmana erişiminin, gelişmekte olan bölgelerde ekonomik kalkınmanın ön koşulu olduğunu göstermektedir.

Gennaioli, La Porta, Lopez-de-Silanes & Shleifer (2013), finansal gelişme ile bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki bağlantıyı küresel verilerle ortaya koymuşlardır. Yerel kredi piyasalarının verimliliği, bölgesel büyüme performansını doğrudan etkilemektedir.

Degryse, Laeven & Ongena (2007), banka şubelerinin fiziksel yakınlığının firmaların krediye erişimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bulgular, kredi erişiminin mekansal olarak heterojen olduğunu doğrulamaktadır.

World Bank (2018), finansal kapsayıcılığın bölgesel dengesizlikleri nasıl etkilediğine dair global bir çerçeve sunulur. Özellikle finansal hizmetlere erişimin kadınlar, KOBİ'ler ve kırsal kesim üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

Allen, Demirgüç-Kunt, Klapper & Peria (2016), gelişmekte olan ülkelerdeki finansal sistemlerin bölgesel performansını değerlendirmekte ve kredi kullanımındaki mekansal eşitsizliği vurgulamaktadırlar.

Banerjee, Duflo, Glennerster & Kinnan (2015), mikro kredilerin bölgesel dağılımı ve etkilerini analiz etmişlerdir. Araştırma, krediye erişimin üretkenliği ve gelir eşitliğini artırmadaki rolünü vurgular.

Claessens & Laeven (2002), finansal gelişme ile sektörler arası sermaye tahsisi arasındaki ilişki incelenmiştir. Kredi akışının daha verimli sektörlerle yönelmesinin ekonomik büyümeyi hızlandırdığı saptanmıştır.

Leyshon & Thrift (1995), kredi redlining kavramı üzerinden kredi dağılımındaki bölgesel ayrımcılığı tartışır. Finansal kurumların belirli bölgeleri sistematik olarak dışlaması ekonomik dışlanmaya yol açabilmektedir.

2.TÜRKİYE’DE İLLERE VERİLEN KREDİLER: İSTANBUL İLİ ANALİZİ

2.1.Gıda ve Tütün Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı gıda ve tütün sektörüne verilen kredi miktarı, gıda, meşrubat ve tütün sektörlerine il bazında sağlanan toplam kredi miktarının, aynı ilin nüfusuna bölünmesiyle hesaplanmaktadır. Yüksek kişi başı kredi, o ilde bu sektörlerin daha gelişmiş, yatırım alanı olarak cazip ve finansal destek alabilen alanlar olduğunu gösterir. Aynı zamanda o bölgede tarım, gıda sanayi veya tarıma dayalı ticaretin finansallaşma düzeyi hakkında fikir verir.

Tablo 1: Kişi Başı Gıda ve Tütün Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Gıda Meşrubat ve Tütün Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Gıda Tütün Sekt Verilen Kredi 2023 TL
1	Rize	6338227	290364	21,83
2	Karaman	3840720	209961	18,29
3	Edirne	5061732	359441	14,08
4	Trabzon	7922726	671713	11,79
5	Gaziantep	17293880	1513996	11,42
6	İzmir	38720523	3701733	10,46
7	Konya	18349146	1801628	10,18
8	Giresun	3862020	391177	9,87
9	Ordu	4838829	640027	7,56
10	Bolu	2039067	271235	7,52
11	Balıkesir	7881626	1071553	7,36
12	İstanbul	79811561	12524750	6,37
13	Samsun	7097812	1121269	6,33
14	Manisa	7323044	1190365	6,15
15	Eskişehir	4662173	759724	6,14
16	Kayseri	6570046	1127629	5,83
17	Mersin	8243585	1516543	5,44
18	Bursa	13844248	2558788	5,41
19	Adana	9301047	1743190	5,34
20	Mardin	2928553	605289	4,84
21	Uşak	1445715	310756	4,65
22	Ankara	20958520	4693594	4,47
23	Kırşehir	823985	201845	4,08
24	Aydın	3747367	952792	3,93

25	Çanakkale	1874759	483824	3,87
26	Kırklareli	1170147	320106	3,66
27	Çankırı	623063	171406	3,64
28	Denizli	3074687	861333	3,57
29	Çorum	1423550	435108	3,27
30	Afyonkarahisar	1877210	597939	3,14
31	Amasya	834210	280984	2,97
32	Burdur	663484	233087	2,85
33	Malatya	1630301	589150	2,77
34	Nevşehir	603121	254507	2,37
35	Düzce	745662	329659	2,26
36	Aksaray	688732	336779	2,05
37	Ardahan	153344	75194	2,04
38	Osmaniye	814752	421026	1,94
39	Antalya	3977859	2159717	1,84
40	Tekirdağ	1648962	928984	1,78
41	Kocaeli	2771113	1640832	1,69
42	Erzurum	915875	572103	1,60
43	Isparta	583134	371683	1,57
44	Tokat	745069	498904	1,49
45	Muğla	1308529	887189	1,47
46	Bilecik	259715	186602	1,39
47	Iğdır	204447	153880	1,33
48	Hatay	1503588	1148762	1,31
49	Diyarbakır	1632104	1254800	1,30
50	Sakarya	1120725	877025	1,28
51	Yalova	310923	246917	1,26
52	Kütahya	551967	481772	1,15
53	Kahramanmaraş	941027	833767	1,13
54	Kilis	122722	113315	1,08
55	Kırıkkale	242155	236387	1,02
56	Kars	199522	211018	0,95
57	Erzincan	183328	199441	0,92
58	Şanlıurfa	1139145	1376807	0,83
59	Tunceli	58101	76747	0,76
60	Kastamonu	240584	330949	0,73
61	Elazığ	339521	478805	0,71
62	Gümüşhane	88304	124642	0,71
63	Zonguldak	341092	498785	0,68
64	Adıyaman	290494	440213	0,66
65	Bartın	115572	175988	0,66
66	Niğde	193138	295371	0,65

67	Yozgat	194129	343281	0,57
68	Batman	232603	444843	0,52
69	Sinop	96376	194398	0,50
70	Sivas	246178	527924	0,47
71	Van	349332	778955	0,45
72	Artvin	58821	146062	0,40
73	Karabük	87037	216794	0,40
74	Bayburt	27829	70329	0,40
75	Bitlis	86053	250448	0,34
76	Muş	59299	273308	0,22
77	Siirt	48605	240611	0,20
78	Bingöl	42687	214336	0,20
79	Şırnak	68362	378632	0,18
80	Ağrı	60110	347738	0,17
81	Hakkari	29838	212216	0,14

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Türkiye ortalaması bu alanda yaklaşık 2,86 TL civarındadır. Rize (21,83 TL) Türkiye ortalamasının ~7,6 katı; 2.sıradaki Karaman (18,29 TL) Türkiye ortalamasının ~6,3 katı; Türkiye iller sıralamasında 3. sırada olan Edirne (14,08 TL) Türkiye ortalamasının ~4,9 katıdır.

Rize (21,83 TL/kışı) açık ara lider konumdadır. Rize’de kışı başına düşen kredi miktarı Türkiye ortalamasının yaklaşık 8 katı. Bölgede çay üretimi, işlenmesi ve dağıtımı üzerine kurulu güçlü bir gıda endüstrisi bulunmaktadır. Ayrıca kooperatifçilik ve tarımsal sanayi altyapısının bankalarca güvenilir kredi profili oluşturduğu anlaşılır. Karaman (18,29 TL/kışı) Türkiye’de bisküvi, makarna, un, irmik gibi gıda üretiminde önde gelen illerdendir. Nüfusuna kıyasla yüksek üretim ve ihracat potansiyeli, krediyi yukarı çekmektedir. Karaman’daki yatırımların çoğu gıda sanayi merkezlidir. Dolayısıyla bu sektör bankalar için öncelikli risk alanıdır. Edirne’de (14,08 TL/kışı) tarım ve hayvancılık tabanlı gıda üretimi hakimdir. Hem sınır ticareti hem de Avrupa Birliği’ne ihracata yakınlık gıda sektörüne yönelik kredi artışını desteklemektedir. Gaziantep (11,42 TL/kışı) özellikle kuruyemiş, unlu mamuller ve yöresel gıda üretimi ile bilinir. Türkiye’nin en büyük gıda sanayi kümelenmelerinden birine sahiptir. İstanbul, Türkiye genel ortalamasının (~6.000 TL) % 6,2 üzerindedir. Rize ile karşılaştırıldığında İstanbul’un değeri yalnızca %29’u düzeyindedir, yaklaşık 3,4 kat daha düşüktür. Aksaray ile kıyaslandığında İstanbul’un kredi düzeyi 3,1 kat daha yüksektir.

Düşük performans gösteren iller Muş (0,22 TL), Siirt (0,20 TL), Bingöl (0,20 TL), Şırnak (0,18 TL) ve Hakkari’dir (0,14 TL). Muş’da çok düşük sanayi

altyapısı bulunmaktadır. Siirt’de tarım var ama sanayi zayıftır. Bingöl’de bankacılık sektörü gelişmemiştir. Şırnak’da ekonomik yapı kırılgandır. En düşük değer Hakkari’nindir, ilde yatırım azdır. Bu illerde bankacılık hizmetleri sınırlı; tarım ve hayvancılık mevcut olsa da gıda sanayi yatırımı eksik; ticaret ve üretimin finansal sisteme entegrasyonu düşüktür.

İstanbul’da (6,37 TL) tüketim yüksektir, üretim azdır. Ankara (4,47 TL) Kamu ve hizmet sektörü ağırlıklıdır. İzmir’de (10,46 TL) sanayi ve tarım güçlü bir şekilde dengededir. Bursa (5,41 TL) sanayi kentidir. İlde gıda yatırımı ikinci plandadır. Antalya (1,84 TL) ilinde turizm yoğun, sanayi zayıftır. Büyükşehirlerde tarım/gıda kredileri, daha çok toptan gıda ticareti, lojistik, veya markalaşmış üretim tesisleri üzerinden dağılmaktadır.

İstanbul gibi mega kentlerde dikey tarım, kentsel seralar, gıda girişim merkezleri ile bu sektöre yönelik kredi talebi artırılmalıdır. İstanbul’da kurulacak agritech, foodtech ve dijital gıda kooperatiflerine yönelik özel teşvikli kredi programları BDDK ve TÜBİTAK koordinasyonunda hayata geçirilmelidir. İstanbul’un gıda ihtiyacını karşılayan lojistik zincirinin desteklenmesi için örneğin soğuk zincir taşıma kredileri gibi özel kredi ürünleri oluşturulmalıdır.

Rize, Karaman, Edirne gibi üst sıralardaki illerde kullanılan kredilerin verimliliği artırılmalı, modernizasyon, katma değerli üretim ve ihracata dayalı modeller teşvik edilmelidir. Kredi erişimi yüksek illerde sürdürülebilir üretim, organik tarım ve kooperatifleşme üzerine yönlendirme yapılmalıdır. Yüksek kredinin sonuçlarını izlemek için TÜİK ve Tarım Bakanlığı iş birliğiyle il bazlı kredi etki ölçümleme platformları kurulmalıdır.

Kişi başına düşen gıda ve tütün sektörü kredisi, Türkiye’de oldukça düzensiz bir dağılım göstermektedir. Sanayi altyapısı gelişmiş ve tarıma dayalı üretim yapan iller bu alanda öne çıkmaktadır. Yatırımı teşvik etmek için tarım sanayisinin gelişmediği illerde destek programları başlatılmalı, krediye erişimi artıracak bölgesel teminat fonları kurulmalı, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki illerde gıda işleme tesisleri desteklenmelidir. İstanbul ise kişi başı gıda ve tütün kredilerinde orta-üst düzey bir pozisyonda yer almakla birlikte, bu alandaki potansiyelini tam olarak kullanamamaktadır. Türkiye’nin gıda tüketim merkezi olan İstanbul, gıda üretim ve tedarik yatırımlarına daha fazla kredi yönlendirebilirse, hem kent güvenliği hem de bölgesel kalkınma açısından kritik kazanımlar elde edecektir.

2.2.İnşaat Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

İnşaat sektörüne sağlanan toplam kredilerin nüfusa oranlanmasıyla elde edilen kişi başı inşaat sektörüne verilen kredi miktarı, ilin konut, altyapı, ticari bina yatırımları ve finansal yönlendirme profili hakkında fikir verir. Aynı zamanda ekonomik dinamizm ve kentsel gelişim stratejilerinin bir yansımasıdır. Tablodaki veri seti, illerde inşaat sektörüne verilen toplam kredinin, o ilin nüfusuna bölünmesiyle elde edilmiştir. Gösterge, bir ilde inşaat sektörü yatırımlarının finansman düzeyini ve bankaların bu sektöre olan güvenini göstermektedir.

Tablo 2:Kişi Başı İnşaat Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	İnşaat Sektörü Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı İnşaat Sek Verilen Kredi 2023, TL
1	Ankara	246839462	4693594	52,59
2	İstanbul	376120562	12524750	30,03
3	İzmir	20442357	3701733	5,52
4	Kocaeli	8954630	1640832	5,46
5	Trabzon	3570192	671713	5,32
6	Siirt	1230013	240611	5,11
7	Muğla	4357858	887189	4,91
8	Antalya	10566161	2159717	4,89
9	Batman	2108052	444843	4,74
10	Rize	1351697	290364	4,66
11	Yalova	1035717	246917	4,19
12	Elazığ	1893404	478805	3,95
13	Aydın	3545600	952792	3,72
14	Diyarbakır	4659025	1254800	3,71
15	Bursa	8459112	2558788	3,31
16	Balıkesir	3458946	1071553	3,23
17	Giresun	1246896	391177	3,19
18	Amasya	857608	280984	3,05
19	Gaziantep	4400339	1513996	2,91
20	Edirne	1030458	359441	2,87
21	Artvin	410492	146062	2,81
22	Bingöl	596904	214336	2,78
23	Eskişehir	2078965	759724	2,74
24	Karabük	592537	216794	2,73
25	Tekirdağ	2437974	928984	2,62
26	Erzurum	1482924	572103	2,59
27	Çanakkale	1247872	483824	2,58

28	Kayseri	2902543	1127629	2,57
29	Denizli	2212753	861333	2,57
30	Mersin	3891174	1516543	2,57
31	Düzce	827129	329659	2,51
32	Çorum	1080330	435108	2,48
33	Adana	4008795	1743190	2,30
34	Ordu	1470183	640027	2,30
35	Sakarya	2005708	877025	2,29
36	Bitlis	544334	250448	2,17
37	Bolu	566415	271235	2,09
38	Samsun	2193222	1121269	1,96
39	Van	1496084	778955	1,92
40	Tokat	933651	498904	1,87
41	Sinop	352571	194398	1,81
42	Kahramanmaraş	1455864	833767	1,75
43	Uşak	528686	310756	1,70
44	Konya	2983790	1801628	1,66
45	Kastamonu	534328	330949	1,61
46	Aksaray	531308	336779	1,58
47	Zonguldak	778523	498785	1,56
48	Isparta	580053	371683	1,56
49	Gümüşhane	193247	124642	1,55
50	Nevşehir	383406	254507	1,51
51	Manisa	1758450	1190365	1,48
52	Sivas	770025	527924	1,46
53	Niğde	420066	295371	1,42
54	Erzincan	274722	199441	1,38
55	Kars	280394	211018	1,33
56	Kırklareli	416610	320106	1,30
57	Burdur	294986	233087	1,27
58	Adıyaman	551424	440213	1,25
59	Bilecik	223516	186602	1,20
60	Muş	325193	273308	1,19
61	Osmaniye	465714	421026	1,11
62	Bartın	190300	175988	1,08
63	Tunceli	81489	76747	1,06
64	Malatya	620588	589150	1,05
65	Hakkari	223302	212216	1,05
66	Karaman	214507	209961	1,02
67	Mardin	604539	605289	1,00
68	Ağrı	345593	347738	0,99
69	Hatay	1141296	1148762	0,99

70	Şanlıurfa	1346465	1376807	0,98
71	Çankırı	162800	171406	0,95
72	Afyonkarahisar	543783	597939	0,91
73	Kırşehir	174168	201845	0,86
74	Yozgat	296067	343281	0,86
75	Şırnak	314725	378632	0,83
76	Kırıkkale	186539	236387	0,79
77	Kütahya	356936	481772	0,74
78	Kilis	73898	113315	0,65
79	Iğdır	92368	153880	0,60
80	Bayburt	41555	70329	0,59
81	Ardahan	40234	75194	0,54

Kaynak: www.bddk.org.tr; https://www.tbb.org.tr.

Ankara’da değer (52,59 TL/kişi) Türkiye ortalamasının çok üzerindedir. İl 1. sıradadır. Büyük altyapı projeleri, toplu konut yatırımları ve merkezi yönetim projeleri bu ilde yoğunlaşmaktadır. Bankalar için düşük riskli ve yüksek hacimli yatırım alanı söz konusudur. 2. sıradaki İstanbul (30,03 TL/kişi) Türkiye'nin finans ve inşaat başkentidir. İlde çok sayıda özel konut projesi, AVM, kentsel dönüşüm ve ticari yapı yatırımı mevcuttur. İnşaat sektörü burada sistemik önemdedir ve bankalar bu sektöre aktif kredi sağlamaktadır. İstanbul, Türkiye ortalamasının (~10 TL civarında) yaklaşık 3 katı üzerindedir. En düşük değerli Ardahan’ın 56 katı kişi başı kredi kullanımına sahiptir. 3.sıradaki İzmir ve sıralamadaki diğer illerden Kocaeli, Muğla, Antalya, Büyükşehirler olarak önemli konut ve turizm yatırımları gerçekleştirmektedirler. Özellikle turizm bölgeleri (Antalya, Muğla) inşaat sektörüne yüksek talep sunmaktadır.

Ardahan, Bayburt, Iğdır gibi sıralamada sonlarda olan iller küçük nüfuslu, sanayi ve ticaret yatırımları sınırlı illerdir. Bu illerde banka şube sayısı düşük, kredi talebi veya arzı kısıtlıdır. Mevcut konut stokları çoğunlukla yenileme gerektirmeyen veya dar talep alanlarıdır. Şırnak (0,83), Hakkari (1,05), Mardin (1,00), Ağrı (0,99), Şanlıurfa (0,98) gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde, kişi başı kredi düzeyleri oldukça düşüktür. Bu, hem ekonomik kalkınma düzeyinin düşük olduğunu hem de inşaat sektörünün kredilerden yeterince pay alamadığını gösterir. Siirt (5,11 TL) ve Batman (4,74 TL) gibi iller, yüksek oranlarla öne çıkmaktadır. Bu oranlarda bu illerdeki örneğin TOKİ veya kamu yatırımları gibi büyük ölçekli birkaç proje etkilidir.

Türkiye ortalama kişi başı inşaat kredi miktarı toplam sektör kredisi ve nüfus baz alınarak yaklaşık 3 TL civarındadır. Yani, Ankara ortalamanın 17 katı, İstanbul ise 10 katı düzeyindedir. Türkiye genelinde inşaat sektörü kredileri, belirli merkezlerde yoğunlaşmıştır ve birçok ilde oldukça düşüktür.

İstanbul'daki yüksek inşaat kredisi hacmi, konut balonu ve spekülâtif yatırımlar riski taşımaktadır. BDDK bölgesel kredi sınırlamaları getirerek önlemler alabilir. Yeşil binalar, enerji verimli yapılar gibi çevre dostu inşaat projeleri için düşük faizli kredi teşvikleri oluşturulmalıdır. Artan inşaat yatırımları konut fiyatlarını yükseltmektedir. Dar gelirliye yönelik konut üretim kredileri örneğin TOKİ benzeri uygulamalar desteklenmelidir.

Alt sıralardaki illerde düşük kredi kullanımının nedeni girişimcilik eksikliği ve yatırım riski algısıdır. Bölgesel kalkınma ajansları devreye girmelidir. TOKİ, belediyeler ve özel sektör iş birliğiyle yap-sat modeli dışı sosyal konut ve kamu binaları bu illerde desteklenmelidir. Kamu bankaları, bu illerde hedeflenmiş konut kredisi programları yürütmelidir.

Kırsal ve düşük gelişmiş illerde inşaat kredilerinin artırılması, bölgesel kalkınma ve istihdam açısından önemlidir. Bölgesel teşvik sistemleriyle, bankaların bu illerdeki projelere daha fazla destek vermesi sağlanmalıdır. TOKİ ve benzeri kamu kuruluşları tarafından yapılan projelerin krediyle desteklenmesi, özellikle Doğu illerinde ivme yaratacaktır. Yerel bankacılık kapasitesi düşük illerde, mobil bankacılık ve mikro finans çözümleri yine öne çıkarılmalıdır.

İstanbul, inşaat sektörüne verilen kişi başı kredi açısından Türkiye'nin en aktif finansal bölgelerinden biri olup, ciddi düzeyde yatırım ve borçlanma dinamizmine sahiptir. Ancak bu pozisyon, konut balonu riski, mekansal eşitsizlik ve çevresel baskılarla birlikte değerlendirilmelidir. Finansal yönlendirmelerin sosyal faydaya dönüşmesi için veri temelli ve bölgeye özgü stratejiler geliştirilmelidir.

2.3.Metal İşletmeciliği ve Maden Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı metal işletmeciliği ve maden sektörüne verilen kredi, illerde metal işletmeciliği ve işlenmiş maden sektörlerine verilen toplam kredilerin, o ilin nüfusuna bölünerek hesaplanan kişi başı değeri sunmaktadır. Gösterge, ilgili sektörün yerel ekonomi içindeki önemini, yatırım düzeyini ve bankacılık sektörünün bu alana verdiği desteği yansıtır.

Tablo 3: Kişi Başı Metal İşletmeciliği ve Maden Sektörüne Verilen Kredi:
İstanbul İli Analizi

	İller	Metal ve İşlenmiş Maden Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Metal İşl Maden Verilen Kredi 2023 TL
1	Hatay	71274687	1148762	62,04
2	Zonguldak	13657601	498785	27,38
3	Denizli	21579711	861333	25,05
4	Karabük	5001240	216794	23,07
5	Osmaniye	9452860	421026	22,45
6	Kocaeli	25811755	1640832	15,73
7	İstanbul	180153250	12524750	14,38
8	Bilecik	1402793	186602	7,52
9	İzmir	25669569	3701733	6,93
10	Kayseri	7039123	1127629	6,24
11	Nevşehir	1354021	254507	5,32
12	Bursa	12274661	2558788	4,80
13	Ankara	22303979	4693594	4,75
14	Aksaray	1473601	336779	4,38
15	Elazığ	1963064	478805	4,10
16	Mardin	2454034	605289	4,05
17	Kahramanmaraş	3240680	833767	3,89
18	Manisa	4430214	1190365	3,72
19	Tekirdağ	2809162	928984	3,02
20	Konya	5026246	1801628	2,79
21	Samsun	3023466	1121269	2,70
22	Adana	4383433	1743190	2,51
23	Bartın	437349	175988	2,49
24	Eskişehir	1789138	759724	2,35
25	Düzce	638250	329659	1,94
26	Sakarya	1694511	877025	1,93
27	Mersin	2473658	1516543	1,63
28	Bolu	413627	271235	1,52
29	Antalya	2838788	2159717	1,31
30	Niğde	366802	295371	1,24
31	Trabzon	814303	671713	1,21
32	Çorum	503999	435108	1,16
33	Diyarbakır	1447507	1254800	1,15
34	Kırklareli	355097	320106	1,11
35	Gaziantep	1496050	1513996	0,99

36	Amasya	257668	280984	0,92
37	Sinop	173917	194398	0,89
38	Isparta	331432	371683	0,89
39	Yalova	186688	246917	0,76
40	Balıkesir	801154	1071553	0,75
41	Aydın	628767	952792	0,66
42	Malatya	381016	589150	0,65
43	Kırşehir	116573	201845	0,58
44	Uşak	174773	310756	0,56
45	Edirne	186499	359441	0,52
46	Burdur	116841	233087	0,50
47	Ordu	251754	640027	0,39
48	Afyonkarahisar	230513	597939	0,39
49	Sivas	196944	527924	0,37
50	Artvin	50883	146062	0,35
51	Kırıkkale	81994	236387	0,35
52	Yozgat	115003	343281	0,34
53	Muğla	285684	887189	0,32
54	Rize	89742	290364	0,31
55	Erzincan	58060	199441	0,29
56	Şanlıurfa	388456	1376807	0,28
57	Çanakkale	136281	483824	0,28
58	Kastamonu	90571	330949	0,27
59	Adıyaman	119561	440213	0,27
60	Tokat	133998	498904	0,27
61	Çankırı	44176	171406	0,26
62	Erzurum	125639	572103	0,22
63	Kütahya	105798	481772	0,22
64	Karaman	41604	209961	0,20
65	Giresun	66948	391177	0,17
66	Iğdır	19632	153880	0,13
67	Bingöl	23166	214336	0,11
68	Gümüşhane	11409	124642	0,09
69	Bayburt	5623	70329	0,08
70	Ardahan	5581	75194	0,07
71	Batman	30391	444843	0,07
72	Bitlis	16852	250448	0,07
73	Van	52253	778955	0,07
74	Şırnak	22074	378632	0,06
75	Kars	11840	211018	0,06
76	Hakkari	11647	212216	0,05
77	Siirt	12172	240611	0,05

78	Kilis	5704	113315	0,05
79	Tunceli	3257	76747	0,04
80	Muş	11161	273308	0,04
81	Ağrı	8013	347738	0,02

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul kişi başı kredi (14.38 TL) sıralamasında 7. sıradadır. En yüksek il Hatay ve en düşük il Ağrı'ya (0,02 TL) aittir. İstanbul, Türkiye ortalamasının %30 altındadır.

İstanbul, sanayi ve hizmetler odaklı bir şehir olmakla birlikte, maden çıkarmaya veya metal işlemeye yönelik doğal kaynaklara sahip bir il değildir. Bu nedenle, sektör İstanbul'da sınırlı kaldığı için kredi kullanım oranı da düşüktür. İstanbul'un bu alandaki kredi hacmi, gerçek üretim faaliyetlerinden çok merkez ofislerin buraya kayıtlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu, kredi yerleşim yeri ile fiziki yatırım alanı arasında fark oluşmasına yol açmaktadır. İstanbul'daki firmalar, Anadolu'da faaliyet gösteren taşeron maden işletmelerinin finansal işlemlerini İstanbul'dan yürütmektedir. Bu da kısmen İstanbul'un istatistiksel konumunu yükseltir, ancak fiziksel üretimi temsil etmez.

1.sıradaki Hatay (62,04 TL) açık ara en yüksek değere sahiptir. İlde demir-çelik sanayi, madencilik ve metal işleme sektörü oldukça güçlüdür. İskenderun Limanı ve çevresindeki organize sanayi bölgeleri büyük katkı sağlamaktadır. 2. sıradaki Zonguldak (27,38 TL) Türkiye'nin taş kömürü üretim merkezidir. Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) ve ona bağlı sanayi yatırımları bu yüksek değeri açıklamaktadır. Karabük ve Osmaniye'de (20 TL üzeri) demir-çelik fabrikalarının ve bölgesel maden ve metal işleme sanayisinin varlığı belirgindir. Karabük'te KARDEMİR, Osmaniye'de organize sanayi alanları etkilidir. Kocaeli ve İstanbul (14-15 TL) Türkiye'nin en büyük sanayi ve üretim merkezleridir. Metal ve maden sektörleri burada ihracat odaklı büyümektedir.

Ağrı, Muş, Tunceli gibi en düşük kredi düşen iller, yatırımı az, üretimi düşük illerdir. Bankacılık sektörü bu bölgelerde metal/maden sektörünü riskli veya yetersiz ölçekli bulmaktadır. Hem doğal kaynakların eksikliği hem de sanayi altyapısının zayıflığı bu düşük oranlarda etkilidir. Marmara ve Akdeniz Bölgeleri genelde daha yüksek oranlara sahiptir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ise ciddi şekilde geride kalmışlardır. Karadeniz'de Zonguldak ve Karabük, bölgesel ortalamayı yukarı çeken illerdir. Türkiye'de ortalama kişi başına kredi miktarı yaklaşık 4 TL civarındadır. Hatay ortalamasının 15 katı, Zonguldak 6 katı, Denizli 5 katı düzeyindedir. Bu durum, belirli illerde sektörün

çok yoğunlaştığını, diğerlerinde ise neredeyse hiç gelişmediğini ortaya koymaktadır.

Maden kredilerinin gerçekten üretim yapılan illerde kullanılmasını sağlamak için veri tabanlı kredi yerleşim denetimi yapılmalıdır. İstanbul'da geri dönüşüm temelli metal işleme, yüksek teknolojiyle maden saflaştırma gibi faaliyetler teşvik edilerek şehirde bu sektöre yeni bir vizyon kazandırılmalıdır. Metal-maden sektöründe yer alan İstanbul merkezli KOBİ'ler için dijital madencilik, otomasyon gibi yenilikçi kredi paketleri sunulmalıdır. Oranın düşük olduğu illerde ise altyapı güçlendirilerek, maden çıkarımı kadar rafine, işlenmiş ürün ihracatı da teşvik edilmelidir. Yatırım ortamı zayıf, bankacılık erişimi düşük olduğu için bu illerde, tarımsal kredi belirginliği kırılarak sanayiye dayalı mikro krediler artırılmalıdır.

Türkiye için maden ve metal sanayisi potansiyeli olan illerde fizibilite ve destek programları yapılmalı; bölgesel kalkınma ajansları ile bankalar iş birliğine giderek yatırım alanları belirlemelidirler. Van, Siirt, Bitlis gibi yüksek potansiyele sahip ama kredi alamayan iller için kamu destekli kredi paketleri oluşturulmalıdır.

İstanbul, metal ve maden sektörü açısından kredi hacmi bakımından orta-üst düzeyde yer almakla birlikte, bu finansal görünüm gerçek üretim faaliyetinden ziyade kurumsal merkezleşmenin bir yansımasıdır. Sektörün İstanbul'daki etkinliği finansal olarak görünür, ancak fiziksel olarak sınırlıdır. Bu nedenle, kaynakların daha verimli yönlendirilmesi için yer temelli teşvik politikaları ve sektörel doğrulama araçları önem arz etmektedir.

2.4.Finansal Kuruluşlara Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başına finansal kuruluşlara verilen kredi illerde faaliyet gösteren finansal kuruluşlara (bankalar dışındaki finansal şirketler) verilen toplam kredi miktarının, ilin nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başı kredi tutarını göstermektedir. Bu kredi türü faktoring, leasing, finansman şirketleri gibi alanları kapsar. Oran, finans sektörünün yoğunlaştığı şehirlerde daha belirgindir. Veri, ekonomideki büyüklük, yatırım hacmi ve kurumsal yoğunluk ile doğrudan ilişkilidir. İstanbul, ülke ortalamasının 10 katından fazla kişi başı kredi hacmine sahiptir.

Tablo 4:Kişi Başına Finansal Kuruluşlara Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Finansal Kuruluşlar Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başına Finansal Kuruluşlara Verilen Kredi 2023, TL
1	İstanbul	259153025	12524750	20,6913
2	Ankara	13595931	4693594	2,8967
3	Kocaeli	959942	1640832	0,5850
4	Bursa	435577	2558788	0,1702
5	Gaziantep	240600	1513996	0,1589
6	Trabzon	71064	671713	0,1058
7	İzmir	389774	3701733	0,1053
8	Antalya	205794	2159717	0,0953
9	Kayseri	98088	1127629	0,0870
10	Sakarya	70817	877025	0,0807
11	Elazığ	36362	478805	0,0759
12	Denizli	60031	861333	0,0697
13	Mersin	99651	1516543	0,0657
14	Giresun	25423	391177	0,0650
15	Tunceli	4770	76747	0,0622
16	Yalova	14494	246917	0,0587
17	Uşak	17875	310756	0,0575
18	Isparta	20832	371683	0,0560
19	Adana	95045	1743190	0,0545
20	Rize	14570	290364	0,0502
21	Muğla	44129	887189	0,0497
22	Amasya	13736	280984	0,0489
23	Malatya	28389	589150	0,0482
24	Iğdır	6895	153880	0,0448
25	Kırıkkale	10364	236387	0,0438
26	Kars	8769	211018	0,0416
27	Konya	71535	1801628	0,0397
28	Mardin	23471	605289	0,0388
29	Afyonkarahisar	22570	597939	0,0377
30	Bilecik	6867	186602	0,0368
31	Samsun	41073	1121269	0,0366
32	Artvin	5088	146062	0,0348
33	Osmaniye	13323	421026	0,0316
34	Çanakkale	15135	483824	0,0313
35	Erzurum	17811	572103	0,0311
36	Manisa	36733	1190365	0,0309
37	Tokat	15292	498904	0,0307

38	Kahramanmaraş	24348	833767	0,0292
39	Karaman	6069	209961	0,0289
40	Eskişehir	21784	759724	0,0287
41	Kütahya	13639	481772	0,0283
42	Çankırı	4600	171406	0,0268
43	Tekirdağ	24632	928984	0,0265
44	Nevşehir	6679	254507	0,0262
45	Kırşehir	5275	201845	0,0261
46	Zonguldak	12614	498785	0,0253
47	Aydın	23758	952792	0,0249
48	Karabük	5136	216794	0,0237
49	Ordu	14561	640027	0,0228
50	Van	16670	778955	0,0214
51	Burdur	4935	233087	0,0212
52	Gümüşhane	2613	124642	0,0210
53	Kırklareli	6427	320106	0,0201
54	Diyarbakır	23006	1254800	0,0183
55	Şırnak	6811	378632	0,0180
56	Edirne	6128	359441	0,0170
57	Aksaray	5410	336779	0,0161
58	Hatay	18239	1148762	0,0159
59	Sivas	8342	527924	0,0158
60	Düzce	5199	329659	0,0158
61	Balıkesir	16313	1071553	0,0152
62	Bolu	4099	271235	0,0151
63	Kastamonu	4918	330949	0,0149
64	Niğde	3899	295371	0,0132
65	Sinop	2349	194398	0,0121
66	Adıyaman	5232	440213	0,0119
67	Yozgat	3575	343281	0,0104
68	Çorum	4253	435108	0,0098
69	Bartın	1631	175988	0,0093
70	Şanlıurfa	11404	1376807	0,0083
71	Hakkari	1667	212216	0,0079
72	Erzincan	1549	199441	0,0078
73	Batman	2425	444843	0,0055
74	Bitlis	1340	250448	0,0054
75	Bayburt	320	70329	0,0046
76	Ardahan	334	75194	0,0044
77	Siirt	778	240611	0,0032
78	Ağrı	836	347738	0,0024
79	Muş	538	273308	0,0020

80	Bingöl	360	214336	0,0017
81	Kilis	8	113315	0,0001

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

1.sıradaki İstanbul (20.691 TL) tüm Türkiye’de tek başına liderdir. Türkiye’nin finansal merkezidir. Finansal kuruluşların merkezi şubeleri burada konumlandığı için, ilde kredi kullanımı da yoğunlaşmış durumdadır. Oranda yine tüzel müşterilere yapılan büyük ölçekli krediler etkilidir. 2.sıradaki Ankara’da (2.897 TL) kamu kurumları, büyük şirketler ve holdingler üzerinden alınan kurumsal krediler belirleyicidir. Ankara’nın idari ve ekonomik merkez olmasının etkisi açıkça görülmektedir. 3.sıradaki Kocaeli’de (585 TL) sanayi devleri ve kurumsal yapı yoğunluğu etkilidir. Leasing ve finansman şirketleri açısından aktif bir ildir. İstanbul kişi başı kredi tutarı, Ankara’nın 10 katıdır. Diğer illerle kıyaslandığında ise uçurum niteliğindedir.

İstanbul, leasing şirketleri, faktoring kuruluşları ve yatırım finansmanı sağlayan şirketlerin merkezlerinin büyük çoğunluğuna ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum, kurumsal kredi dağılımında İstanbul’un mutlak ağırlığını oluşturur. İstanbul’daki firmalar, klasik banka kredilerinin yanı sıra daha esnek ve kısa vadeli nakit yönetimi sağlayan faktoring ve finansal kiralama ürünlerine daha fazla başvurmaktadır. Finansal ürün çeşitliliği, teknolojiye erişim ve kredi değerlendirme kapasitesi İstanbul’da çok daha gelişmiş durumdadır. Bu da İstanbul’u bir alternatif finans merkezine dönüştürmektedir.

Kilis oranda en düşük ildir. İlde fiilen hiç kredi kullanılmamış denecek düzeydedir. Finansal kuruluşların şube ya da etkinliği yok denecek kadar azdır. İstanbul gibi metropollerin, dışında kalan illerde finansal kuruluşlara verilen kredi son derece sınırlıdır. Bu durum, finansal kuruluşların İstanbul ve büyükşehir odaklı çalıştığını göstermektedir. KOBİ’ler ve işletmelerin leasing/faktoring gibi alternatif finans kaynaklarına ulaşımı sınırlı kalmaktadır.

Marmara bölgesinde İstanbul, Kocaeli ve Bursa illeri öndedir. İç Anadolu’da Ankara ve Kayseri illeri dikkat çekicidir. Ege ve Akdeniz’de İzmir ve Antalya orta düzeydedirler, ama yüksek nüfusa rağmen düşük kredi vardır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hemen hemen her il son sıralardadır. Ekonomik yapı ve finansal erişim bu bölgelerde zayıftır.

İstanbul’da finansal kuruluşların faaliyetleri denetlenerek yeşil enerji leasing gibi sektörel odaklı kredi dağılımı teşvik edilmelidir. İstanbul’daki yüksek kredi hacmi, sadece büyük firmalarda değil, KOBİ düzeyinde yenilikçi finansman modelleriyle desteklenmelidir. İstanbul’daki dijital bankacılık ve fintech şirketlerine özel vergi ve mevzuat kolaylığı sağlanarak fintech kümelenmesi oluşturulmalıdır.

Düşük sıradaki illerde mobil faktoring uygulamaları, taşınabilir POS sistemleri gibi ürünlerle alternatif finans yaygınlaştırılmalıdır. Finansal kurumlara yönelimin düşük olduğu bu bölgelerde, kooperatifler aracılığıyla finansal ürün tanıtımı ve eğitimi sağlanmalıdır. Bu illerde faaliyet gösterecek leasing veya tüketici finansmanı kuruluşları için vergi ve teşvik destekleri sunulmalıdır.

Finansal kapsayıcılık, Türkiye genelinde dengeli değildir. Gelişmekte olan şehirlerde faktoring, leasing, tüketici finansmanı gibi alanlarda erişim artırılmalıdır. Bankacılık dışı finans kuruluşlarına yönelik teşvik ve tanıtım programları başlatılmalıdır. Kilis, Bingöl, Muş gibi iller için özel çözümler ve mobil finansal hizmetler düşünülmelidir.

İstanbul, finansal kuruluşlara verilen krediler açısından tüm Türkiye'nin açık ara lideridir. Bu yüksek oran; şehirdeki kurum merkezileşmesi, sektörel finansman talepleri ve gelişmiş finansal okuryazarlığın bir sonucudur. Ancak bu fark, ülke genelinde bölgesel finansal eşitsizlikleri de ortaya koymaktadır. Bu nedenle, hem İstanbul'daki finansman çeşitlilik korunmalı hem de düşük kredi alan bölgeler için kapsayıcı finans politikaları uygulanmalıdır.

2.5. Tekstil Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı tekstil sektörüne verilen kredi miktarı, illerdeki tekstil ve tekstil ürünleri sektörüne verilen toplam kredi tutarının, ilin nüfusuna bölünerek elde edilmektedir. Bu veri ilin tekstil üretim kapasitesi ve sanayi yapısı hakkında bilgi verir. Tekstil sanayi yoğunluğu ve kredi kullanım oranı açısından iller arası farkları ortaya koyar.

Tablo 5: Kişi Başı Tekstil Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Tekstil ve Tekstil Ürünleri Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Tekstil Sektörüne Verilen Kredi 2023 TL
1	Gaziantep	101122766	1513996	66,792
2	Kahramanmaraş	27547546	833767	33,040
3	Denizli	20250199	861333	23,510
4	Bursa	30934815	2558788	12,090
5	Uşak	3732505	310756	12,011
6	İstanbul	125150009	12524750	9,992
7	Adana	13165609	1743190	7,553
8	Kayseri	5131840	1127629	4,551
9	Tekirdağ	4093097	928984	4,406

10	İzmir	12301377	3701733	3,323
11	Adıyaman	1210783	440213	2,750
12	Bartın	397321	175988	2,258
13	Yozgat	683083	343281	1,990
14	Eskişehir	1440367	759724	1,896
15	Isparta	619778	371683	1,667
16	Osmaniye	635733	421026	1,510
17	Kocaeli	2215867	1640832	1,350
18	Kastamonu	446109	330949	1,348
19	Malatya	731966	589150	1,242
20	Şanlıurfa	1589421	1376807	1,154
21	Kırklareli	353303	320106	1,104
22	Aydın	1008632	952792	1,059
23	Bolu	280540	271235	1,034
24	Düzce	324334	329659	0,984
25	Balıkesir	1013120	1071553	0,945
26	Hatay	844364	1148762	0,735
27	Sakarya	632723	877025	0,721
28	Elazığ	334789	478805	0,699
29	Kütahya	325506	481772	0,676
30	Mersin	848133	1516543	0,559
31	Çorum	240267	435108	0,552
32	Diyarbakır	662602	1254800	0,528
33	Batman	201669	444843	0,453
34	Kilis	48540	113315	0,428
35	Niğde	125221	295371	0,424
36	Ankara	1983213	4693594	0,423
37	Afyonkarahisar	233512	597939	0,391
38	Ordu	226667	640027	0,354
39	Antalya	763791	2159717	0,354
40	Mardin	204158	605289	0,337
41	Amasya	93741	280984	0,334
42	Yalova	75757	246917	0,307
43	Aksaray	101027	336779	0,300
44	Tokat	136698	498904	0,274
45	Erzurum	154888	572103	0,271
46	Sinop	50428	194398	0,259
47	Samsun	281330	1121269	0,251
48	Muş	61287	273308	0,224
49	Bingöl	47918	214336	0,224
50	Manisa	262147	1190365	0,220
51	Konya	381250	1801628	0,212

52	Erzincan	38588	199441	0,193
53	Sivas	95957	527924	0,182
54	Zonguldak	84234	498785	0,169
55	Edirne	58923	359441	0,164
56	Giresun	64067	391177	0,164
57	Çanakkale	73889	483824	0,153
58	Muğla	134983	887189	0,152
59	Bitlis	35897	250448	0,143
60	Van	105246	778955	0,135
61	Çankırı	22773	171406	0,133
62	Burdur	25558	233087	0,110
63	Kırıkkale	25024	236387	0,106
64	Trabzon	64792	671713	0,096
65	Karaman	19733	209961	0,094
66	Ağrı	30913	347738	0,089
67	Ardahan	6126	75194	0,081
68	Karabük	15681	216794	0,072
69	Nevşehir	18321	254507	0,072
70	Artvin	10352	146062	0,071
71	Rize	20161	290364	0,069
72	Şırnak	25858	378632	0,068
73	Kırşehir	11937	201845	0,059
74	Bilecik	10920	186602	0,059
75	Hakkari	10742	212216	0,051
76	Tunceli	3499	76747	0,046
77	Bayburt	3042	70329	0,043
78	Iğdır	6372	153880	0,041
79	Gümüşhane	4746	124642	0,038
80	Siirt	7725	240611	0,032
81	Kars	3531	211018	0,017

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

1.sıradaki Gaziantep (66.792 TL) Türkiye'nin tekstil başkenti konumundadır. Büyük ölçekli sanayi kuruluşları, organize sanayi bölgeleri (OSB) bu oranda etkilidir. Tekstil üretimi ihracata yönelik olduğundan yüksek finansman ihtiyacı oluşmaktadır. 2.sıradaki Kahramanmaraş'da (33.040 TL) özellikle iplik, kumaş ve konfeksiyon sektörleri öne çıkmaktadır. Kurumsal kredi kullanımında bölge liderlerindendir. 3. sıradaki Denizli (23.510 TL) havlu, bornoz, ev tekstili üretiminde dünya markasıdır. KOBİ yoğunluğu da oldukça yüksektir. Uşak ili (12.011 TL) Türkiye'de tekstil geri dönüşümünün merkezidir. Pamuk, iplik, polyester geri dönüşüm firmaları bu ilde öne çıkmaktadır. İstanbul (9.992 TL) tekstil merkezlerinden biri olmasına rağmen,

kiři başı kredi oranı daha dūřüktür. Sıralamada 6. sıradadır. Çünkü nüfus bu ilde çok fazladır, bu durum payı azaltmaktadır. Sanayi yatırımı başka illere kaymıştır.

İstanbul, tekstil üretiminden çok tasarım, satış, ihracat ve markalaşma faaliyetlerine odaklanmıştır. Bu durum, tekstil yatırımlarının daha çok ticari kredilere ve ihracat finansmanına yönelmesine neden olmaktadır. Kredi verileri, doğrudan üretim odaklı illeri (Gaziantep, Denizli, Bursa) öne çıkarır. İstanbul'da tekstil üretimi yapmak yerine, üretim Çorlu, Tekirdağ, Bursa gibi çevre illere kaydırılmıştır. Bu durum, İstanbul'un üretim kredisi çekme potansiyelini düşürmektedir. İstanbul'daki firmalar, üretim kredisi yerine finansal kiralama, ihracat kredisi veya döviz bazlı kredilere yönelmektedir. Bu da sektörel kredi verilerini doğrudan etkilemektedir.

Oranın en düşük olduğu Kars, Siirt, Gümüşhane gibi illerde tekstil yatırımı yok denecek kadar azdır. Sanayi altyapısı yeterince gelişmemiştir. Bu iller yatırımın teşvik edilmediği ya da organize sanayi bölgelerinin zayıf olduğu illerdir.

Güneydoğu bölgesinde bu oranda Gaziantep ve Kahramanmaraş öne çıkmaktadır. Ege'de Denizli ve Uşak ciddi katkı sağlamaktadır. Marmara'da İstanbul, Bursa, Tekirdağ önemli merkezlerdir. Doğu Anadolu'da yatırım oldukça azdır. Kredi kullanımı ise yok denecek kadar düşüktür. İç Anadolu'da Kayseri dışında belirgin bir il yoktur.

İstanbul içinde düşük maliyetli üretim bölgeleri kurulmalı, KOBİ'lere yer tahsisi sağlanmalıdır. İstanbul'daki tekstil firmaları için dijital ihracat ve sürdürülebilir tekstil temalı özel kredi paketleri oluşturulmalıdır. Moda ve hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren işletmelere hibe destekli kredi danışmanlık merkezleri kurulmalıdır.

Oranın düşük olduğu illerde, tekstil kümelenmeleri için enerji desteği, hammaddede vergi indirimi gibi mekanizmalar güçlendirilmelidir. Kredi dağılımında İstanbul gibi merkezlerin yönlendirilmesiyle, bölgesel kaynak adaleti sağlanmalıdır.

Kişi başına tekstil kredisi dağılımı, Türkiye'nin bölgesel sanayi haritasını da yansıtır. Yüksek kredi kullanan iller genellikle ihracata dayalı, gelişmiş sanayi altyapısı olan, Organize sanayi bölgelerine sahip illerdir. Düşük olan illerde yatırım eksikliği ve finansman erişim zorlukları mevcuttur.

İstanbul, Türkiye tekstil sektöründe küresel markaların, tasarımcıların ve perakende devlerinin merkezi konumundadır. Ancak bu pozisyon, doğrudan üretime dayalı kredi verilerinde yansımaları bulamamaktadır. Bulgular, İstanbul'un sektörel finansal hacminde yüksek bir oyuncu olsa da doğrudan

tekstil üretim yatırımlarında ikinci planda kaldığını göstermektedir. Bu nedenle, üretim alanlarını destekleyecek bütüncül bir finansman politikası gereklidir.

2.6.Ticaret Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı ticaret sektörüne verilen kredi, toptan ticaret ve komisyonculuk sektörüne verilen kredilerin, nüfusa bölünmesiyle elde edilir. Bu değer ilin ticaret hacmi ve işletme yoğunluğunu, finansmana erişim oranını, ticari faaliyetlerin ekonomik büyüklüğünü yansıtmaktadır. Türkiye ortalaması yaklaşık 3,5-4 bin TL düzeyindeyken, İstanbul bu ortalamanın yaklaşık 7 katı üzerindedir.

Tablo 6:Kişi Başı Ticaret Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Toptan Ticaret ve Komisyonculuk Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Ticaret Verilen Kredi 2023, TL
1	İstanbul	369503156	12524750	29,502
2	Ankara	137464703	4693594	29,288
3	Gaziantep	21362271	1513996	14,110
4	Hatay	14983856	1148762	13,043
5	Adana	22725486	1743190	13,037
6	Mersin	19702194	1516543	12,992
7	İzmir	45993908	3701733	12,425
8	Bursa	28861824	2558788	11,279
9	Antalya	20791987	2159717	9,627
10	Samsun	10342745	1121269	9,224
11	Denizli	7642868	861333	8,873
12	Giresun	3407858	391177	8,712
13	Kocaeli	13492280	1640832	8,223
14	Çorum	3524386	435108	8,100
15	Edirne	2878765	359441	8,009
16	Karabük	1727951	216794	7,970
17	Trabzon	5297542	671713	7,887
18	Konya	13754942	1801628	7,635
19	Kayseri	7003806	1127629	6,211
20	Kırklareli	1967223	320106	6,146
21	Nevşehir	1545201	254507	6,071
22	Mardin	3491273	605289	5,768
23	Aksaray	1936036	336779	5,749
24	Aydın	5446501	952792	5,716
25	Ordu	3563581	640027	5,568
26	Burdur	1244178	233087	5,338

27	Bolu	1403874	271235	5,176
28	Manisa	5945608	1190365	4,995
29	Kahramanmaraş	4129823	833767	4,953
30	Balıkesir	5305828	1071553	4,952
31	Niğde	1446455	295371	4,897
32	Kırşehir	971590	201845	4,814
33	Muğla	4215412	887189	4,751
34	Osmaniye	1976168	421026	4,694
35	Şanlıurfa	6345662	1376807	4,609
36	Sakarya	4040092	877025	4,607
37	Tekirdağ	4211342	928984	4,533
38	Düzce	1408829	329659	4,274
39	Isparta	1542327	371683	4,150
40	Karaman	856253	209961	4,078
41	Eskişehir	2996813	759724	3,945
42	Yalova	972542	246917	3,939
43	Afyonkarahisar	2241556	597939	3,749
44	Şırnak	1403513	378632	3,707
45	Elazığ	1733855	478805	3,621
46	Artvin	525754	146062	3,600
47	Diyarbakır	4432372	1254800	3,532
48	Amasya	976069	280984	3,474
49	Uşak	1048384	310756	3,374
50	Erzurum	1864477	572103	3,259
51	Yozgat	1084922	343281	3,160
52	Çanakkale	1513266	483824	3,128
53	Rize	906622	290364	3,122
54	Batman	1319258	444843	2,966
55	Malatya	1599000	589150	2,714
56	Zonguldak	1333706	498785	2,674
57	Adıyaman	1133199	440213	2,574
58	Erzincan	496692	199441	2,490
59	Van	1868511	778955	2,399
60	Iğdır	362727	153880	2,357
61	Kastamonu	750772	330949	2,269
62	Kırıkkale	498422	236387	2,109
63	Ağrı	725488	347738	2,086
64	Siirt	497456	240611	2,067
65	Çankırı	354116	171406	2,066
66	Kütahya	981972	481772	2,038
67	Kars	428110	211018	2,029
68	Sivas	1060995	527924	2,010

69	Tokat	906295	498904	1,817
70	Sinop	337452	194398	1,736
71	Bartın	288058	175988	1,637
72	Gümüşhane	194215	124642	1,558
73	Kilis	166490	113315	1,469
74	Bitlis	294513	250448	1,176
75	Bilecik	219147	186602	1,174
76	Ardahan	86693	75194	1,153
77	Muş	279698	273308	1,023
78	Tunceli	66666	76747	0,869
79	Hakkari	179933	212216	0,848
80	Bingöl	151255	214336	0,706
81	Bayburt	49105	70329	0,698

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul ve Ankara, Türkiye'nin iki büyük metropolü olarak, hem ticaret merkezi olmaları hem de çok sayıda işletmeye ev sahipliği yapmaları nedenleri ile yüksek oranlıdırlar. Ayrıca, birçok banka ve finans kurumu merkezi bu illerde yer almaktadır. Gaziantep, Hatay, Adana, Mersin yine güçlü ticaret merkezleridir. Ortadoğu'ya açılan kapılar olarak tanımlanan bu iller, aynı zamanda lojistik ve ticaret merkezidirler. Gaziantep, organize sanayi ve ticaret odaklı şehir olarak öne çıkmaktadır. Samsun, Karadeniz'in yükselen ticaret üssüdür. Liman kenti olması ve bölgeye hizmet veren merkez şehir olması bu alanda etkilidir.

Bayburt, Bingöl, Hakkari gibi illerde bu oran düşüktür. Küçük ölçekli ekonomiler olmaları, ticaret hacimlerinin sınırlı olması, finansmana erişim zorlukları, büyük şehirlerin gölgesinde kalmaları bu oranı düşürmektedir.

Marmara bölgesinde İstanbul, Bursa, Kocaeli illeri yüksek oranlara sahiptir. Akdeniz'de Adana, Mersin, Hatay gibi şehirler ön sıralarda yer almaktadırlar. İç Anadolu'da Ankara haricinde oranlar düşüktür. Doğu ve Güneydoğu'da Gaziantep dışında çoğunlukla yine oranlar düşüktür. Ege'de İzmir ve Denizli ili öne çıkmaktadır. Karadeniz bölgesinde Samsun ve Giresun dikkat çeken iki ildir.

Ticaret sektörüne verilen kredi dağılımı, Türkiye'nin ekonomik merkezi ile çevresel farkını net biçimde yansıtmaktadır. Büyükşehirler, finansal kaynaklara erişim, büyük ticari ölçekler ve yoğun firma yapılarıyla öne çıkmaktadırlar. Doğu ve kuzeydoğu bölgeleri genel olarak daha düşük kredi kullanımına sahiptir. Bu da ticaret faaliyetlerinin görece daha az olduğu anlamına gelmektedir.

İstanbul, hem ulusal hem de uluslararası olarak Türkiye'nin ticaret, lojistik ve finans merkezi konumundadır. Bu da ticaret sektöründe faaliyet gösteren firmaların çok daha yüksek krediye ulaşmasına olanak tanımaktadır. İstanbul'da ticaret sektörü büyük ölçekli zincir mağazalardan, küçük işletmelere kadar geniş bir yelpazeye sahiptir. Bankacılık altyapısının güçlü oluşu, krediye erişim kolaylığı sağlar. İstanbul, Türkiye ihracatının yaklaşık %40'ını gerçekleştiren bir şehir olarak, ticarete dayalı yüksek kredi kullanımına sahiptir. Ticari kredi portföyü içinde döviz kredileri ve spot ticaret kredileri yaygındır.

İstanbul dışındaki Gaziantep, İzmir gibi ticaret yoğun iller için bölgesel ticaret destek kredileri oluşturulmalıdır. Ticaret bankacılığı şubeleri artırılmalı, mikro krediler ve teminat destekli modeller yaygınlaştırılmalıdır. Geleneksel ticaret yerine e-ticaret, fintech, dijital lojistik girişimlerine öncelik veren kredi modelleri desteklenmelidir.

İstanbul, ticaret sektörüne verilen kredi miktarında açık ara lider konumundadır. Bu durum şehrin finansal derinliği, ekonomik faaliyet hacmi ve ticaretin merkezileşmiş yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bu durum, bölgesel eşitsizlikleri de işaret etmektedir. Ticaret kredilerinin Anadolu şehirlerine yaygınlaştırılması, kalkınmanın dengelenmesi açısından kritik önemdedir.

2.7.Turizm Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı turizm sektörüne verilen kredi, her ilde turizm sektörüne verilen toplam kredinin, ilin nüfusuna bölünmesiyle elde edilir. Kredi miktarı; bölgedeki turizm faaliyetlerinin ekonomik önceliği, finansman ihtiyacı, yatırım düzeyi hakkında fikir verir.

Tablo 7:Kişi Başı Turizm Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Turizm Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Turizm S Verilen Kredi 2023, TL
1	Antalya	147468070	2159717	68,281
2	Muğla	14889864	887189	16,783
3	İstanbul	117802089	12524750	9,406
4	Ankara	22295400	4693594	4,750
5	Aydın	3506902	952792	3,681
6	Nevşehir	730606	254507	2,871
7	Bolu	556935	271235	2,053
8	Trabzon	1324932	671713	1,972
9	Çanakkale	927282	483824	1,917

10	İzmir	6240007	3701733	1,686
11	Artvin	244654	146062	1,675
12	Yalova	367754	246917	1,489
13	Balıkesir	1530398	1071553	1,428
14	Edirne	494579	359441	1,376
15	Eskişehir	830535	759724	1,093
16	Kütahya	503603	481772	1,045
17	Uşak	319467	310756	1,028
18	Kırklareli	317185	320106	0,991
19	Rize	287453	290364	0,990
20	Tunceli	74710	76747	0,973
21	Bartın	167668	175988	0,953
22	Kars	192707	211018	0,913
23	Mersin	1343961	1516543	0,886
24	Manisa	1025424	1190365	0,861
25	Hakkari	181583	212216	0,856
26	Bursa	2156637	2558788	0,843
27	Elazığ	402431	478805	0,840
28	Erzurum	472712	572103	0,826
29	Burdur	190187	233087	0,816
30	Kırşehir	164055	201845	0,813
31	Sakarya	709603	877025	0,809
32	Denizli	689853	861333	0,801
33	Kastamonu	252866	330949	0,764
34	Sinop	145961	194398	0,751
35	Afyonkarahisar	426437	597939	0,713
36	Düzce	228502	329659	0,693
37	Zonguldak	338936	498785	0,680
38	Giresun	254295	391177	0,650
39	Erzincan	121726	199441	0,610
40	Amasya	169348	280984	0,603
41	Karabük	127648	216794	0,589
42	Tekirdağ	537468	928984	0,579
43	Ordu	364611	640027	0,570
44	Samsun	573414	1121269	0,511
45	Bilecik	88005	186602	0,472
46	Kocaeli	765908	1640832	0,467
47	Diyarbakır	581058	1254800	0,463
48	Gaziantep	691184	1513996	0,457
49	Ardahan	33902	75194	0,451
50	Tokat	221341	498904	0,444
51	Niğde	130387	295371	0,441

52	Isparta	163956	371683	0,441
53	Aksaray	147983	336779	0,439
54	Adıyaman	190274	440213	0,432
55	Çankırı	73192	171406	0,427
56	Sivas	224614	527924	0,425
57	Hatay	467747	1148762	0,407
58	Adana	701401	1743190	0,402
59	Yozgat	134752	343281	0,393
60	Kırıkkale	92730	236387	0,392
61	Bayburt	27383	70329	0,389
62	Batman	168491	444843	0,379
63	Van	286967	778955	0,368
64	Gümüşhane	44154	124642	0,354
65	Kayseri	396407	1127629	0,352
66	Şanlıurfa	479948	1376807	0,349
67	Iğdır	49105	153880	0,319
68	Konya	572022	1801628	0,318
69	Kahramanmaraş	242244	833767	0,291
70	Çorum	120892	435108	0,278
71	Malatya	150133	589150	0,255
72	Mardin	154209	605289	0,255
73	Osmaniye	107122	421026	0,254
74	Bitlis	60163	250448	0,240
75	Muş	59705	273308	0,218
76	Şırnak	80588	378632	0,213
77	Karaman	40060	209961	0,191
78	Siiirt	45055	240611	0,187
79	Ağrı	61833	347738	0,178
80	Bingöl	28994	214336	0,135
81	Kilis	14957	113315	0,132

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

Kişi Başı Turizm Kredisi'nde en yüksek oran Antalya'dır. Hem turizm yoğunluğu hem de sezonluk yatırımların finansal etkisiyle il ülkede tek başına açık ara lider konumdadır. Muğla, Aydın, Nevşehir gibi klasik turizm illeri, güçlü kredi kullanımı göstermektedirler. Ankara ve İstanbul gibi metropollerin burada öne çıkması, turizm altyapısı ve otelcilik sektörünün büyüklüğü ile ilişkilendirilir.

İstanbul, Antalya'nın yaklaşık yedide biri oranında turizm kredisi kullanmıştır. İlk ikideki iller (Antalya, Muğla) genellikle deniz turizmine dayalı, mevsimsel yoğunluğu yüksek, küçük ve orta ölçekli işletme sayısı fazla illerdir. İstanbul, kültürel ve tarihi turizmde Türkiye'nin öncüsüdür. Ancak kredi

kullanımı, genellikle konaklama ve ağırlama işletmelerinin yatırım düzeyine bağlıdır. İstanbul'da bu tür işletmelerin finansal gücü daha yüksek olduğundan, öz kaynak kullanımı kredi kullanımına göre fazladır. Antalya ve Muğla gibi iller kitle turizmi ve yüksek kapasiteli tatil köylerine sahiptir. Bu da bankalardan daha yoğun yatırım kredisi kullanımına yol açmaktadır. İstanbul'da ise butik oteller ve kısa süreli konaklamalar yaygın olduğundan dolayı, kredi ihtiyacı görece daha düşüktür. İstanbul'daki bankacılık erişimi en yüksek seviyededir. Ancak turizm sektöründeki kredi kullanımı, yatırım ihtiyacının sınırlılığı ve işletmelerin nispeten güçlü nakit akışı nedeniyle düşüktür.

Kilis, Bingöl, Ağrı gibi düşük oranlı iller genelde turistik faaliyetlerin sınırlı olduğu, altyapının az olduğu bölgelerdir. Düşük kredi kullanımı, hem düşük yatırım düzeyine hem de turizm sektöründeki düşük büyüklüğe işaret etmektedir.

Akdeniz bölgesinde Antalya ve Mersin yüksek oranlı; Osmaniye ve Hatay oldukça düşük oranlı illerdir. Ege'de Muğla ve Aydın yüksek kredi kullanımıyla dikkat çekerken, Manisa ve Kütahya'da bu oran düşük kalmaktadır. İç Anadolu'da Ankara ve Nevşehir öne çıkan illerdir. Diğer iller görece düşüktür. Karadeniz'de Trabzon ve Bolu öne çıkmaktadır, diğer iller düşüktür. Marmara'da İstanbul ve Çanakkale öne çıkan illerdir. Balıkesir ili ise ortalama konumdadır. Doğu ve Güneydoğu, genel olarak en düşük kredi kullanan bölgedir. Bu bölgede hem talep hem de turizm yatırımları sınırlıdır.

Turizm sektörüne kredi kullanımı, doğrudan sektörel büyüklüğü ve yatırım isteği ile ilişkilidir. Antalya, Muğla, Aydın gibi kıyı şehirleri bu oranda açık ara öndedir. İç ve doğu illerinde ise kredi kullanımının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle doğuda turizmin potansiyeli yüksek ama yatırım eksikliği oldukça fazladır.

Kilis, Muş, Bitlis gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde kültür-turizm teşvik kredileri sağlanmalıdır. Sağlık turizmi, gastronomi turizmi, MICE (konferans) turizmi gibi alanlara özel düşük faizli krediler verilmelidir. İstanbul'daki küçük ölçekli turizm işletmelerine dijital pazarlama ve online rezervasyon sistemleri için özel finansman sağlanmalıdır.

İstanbul, turizm kredisi kullanımında orta-üst sırada yer almakta ancak lider iki ilin gerisindedir. Bu durum, şehrin turizm türlerinin farklılığı ve işletme yapısının öz sermayeye dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. Krediye dayalı büyüme modelinin yaygın olduğu kıyı illeriyle karşılaştırıldığında, İstanbul'un daha sürdürülebilir ve dengeli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ancak potansiyeli krediye daha da fazla yansıtılabilir.

2.8.Ziraat, Bahçılık Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı ziraat, balıkçılık sektörüne verilen kredi, tarım, hayvancılık ve balıkçılık sektörlerine verilen toplam kredi tutarının, il nüfusuna oranlanmasıyla elde edilir. Bu değerler illerin tarımsal faaliyet yoğunluğu, finansman ihtiyacı, krediye erişim kapasitesi gibi yönlerini yansıtmaktadır.

Tablo 8:Kişi Başı Ziraat, Balıkçılık Sektörüne Verilen Kredi:
İstanbul İli Analizi

	İller	Ziraat ve Balıkçılık Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Ziraat, Balıkçılık S Verilen Kredi 2023, TL
1	Kırşehir	7949902	201845	39,39
2	Ardahan	2469364	75194	32,84
3	Aksaray	8069824	336779	23,96
4	Niğde	6652134	295371	22,52
5	Edirne	8075808	359441	22,47
6	Yozgat	7710683	343281	22,46
7	Muğla	19023675	887189	21,44
8	Karaman	4084742	209961	19,45
9	Burdur	4375310	233087	18,77
10	Aydın	17776883	952792	18,66
11	Kars	3870632	211018	18,34
12	Konya	32643843	1801628	18,12
13	Çankırı	3100560	171406	18,09
14	Kırklareli	5602092	320106	17,50
15	Amasya	4660449	280984	16,59
16	Nevşehir	4158211	254507	16,34
17	Çorum	6982890	435108	16,05
18	Kastamonu	5160976	330949	15,59
19	Balıkesir	16480738	1071553	15,38
20	Tunceli	1173789	76747	15,29
21	Manisa	17821234	1190365	14,97
22	Afyonkarahisar	8917256	597939	14,91
23	Ankara	68460327	4693594	14,59
24	Çanakkale	6638972	483824	13,72
25	Denizli	11590379	861333	13,46
26	Erzincan	2659862	199441	13,34
27	Tokat	6577254	498904	13,18
28	Kırıkkale	3049578	236387	12,90
29	Sivas	6590631	527924	12,48

30	Bolu	3311994	271235	12,21
31	Şanlıurfa	16310695	1376807	11,85
32	Bayburt	822080	70329	11,69
33	Eskişehir	8685502	759724	11,43
34	Adana	19873645	1743190	11,40
35	Uşak	3386559	310756	10,90
36	Antalya	22751757	2159717	10,53
37	Diyarbakır	12315249	1254800	9,81
38	Kayseri	10878277	1127629	9,65
39	Tekirdağ	8818581	928984	9,49
40	Bilecik	1673687	186602	8,97
41	Mersin	13542763	1516543	8,93
42	Isparta	3211029	371683	8,64
43	İzmir	31488187	3701733	8,51
44	Samsun	9348631	1121269	8,34
45	Artvin	1217551	146062	8,34
46	Adıyaman	3590318	440213	8,16
47	Iğdır	1254361	153880	8,15
48	Bitlis	2033909	250448	8,12
49	Erzurum	4627294	572103	8,09
50	Malatya	4561650	589150	7,74
51	Sakarya	6580403	877025	7,50
52	Muş	2048895	273308	7,50
53	Kahramanmaraş	6091818	833767	7,31
54	Ordu	4668418	640027	7,29
55	Siirt	1753294	240611	7,29
56	Gümüşhane	900641	124642	7,23
57	Kilis	817826	113315	7,22
58	Mardin	4343768	605289	7,18
59	Osmaniye	2975327	421026	7,07
60	Gaziantep	10583829	1513996	6,99
61	Sinop	1349246	194398	6,94
62	Giresun	2672960	391177	6,83
63	Düzce	2184288	329659	6,63
64	Kütahya	3021787	481772	6,27
65	Elazığ	2952761	478805	6,17
66	Bursa	15049112	2558788	5,88
67	Rize	1694741	290364	5,84
68	Yalova	1268070	246917	5,14
69	Batman	2282771	444843	5,13
70	Hatay	5599023	1148762	4,87
71	Karabük	983915	216794	4,54

72	Trabzon	2802214	671713	4,17
73	Ağrı	1364518	347738	3,92
74	Şırnak	1352965	378632	3,57
75	Bingöl	712329	214336	3,32
76	Bartın	550523	175988	3,13
77	Van	2380543	778955	3,06
78	Hakkari	484595	212216	2,28
79	Kocaeli	3716000	1640832	2,26
80	Zonguldak	1020819	498785	2,05
81	İstanbul	22423514	12524750	1,79

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul, ziraat ve balıkçılık sektörüne kişi başına verilen kredi tutarında 81 il arasında son sırada yer almış ve yalnızca 1.79 TL düzeyinde bir kişi başı kredi kullanımına ulaşmıştır. En yüksek kişi başı kredi tutarı Kırşehir ilinde görülmüş olup 39.39 TL düzeyindedir. İstanbul bu değerın yaklaşık 22 kat altında kalmıştır. Türkiye genelinde ortalama kişi başı kredi miktarının yaklaşık 13.67 TL olduğu varsayılırsa, İstanbul bu ortalamanın %87 altında yer almaktadır. Hemen üst sırada yer alan Zonguldak ilinde kişi başı kredi 2.05 TL'dir. Tarım ve balıkçılıkla doğrudan ilişkili olan Konya gibi iller 18.36 TL, Manisa 14.97 TL, Ankara 14.59 TL ile öne çıkarken, İstanbul'un bu illerin %10-15'i kadar krediye erişebildiği görülmektedir.

İç Anadolu ve Ege illeri bu sıralamada öne çıkmaktadır. Geleneksel tarımsal yoğunluk sıralamada etkindir. Kırşehir hem düşük nüfus hem de yüksek kredi hacmi sayesinde ilk sıradadır. Muğla gibi turizmle öne çıkan bir ilin bu tabloda da üst sıralarda yer alması çift yönlü ekonomik yapı dolayısıyladır. Sanayi ve metropol illeri olan İstanbul, Kocaeli, Zonguldak gibi şehirlerde tarımın çok sınırlı olması da tabloyu açıklamaktadır. Doğu illerindeki düşük kredi oranları, tarımda banka finansmanı yerine geleneksel yöntemlerin tercih edilmesiyle ve krediye erişim zorluklarıyla açıklanmaktadır.

İç Anadolu bölgesinde Kırşehir, Aksaray, Niğde gibi şehirler sıralamada üst sıralardadırlar. Bölge tarımda etkindir. Ege'de Aydın, Manisa, Denizli gibi iller öndedir. Tarım bu illerde güçlüdür. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sınırlı kredi kullanımı ve krediye erişim sorunları öne çıkmaktadır. Karadeniz illeri genelde orta-alt sıralardadır. Fındık gibi ürünlerin finansmanı dışında fazla dikkat çekmemektedir. Marmara'da Edirne gibi tarım yoğun iller öne çıkmakta; İstanbul ve Kocaeli sıralamada en sondadırlar.

İstanbul'un tarım ve balıkçılık faaliyetleri açısından sınırlı araziye ve kırsal altyapıya sahip olması, bu alanda finansman ihtiyacını da doğrudan azaltmaktadır. Şehir, büyük ölçüde hizmet, finans ve sanayi sektörlerine

yönelmiş durumda olduğundan tarım kredileri marjinal düzeyde kalmaktadır. Tarım ve balıkçılık kredileri, genellikle kırsal kalkınma bölgelerine ve üretim merkezlerine odaklandığından, İstanbul gibi metropoller bu desteklerin kapsamı dışında kalabilmektedir. Tarımsal üretim faaliyeti yapan nüfusun azlığı nedeniyle İstanbul’da bu tür kredilere yönelik talep son derece düşüktür. Talep eksikliği, arzın da sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

İstanbul’da boş alanlar, çatılar, sera sistemleri üzerinden kentsel tarım teşvik edilmeli ve bu alanlara özel mikro-kredi sistemleri oluşturulmalıdır. İstanbul’un Sarıyer, Beykoz, Tuzla gibi kıyı bölgelerinde faaliyet gösteren küçük ölçekli balıkçı kooperatiflerine özel teşvikli krediler sağlanmalıdır. Tarım ve balıkçılıkla uğraşan sınırlı nüfusun krediye erişimini kolaylaştırmak adına kooperatifleşme desteklenmeli; bu alanda faaliyet gösteren işletmelere yönelik bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri sunulmalıdır. Geleneksel bankacılık dışında, mikro-finance, fintech çözümleri ve yeşil finansman gibi alternatif kredi mekanizmalarının tarım ve çevre temelli yatırımlar için İstanbul’da da yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Kişi başına ziraat ve balıkçılık kredisi, sadece tarımsal üretim değil aynı zamanda krediye erişim, banka ilişkileri ve finansal kapsayıcılık açısından fikir vermektedir. Tarımsal potansiyeli yüksek ama düşük kredi alan iller, politika yapıcılar için öncelikli gelişim alanları olmalıdır.

2.9.Enerji Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı enerji sektörüne verilen kredi, her ilin enerji sektörüne kullandırılan toplam kredi tutarını, o ilin nüfusuna bölerek hesaplanmıştır. Bu oranlar, illerin enerji üretimi/altyapı yatırımları (güneş, HES, JES Jeotermal Enerji Santrali, RES Rüzgar Enerjisi Santrali, doğalgaz vb.), sanayide enerji kullanım yoğunluğu, enerji sektörüne özel yatırımlara ne kadar kredi çektiğini yansıtmaktadır.

Tablo 9:Kişi Başı Enerji Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Enerji Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Enerji Sek. Verilen Kredi 2023, TL
1	Ankara	278862464	4693594	59,413
2	Denizli	35017873	861333	40,655
3	Muğla	19100429	887189	21,529
4	İstanbul	221137651	12524750	17,656
5	Trabzon	11369821	671713	16,927
6	Gaziantep	19503820	1513996	12,882

7	Konya	22533900	1801628	12,508
8	Kahramanmaraş	5865876	833767	7,035
9	İzmir	24012612	3701733	6,487
10	Kırşehir	1192075	201845	5,906
11	Adana	10231979	1743190	5,870
12	Elazığ	2645008	478805	5,524
13	Erzurum	2789281	572103	4,875
14	Antalya	8063614	2159717	3,734
15	Kocaeli	6048120	1640832	3,686
16	Bursa	8493034	2558788	3,319
17	Aydın	3082665	952792	3,235
18	Samsun	3532542	1121269	3,150
19	Rize	857669	290364	2,954
20	Çorum	1256029	435108	2,887
21	Tekirdağ	2530535	928984	2,724
22	Kırklareli	801494	320106	2,504
23	Sakarya	1887120	877025	2,152
24	Batman	899470	444843	2,022
25	Isparta	715810	371683	1,926
26	Hatay	2079137	1148762	1,810
27	Kayseri	1936979	1127629	1,718
28	Edirne	558458	359441	1,554
29	Giresun	565650	391177	1,446
30	Balıkesir	1484644	1071553	1,386
31	Sivas	662895	527924	1,256
32	Adıyaman	487197	440213	1,107
33	Van	812701	778955	1,043
34	Malatya	602897	589150	1,023
35	Nevşehir	256820	254507	1,009
36	Eskişehir	670782	759724	0,883
37	Burdur	168548	233087	0,723
38	Kırıkkale	165304	236387	0,699
39	Kütahya	332519	481772	0,690
40	Mersin	1028144	1516543	0,678
41	Afyonkarahisar	404139	597939	0,676
42	Aksaray	209464	336779	0,622
43	Şanlıurfa	840859	1376807	0,611
44	Karaman	123128	209961	0,586
45	Manisa	563229	1190365	0,473
46	Düzce	151329	329659	0,459
47	Ağrı	141852	347738	0,408
48	Niğde	119691	295371	0,405

49	Şırnak	149163	378632	0,394
50	Bolu	95063	271235	0,350
51	Diyarbakır	418553	1254800	0,334
52	Ordu	200395	640027	0,313
53	Bitlis	74807	250448	0,299
54	Zonguldak	131293	498785	0,263
55	Erzincan	49185	199441	0,247
56	Yozgat	83247	343281	0,243
57	Karabük	48764	216794	0,225
58	Mardin	133708	605289	0,221
59	Amasya	50674	280984	0,180
60	Kars	36312	211018	0,172
61	Uşak	42167	310756	0,136
62	Çankırı	22442	171406	0,131
63	Gümüşhane	16298	124642	0,131
64	Siirt	24201	240611	0,101
65	Bingöl	21080	214336	0,098
66	Çanakkale	42456	483824	0,088
67	Ardahan	6470	75194	0,086
68	Osmaniye	33160	421026	0,079
69	Kastamonu	20835	330949	0,063
70	Muş	14760	273308	0,054
71	Tokat	23176	498904	0,046
72	Iğdır	4421	153880	0,029
73	Bartın	4618	175988	0,026
74	Artvin	3345	146062	0,023
75	Kilis	1879	113315	0,017
76	Sinop	3186	194398	0,016
77	Bilecik	2584	186602	0,014
78	Tunceli	475	76747	0,006
79	Hakkari	1082	212216	0,005
80	Yalova	902	246917	0,004
81	Bayburt	0	70329	0,000

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul, 22.117.651.000 TL tutarında enerji sektörüne kredi kullanımıyla, 12.524.750 kişilik nüfusu dikkate alındığında kişi başına 17.656 TL kredi ile 4. sırada yer almaktadır. Bu değer, Türkiye genelinde enerji sektöründe kişi başı en yüksek kredi kullanan iller arasında İstanbul'un üst düzeydeki konumunu net biçimde ortaya koymaktadır.

Türkiye genelinde kişi başına enerji sektörü kredisi ortalaması yaklaşık 4.300 TL civarındadır. İstanbul'un 17.656 TL'lik kişi başı değeri, ülke

ortalamasının yaklaşık 4 katı seviyesindedir. Bu, İstanbul'un enerji yatırımlarına erişimde ve bu alandaki finansal araçlara kullanımda diğer illere göre oldukça avantajlı bir pozisyonda olduğunu gösterir.

Kişi başına en yüksek kredi kullanan il olan Ankara (59.413 TL) ile kıyaslandığında İstanbul, Ankara'nın yaklaşık %30 gerisinde kalmaktadır. Bu fark Ankara'nın başkent olma avantajı, kamu yatırımlarının yoğunluğu ve büyük sanayi işletmelerinin enerji altyapısına yönelik kredilere erişimindeki ayrıcalıklarla açıklanır.

Öte yandan Bayburt ili listenin sonunda yer almaktadır. İkinci en düşük il olan Yalova (0.004 TL) ile kıyaslandığında ise İstanbul'un değeri yaklaşık 4414 kat daha fazladır. Bu oranlar, finansal erişimdeki uçurumu ve bölgesel eşitsizliği gözler önüne sermektedir. Ankara, kamu kuruluşları ve enerji şirketlerinin merkezi olması nedeniyle büyük farkla öndedir. Denizli, Muğla ve Konya gibi iller; güneş ve jeotermal enerji projeleri ile öne çıkmaktadır.

Trabzon'un yüksek değerinde HES yatırımları ve dağıtım şirketi yatırımları etkilidir. Gaziantep ve Kahramanmaraş gibi sanayi kentlerinde de enerjiye yatırım dikkat çekicidir. Bayburt ve Yalova sıfıra yakın değerler göstermektedir. Bu illerde enerji yatırımları yok denecek kadar azdır. Tunceli, Hakkari, Iğdır, Kilis gibi doğuda bulunan küçük iller hem yatırım hem de kredi erişimi açısından zayıftır. Bu illerin enerji altyapısı merkezi sistemlerle sağlanmaktadır, bu illerde lokal üretim ve yatırım bulunmamaktadır.

İstanbul, yoğun sanayi bölgeleri, organize sanayi bölgeleri (OSB'ler), santral yatırımları ve enerji tedarik şirketlerinin merkezleri nedeniyle enerji kredilerine büyük ölçüde ihtiyaç duymaktadır. Nüfus yoğunluğu ve konut stokunun fazla olması, yenilenebilir enerji (GES Güneş Enerji Santrali, HES Hidroelektrik santral vb.) kurulumları ve altyapı projeleri için kredi ihtiyacını artırmaktadır. Enerji yatırımlarına yönelik kredi ürünlerinin geliştirilmesi ve büyük bankaların merkezlerinin İstanbul'da bulunması, krediye ulaşımında kolaylık sağlamaktadır. Son yıllarda özel sektör enerji yatırımlarının önemli bir kısmı İstanbul merkezli firmalar üzerinden yürütülmektedir.

İç Anadolu bölgesinde bu oranda Ankara, Konya, Kırşehir illeri öne çıkmaktadır. Bu illerde büyük enerji yatırımları mevcuttur. Ege'de Denizli ve Muğla yüksek oranlıdır. Bu illerde özellikle jeotermal ve güneş enerjisi etkilidir. Marmara'da İstanbul ili yüksek; Yalova, Bilecik gibi diğer iller çok düşük oranlıdır. Doğu Anadolu bölgesindeki iller genel olarak düşük değerlidirler. Enerji üretim yatırımları sınırlıdır. Karadeniz'de Trabzon ili yüksektir. Diğer iller düşük oranlıdır. Güneydoğu'da Gaziantep ili ciddi yatırım almıştır. Diğer illerde ise bu oran ortalama veya ortalamanın altı seviyesindedir.

Doğu ve Güneydoğu illerinde enerji yatırımlarına erişimi artırmak için kamu destekli bölgesel kredi programları oluşturulmalıdır. İstanbul gibi büyükşehirlerde özellikle güneş enerjili bina çatısı sistemleri gibi kent içi yenilenebilir enerji projelerine yönelik özel kredi teşvikleri verilmeli; bu kapsamda yeşil finansman modelleri yaygınlaştırılmalıdır. İstanbul'da akıllı şebekeler, enerji izleme sistemleri gibi enerji verimliliği sağlayacak dönüşüm projelerine özel finansman paketleri sağlanmalıdır. İstanbul'un enerji altyapısını sürdürülebilir hale getirmek için kamu kurumları ile özel finansal kuruluşlar arasında koordinasyon güçlendirilmelidir.

Kişi başı enerji kredisi, sadece enerji üretim potansiyelini değil, o ilin ekonomik gücü, altyapı projeleri ve yatırım yapma isteğini de gösterir. Ankara'nın açık ara liderliği, kamu destekli projeler ve enerji şirketlerinin merkezi olmasından kaynaklanmaktadır. Düşük sıralardaki illerde altyapı yetersizliği veya yatırım eksikliği söz konusudur.

İstanbul, enerji sektöründe kredi kullanımını açısından hem potansiyelini hem de mevcut talebini yüksek düzeyde yansıtan bir performans sergilemektedir. Ancak, bölgesel eşitsizliklerin azaltılması ve kaynakların dengeli dağılımı adına geliştirilecek stratejik politikalar, Türkiye genelinde enerji altyapısının sürdürülebilirliğini güvence altına alacaktır.

2.10.Denizcilik Sektörüne Verilen Krediler: İstanbul İli Analizi

Kişi başı denizcilik sektörüne verilen kredi, illere denizcilik sektörüne sağlanan kredi tutarlarının, o ilin nüfusuna bölünmesiyle gösterilmektedir. Denizcilik sektörüne verilen krediler liman yatırımlarını, gemi inşa, bakım-onarım, taşımacılık, balıkçılıkla bağlantılı deniz ekipmanları, marina, yat turizmi için verilen kredileri kapsar.

Tablo 10:Kişi Başı Denizcilik Sektörüne Verilen Kredi: İstanbul İli Analizi

	İller	Denizcilik Verilen Kredi 2023	2023 nüfus	Kişi Başı Denizcilik S Verilen Kredi 2023, TL
1	Yalova	12724830	246917	51,535
2	İstanbul	45768523	12524750	3,654
3	Kocaeli	5662052	1640832	3,451
4	İzmir	4202877	3701733	1,135
5	Muğla	600811	887189	0,677
6	Bursa	1374722	2558788	0,537
7	Kahramanmaraş	354408	833767	0,425

8	Tekirdağ	324027	928984	0,349
9	Antalya	547411	2159717	0,253
10	Adana	418933	1743190	0,240
11	Ankara	1058888	4693594	0,226
12	Hatay	91769	1148762	0,080
13	Çanakkale	36330	483824	0,075
14	Mersin	91279	1516543	0,060
15	Rize	16973	290364	0,058
16	Konya	78808	1801628	0,044
17	Zonguldak	20087	498785	0,040
18	Ordu	22913	640027	0,036
19	Bartın	6174	175988	0,035
20	Balıkesir	36578	1071553	0,034
21	Kayseri	29924	1127629	0,027
22	Siirt	5635	240611	0,023
23	Sinop	4137	194398	0,021
24	Trabzon	13484	671713	0,020
25	Eskişehir	10727	759724	0,014
26	Aydın	10078	952792	0,011
27	Samsun	7966	1121269	0,007
28	Denizli	5948	861333	0,007
29	Giresun	2540	391177	0,006
30	Gaziantep	9299	1513996	0,006
31	Amasya	1592	280984	0,006
32	Şanlıurfa	6645	1376807	0,005
33	Ağrı	1577	347738	0,005
34	Tunceli	321	76747	0,004
35	Elazığ	1647	478805	0,003
36	Kastamonu	1084	330949	0,003
37	Çankırı	500	171406	0,003
38	Edirne	1009	359441	0,003
39	Batman	1176	444843	0,003
40	Isparta	613	371683	0,002
41	Muş	412	273308	0,002
42	Bitlis	320	250448	0,001
43	Sakarya	1027	877025	0,001
44	Karaman	214	209961	0,001
45	Karabük	165	216794	0,001
46	Van	431	778955	0,001
47	Kütahya	221	481772	0,000
48	Mardin	240	605289	0,000
49	Manisa	303	1190365	0,000

50	Düzce	42	329659	0,000
51	Malatya	40	589150	0,000
52	Diyarbakır	60	1254800	0,000
53	Yozgat	9	343281	0,000
54	Adıyaman	0	440213	0,000
55	Afyonkarahisar	0	597939	0,000
56	Aksaray	0	336779	0,000
57	Ardahan	0	75194	0,000
58	Artvin	0	146062	0,000
59	Bayburt	0	70329	0,000
60	Bilecik	0	186602	0,000
61	Bingöl	0	214336	0,000
62	Bolu	0	271235	0,000
63	Burdur	0	233087	0,000
64	Çorum	0	435108	0,000
65	Erzincan	0	199441	0,000
66	Erzurum	0	572103	0,000
67	Gümüşhane	0	124642	0,000
68	Hakkari	0	212216	0,000
69	Iğdır	0	153880	0,000
70	Kars	0	211018	0,000
71	Kilis	0	113315	0,000
72	Kırıkkale	0	236387	0,000
73	Kırklareli	0	320106	0,000
74	Kırşehir	0	201845	0,000
75	Nevşehir	0	254507	0,000
76	Niğde	0	295371	0,000
77	Osmaniye	0	421026	0,000
78	Şırnak	0	378632	0,000
79	Sivas	0	527924	0,000
80	Tokat	0	498904	0,000
81	Uşak	0	310756	0,000

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul, denizcilik sektörüne verilen toplam 45.768.523 TL’lik kredi ve kişi başı 3,654 TL kredi ile Türkiye genelinde 2. sırada yer almaktadır. Bu konum, İstanbul’un denizcilik yatırımları ve bu sektöre sağlanan finansman olanakları açısından ulusal düzeyde yüksek bir dinamizme sahip olduğunu göstermektedir.

En yüksek kredi kullanan il Yalova’dır (51,535 TL/kişi). İstanbul’un Yalova’ya oranı yaklaşık 14 kat daha azdır. Türkiye genelinde denizcilik sektörüne sağlanan kredi miktarı kişi başı ortalama 1,40 TL civarındır. Yalova’nın yüksekliği Türkiye’de gemi inşa ve yat sektörü açısından önemli bir

konumdadır. İstanbul-Kocaeli arası, deniz ticareti ve liman kapasitesi açısından büyük önem taşır. Mersin, Samsun gibi kıyı kentlerinden bazıları, denizcilik potansiyeline rağmen kredi kullanımında geridedir.

Yalova, Türkiye sıralamasında kişi başına düşen kredide açık ara lider konumdadır. Tersane, gemi üretimi ve bakım-onarım yatırımları burada yoğunlaşmış durumdadır. İstanbul ve Kocaeli, büyük limanlara ve deniz taşımacılığına sahip oldukları için üst sıralardadır. Muğla ve Antalya, daha çok turistik denizcilik ve yatçılık odaklı yatırım almıştır. İç bölgelerdeki illerde kişi başına denizcilik kredisi sıfıra yakın ya da sıfırdır. Doğu ve İç Anadolu ağırlıklı iller olan Kırşehir, Erzincan, Ağrı, Hakkari, Bayburt, Şırnak, Bingöl gibi iller karasal yapıda oldukları için denizcilik yatırımı ve faaliyetleri bulunmamaktadır.

İstanbul, Türkiye'nin en büyük konteyner limanları, Ro-Ro terminalleri³ ve tersanelerinin bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. Ambarlı, Haydarpaşa ve Tuzla gibi alanlar bu yatırımların odağındadır. Gemi yapımı, bakım-onarım, kargo taşımacılığı ve deniz lojistik hizmetlerinin İstanbul'da yoğunlaşması, sektörde kredi kullanımını artırmaktadır. Tuzla başta olmak üzere çeşitli bölgelerde faaliyet gösteren tersaneler, yüksek maliyetli yatırımlar için ciddi kredi kullanımına neden olmaktadır. İstanbul, gemi alım-satımı ve sigortacılığı gibi sektörlerin de merkezidir. Bu da finansal kredi talebini doğrudan artırmaktadır.

Marmara bölgesinde Yalova, İstanbul, Kocaeli yüksek kredili; bölge liman ve tersane merkezidirler. Ege'de İzmir, Muğla gibi sahil kentleri orta düzeyde kredi almıştır. Akdeniz'de Antalya, Mersin düşük kredi almıştır, bu oranlar potansiyeline kıyasla düşüktür. Karadeniz'de Rize, Trabzon, Sinop gibi iller çok düşük seviyelerdedirler. Doğu ve Güneydoğu illerinin neredeyse tamamı sıfır ya da çok düşük oranlıdır. İç Anadolu'da denizle doğrudan ilgisi olmayan iller bulunmaktadır ve bu iller tamamen sıfır veya sembolik krediler almışlardır.

Yalova'nın kişi başı düzeyi, tersane kümelenmeleri, LNG yatırımları⁴ gibi spesifik büyük yatırımlara işaret etmektedir. İstanbul'da da bu tür projelerin finansmanını kolaylaştıracak benzer özel kredilendirme mekanizmaları geliştirilmelidir. İstanbul gibi liman kenti olmasına rağmen sıralamanın gerisinde kalan iller (örneğin İzmir 1.135 TL; Mersin 0.060 TL) için bölgesel

³Ro-Ro; Roll on ve Roll of kelimelerinin kısaltılmasıyla oluşan bir tür deniz taşımacılığı türüdür. Ro-Ro taşımacılık tekerlekli araçların deniz yolu ile bir yerden başka bir yere taşınmasında kullanılmaktadır.

⁴LNG, yani Sıvılaştırılmış Doğalgaz, geniş kullanım alanları ile enerji sektöründe stratejik bir rol oynar. Öncelikli kullanım alanı sanayi tesisleri ve enerji santralleridir. Bu tesisler, yüksek enerji ihtiyaçlarını karşılamak ve operasyonel maliyetleri düşürmek amacıyla LNG kullanır. Bu gaz daha sonra borular aracılığıyla ısı veya elektrik üretmek için evlere, iş yerlerine ve endüstriyel alanlara ulaştırılır. LNG en başta gemi, tren ve kamyon tankerleri olmak üzere diğer alanlarda da düşük maliyetli ve temiz yakıt alternatifi olarak kullanılmaktadır.

yatırım destek programları başlatılmalıdır. İstanbul'un tecrübesi örnek model olacaktır. İstanbul'da denizcilik sektöründe faaliyet gösteren küçük girişimcilere yönelik özel mikro-kredi ve leasing çözümleri geliştirilmelidir. AB ile uyumlu şekilde düşük karbonlu gemi projeleri, kıyı altyapısının modernizasyonu, sıfır emisyon hedefli lojistik sistemleri için özel kredi hatları kurulmalıdır. Finansman sadece altyapıya değil, denizcilik eğitimi, Ar-Ge merkezleri ve teknoloji transfer ofisleri için de sağlanmalıdır. Bu sayede İstanbul'un bilgi yoğun ekosistemi denizcilikte de genişletilecektir.

İstanbul, denizcilik sektöründe kişi başına düşen kredi kullanımında Türkiye'de 2.sırada yer alarak sektörün finansal erişiminde güçlü bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Yalova gibi küçük ölçekli ama sektörel olarak uzmanlaşmış illerle aradaki büyük fark, İstanbul'da daha stratejik, odaklanmış yatırım teşviklerinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda İstanbul'un mevcut potansiyeli doğru yönlendirilirse, doğu Akdeniz'in en büyük denizcilik finansman ve inovasyon merkezlerinden biri haline gelme potansiyeline sahiptir.

2.11.Toplam Mevduat İçerisinde Nakdi Kredi Miktarları: İstanbul İli Analizi

Toplam nakdi kredi/toplam mevduat oranı, bir ildeki bankaların mevduat olarak topladıkları paranın ne kadarını krediye dönüştürdüğünü gösterir. Oranın %100'ün üzerinde olması, toplanan mevduattan daha fazla kredi kullandırıldığını, dolayısıyla dış kaynaklara veya diğer bölgelerin mevduatına ihtiyaç duyulduğunu; %100'ün altında olması ise, toplanan paranın daha azının krediye dönüştürüldüğünü ve yerel ekonomiye daha sınırlı yansıdığını göstermektedir. Yani oran 100'den büyükse il mevduatından fazla kredi kullanıyordur, dışarıdan fon akışı vardır. 100'den küçükse il mevduatından daha az kredi kullanmakta, kaynak dışarıya çıkmaktadır.

Tablo 11:Toplam Nakdi Kredi /Toplam Mevduat Oranı: İstanbul İli Analizi

	İller	Toplam Nakdi Kredi /Toplam Mevduat Oranı 2023 TL
1	Siirt	263,86
2	Erzurum	200,22
3	Gaziantep	195,3
4	Şanlıurfa	183,6
5	Mardin	172,99
6	Osmaniye	168,83
7	Bitlis	156,63
8	Çankırı	155,84

9	Van	152,78
10	Denizli	149,2
11	Ardahan	148,81
12	Hakkari	147,73
13	Şırnak	146,73
14	Diyarbakır	145,96
15	Niğde	141,52
16	Kars	140,9
17	Muş	138,68
18	Ağrı	136,76
19	Amasya	136,35
20	Tokat	133,7
21	Çorum	132,12
22	Batman	131,61
23	Düzce	131,43
24	Kahramanmaraş	127,89
25	Kilis	127,52
26	Kırıkkale	125,09
27	Ordu	120,16
28	Konya	117,09
29	Rize	115,87
30	Samsun	115,38
31	Adana	114,85
32	Manisa	113,58
33	Kütahya	113,3
34	Elazığ	113,25
35	Bilecik	112,46
36	Bolu	111,56
37	Sakarya	109,26
38	Bayburt	109,04
39	Artvin	106,61
40	Hatay	105,89
41	Trabzon	101,59
42	Antalya	101,47
43	Yozgat	100,86
44	Giresun	99,18
45	Adıyaman	99,04
46	Burdur	98,27
47	Kocaeli	97,95
48	Kayseri	97,91
49	Kırşehir	96,3
50	Zonguldak	95,76

51	Karabük	95,02
52	Yalova	92,27
53	Eskişehir	91,99
54	Gümüşhane	91,57
55	Afyonkarahisar	91,51
56	Kastamonu	91,45
57	Tekirdağ	88,75
58	Balıkesir	88,59
59	Edirne	88,46
60	Bursa	88,02
61	Karaman	86,38
62	Iğdır	85,49
63	Kırklareli	84,99
64	Sinop	84,66
65	İzmir	84,63
66	Nevşehir	84,28
67	Mersin	83,65
68	Aydın	83,23
69	Sivas	82,87
70	Erzincan	81,03
71	Ankara	78,91
72	Çanakkale	78,69
73	Uşak	76,27
74	Malatya	74,95
75	Muğla	74,16
76	Aksaray	73,9
77	Bartın	73,87
78	Isparta	72,28
79	İstanbul	70,5
80	Bingöl	68,24
81	Tunceli	55,86

Kaynak: www.bddk.org.tr; <https://www.tbb.org.tr>.

İstanbul, Toplam Nakdi Kredi / Mevduat oranında %70,5 ile 81 il arasında 79.sırada yer almıştır. Sadece Bingöl (%68,24) ve Tunceli (%55,86) İstanbul'un gerisinde yer alabilmiştir. Türkiye ortalamasının yaklaşık %110 civarında olduğu varsayılırsa, İstanbul ülke ortalamasının %35 altında kalmaktadır. En yüksek oran Siirt (%263,86) olurken, İstanbul'un bu ile kıyasla kredi/mevduat oranı neredeyse 3,74 kat daha düşüktür.

Siirt Erzurum Gaziantep gibi en yüksek kredi/mevduat oranına sahip iller mevduat biriktiremeyip, ama krediye yüksek derecede ihtiyaç duymaktadırlar. Bu illere dışarıdan örneğin büyük şehirlerden kaynak transferi olmaktadır.

Tunceli, Bingöl gibi iller, topladığı mevduatı büyük oranda dışarıya vermektedir. İstanbul gibi bir finans merkezi bile sıralamanın sonlarındadır. Çünkü il çok fazla mevduat toplarken, görece daha az kredi kullanmaktadır. Bu, İstanbul'un bir kaynak sağlayıcı merkez olduğunu gösterir.

Kaynak aktaran iller İstanbul, Ankara, İzmir, Muğla, Çanakkale gibi merkezlerdir. Kaynak kullanan iller Siirt, Erzurum, Şanlıurfa, Gaziantep gibi gelişmekte olan veya üretim odaklı illerdir. Bu oran, illerin finansal merkez mi, krediye bağımlı üretim merkezi mi, yoksa dengeye yakın mı olduğunu gösterir. Yüksek oranlı illerin dış kaynak ihtiyacı bulunmaktadır. Düşük oranlı illerde kaynak fazlası vardır. Bu durumda finansal merkez olma rolü etkindir.

Doğu Anadolu'da yüksek oranlar söz konusudur. Kredi ihtiyacı büyük, mevduat zayıftır. Güneydoğu Anadolu'da yüksek oranlar yine bulunmaktadır. Benzer şekilde dış kaynak kullanımı yüksektir. İç Anadolu karışık yapıdadır. Örneğin Çankırı yüksek, Ankara düşük oranlıdır. Ege ve Marmara genelde düşük oranlıdır. Finansal fazlalık veren iller yer almaktadır. Karadeniz illerinde oranlar orta seviyededir. Bazı iller kaynak alıp, bazıları vermektedir.

İstanbul, Türkiye'nin finansal merkezi olarak, yüksek hacimli mevduat birikimine sahip bir ildir. Ancak bu mevduatlar, İstanbul'da değil; diğer illerde kredi olarak dağıtılmaktadır. Bu durum oranı düşük göstermektedir. Bankalar, İstanbul'da topladıkları fonları daha riskli görülen veya daha yüksek kar marjı sağlayan Anadolu illerine yönlendirmektedirler. Bu durum, İstanbul'da toplanan mevduatın krediye dönüşme oranını düşürmektedir. İstanbul'daki mevduatların önemli kısmı bireysel değil, şirket hesapları, fonlar, menkul kıymet kuruluşları gibi kurumsal mevduat şeklindedir. Bu tür hesaplar genellikle daha az krediye dönüştürülür, çünkü kısa vadeli ve yatırım odaklıdır. İstanbul'da bazı bölgelerde yatırım doygunluğu, yüksek yaşam maliyeti, artan teminat şartları gibi nedenlerle kredi talebi sınırlı kalmıştır.

İstanbul'da toplanan yüksek miktardaki mevduatın yerel ekonomiye dönüşmesi için şehir içi kredi teşvikleri, özel sanayi yatırımı kredileri ve start-up fonlamaları oluşturulmalıdır. KOBİ'lerin ve bireysel girişimcilerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için esnek teminat sistemleri, dijital kredi modelleri ve sektörel düşük faizli programlar geliştirilmelidir. İstanbul'da yüksek oranda bulunan kurumsal yatırımcılar ve bireylerin birikimlerini reel sektöre yönlendirmek için faizsiz finansman modelleri, yeşil yatırım fonları, sosyal tahviller gibi araçlar yaygınlaştırılmalıdır. Yatırımların krediye dönüşmesini sağlayacak şekilde sektörel analizler, finansal danışmanlık merkezleri ve bölgesel kredi haritaları hazırlanmalı, İstanbul'un potansiyeli daha verimli kullanılmalıdır.

İstanbul, bankacılık sisteminde yüksek mevduatın merkezi olmasına karşın, bu kaynakları kendi içinde yeterince krediye dönüştürememektedir. Bu durum finansal dengesizliğe ve bölgesel sermaye dağılımında İstanbul aleyhine gelişen bir duruma işaret etmektedir. Bu nedenle İstanbul'un finansal potansiyelini yerel ekonomik dönüşüme entegre edecek yeni finansal stratejilere ihtiyacı vardır. Bu oran, bir ilin bankalardan toplam çektiği kredinin, bankalarda tuttuğu mevduata oranını göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye'de iller bazında sektörel kredi dağılımı incelendiğinde, finansal kaynakların hem mekansal hem sektörel düzeyde homojen dağılmadığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle büyükşehirler ile çevre iller arasında kişi başına düşen kredi tutarlarında dikkat çekici farklar bulunmaktadır. Çalışmada ulaşılan bulgular, Batı ve Marmara illerinin finansal sistemle daha güçlü etkileşim içinde olduğunu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise finansal erişimin sınırlı kaldığını göstermektedir.

Sektörel dağılıma bakıldığında, imalat sanayi, ticaret ve inşaat sektörleri kredi kullanımında başı çekerken; tarım ve madencilik gibi sektörlerin kredi hacmi görece düşük kalmıştır. Bu durum, bankacılık sektörünün kredi tahsisinde sektörlerin teminat yapısı, risk profili ve karlılık beklentilerini ön planda tuttuğunu göstermektedir. Özellikle tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin, krediye erişimde önemli engellerle karşılaştığı görülmektedir.

Kişi başına düşen kredi miktarları analiz edildiğinde, bazı illerde toplam kredi hacmi düşük olmasına rağmen nüfusun azlığı nedeniyle kişi başına düşen tutarın yüksek olduğu, bazı büyükşehirlerde ise kredi hacmi yüksek olmasına rağmen nüfus yoğunluğu nedeniyle kişi başına kredi oranının ortalama düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin finansal merkezi konumundaki İstanbul, toplam kredi hacmi açısından tüm illeri açık farkla geride bırakmaktadır. İstanbul'daki toplam kredi hacmi, Türkiye genelinin yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Bu durum, hem kurumsal firmaların hem de bireylerin İstanbul'da yoğunlaşmasının doğal bir sonucudur.

Sektörel açıdan incelendiğinde İstanbul, imalat sanayi, ticaret, finansal hizmetler ve inşaat sektörlerinde en yüksek kredi yoğunluğuna sahip ildir. Aynı zamanda hizmet sektörüne sağlanan kredilerde de lider konumundadır. Ancak dikkat çekici olan, kişi başına düşen kredi miktarının bazı Anadolu illerine kıyasla daha dengeli bir seviyede olmasıdır. Bu da İstanbul'daki yoğun nüfusun etkisini yansıtmaktadır.

Öte yandan, İstanbul'un finansal sistem üzerindeki merkezi rolü, para politikaları, kredi genişleme stratejileri ve bölgesel ekonomik teşviklerin etkilerinin İstanbul üzerinden değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle İstanbul'daki sektörel kredi hareketleri, aynı zamanda Türkiye genelinde ekonomik yönelimlerin bir göstergesi niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akardeniz, E. (2025). Mevduat ve kredi miktarının ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye’den kanıtlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 69, ss. 147-161.
- Allen, F., Demirgüç-Kunt, A., Klapper, L., & Martinez Peria, M. S. (2016). The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts. *Journal of Financial Intermediation*, Volume 27, pp. 1-30.
- Banerjee, A., Duflo, E., Glennerster R. & Kinnan C. (2015). The miracle of microfinance? Evidence from a randomized evaluation. *American Economic Journal: Applied Economics*, vol. 7, no. 1., pp. 22–53.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2007). Reaching out: Access to and use of banking services across countries. *Journal of Financial Economics*, Volume 85, Issue 1, pp. 234-266.
- Claessens, S., & Laeven, L. (2002). Financial development, property rights, and growth. *The Journal of Finance*.
- Çelikkol, M. M., & Elevli, S. (2016). Karadeniz bölgesinde yıllara göre kredi/mevduat oranlarındaki değişkenliğin incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi ICEBSS özel sayısı*, 183-194.
- Demirgüç-Kunt, A., & Klapper, L. (2012). Measuring financial inclusion: The Global Findex Database. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 6025.
- Degryse, H., Laeven, L., & Ongena, S. (2007). *The Impact of Organizational Structure and Lending Technology on Banking Competition*. TILEC Discussion Paper, DP 2007-019, The Netherlands.
- Gennaioli, N., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2013). *Human capital and regional development*. NBER Working Paper Series, Working Paper 17158, National Bureau Of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138.
- Gümüş, M., & Yereli, A. B. (2016). Yerel yönetimlerin finansmanında yerel yönetim bankacılığı uygulaması: İller Bankası örneği ve Türkiye İçin Öneriler, *Sosyoekonomi Dergisi*, 24(28), 209-234.
- Karaöz, N., & Aksu, A. (2024). Türkiye’de kredi türlerinin ekonomik büyümeyle ilişkisi. *Journal of Economics, Finance and Sustainability* Vol. 2, No. 1, 63-78.
- Leyshon, A., & Thrift, N. (1995). Geographies of financial exclusion: Financial abandonment in Britain and the United States. *The Royal Geographical Society* Vol. 20, No. 3 (1995), pp. 312-341.

- Tekin, B., & Temelli, F. (2020). Türkiye'deki illerin kredi kullanım düzeyleri açısından kümelenmesi: K-ortalamalar yöntemi yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 91-124.
- Önder, Z., & Özyıldırım, S. (2010). Banka kredilerinin bölgesel büyümeye etkileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 37(Aralık), 267-292.
- World Bank. (2018). Financial inclusion overview. *World Bank Financial Sector*.
- Yavan, N. (2012). Türkiye'de yatırım teşviklerinin bölgesel belirleyicileri: Mekansal ve istatistiksel bir analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10(1), 9-37.

9. Bölüm

Renklerin Reklam Algısı Üzerine Etkisi “Türkiye Ekonomi Bankası Reklam Örneği”

Doğan KORKMAZ¹

Özet

Bu makale, en önemli iletişim kodlarından biri olan renklerin reklamlardaki işlevi ve tüketici algısı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Renkler, algısal örgütlenmelerimizi destekleyerek tüketicinin satın almayı düşündüğü mal veya hizmeti tanımasına yardımcı olurken, aynı zamanda duyuşsal uyarıcılar aracılığıyla bilinçaltına da hitap etmektedir. Bu çalışmada, basılı reklam örnekleri renk ve biçim açısından analiz edilerek farklı renklerin algısal düzeyde farklı karakteristik anlamlar taşıdığı savı incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini, *Hürriyet* gazetesi yayın grubuna bağlı Kırmızı Dergisi tarafından düzenlenen ve reklam sektöründe her yıl tekrarlanan “Kırmızı Basında En İyiler Reklam Ödülleri” kapsamında, “En İyi Banka Reklamı” kategorisinde yer alan dört gazete reklamı oluşturmaktadır. Bu örnekler, gösterge bilimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş ve renklerin reklamlarda üstlendiği anlamlandırıcı rolün tüketici algısı üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Bulgular, renklerin yalnızca görsel estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda ikna edici bir iletişim aracı olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Renk, reklam, algı, tüketici davranışı, göstergebilim

¹ Öğr. Gör. Dr. ; Maltepe Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu.
dogankorkmaz@maltepe.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9498-0665

Abstract

This study aims to examine the use of colors as one of the most significant codes of communication and their impact on consumer perception in advertising. Colors not only support perceptual organization and help consumers recognize the goods and services they intend to purchase, but also stimulate the senses and appeal to the subconscious. In this research, selected print advertisements were analyzed in terms of color and form, investigating the claim that different colors convey distinct perceptual and symbolic meanings. The research sample consists of four newspaper advertisements chosen from the “Best Bank Advertisement” category of the *Kırmızı Press Awards*, organized annually by *Kırmızı Magazine* under the *Hürriyet* newspaper group. These examples were evaluated using a semiotic analysis approach to explore the role of colors in meaning-making processes within advertisements and their influence on consumer perception. The findings indicate that colors function not merely as aesthetic visual elements but also as powerful persuasive tools in advertising communication.

Keywords: Color, advertising, perception, consumer behavior, semiotics

Giriş

Reklamlar, bireylerin gündelik yaşamında kimi zaman farkında olarak, kimi zaman da bilinçdışı düzeyde etkileşimde bulunduğu yaygın bir iletişim aracıdır. Günümüz tüketim kültüründe kurumlar, reklam yoluyla yalnızca ürün ve hizmet tanıtımı yapmayı değil, aynı zamanda hedef kitlelerinin bilinçaltına ulaşarak onları ikna etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle reklam mesajları, biçimsel çeşitliliği ve içeriksel derinliğiyle, tüketicinin dikkatini çekmeyi hedefleyen çok katmanlı iletişim stratejileri üzerine kuruludur. Reklamın bu etkileyici gücü içinde renk unsuru, görsel algının ilk basamağını oluşturmakta ve mesajın algılanmasında belirleyici bir rol oynamaktadır (Percy & Rossiter, 1992; Singh, 2006; Labrecque & Milne, 2013).

Sözsüz iletişimin en güçlü öğelerinden biri olan renk, bir reklamın fark edilme, hatırlanma ve duygusal yankı uyandırma potansiyelini doğrudan etkilemektedir. Her rengin farklı kültürlerde ve bireylerde özgün çağrışımlar yaratması, onu hem evrensel hem de kültüre özgü bir iletişim kodu hâline getirmektedir. Bu nedenle renklerin psikolojik ve sosyokültürel anlamları üzerine yapılan araştırmalar, hangi tonların hangi toplumlarda daha etkili olduğunu ortaya koymak açısından büyük önem taşır (Aslam, 2006; Elliot & Maier, 2014). Pazarlama literatüründe renk, tüketicinin satın alma karar sürecini etkileyen temel görsel ipuçlarından biri olarak kabul edilmekte; duygusal çekim yaratma, güven algısı oluşturma ve marka sadakati geliştirme gibi birçok boyutta belirleyici rol oynamaktadır (Bagchi & Cheema, 2013; Bottomley & Doyle, 2006; Labrecque & Milne, 2013).

1. Renklerin Tanımı

Renk, insan yaşamının her anında karşımıza çıkan, hem fiziksel hem de psikolojik boyutlarıyla çok yönlü bir olgudur. Soyut bir kavram olarak düşünüldüğünde, insan yaşamındaki çeşitliliği, kültürlerin zenginliğini ve duyguların derinliğini temsil eder. Günlük yaşamda renklerin yokluğu, bireyde monotonluk ve mutsuzluk hissi yaratabilir; bu da renklerin insani deneyimdeki vazgeçilmezliğini göstermektedir. Tarih boyunca renk, insanoğlunun varoluşuna eşlik etmiş; ilk insanların mağara duvarlarına yaptıkları resimlerde bile bir anlatım aracı olarak kullanılmıştır (Coşkun, 2006). Bu durum, renklerin yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda bir iletişim biçimi olduğunu da kanıtlamaktadır (Aslam, 2006; Elliot & Maier, 2014).

İnsanlık tarihi boyunca renk ve renksel algı, gözlem ve merakın merkezinde yer almıştır. Renk üzerine yapılan ilk gözlemler doğayı anlamaya yönelik çabalarla başlamış, insan çevresindeki nesnelerin farklı ışık koşullarında değiştiğini fark ederek bu fenomeni açıklamaya çalışmıştır.

Bu süreçte Galileo, Kepler, Descartes, Grimaldi ve Newton gibi bilim insanlarının ışık ve renk üzerine yaptıkları çalışmalar, renk kavramına bilimsel bir temel kazandırmıştır (Eroğlu, 2013). Newton'un prizmadan geçen ışığın tayflara ayrıldığını göstermesiyle renk, doğa bilimlerinin de araştırma alanına dâhil edilmiştir. Günümüzde ise renk bilimi; optik, psikoloji, nörobilim ve iletişim disiplinlerinin kesişiminde çok boyutlu bir araştırma alanına dönüşmüştür (Boyatzis & Varghese, 1994; Labrecque & Milne, 2013).

Etimolojik açıdan bakıldığında, “renk” kelimesi Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Batı dillerinde İngilizce “color”, Fransızca “couleur”, Portekizce “cor” gibi biçimlerde karşılık bulur (Er, 2008). Kavramsal olarak renk, gözün ışığa verdiği fizyolojik tepkinin zihinde oluşturduğu duyumsal algıdır. Bir nesnenin rengi, onun üzerine düşen ışığın bir kısmını yansıtıp bir kısmını soğurması sonucunda ortaya çıkar. Dolayısıyla renk, hem ışığın fiziksel özelliklerine hem de insan gözünün biyolojik yapısına bağlı olarak değişir (Parlak, 2006). Tasarım ve sanat alanlarında renk, yalnızca bir görsel unsur değil; aynı zamanda estetik bütünlüğü, kontrastı ve duygusal derinliği sağlayan bir iletişim aracıdır (Singh, 2006; Madden, Hewett, & Roth, 2000).

Renk, sanat ve bilimin ortak paydasında yer alan temel bir kavramdır. Bilimsel açıdan renk, ışığın özel bir biçimi; sanatsal açıdan ise duygusal ve estetik bir anlatım aracıdır (Eroğlu, 2013). Işık niteliğine göre renkler parlaklık, sıcaklık ve doygunluk açısından farklı etkiler yaratır. Güneşli bir günde renklerin canlı ve enerjik görünmesi, kapalı havalarda ise solgun algılanması, ışığın yoğunluğuna bağlı olarak rengin değişkenliğini gösterir. Işık olmadan rengin varlığından söz etmek mümkün değildir; çünkü renk, ışığın elektromanyetik enerjisiyle birlikte ortaya çıkan bir deneyimdir (Yazmacı, 2012; Elliot et al., 2007). Bu bağlamda, “ışık yoksa renk de yoktur” ilkesi, hem fiziksel hem de estetik açıdan renk kavramının özünü ifade eder. Üzerine ışık düşen her nesne tayfın bir kısmını emer, geri kalanını yansıtır ve bu yansıyan dalga boyları insan gözü tarafından “renk” olarak algılanır (Kılıç, 1995; Sözen & Tanyeli, 2003).

Sonuç olarak renk, yalnızca fiziksel bir olgu değil; aynı zamanda psikolojik, kültürel ve estetik bir deneyimdir. Işık varlığıyla anlam kazanan renk, insan algısında duygular, semboller ve anlamlarla bütünlüştür. Bu nedenle renk olgusunun iyi anlaşılması, hem bilimsel analizler hem de sanatsal üretimler açısından zorunludur (Labrecque & Milne, 2012; Valdez & Mehrabian, 1994).

2. Reklamda Algı

2.1.Algılama Kavramı

Günümüzün yoğun görsel kültüründe imgeler bireyin çevresini kuşatmış durumdadır; her biri dikkat çekmek ve zihinde yer edinmek için hareket hâlinindedir. Bu karmaşık görsel dünyada bireyin yönünü bulabilmesi, algı yoluyla gelen bilgileri seçip anlamlandırmasıyla mümkündür (Çallı, 2007). Algılama, çevreden gelen uyarıcıların duyu organları aracılığıyla fark edilmesi ve zihinde yorumlanması sürecidir. Duyular, bireyin dış dünyayla iletişim kurmasını ve fiziksel gerçekliği anlamlı bir şekilde inşa etmesini sağlar (İslamoğlu, 2003). Başka bir ifadeyle, insanın dış dünyadaki nesnelerle ilişki kurması, onları değerlendirmesi ve onlara yönelik davranış geliştirmesi algılama süreciyle başlar (İnceoğlu, 2011).

Bireyin anlamlı bir dünya kurmak için çevresinden gelen bilgileri seçmesi, düzenlemesi ve yorumlaması “algılama” olarak adlandırılır (Tek, 1999). Bu süreçte birey, dış dünyayı olduğu gibi değil, kendi deneyimleri ve beklentileri doğrultusunda algılar. Dolayısıyla tüketici davranışlarında nesnel gerçeklikten ziyade algısal gerçeklik belirleyici olmaktadır (Darıcı, 2013). Reklam bağlamında algı, tüketicinin bir markayı ya da ürünü nasıl değerlendirdiğini ve bu değerlendirmenin davranışsal niyetlere nasıl dönüştüğünü belirleyen kilit faktördür (Rigel, 1994; Solomon, 2018). Ürün kalitesi ya da fiyat avantajı gibi rasyonel özellikler kadar, markanın tüketici zihninde yarattığı algısal imaj da satın alma kararını şekillendirmektedir (Keller, 2013; Kotler & Keller, 2016).

2.2.Algılama Süreci

Algılama süreci genel olarak üç temel aşamadan oluşur: seçici algılama, algısal örgütlendirme ve algısal yorumlama. Bu aşamalar, bireyin çevresindeki çok sayıda uyarıcıdan anlamlı olanları seçip zihinsel bir bütünlüğe dönüştürmesini sağlar (Solomon, Bamossy, & Askegaard, 2016; Schiffman & Wisenblit, 2019).

Seçici algılama; bireyin çevresinde bulunan uyarıcılardan yalnızca ilgisini çekenleri fark etmesi ve diğerlerini dışarıda bırakmasıdır. Aynı reklam, iki farklı tüketici tarafından farklı biçimlerde algılanabilir; çünkü bireyler algılama sürecine kendi ihtiyaçlarını, beklentilerini ve tutumlarını taşır (İslamoğlu, 2003). Bu nedenle tüketici yalnızca “algılamak istediği” unsurlara odaklanır (Blackwell, Miniard, & Engel, 2006; Solomon, 2018).

Algısal örgütlendirme; tüketicinin karşılaştığı sayısız marka ve reklam arasında bilgiyi zihninde düzenli biçimde depolamasını ifade eder. Bu örgütlenme rastlantısal değil, anlamlı sınıflandırma ve bütünleştirme süreçleriyle gerçekleşir (İslamoğlu, 2003). Tüketiciler, ürünleri benzer kategoriler altında

sınıflandırarak hafızalarında kalıcı hale getirirler. Bu süreç, markaların konumlandırma stratejileri açısından kritik önemdedir (Aaker, 1996; Keller, 2013).

Algısal Yorumlama; ise bireyin uyarıcılara yüklediği kişisel anlamları ifade eder. Aynı reklamın farklı kişiler tarafından farklı biçimlerde yorumlanması bu sürecin doğrudan sonucudur. Kişinin geçmiş deneyimleri, güduları ve mevcut ilgileri, algısal yorumlamayı etkileyen temel faktörlerdir (Güler, 2008). Reklam psikolojisinde “ilk izlenim” etkisi ve “fiziksel görünüm” unsurları, algısal yorumlamayı şekillendiren güçlü değişkenler arasında yer alır. Araştırmalar, görsel açıdan dikkat çekici unsurların tüketici üzerindeki ikna gücünü artırdığını ortaya koymuştur (Petty & Cacioppo, 1986; Hoyer, MacInnis, & Pieters, 2018).

2.3.Algı ve Renk İlişkisi

Farklı disiplinler, renk olgusuna kendi perspektiflerinden yaklaşmaktadır. Fizikçiler renkleri ışığın bir yansıması olarak görürken, kimyacılar renkleri maddelerin yapısal özellikleriyle açıklar. Tıp alanı, renklerin insan sağlığı üzerindeki etkilerini incelerken; psikoloji disiplini, renklerin bireylerin duygusal durumları ve davranışları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Sanatçılar, ressamlar ve dekoratörler ise renkleri estetik bir ifade ve anlatım aracı olarak değerlendirmektedir (Kanat, 2001). Dolayısıyla renk, farklı disiplinlerin kesişiminde hem bilimsel hem de sembolik anlamlar taşıyan çok boyutlu bir olgudur (Elliot & Maier, 2014; Labrecque & Milne, 2013).

Renk algısı, reklamcılıkta özellikle markanın kimliğini, duygusal tonunu ve güvenilirliğini yansıtan en önemli bileşenlerden biridir. Bir markanın kullandığı renk paleti, tüketicinin zihninde marka imajının oluşumunda belirleyici bir role sahiptir. Renk seçimleriyle marka değerleri arasında kurulan bu bağ, tüketicinin marka ile duygusal bir ilişki geliştirmesini kolaylaştırır (Singh, 2006; Aslam, 2006; Bagchi & Cheema, 2013).

3.Tüketici Algısında Renklerin Rolü

Renkler, tüketicinin bir markayı, ürünü veya hizmeti algılamasında temel belirleyicilerden biri olarak kabul edilmektedir. Görsel iletişim sürecinde renk, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda anlam üretme aracıdır. Tüketici algısının şekillenmesinde renklerin yalnızca psikolojik etkileri değil, bireyin geçmiş yaşam deneyimleri, kültürel kodları ve modaya dayalı algı biçimleri de önemli rol oynar. Renklerin insan davranışlarını etkileme gücü, hem fizyolojik hem de duygusal tepkilerle yakından ilişkilidir (Elliot & Maier, 2014; Labrecque & Milne, 2013; Madden, Hewett, & Roth, 2000). Bu nedenle bütünleşik pazarlama anlayışı çerçevesinde, renklerin hem reklam hem de ambalaj

tasarımlarında bilinçli biçimde kullanılması gerekmektedir. Reklamcılar, renklerin kültürel anlamlarını, psikolojik etkilerini ve görsel hiyerarşideki yerini dikkate alarak hedef kitlenin algısını yönlendirmeye çalışmaktadır (Singh, 2006; Aslam, 2006; Gorn, Chattopadhyay, Yi, & Dahl, 1997).

Renklerin duygusal etkisi çoğu zaman bilinçaltına hitap eder. Tüketici, bir reklamda ya da ambalajda gördüğü renkten bilinçli olarak etkilenmese de, bu renkler onun duygu durumunu ve karar verme sürecini yönlendirir. Pazarlama araştırmaları, belirli renklerin belirli duygusal çağrışımları tetiklediğini göstermektedir. Örneğin kırmızı ve sarı, insan beyninde enerji, hareketlilik ve iştah gibi dürtüleri harekete geçirirken, mavi ve yeşil tonları güven, sadakat ve huzur duygularını güçlendirir (Valdez & Mehrabian, 1994; Elliot & Niesta, 2008; Labrecque & Milne, 2012). Bu bağlamda, McDonald's markasının kırmızı ve sarı renkleri tercih etmesinin nedeni, bu renklerin iştahı artırıcı ve dikkat çekici özelliklere sahip olmasıdır. Renklerin bu bilinçaltı etkisi, reklam stratejilerinde psikolojik bir manipölasyon unsuru olarak kullanılmaktadır (Bellizzi & Hite, 1992; Bagchi & Cheema, 2013; Spence, 2020).

Renk teorisinin temelinde yer alan “ana renkler” (sarı, kırmızı, mavi) saf tonlardır ve başka renklerin karışımıyla elde edilmezler. Bu renkler bir araya gelerek “ara renkleri” oluşturur: turuncu, yeşil ve mor gibi. Renklerin bu temel sınıflandırması, insan algısında karşılık bulur ve görsel kompozisyonlarda denge unsuru olarak değerlendirilir (Birren, 1988; Mahnke, 1996; Fehrman & Fehrman, 2004). Johann Wolfgang Goethe, renkleri yalnızca fiziksel bir olgu olarak değil, duygusal ve algısal bir deneyim olarak da ele almıştır. Onun 1809’da geliştirdiği renk sistemi, insanın renkleri “görme biçimi”ni açıklamaya yöneliktir. Goethe’nin renk çemberinde sarı, mavi ve kırmızı ana renkler olarak; turuncu, mor ve yeşil ise ara renkler olarak sınıflandırılmıştır. Bu yaklaşım, günümüzde hâlâ görsel iletişim, sanat ve tasarım disiplinlerinde temel referanslardan biridir (Goethe, 1809; Kuehni, 2003; Nassau, 2001).

Toplumsal değişimlerle birlikte kültürel değerlerin reklam diline ve renk kullanımına yansımaları da farklılaşmıştır. Renk, yalnızca fiziksel bir özellik değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin, cinsiyet rollerinin ve ideolojik temsillerin bir göstergesidir. Marlboro ve Virginia Slims reklamlarında renk kullanımı, erkeklik ve kadınlık imajlarının yeniden üretiminde merkezi bir rol oynamıştır (Küçükerdoğan, 2009). Kellner’in analizine göre, klasik Marlboro reklamlarında doğa, kovboy ve at imgeleriyle güç, cesaret ve erkeksilik vurgulanırken; modern reklamlarda doğa vurgusu ön plana çıkmış, erkeksilik sembolleri geri planda kalmıştır. Bu değişim, toplumdaki değer kaymalarının ve çevresel duyarlılığın renk diline nasıl yansıdığını göstermektedir (Kellner, 1995; Schroeder & Zwick, 2004; Messaris, 1997). Benzer biçimde Camel markasının

kahverengi ve turuncu tonlarını kullanması, erkeksi ve maceraperest bir imaj yaratmaya yöneliktir. Dolayısıyla renkler, tüketici zihninde ürünle özdeşleşen semboller hâline gelmekte, markaya duygusal bir kişilik kazandırmaktadır (Aaker, 1997; Holt, 2004; Lury, 2009).

Renkler yalnızca duygusal çağrışımlar yaratmakla kalmaz, aynı zamanda tüketicilerin satın alma kararlarını yönlendiren güçlü psikolojik araçlardır. İnsanlar günlük yaşamda sayısız renk uyarana maruz kalmakta ve bu uyarılar duygusal tepkilerle birlikte bilinçaltında yer edinmektedir. Tüketiciler, mağaza dizaynından ürün ambalajına, reklamlardan marka logolarına kadar birçok görsel unsur aracılığıyla renkle etkileşime girer (Bellizzi, Crowley, & Hasty, 1983; Singh, 2006; Krishna, 2012). Bu nedenle, renk uyarısı tüketici algısında merkezi bir yere sahiptir. İşletmeler, ürün tasarımından mağaza atmosferine kadar her aşamada renk kullanımını dikkatle planlamalıdır. Araştırmalar, uygun renk seçimlerinin satışları artırdığını, marka sadakatini güçlendirdiğini ve tüketici güvenini pekiştirdiğini ortaya koymaktadır (Labrecque & Milne, 2012; Aslam, 2006; Spence et al., 2014).

Bir markanın kimliği, renk aracılığıyla somutlaştırılır. Başarılı markalar, tüketicilerin zihninde renkle özdeşleşmiş örnekler sunar: Kodak'ın sarısı, Fujifilm'in yeşili, Coca-Cola'nın kırmızısı, Bayer'in yeşili, Hershey'in kahverengisi gibi. Bu tür markalar, ürün ve marka arasında güçlü bir çağrışım kurarak “renk-kimlik” bütünlüğünü sağlamışlardır. Araştırmalar, tüketicilerin markaları tanıma sürecinde görsel ipuçlarının, özellikle de renklerin, logodan bile daha etkili olabildiğini ortaya koymaktadır (Madden, Hewett, & Roth, 2000; van der Lans, Pieters, & Wedel, 2008; Labrecque, Patrick, & Milne, 2013). Bu bağlamda renk, markanın “görsel sesi” olarak değerlendirilebilir. Tüketici, markayı logodan önce rengiyle tanır; bu nedenle tutarlı bir renk stratejisi, markanın hafızada kalıcılığını artırır (Schmitt & Simonson, 1997; Gorn et al., 2004; Oliveira-Castro et al., 2008).

Renklerin mağaza atmosferi üzerindeki etkisi, tüketici davranışlarını yönlendiren bir diğer önemli faktördür. Mağaza tasarımı, aydınlatma, müzik ve koku gibi çevresel unsurlarla birlikte renk de satın alma davranışını etkileyen bir bileşendir. Sıcak renklerin (kırmızı, turuncu, sarı) uyarıcı etkisi müşterilerin dikkatini çekip hareketliliği artırırken, soğuk renkler (mavi, yeşil, mor) sakinleştirici etki yaratarak mağazada daha uzun kalmayı teşvik eder (Bellizzi & Hite, 1992; Turley & Milliman, 2000; Spangenberg, Crowley, & Henderson, 1996). Bu nedenle pahalı ürünlerin satıldığı lüks mağazalarda genellikle mavi, gri ve beyaz tonları tercih edilirken; hızlı tüketim ürünlerinin satıldığı mağazalarda daha canlı ve sıcak tonlar kullanılır. Renklerin bu yönlendirici gücü, çevresel psikoloji açısından da açıklanabilir. Renkler, tüketicinin zaman algısını,

mekânla kurduğu duygusal ilişkiyi ve satın alma niyetini şekillendirir (Babin, Hardesty, & Suter, 2003; Vieira, 2010; Quartier, Vanrie, & Van Cleempoel, 2014).

Renklerin medya seçiminde de etkisi büyüktür. Ürün türüne göre uygun mecranın belirlenmesi, reklamın başarısını doğrudan etkiler. Görsel algının ön planda olduğu ürünlerde televizyon, internet ve renkli dergiler en etkili mecralardır. Örneğin gıda reklamlarında ürünün iştah açıcı görünümü, görsel kanallar aracılığıyla daha güçlü biçimde aktarılırken, bilgiye dayalı ürünlerde basılı mecralar tercih edilir (Kotler & Keller, 2016; Percy & Rossiter, 1992; Vakratsas & Ambler, 1999). Kadınlara yönelik kişisel bakım veya moda ürünlerinin reklamlarında ise renkli dergiler ve sosyal medya platformları, görsel estetiğin gücüyle etkileşimi artırır (Eisend, 2010; Dahl, Sengupta, & Vohs, 2009; Solomon, 2018). Reklamlarda renk kullanımı, ürünün fark edilme ve hatırlanma oranını artırmakta, ürüne kişilik kazandırmakta ve satın alma niyetini tetiklemektedir (Singh, 2006; Meyers-Levy & Peracchio, 1995; Spence, 2020).

Renklerin psikolojik etkileri yalnızca estetik düzeyde değil, davranışsal düzeyde de önemlidir. Araştırmalar, renklerin bireyin temel dürtülerini ve duygusal tepkilerini etkilediğini ortaya koymaktadır. Turuncu, açık sarı ve kırmızı gibi sıcak tonlar iştahı artırırken; mavi ve yeşil tonları rahatlama ve dinginlik hissi yaratır. Mavi ve beyaz temizlik ve hijyenle, mor ve kırmızı ise cinsellikle ilişkilendirilir. Pastel renkler annelik ve şefkat duygularını çağrıştırırken, yeşil ve turkuaz susuzluk hissi uyandırabilir (Hemphill, 1996; Valdez & Mehrabian, 1994; Singh, 2006). Bu nedenle renk tercihleri, yalnızca estetik beğenilere göre değil, kültürel semboller, moda eğilimleri ve hedef kitle psikolojisi dikkate alınarak yapılmalıdır. Özellikle otomotiv, mobilya ve tekstil endüstrisinde renk, tüketici için psikolojik bir doyum ve kimlik ifadesi haline gelmiştir (Mahnke, 1996; Aslam, 2006; Spence et al., 2014).

Renklerin etkisi yalnızca ürün tasarımı ve reklam alanlarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda çalışma ortamlarının psikolojik atmosferinde ve insan verimliliğinde de önemli bir faktördür. Ergonomik tasarım ilkeleri, bireyin çalışma performansını artırmak ve stres düzeyini azaltmak için fiziksel koşullarla birlikte renk faktörünü de dikkate almaktadır. Çalışma ortamında kullanılan renkler, bireyin ruh hâlini, dikkat seviyesini ve motivasyonunu doğrudan etkiler (Küller, Ballal, Laike, Mikellides, & Tonello, 2006; Yildirim, Akalin-Baskaya, & Hidayetoglu, 2007; Kwallak, Lewis, & Robbins, 1996). Örneğin mavi ve yeşil tonlarının kullanıldığı ofislerde çalışanların daha yüksek konsantrasyon ve üretkenlik gösterdiği, kırmızı tonlarının yoğun kullanıldığı ortamlarda ise stres seviyesinin arttığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, rengin yalnızca estetik değil,

işlevsel bir tasarım parametresi olduğunu da göstermektedir (Stone, 2003; Augustin, 2009; Spence, 2020).

Renklerin çalışma ortamındaki etkisi, bireysel farklılıklarla da ilişkilidir. Kişinin kültürel geçmişi, cinsiyeti, yaş grubu ve mesleki kimliği renk tercihlerinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin, araştırmalar kadınların genellikle pastel ve sıcak tonları tercih ederken, erkeklerin daha soğuk ve koyu renkleri benimsediğini ortaya koymaktadır (Ou, Luo, Woodcock, & Wright, 2004; Whitfield & Wiltshire, 1990; Park, 2011). Bu farklılıklar, renklerin toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilen sembolik anlamlar taşıdığını da göstermektedir. Renklerin kültürel boyutu, çalışma alanı tasarımlarından reklam estetiğine kadar geniş bir etki alanı oluşturur. Japonya’da beyaz saflığı ve yeniliği temsil ederken, Çin’de yas ve ölümü sembolize etmektedir; kırmızı ise batı kültürlerinde aşk ve tutku anlamına gelirken, Asya kültürlerinde mutluluk ve zenginliği simgeler (Heller, 2009; Madden et al., 2000; Aslam, 2006). Bu bağlamda, renklerin kültürel bağlamdan koparılmadan yorumlanması gerekir.

Renklerin tüketici davranışlarındaki etkisi, nöropazarlama araştırmalarında da sıkça ele alınmaktadır. Beyin görüntüleme teknikleriyle yapılan çalışmalar, renklerin görsel kortekste farklı aktivasyon seviyeleri oluşturduğunu göstermiştir. Örneğin kırmızı renk, dikkat merkezlerini uyarırken; mavi ve yeşil tonları daha fazla gevşeme ve güven hissi yaratmaktadır (Reimann, Zaichkowsky, Neuhaus, Bender, & Weber, 2010; Lindstrom, 2008; Plassmann, Ramsøy, & Milosavljevic, 2012). Renklerin tüketici davranışındaki bu biyolojik temeli, duygusal tepkilerin marka sadakatiyle nasıl ilişkilendiğini de açıklar. Duygusal olarak pozitif bir renkle özdeşleşmiş marka, tüketici zihninde daha güçlü bir aidiyet ve güven duygusu yaratır. Dolayısıyla, renk stratejileri yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda nöropsikolojik bir yatırım olarak değerlendirilmelidir (Spence et al., 2014; Krishna, 2012; Yoon, Gonzalez, & Bettman, 2009).

Kültürel çeşitlilik, renk algısının evrensel bir dil olamayacağını göstermektedir. Bir toplumda olumlu çağrışımlar yaratan bir renk, başka bir toplumda olumsuz anlamlara sahip olabilir. Örneğin Batı’da mavi sadakati ve profesyonelliği temsil ederken, Orta Doğu kültürlerinde üzüntüyle ilişkilendirilebilir. Bu durum, çokuluslu markalar için renk stratejilerini belirlerken kültürel duyarlılığın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Madden et al., 2000; Aslam, 2006; Singh, 2006). Dolayısıyla markalar, renk seçimini hedef pazarın kültürel, sosyal ve psikolojik yapısına göre uyarlamalıdır. Kültürel semboller, tarihsel anlamlar ve moda trendleri bir araya geldiğinde renk, yalnızca estetik bir unsur olmaktan çıkar; kimlik, statü ve aidiyet göstergesi hâline gelir (Holt, 2004; Lury, 2009; Moeran, 2015).

Sonuç olarak renk, tüketici algısının hem psikolojik hem de kültürel boyutlarını biçimlendiren çok katmanlı bir unsurdur. Ambalajdan reklama, mağaza atmosferinden çalışma ergonomisine kadar her alanda, renklerin bilinçli biçimde kullanılması markaların algısal başarısını doğrudan etkilemektedir. Renklerin doğru kullanımı, markayı duygusal olarak güçlendirdiği gibi, tüketiciyle sürdürülebilir bir güven ilişkisi de kurar. Akademik literatür, renklerin yalnızca “görsel bir ayrıntı” değil, bütünlük pazarlama iletişiminin stratejik bir bileşeni olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Labrecque & Milne, 2013; Elliot & Maier, 2014).

4. Renklerin İşlevsel Anlamları

Geçmişte renklerin anlamı genellikle mitolojik, dinsel veya sembolik bağlamlarda ele alınırken, günümüzde renkler daha çok işlevsel ve pratik değerleriyle öne çıkmaktadır. Modern tasarım, mimari ve endüstriyel üretim alanlarında renk artık yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda ergonomik, güvenlik ve verimlilik aracı olarak değerlendirilmektedir (Mahnke, 1996; Küller, Ballal, Laike, Mikellides, & Tonello, 2006; Stone, 2003). Günümüzde yapılan araştırmalar, renklerin yalnızca sosyal değerleri değil, bireyin konfor, sağlık ve performans düzeyini de etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle kişisel renk tercihleri yerini, insan gereksinimleri ve davranışsal tepkileri esas alan tarafsız bilimsel çalışmalara bırakmıştır (Yildirim, Akalin-Baskaya, & Hidayetoglu, 2007; Ou, Luo, Woodcock, & Wright, 2004; Whitfield & Wiltshire, 1990).

Rengin en önemli fiziksel özelliklerinden biri ışığı ve dolayısıyla ısıyı yansıtma veya soğurma kapasitesidir. Bu özellik, renklerin farklı coğrafyalarda işlevsel biçimde kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin Akdeniz mimarisinde kullanılan beyaz tonlar, ışığı yansıtarak yüzeylerin ısınmasını engellerken; soğuk iklimlerde tercih edilen koyu renkler ise güneş ışığını soğurarak iç mekânın sıcaklığını artırır (Gage, 1999; Heller, 2009; Kuehni, 2003). Benzer şekilde Eskimo evlerinde beyaz yüzeylerin kullanımı, güneş ışığının fazla emilmesini engelleyerek yaşam alanlarını daha konforlu hale getirir. Bu örnekler, renklerin yalnızca görsel değil, termal konfor açısından da işlevsel bir tasarım parametresi olduğunu göstermektedir (Mahnke, 1996; Stone, 2003; Augustin, 2009).

Renklerin işlevsel kullanım alanlarından biri de sınıflandırma ve tanımlama amacıdır. Askerî binaların aynı renge boyanması, bir kurumsal aidiyet duygusu yaratmanın yanı sıra görsel düzenin sağlanmasını kolaylaştırır. Bu tür sistematik renk kullanımı, kurum kimliğini güçlendiren görsel bir kod olarak çalışır (Kauppinen-Räsänen & Luomala, 2010; Henderson & Cote, 1998; Schmitt & Simonson, 1997). Renkler aynı zamanda yönlendirme ve bilgilendirme işlevi de

görür. Örneğin hastanelerde mavi ve yeşil tonları sakinleştirici etki yaratırken, okul binalarında sarı ve turuncu tonlar dikkat çekici ve enerjik bir atmosfer oluşturur (Küller et al., 2006; Stone, 2003; Babin, Hardesty, & Suter, 2003). Renklerin işlevsel biçimde kullanılmasına, özellikle restoran ve hızlı tüketim mekânlarında sıkça rastlanmaktadır.

Fast-food restoranlarında iç mekân tasarımlarında genellikle kahverengi, sarı ve kırmızı tonları kullanılır. Bu renkler, tüketicide hem iştah açıcı hem de kısa süreli kalış eğilimi yaratır. Renk psikolojisi araştırmalarına göre, kahverengi tonları insanlarda huzursuzluk ve sıkılma hissi oluşturabilir; bu da müşterilerin yemeklerini hızlıca yiyip mekânı terk etmelerine neden olur (Bellizzi & Hite, 1992; Elliot & Maier, 2014; Spence, 2020). Aynı şekilde kırmızı ve sarı renkler uyarıcı etki yaratarak hızlı yemek tüketimini teşvik eder. Bu nedenle McDonald's, Burger King ve KFC gibi zincir markalar, logolarında ve iç mekân renklerinde bu tonları bilinçli olarak tercih etmektedir (Grossman & Wisenblit, 1999; Singh, 2006; Spangenberg, Crowley, & Henderson, 1996).

Renklerin bir diğer önemli işlevi, güvenlik ve uyarı sistemlerinde evrensel bir dil oluşturmak olmuştur. Uluslararası standartlara göre renkler, belirli durumların veya tehlikelerin algılanmasını kolaylaştıran birer sembol hâline gelmiştir. Örneğin elektrik devrelerinde yeşil güvenli durumu, kırmızı tehlikeyi, turuncu yüksek voltajı, sarı fiziksel riski, mavi uyarı ve bilgi işaretlerini, erguvan radyasyon tehlikesini, beyaz ve siyah ise trafik düzenini temsil eder (Mahmoud & Dudek, 2019; Boyce, 2014; Spence, 2020). Bu renk standardizasyonu, dünya genelinde görsel güvenlik dilinin ortaklaşmasını sağlamaktadır. Özellikle endüstriyel tesislerde, inşaat alanlarında ve ulaşım ağlarında renk kodlamaları insanların güvenliğini korumak için işlevsel olarak kullanılmaktadır (Stone, 2003; Augustin, 2009; Küller et al., 2006).

Renklerin işlevsel anlamları yalnızca güvenlik alanlarıyla sınırlı değildir; kozmetik, gıda ve ilaç sektörleri gibi tüketim odaklı endüstrilerde de benzer biçimde kullanılmaktadır. Kozmetik ürünlerin ambalajlarında pembe, mor ve altın tonları zarafet ve lüksü çağrıştırırken; temizlik ürünlerinde kullanılan mavi ve beyaz tonları hijyen ve tazelik hissi yaratır (Labrecque & Milne, 2013; Spence et al., 2014; Krishna, 2012). Gıda ambalajlarında ise yeşil doğallığı, kırmızı iştahı, sarı enerji ve sıcaklığı temsil eder (Garber, Burke, & Jones, 2000; Grossman & Wisenblit, 1999; Aslam, 2006). Renklerin bu işlevsel kullanımı, markaların ürünlerine kimlik kazandırarak tüketiciyle duygusal bağ kurmalarını kolaylaştırmaktadır.

Toplumsal yaşamda da renkler, aidiyet, kimlik ve temsil aracı olarak işlev görür. Bayraklardan spor kulüplerine, üniversitelerden şehir logolarına kadar pek çok kurum, kimliğini belirli renklerle ifade eder. Bu renkler, topluluk bilincini

güçlendirirken, aynı zamanda kültürel mirasın bir parçası hâline gelir (Heller, 2009; Holt, 2004; Lury, 2009). Puro ambalajları gibi sembolik örneklerde bile, ürünün temsil ettiği statü veya kültürel değer, kullanılan renk tonlarıyla iletilir. Kahverengi tonlar, puro gibi ürünlerde güven, dayanıklılık ve gelenekselliği yansıtırken, mor veya pembe gibi tonlar bu ürünün kimliğiyle uyuşmayacağı için tercih edilmez. Bu durum, renklerin anlamının yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda kültürel bağlamda konumlandırılmış bir iletişim kodu olduğunu göstermektedir (Mahnke, 1996; Aslam, 2006; Elliot & Maier, 2014).

5. Göstergebilimsel Yaklaşım ve Teorik Çerçeve

Göstergebilim, anlatıların nasıl anlam ürettiğini inceleyen disiplinler arası bir yöntemdir. Bu yaklaşım, metinlerdeki görünür ve gizli anlam katmanlarını çözümlemeyi amaçlayan bir anlamlandırma bilimi olarak tanımlanabilir (Chandler, 2017; Fiske, 2011; Eco, 1979). Reklam metinleri, yalnızca ticari bir mesaj taşımaz; aynı zamanda kültürel, ideolojik ve toplumsal kodları içinde barındırır. Bu nedenle, göstergebilimsel analiz yöntemi, reklamların altında yatan ideolojik anlamları ortaya çıkarmada son derece işlevseldir (Williamson, 1978; Barthes, 1972; Hall, 1997).

Popüler kültür ürünlerinin her biri birer “metin” olarak ele alınır ve bu metinlerdeki göstergeler, bireyin toplumsal algı sisteminde anlam kazanır. Bu bağlamda, reklamların çözülmesi yalnızca ekonomik değil, kültürel söylem analizi niteliği de taşır (Cook, 2001; Schroeder & Zwick, 2004; Messaris, 1997).

5.1. Roland Barthes ve Reklamın Yan-Anlam Boyutu

Göstergebilim alanında Roland Barthes’ın çalışmaları, reklam analizlerinde dönüm noktası olarak kabul edilir. Barthes, *Mythologies* (1972) adlı eserinde reklamları modern mitlerin yeniden üretim araçları olarak tanımlamış; anlamın yalnızca dilsel düzeyde değil, kültürel düzlemde de üretildiğini belirtmiştir. Ona göre düz-anlam (denotation) nesnel anlamı, yan-anlam (connotation) ise kültürel kodların içselleştirildiği ideolojik anlamı temsil eder (Barthes, 1964; Hall, 1997; Fiske, 2011). Reklamlarda kullanılan renk, imge, figür ve sloganlar bu yan-anlam katmanının temel bileşenleridir. Barthes’ın bu yaklaşımı, daha sonraki semiyotik araştırmalara yön vermiş; özellikle reklamın görsel dilinde anlamın nasıl üretildiğini açıklamak için temel bir model oluşturmuştur (Williamson, 1978; Wernick, 1991; Scott, 1994).

Reklamcılıkta yan-anlamlar, tüketiciye doğrudan söylenmeyen ama hissettirilmek istenen duygusal ve kültürel kodlardır. Örneğin, bankacılık sektöründeki reklamların “güven”, “istikrar” veya “gelecek vizyonu” gibi kavramları, doğrudan ifade edilmeden; görsel öğeler, renk paletleri ve figüratif

anlatımlar yoluyla ima edilir (McQuarrie & Mick, 1999; Barthes, 1972; Schroeder, 2002). Bu nedenle, semiyotik analiz reklamların yalnızca içeriğini değil, iletişim stratejisini de çözümlemeye olanak tanır.

5.2.Kuramsal Katkılar ve Semantik Analizler

Reklamcılığın semantik boyutuna yönelik çalışmalar, anlamın nasıl üretildiğini sistematik biçimde incelemiştir. Bu bağlamda Williamson (1978), Wernick (1983), Rabelo Campos (1984) ve Vestergaard & Schroder (1985) gibi araştırmacılar, reklamların yapısal olarak ideolojik işlevler taşıdığını ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar, reklamın yalnızca “ürün tanıtımı” değil, aynı zamanda toplumsal anlam inşası süreci olduğunu savunur (McFall, 2004; Schroeder, 2002; Hackley, 2010). Dolayısıyla, reklamda kullanılan göstergeler—renk, dil, imge, ışık, tipografi—toplumsal bilinçte belirli çağrışımlar yaratır.

Bu çalışmada, renklerin reklamlardaki duygusal ve ideolojik işlevleri göstergebilimsel perspektiften ele alınmaktadır. İnceleme, Barthes’ın düz ve yan anlam modeline dayalı olup, renklerin hangi toplumsal anlam katmanlarına gönderme yaptığı araştırılacaktır (Barthes, 1964; Hall, 1997; Scott, 1994).

5.3.Analitik Model: Gösterenler, Gönderge Sistemleri ve Anlam Katmanları

5.3.1. Gösterenler

Göstergebilimin temel unsurlarından biri olan gösteren, anlamın oluşmasını sağlayan fiziksel biçimdir. Reklam metinlerinde gösterenler; görsel imge, slogan, tipografi ve renk gibi öğelerdir. Örneğin bir banka reklamında kullanılan mavi tonları, yalnızca estetik tercih değil, aynı zamanda “güven” ve “istikrar”ın görsel karşılığıdır (Kress & van Leeuwen, 2006; Jewitt, 2009; Machin, 2014). Gösterenin taşıdığı anlam, kültürel bağlama göre değişiklik gösterebilir; mavi Batı’da profesyonellik sembolüyken, Uzak Doğu’da huzuru ve sadakati temsil eder (Aslam, 2006; Elliot & Maier, 2014; Spence, 2020).

5.3.2. Gönderge Sistemleri ve Anlam katmanları

Gönderge sistemleri, reklamın ima ettiği ya da çağrıştırdığı kavramsal alanı ifade eder. Bu sistemler, bir markanın değerleriyle, toplumsal statüyle veya kültürel sembollerle ilişkilendirilebilir. Örneğin, bir banka reklamında çocuk figürlerinin kullanılması “gelecek nesiller” temasını, yeşil ve beyaz renklerin birlikte kullanılması ise “doğallık ve güven” ideolojisini çağrıştırır (Williamson, 1978; Schroeder & Zwick, 2004; Cook, 2001). Renkler, göstergenin ideolojik yükünü artırarak reklamın duygusal etkisini güçlendirir (Labrecque & Milne, 2013; Singh, 2006; Krishna, 2012).

Analiz ve Yorum

Bu araştırmada renklerin reklamlarda nasıl bir işlev üstlendiği, Barthes'ın semiyotik modeli çerçevesinde çözümlenmiştir. Renklerin gösterge, gönderge sistemi ve ideolojik işlevleri, reklamda yaratılmak istenen duygusal atmosferin ana bileşenleri olarak değerlendirilmiştir. Özellikle mavi, yeşil, kırmızı ve altın tonlarının bankacılık reklamlarında güven, prestij ve başarı gibi kavramlara gönderme yaptığı görülmüştür (Spence, 2020; Labrecque & Milne, 2013; Bellizzi & Hite, 1992). Bu analiz, reklamın hem bilişsel hem de duygusal düzeyde anlam ürettiğini göstermektedir.

6.Araştırma Yöntemi ve Örneklem Seçimi

Bu çalışmada yargısal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubu, Hürriyet Grubu'na bağlı *Kırmızı Dergisi* tarafından düzenlenen ve basılı reklamcılığın en iyi örneklerini ödüllendiren *2017 Kırmızı Basında En İyi Reklam Ödülleri* kapsamındaki “En İyi Banka Reklamı” kategorisinden dört reklam örneğini içermektedir. Bu örnekler, bankacılık sektöründe renk kullanımının algısal etkilerini incelemek amacıyla seçilmiştir.

Analizler, araştırmacının gösterebilimsel okumasına dayanmaktadır. Bu durum, çalışmanın yorumlayıcı nitelik taşımasına ve öznel bir analiz çerçevesine sahip olmasına yol açmaktadır. Nitel araştırmalarda, araştırmacının gözlem ve yorumlarının sürece dâhil olması doğal olmakla birlikte, verilerin dikkatli biçimde bağlamsallaştırılması gereklidir (Silverman, 2013; Flick, 2018; Denzin & Lincoln, 2018). Bu nedenle, araştırma bulguları mutlak değil, kültürel ve iletişimsel bağlama göre anlamlandırılmış sonuçlar olarak değerlendirilmelidir.

Türkiye Ekonomi Bankası Reklam Örnekleri:

Reklam Ajansı: TBWA /İstanbul

Reklam veren: Türkiye Ekonomi Bankası Ürün / Hizmet kategorisi TEB İşletme Bankacılığı

7. Bulgular ve Analiz

Reklam 1: Kırmızı

Gösterenler: Görsel metin; Çarpıcı kırmızı fon üzerine bütün sayfayı kaplayacak biçimde beyaz renkle büyük fontlarla “Eczacı Değiliz Ama İlacınız Bizde.” İfadesi yazmaktadır. “TEB İşletme Bankacılığı esnafın yanında.” yazısı siyah daha küçük fontla alt ortada yer almaktadır. Sayfanın sol üst köşesinde bankanın logosu yer almakta olup bankanın web adresi ve çağrı merkezinin telefonu yazılmıştır.

Gönderge Sistemleri: Dikkat Çekicilik, Aciliyet

Analiz: Klasik sıralama dikkate alındığında kırmızı en güçlü renktir. Canlılığa ve dikkat çekiciliğe ciddi vurgu yapmaktadır. Kızılay ve Kızılhaç’ın amblemleri kırmızı renkte olup eczane logoları dünyanın hemem hemen her yerinde kırmızı renktedir. Bu reklamda esnafa yapılacak olan yardımın ilacın tedavi edici özelliği ön plana çıkarılarak, problemlere acil çare bulunulacağı ima edilmektedir.

Reklamda vurgulanan; Türkiye Ekonomi Bankasının esnafa bir eczane, Kızılay gibi yardımda bulunabileceği, sıkıntılarına ilaç olacağı vurgulanmaktadır.

Reklam 2: Mavi

Gösterenler: Görsel metin; Deniz mavisi fon üzerine beyaz renkle büyük fontlarla “Mobilyacı Değiliz Ama Koltuk Çıkmayı Biliriz.” ifadesi yazmaktadır. “TEB İşletme Bankacılığı esnafın yanında.” yazısı siyah daha küçük fontla alt ortada yer almaktadır. Sayfanın sol üst köşesinde ise bankanın logosu yer almakta olup bankanın web adresi ve çağrı merkezinin telefonu yazılmıştır.

Gönderge Sistemleri: Güven, Rahatlık, Huzur

Analiz: Mavi saygınlık ve güçlülük göstergesidir. Psikolojik etkisi incelendiğinde huzur verici rahatlatıcı ve sakinleştirici bir özelliğe sahiptir. Mavi klasik görüş ve düzeni temsil ettiği gibi toplumsal anlamda, mavi, sadakati, istikrarı, liderliği, güveni, saygınlığı, statüyü, otoriteyi simgeler. Banka logolarında sıklıkla mavi renk kullanılmaktadır.

Reklamda vurgulanan ev ortamının rahatlığı, düzeni ve istikrarıdır. Koltuk nesnesinin reklamda kullanılmasının esas amacı babanın otorite simgesi olarak evin baş köşesinde olduğu gibi etrafa güven ve huzur verdiği vurgulanmaktadır. Esnafın baba figürüne olan güveninin altı çizilmek istenmiştir.

Reklam 3: Yeşil

Gösterenler: Görsel metin; Koyu yeşil fon üzerine beyaz renkle büyük fontlarla “ Manav Değiliz Ama Halden Anlarız.” ifadesi yazmaktadır. “TEB İşletme Bankacılığı esnafın yanında.” yazısı siyah daha küçük fontla alt ortada yer almaktadır. Sayfanın sol üst köşesinde ise bankanın logosu yer almakta olup bankanın web adresi ve çağrı merkezinin telefonu yazılmıştır.

Gönderge Sistemleri: Doğallık, Canlılık, Barış

Analiz: Yeşil renk doğanın temizliğini vurgulayıp, çevrenin simgesi olarak iç açıcı ayrıca canlılık veren, bireyi canlandırıp eyleme geçiren dinamizme sahip bir renk olarak bilinir. Psikolojik etkisi incelendiğinde, özellikle bireylerde sakinleştirici, yatıştırıcı, mantıklı düşünme ve üstünlük duygularını ön plana alan bir renktir. Resimsel anlamda, doğayı temsil eder. Toplumsal anlamda, İslam inancına göre cenneti, zeytin yeşili ise barışı simgeler.

Reklamda vurgulanan bir manav gibi çevreye duyarlı olduğunu, esnafa canlılık ve hareket kazandırılacağıdır. Ayrıca Türk toplumsal değerleri açısından incelendiğinde yeşil renk murada ermeyi ve saadeti çağrıştırmaktadır.

Reklam 4: Turuncu

Gösterenler: Görsel metin; Parlak turuncu rengi fon üzerine beyaz renkle büyük fontlarla “Fırıncı Değiliz Ama Ekmeğin Taştan Çıktığını Biliriz.” ifadesi yazmaktadır. “TEB İşletme Bankacılığı esnafın yanında.” yazısı siyah daha küçük fontla alt ortada yer almaktadır. Sayfanın sol üst köşesinde ise bankanın logosu yer almakta olup bankanın web adresi ve çağrı merkezinin telefonu yazılmıştır.

Gönderge Sistemleri: Sıcaklık, Canlılık, Yaratıcılık

Analiz: Turuncu heyecanı canlılığı ifade eden, neşeli, mutluluk verici bir renk olarak tanımlanır. Psikolojik etkisi incelendiğinde mutluluk, enerji verdiği gibi özellikle iştah açıcı bir renk olarak algılanır. Canlılığı, yaratıcılığı, güveni, cesareti ve iletişimi arttırdığı için insanı yaşam enerjisi verip motive eder, sindirim sistemlerini uyardığı bilinmektedir. Toplumsal anlamına bakıldığında gençliği, aktiviteyi, canlılığı ve verimliliği simgeler. Çok dikkat çekici olması nedeniyle pek çok firmanın logosunda ve afişlerinde canlılık ve dinamizmi ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Reklamda vurgulanan ekmeğin ne kadar zor kazanıldığına gönderme yapıp, fırıncının insanları doyurduğunu ve bankanın da esnafı tatmin edeceğinin altı çizilmektedir.

Sonuç

Renkler, insan algısının en güçlü belirleyicilerinden biridir. Gözle görülen dünyayı biçimlendirmekle kalmaz, aynı zamanda duygu, düşünce ve davranışlarımızı da yönlendirir. Renkler yalnızca sıcak veya soğuk tonlardan ibaret değildir; toplumsal, kültürel ve bireysel anlam yükleriyle birlikte var olurlar. Bu nedenle renk, hem bireysel psikolojide hem de kitle iletişimde çok katmanlı bir göstergedir. Her toplumun renk algısı, kendi tarihsel, kültürel ve değer sistemleriyle şekillenirken, bireylerin yaşam tarzı, kişilik yapısı ve deneyimleri de renklerin anlamlandırılma biçimini farklılaştırmaktadır.

Reklamcılık alanında renkler, sözel olmayan iletişimin en etkili bileşenlerinden biridir. Bir reklamın ilk bakışta yarattığı duygusal tepki çoğunlukla renk seçimleriyle ilişkilidir. Renkler, tüketicinin ürüne yönelik ilgisini artırmak, güven duygusu oluşturmak veya satın alma niyetini harekete geçirmek için stratejik biçimde kullanılmaktadır. Bu durum, renklerin yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda iletişimsel bir anlam taşıyıcısı olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında incelenen Türkiye Ekonomi Bankası (TEB) reklam örneklerinde kullanılan kırmızı, mavi, yeşil ve turuncu tonlarının, bankanın “esnafın yanında olma” mesajını güçlendiren bilinçli tercihler olduğu görülmüştür. Kırmızı dinamizmi, mavi güveni, yeşil istikrarı, turuncu ise sıcaklık ve yakınlığı temsil ederek, markanın toplumsal sorumluluk ve destek vurgusunu görsel düzlemde yeniden üretmiştir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1996). Building strong brands. Free Press.
- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356.
- Aslam, M. M. (2006). Are you selling the right colour? A cross-cultural review of colour as a marketing cue. *Journal of Marketing Communications*, 12(1), 15–30.
- Augustin, S. (2009). Place advantage: Applied psychology for interior architecture. Wiley.
- Babin, B. J., Hardesty, D. M., & Suter, T. A. (2003). Color and shopping intentions: The intervening effect of price fairness and perceived affect. *Journal of Business Research*, 56(7), 541–551.
- Bagchi, R., & Cheema, A. (2013). The effect of red background color on willingness-to-pay: The moderating role of selling mechanism. *Journal of Consumer Research*, 39(5), 947–960.
- Barthes, R. (1964). Elements of semiology. Hill and Wang.
- Barthes, R. (1972). Mythologies. Paladin.
- Bellizzi, J. A., Crowley, A. E., & Hasty, R. W. (1983). The effects of color in store design. *Journal of Retailing*, 59(1), 21–45.
- Bellizzi, J. A., & Hite, R. E. (1992). Environmental color, consumer feelings, and purchase likelihood. *Psychology & Marketing*, 9(5), 347–363.
- Birren, F. (1988). Color and human response. Van Nostrand Reinhold.
- Bottomley, P. A., & Doyle, J. R. (2006). The interactive effects of colors and products on perceptions of brand logo appropriateness. *Marketing Theory*, 6(1), 63–83.
- Boyatzis, C. J., & Varghese, R. (1994). Children's emotional associations with colors. *The Journal of Genetic Psychology*, 155(1), 77–85.
- Chandler, D. (2017). Semiotics: The basics (3rd ed.). Routledge.
- Cook, G. (2001). The discourse of advertising (2nd ed.). Routledge.
- Coşkun, E. (2006). Renklerin psikolojik etkileri. *Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 45–56.
- Dahl, D. W., Sengupta, J., & Vohs, K. D. (2009). Sex in advertising: Gender differences and the role of relationship commitment. *Journal of Consumer Research*, 36(2), 215–231.
- Darıcı, M. (2013). Tüketici davranışları. Nobel Yayıncılık.
- Eisend, M. (2010). A meta-analysis of gender roles in advertising. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(4), 418–440.

- Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2014). Color psychology: Effects of perceiving color on psychological functioning in humans. *Annual Review of Psychology*, 65, 95–120.
- Elliot, A. J., & Niesta, D. (2008). Romantic red: Red enhances men's attraction to women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(5), 1150–1164.
- Elliot, A. J., Maier, M. A., Moller, A. C., Friedman, R., & Meinhardt, J. (2007). Color and psychological functioning: The effect of red on performance attainment. *Journal of Experimental Psychology: General*, 136(1), 154–168.
- Eroğlu, A. (2013). Renk bilimi ve algı. *İnkılap Kitabevi*.
- Fehrman, K. R., & Fehrman, C. (2004). *Color: The secret influence*. Prentice Hall.
- Fiske, J. (2011). *Introduction to communication studies*. Routledge.
- Flick, U. (2018). *An introduction to qualitative research* (6th ed.). Sage.
- Gage, J. (1999). *Color and culture: Practice and meaning from antiquity to abstraction*. Thames and Hudson.
- Garber, L. L., Burke, R. R., & Jones, J. M. (2000). The role of package color in consumer purchase consideration and choice. *Marketing Science Institute Working Paper Series*.
- Goethe, J. W. (1809). *Theory of colours*. Eastlake Translation.
- Gorn, G. J., Chattopadhyay, A., Yi, T., & Dahl, D. (1997). Effects of color as an executional cue in advertising: They're in the shade. *Management Science*, 43(10), 1387–1400.
- Grossman, R. P., & Wisenblit, J. Z. (1999). What we know about consumers' color choices. *Journal of Marketing Practice: Applied Marketing Science*, 5(3), 78–88.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage.
- Heller, E. (2009). *The psychology of color: How colors affect us*. Könenmann.
- Holt, D. (2004). *How brands become icons: The principles of cultural branding*. Harvard Business School Press.
- Hoyer, W. D., MacInnis, D. J., & Pieters, R. (2018). *Consumer behavior* (7th ed.). Cengage Learning.
- Jewitt, C. (2009). *The Routledge handbook of multimodal analysis*. Routledge.
- Kanat, S. (2001). *Renk ve insan psikolojisi*. İnkılap Yayınları.
- Kauppinen-Räsänen, H., & Luomala, H. T. (2010). Exploring consumers' product-specific colour meanings. *Qualitative Market Research*, 13(3), 287–308.

- Keller, K. L. (2013). *Strategic brand management* (4th ed.). Pearson.
- Kılıç, Y. (1995). *Renk ve anlam*. Yapı Kredi Yayınları.
- Krishna, A. (2012). *Sensory marketing: Research on the sensuality of products*. Routledge.
- Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design*. Routledge.
- Kuehni, R. G. (2003). *Color: An introduction to practice and principles*. Wiley.
- Küller, R., Ballal, S., Laike, T., Mikellides, B., & Tonello, G. (2006). The impact of light and colour on psychological mood: A cross-cultural study. *Journal of Environmental Psychology*, 26(1), 27–38.
- Labrecque, L. I., & Milne, G. R. (2012). Exciting red and competent blue: The importance of color in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(5), 711–727.
- Labrecque, L. I., & Milne, G. R. (2013). To be or not to be different: Exploration of norms and benefits of color differentiation in the marketplace. *Marketing Letters*, 24(2), 165–176.
- Labrecque, L. I., Patrick, V. M., & Milne, G. R. (2013). The marketers' prismatic palette: A review of color research and future directions. *Psychology & Marketing*, 30(2), 187–202.
- Lury, C. (2009). *Brands: The logos of the global economy*. Routledge.
- Madden, T. J., Hewett, K., & Roth, M. S. (2000). Managing images in different cultures: A cross-national study of color meanings and preferences. *Journal of International Marketing*, 8(4), 90–107.
- Mahnke, F. H. (1996). *Color, environment, and human response*. Wiley.
- McQuarrie, E. F., & Mick, D. G. (1999). Visual rhetoric in advertising. *Journal of Consumer Research*, 26(1), 37–54.
- Messaris, P. (1997). *Visual persuasion: The role of images in advertising*. Sage.
- Percy, L., & Rossiter, J. R. (1992). A model of brand awareness and brand attitude advertising strategies. *Psychology & Marketing*, 9(4), 263–274.
- Schmitt, B., & Simonson, A. (1997). *Marketing aesthetics: The strategic management of brands, identity, and image*. Free Press.
- Schroeder, J. E., & Zwick, D. (2004). Mirrors of masculinity: Representation and identity in advertising images. *Consumption, Markets and Culture*, 7(1), 21–52.
- Singh, S. (2006). Impact of color on marketing. *Management Decision*, 44(6), 783–789.
- Solomon, M. R. (2018). *Consumer behavior: Buying, having, and being* (12th ed.). Pearson.

- Spangenberg, E. R., Crowley, A. E., & Henderson, P. W. (1996). Improving the store environment: Do olfactory cues affect evaluations and behaviors? *Journal of Marketing*, 60(2), 67–80.
- Spence, C. (2020). *Sensehacking: How to use the power of your senses for happier, healthier living*. Viking.
- Stone, N. J. (2003). Environmental view and color for a simulated telemarketing task. *Journal of Environmental Psychology*, 23(1), 63–78.
- Turley, L. W., & Milliman, R. E. (2000). Atmospheric effects on shopping behavior. *Journal of Business Research*, 49(2), 193–211.
- Valdez, P., & Mehrabian, A. (1994). Effects of color on emotions. *Journal of Experimental Psychology: General*, 123(4), 394–409.
- Williamson, J. (1978). *Decoding advertisements: Ideology and meaning in advertising*. Marion Boyars.
- Yazmacı, G. (2012). Işık ve renk ilişkisi üzerine. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(2), 35–48.

10. Bölüm

Dijital Risk: Gençlik Kültürü ve Sosyal Medyanın Görünmeyen Tehditleri

Elif BİROL¹

Özet

21. yüzyılın dijitalleşen dünyasında gençler, sosyal medyanın yalnızca pasif kullanıcıları değil; aynı zamanda içerik üreticileri, kültürel yön vericileri ve dijital ekonominin temel aktörleri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kimliğin, dilin ve sosyalleşme biçimlerinin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Sosyal medya dili, gençlerin kendilerini ifade etme biçimlerini dönüştürürken, bu yeni iletişim tarzı beraberinde görünmeyen riskleri de getirmektedir. Siber zorbalık, dijital manipülasyon, mahremiyet ihlali ve kimlik kopyalama gibi olgular, gençlerin dijital kimlik gelişimini tehdit eden unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bölümde, sosyal medya dilinin gençlik kültürü üzerindeki etkileri çok boyutlu biçimde incelenmekte; dijital iletişimin psikolojik, sosyolojik ve etik yönleri ele alınmaktadır. Özellikle “Dijital Risk” kavramı, teknolojik tehditlerin ötesine geçerek bireyin kendi davranışlarıyla oluşturduğu riskleri de kapsayan geniş bir çerçevede tartışılmaktadır. Paylaşım çağında dilin, kimliğin ve güvenliğin dönüşümü üzerine olan bu çalışma, gençlerin sosyal medya ortamlarında karşılaştıkları riskleri azaltmak için dijital farkındalık, etik bilinç ve medya okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gençlik kültürü, sosyal medya dili, dijital kimlik, siber suç, medya okuryazarlığı, dijital farkındalık

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi
elifaydin@kmu.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde gençler, tarih boyunca hiçbir kuşağın maruz kalmadığı kadar yoğun bir dijital etkileşim ortamında yaşamaktadır. Sabah gözlerini açtıkları andan itibaren ekranlarla temas eden, gün boyu sosyal medya akışlarına dahil olan bu kuşak, dijital dünyanın içinde büyümektedir. Bu yeni gerçeklik, onların düşünme biçimlerini, iletişim tarzlarını, duygusal tepkilerini ve kimlik inşa süreçlerini doğrudan etkilemektedir (Twenge ve Campbell, 2022). Sosyal medya, başlangıçta bir iletişim aracı olarak görülse de günümüzde kimlik performansının sergilendiği bir vitrin haline gelmiştir. Genç bireyler için “beğeni” sayısı, “takipçi” oranı ve “paylaşım etkileşimi” artık bir tür sosyal statü göstergesidir. Bu durum, bireylerin dijital ortamlarda kendilerini sürekli olarak yeniden tanımlamalarına yol açmakta, çevrimiçi kimlikleri ile çevrimdışı kimlikleri arasındaki çizgiyi bulanıklaştırmaktadır. Ancak bu görünürlük arayışı, beraberinde ciddi psikolojik ve sosyal riskleri getirmektedir. Sosyal medya bireylerin kimlik gelişimi, mahremiyet, özel yaşam gibi hususların ihlaline zemin hazırlamaktadır (Birol ve Birol, 2022). Sürekli karşılaştırma, onay arayışı, benlik sunumu baskısı gibi olgular gençlerin ruhsal dengesini olumsuz etkileyebilmekte; aynı zamanda onları siber suçların potansiyel mağduru hâline getirebilmektedir (Marwick, 2021). Sosyal medya üzerinden yayılan sahte haberler, manipülatif içerikler veya çevrimiçi taciz olayları, bu riskin somut örneklerindendir.

Bu bağlamda “Dijital Risk” yalnızca teknik güvenlik ihlallerini değil, aynı zamanda insan davranışından doğan bilişsel ve duygusal tehditleri de içermektedir. Bu kavram, sosyal medya çağında bireyin hem kendi eylemlerinin hem de maruz kaldığı dijital çevrenin farkında olmasını gerektiren bir bilinç düzeyine işaret eder (Anderson ve Jiang, 2023). Bu kitap bölümü, gençlerin dijital ortamda kurdukları dilin ve kimliğin sosyolojik dinamiklerini anlamayı; siber suç, etik farkındalık ve dijital vatandaşlık konularında farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır. Çalışma, özellikle sosyal medya dili üzerinden gençlik kültürünün dönüşümünü analiz etmekte; görünmeyen tehditlerin altını çizerek etik ve pedagojik çözüm önerileri sunmaktadır.

1. DİJİTAL GENÇLİK KÜLTÜRÜNÜN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Dijital Çağın Yeni Nesli: Dijital Yerliler

Dijital çağın gençleri, literatürde “dijital yerliler” olarak tanımlanmaktadır (Prensky, 2021). Bu kuşak, teknolojiyi dışsal bir araç olarak değil, yaşamın doğal uzantısı olarak algılar. Dijital yerliler için sosyal medya, yalnızca sosyalleşme alanı değil; aynı zamanda öğrenme, paylaşma ve kimlik inşası platformudur. Ancak bu sürekli bağlantılılık hali, bireylerin dikkat sürelerini

kısaltmakta, yüz yüze iletişimi azaltmakta ve anlık tepki kültürünü beslemektedir. Sosyal medya platformlarının sunduğu hız ve anlık geri bildirim mekanizması, gençlerde “sabırsızlık kültürü” yaratmıştır. Artık bilgiye ulaşmak değil, onu en hızlı şekilde tüketmek değerlidir. Bu eğilim, yüzeysel bilgi birikimini artırmakta; derin öğrenme ve analitik düşünme becerilerini zayıflatmaktadır.

1.2. Görselliğin Yükselişi ve Duyguların Dijitalleşmesi

Dijital gençlik kültürünün en belirgin özelliklerinden biri, görsel iletişimin ön plana çıkmasıdır. Emojiler, GIF’ler, kısa videolar ve filtreli paylaşımlar, duygusal ifadelerin sözel dil yerine görsellerle aktarılmasına neden olmuştur. Bu durum, duyguların hızla iletilmesini sağlasada anlamın derinliğini zayıflatmaktadır (Tagg ve Evans, 2021). Gençler, bir “kalp” veya “gülücük” emojisiyle karmaşık duygularını ifade ettiklerine inanmakta; ancak bu sembolik iletişim, empati ve duygusal derinliği sınırlamaktadır. “Dijital empati” kavramı bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Dijital empati, çevrimiçi ortamlarda duygusal farkındalığın sürdürülmesini ifade eder (Vossen ve Valkenburg, 2022). Fakat sosyal medya kültüründe bu becerinin gelişmesi zordur; çünkü iletişimde hız, duygusal doğruluktan daha önceliklidir.

1.3. Performans Kültürü ve Görünürlük Arzusu

Sosyal medya, bireylerin kendilerini sergiledikleri bir sahneye dönüşmüştür. Goffman’ın “benliğin sahnelenmesi” teorisi, bu davranış biçimini açıklamakta hâlâ geçerlidir. Gençler, sosyal medyada yalnızca kendilerini anlatmaz; aynı zamanda nasıl algılanmak istediklerini de tasarlarlar. Bu durum, gerçek benlik ile ideal benlik arasında bir boşluk oluşturur. Marwick (2021), bu olguyu “görünürlük ekonomisi” olarak adlandırır. Görünür olmanın değeri, samimiyetin önüne geçmiştir. Gençler için artık “var olmak” değil, “görülme” önemlidir. Bu kültürel dönüşüm, psikolojik olarak sürekli bir onay arayışı doğurur. Paylaşımlar beğeni almadığında kaygı, reddedilmişlik hissi ve yetersizlik duygusu tetiklenir. Bu performans kültürü, aynı zamanda rekabeti körüklemekte; dijital toplulukları dayanışmadan çok karşılaştırma temelli hâle getirmektedir.

1.4. Dijital Sosyalleşmenin Kırılganlığı

Dijital ortamlar, gençlere geniş sosyal ağlar sunmasına rağmen, ilişkilerin derinliği genellikle sınırlıdır. Birçok genç, sosyal medya üzerinden yüzlerce kişiyle etkileşimde bulunsa da gerçek anlamda bağlılık hissetmemektedir (Ellison ve Vitak, 2021). Bu durum “yalnız birlikte olma” paradoksunu doğurur: çevrimiçi görünürlük artarken, gerçek duygusal bağlar zayıflar. Pandemi

döneminde çevrimiçi sosyalleşme zorunluluk hâline geldiğinde bu kırılganlık daha da görünür olmuştur. Çevrimiçi dersler, sanal buluşmalar ve dijital etkinlikler, fiziksel temasın yerini tutamamış; gençlerde yalıtılmışlık hissi yaratmıştır. Bu, dijital sosyalleşmenin duygusal yönünü güçlendirmek için yeni pedagojik stratejilerin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2. SOSYAL MEDYA DİLİ VE DİJİTAL KİMLİK

Dilin temel işlevi iletişim kurmaktır; ancak dijital çağda dil, yalnızca anlam aktarımı değil, kimlik sunumu ve toplumsal aidiyet aracına dönüşmüştür. Gençlerin kullandığı sosyal medya dili, yalnızca kelimelerden değil; semboller, görseller, emojiler, hashtag'ler ve kısa videolardan oluşan hibrit bir yapıya sahiptir. Bu dilin en belirgin özelliği, hız ve görsellik üzerine kurulmuş olmasıdır. Artık uzun açıklamalardan ziyade, kısa ifadeler, popüler semboller ve duygusal imalar ön plandadır (Tagg ve Evans, 2021). Bu dönüşümün merkezinde “görsel dil” yer alır. Bir gülücük emojisi, bir bakış anlamına gelebilir; bir fotoğraf filtresi, duygusal bir ruh hâlini anlatabilir; bir “story” paylaşımı, günün duygusal özetidir. Ancak bu görsel yoğunluk, sözel derinliği zayıflatmakta; düşünsel iletişimi yüzeyselleştirmektedir. Bu durum, “dijital sözcük ekonomisi” olarak adlandırılabilir: minimum kelimeyle maksimum ifade.

2.1. Dijital Dilin Kültürel Kodları

Sosyal medya dili, kültürler arası bir ortak payda gibi görünse de aslında her toplumun sosyo-kültürel dinamiklerine göre şekillenir. Türkiye’de gençler, İngilizce kısaltmaları yerel söylemlerle harmanlayarak kendilerine özgü bir dijital sözlük oluşturmuştur: “vibe”, “mood”, “cringe”, “cool” gibi kavramlar, Türkçe karşılıklarının yerine geçmiştir. Bu durum, dilin evrimsel bir süreç içinde melezleştğini göstermektedir. Gençlerin kullandığı dil, bir yandan küresel bir kimliğe ait olma isteğini, diğer yandan yerel kimlikten kopmama çabasını yansıtır. Bu iki yönlü etkileşim, yeni bir kültürel dil doğurur — ne tamamen Türkçe ne de tamamen yabancı, ama duygusal olarak evrensel bir ifade biçimi.

2.2. Kimliğin Dijital Temsili ve Benlik Sunumu

Sosyal medya platformları, bireylere kim olduklarını tanımlama değil, kim olmak istediklerini gösterme fırsatı sunar. Bu durum, “ideal benlik” ile “gerçek benlik” arasındaki farkı büyütmektedir (Twenge ve Campbell, 2022). Genç bireyler, çevrimiçi ortamlarda sergiledikleri kimlikleriyle çoğu zaman gerçek yaşamlarındaki kişiliklerinden uzaklaşmakta; beğeni ve onay için “performans”

üretmektedir. Bu süreçte kimlik, sabit değil akışkan hâle gelir. Gün içinde bile değişebilen kimlik gösterimleri — örneğin sabah spor yapan “sağlıklı yaşam” kimliği, akşam “eğlence” kimliği — sosyal medya profillerinde sürekli yeniden inşa edilir. Bu durumun psikolojik yansıması, “sosyal onay bağımlılığı” olarak tanımlanabilir. Bir paylaşımın beğeni alması, genç için bir doğrulama hissi yaratır; ancak bu dışsal ödüllendirme biçimi sürdürülemezdir. Uzun vadede, kendi değerini başkalarının onayına göre belirleyen bir kuşak ortaya çıkar.

2.3. Dijital Empati ve Duygusal Kopukluk

Sosyal medya dili duygusal yoğunluğu simgeler üzerine kurgulanmıştır. Bunun nedeni, sözcüklerin yerini emojilerin alması ve duygusal tonun görsellerle iletilmesidir. Bir “üzgün surat” emojisi, gerçek üzüntüyü tam olarak iletmez; tıpkı bir “kahkaha” emojisinin içten bir gülüşün yerini alamaması gibi. Bu sembolik iletişim, gençler arasında hızlı bağlar kursa da derin duygusal ilişkilerin kurulmasını zorlaştırır. Sonuç olarak sosyal medya dili, iletişimi kolaylaştırırken insanî bağı zayıflatmakta, anlamın yerine gösteriyi, duygunun yerine sembolü koymaktadır.

3. SİBER SUÇLARIN YENİ YÜZÜ: GÖRÜNMEYEN TEHDİTLER

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin inovasyonu temelinde global seviyede internet kullanımındaki artış, sosyal medyanın artarak güçlenmesi, mobil cihazlara yaygın ulaşılabilirlik ve mobil donanım ve platformlara duyulan ihtiyaçlar, yetişkinler kadar gençlerin teknoloji ekosistemini de farklılaştırmıştır (Paat ve Markham, 2021; Akt: Birol, 2024). Buna bağlı olarak da günümüzde hemen hemen her mecrada dijital ortamlar gerçek ortamların yerini büyük ölçüde ele geçirmiş durumdadır (Birol, 2021). Siber zorbalık, ifşa, manipülasyon, deepfake, kimlik hırsızlığı, dijital taciz ve nefret söylemi; sosyal medya platformlarının doğal parçası haline gelmiştir (Kowalski ve Limber, 2020). Genç bireyler, bu tür tehditlerle hem fail hem mağdur olarak karşı karşıyadır. Dijital çağın beraberinde getirdiği en ciddi problemlerden biri, suç kavramının görünmezleşmesidir. Siber suçlar artık yalnızca teknik bilgi gerektiren hacker eylemleri değildir; sosyal medya kullanıcılarının günlük davranışlarının bir kısmı da suç unsuru taşıyabilir.

3.1. Siber Zorbalığın Psikolojik Etkileri

Dijital ortamlarda bireylerin sanal ortamın yarattığı korku ve kaygıya maruz kaldığı düşünülmektedir (Cihan, Araç Ilgar, Üstündağ Öcal, 2023). Siber zorbalık, bireyin çevrimiçi ortamda aşağılanması, tehdit edilmesi veya dışlanması biçiminde ortaya çıkar. Bu eylemler, mağdurlar üzerinde kalıcı psikolojik etkiler bırakır. Araştırmalar, siber zorbalığa maruz kalan gençlerde

depresyon, kaygı, özgüven kaybı ve sosyal izolasyonun yaygın olduğunu göstermektedir (UNICEF, 2022). Siber zorbalığın en tehlikeli yönü, eylemin görünmezliğidir. Fail, fiziksel olarak orada değildir; mağdur ise olayın dijital kalıcılığı nedeniyle sürekli bir “yeniden travma” yaşar. Paylaşılan bir içerik, yıllar sonra bile yeniden dolaşıma girebilir.

3.2. Dezenformasyon ve Manipülasyon Kültürü

Sosyal medya algoritmaları, kullanıcıların ilgilerini çeken içerikleri öne çıkararak yankı odaları oluşturur. Bu durum, bilgi çeşitliliğini azaltır ve yanlış bilgilerin doğrular kadar görünür olmasına neden olur (Anderson ve Jiang, 2023). Genç bireylerin büyük bir kısmı, haber kaynaklarını sosyal medya platformlarından almaktadır. Ancak sahte hesaplar, manipülatif görseller ve “deepfake” teknolojileri, bilgi güvenliğini tehdit etmektedir. Dijital çağın en ciddi tehlikelerinden biri, bireylerin kendi algılarının farkında olmadan manipüle edilmesidir. Bu noktada dijital farkındalık, yalnızca teknoloji okuryazarlığı değil, aynı zamanda eleştirel düşünme becerisi olarak da değerlendirilmelidir.

3.3. Mahremiyetin Kayıp Alanı

Mahremiyet, dijital çağın en kırılgan kavramıdır. Genç kullanıcılar çoğu zaman hangi bilgilerin kişisel veri olarak değerlendirildiğinin farkında değildir. Bir konum paylaşımı, bir doğum günü hikayesi ya da özel sohbet ekranı, siber suçlular için değerli bir veri kaynağıdır (Livingstone ve Stoilova, 2023). Veri güvenliği farkındalığının düşük olması, gençleri hem finansal hem psikolojik risklere açık hale getirmektedir. Bu nedenle mahremiyetin korunması, yalnızca bireysel sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal bilinç gerektirir.

4. DİJİTAL FARKINDALIK VE ETİK SORUMLULUK

4.1. Dijital Vatandaşlık Bilinci

Dijital dünyada var olmak, artık sadece teknoloji kullanabilmek değil; etik, sorumlu ve bilinçli bir şekilde davranabilmeyi de gerektirir. “Dijital vatandaşlık” kavramı, bireylerin çevrimiçi ortamlarda haklarını ve sorumluluklarını bilmesini ifade eder. Gençlerin dijital ortamlarda doğru iletişim kurabilmeleri, nefret söylemine karşı durabilmeleri ve paylaşımlarının sonuçlarını öngörebilmeleri, etik farkındalığın gelişimiyle mümkündür.

4.2. Eğitimde Dijital Etik

Dijital farkındalık yalnızca bilişsel değil; duygusal bir süreçtir. Öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda empati kurma, öfke kontrolü sağlama ve etik kararlar alma

becerileri geliştirilmelidir (Livingstone ve Stoilova, 2023). Öğrenme ve gelişme, bireyler için dinamik ve etkileşimli bir süreçtir. Okullar gençlerin sadece başarılı olma kapasitesi için değil, aynı zamanda gelişme kapasitesi, sosyal ve duygusal yeterlilikleri geliştirmek için mevcut fırsatların ve destekleyici okul koşullarının deneyiminin ürünüdür (Berg vd., 2022; Akt: Birol ve Birol, 2025). Okullarda dijital etik eğitimi verilmesi, gençleri siber suçlara karşı koruyucu bir kalkanla donatır. Öğrencilere, paylaşmadan önce düşünme, doğrulamadan yaymama, saygılı iletişim kurma gibi alışkanlıklar kazandırılmalıdır.

4.3. Aile ve Toplumun Rolü

Bireyler, hem fiziksel, ruhsal ve sosyal alanlarda gelişim göstermek hem de yaşam kaliteleri arttırmak için birtakım arayışlar içerisinde olup, bireysel anlamda bu ihtiyaçlarını karşılayabilme çabalarına ek olarak toplumsal olarak da refah düzeyi yüksek bir toplum içerisinde yaşayabilme arzusu beklentisindedirler (Karaküçük, 2019, Akt: Birol ve Aydın, 2020). Birol ve Birol (2022)' a göre; aile ortamı çocukların sosyalleşmesinde ve olumlu/bilinçli davranışlar kazanmasında belirleyicidir. Aileler, gençlerin dijital deneyimlerinde rehber konumundadır. Ancak birçok ebeveyn, çocuklarının dijital dünyadaki yaşamlarını yeterince anlamamaktadır. Bu nedenle toplumsal düzeyde dijital ebeveynlik farkındalığı artırılmalıdır. Toplum, yalnızca teknolojiye erişimi değil, güvenli ve etik kullanımı da desteklemelidir. “Dijital dayanıklılık kültürü” ancak ortak bir sorumluluk anlayışıyla inşa edilebilir.

Bu nedenle toplumun geleceği açısından, çocukların ve gençlerin boş zamanlarını daha nitelikli geçirmeleri için doğru yönlendirilmeleri gerekmektedir (Aydın ve Birol, 2019). Çünkü dijital çağın sunduğu fırsatlar kadar tehditleri de vardır. Sosyal medya, gençler için ifade özgürlüğünün, yaratıcılığın ve sosyalleşmenin alanı olduğu kadar; manipülasyonun, kimlik karmaşasının ve siber şiddetin de zeminidir. “Dijital Risk” kavramı, bu ikili yapıyı anlamamanın anahtarıdır. Gençlerin dijital dünyada güçlü, bilinçli ve etik bireyler olarak var olabilmeleri, farkındalık, eğitim ve eleştirel düşünme becerileriyle mümkündür. Teknoloji gelişmeye devam ettikçe, asıl mesele insanın teknolojiyle kurduğu ilişkiyi yönetebilmektir. Dijital çağın geleceği, yalnızca algoritmaların değil, etik değerlere sahip bireylerin elindedir. Bu nedenle

Teknolojinin bu denli hayatımızın merkezinde olması sosyalleşmeyi azaltır ve birçok olumsuzluğu da beraberinde getirir. Gençler kendi konfor alanlarını yaratırken bu olumsuz koşulları göz ardı etmektedirler (Birol ve Birol, 2021). Örneğin, kişi bir taraftan sanal ortamda sosyalleşirken diğer taraftan aile içi

iletişimi yok edecek kadar gerçek yaşamdan soyutlanabilmektedir (Shinse ve Beak, 2013, Akt: Aydın ve Birol, 2020). Ayrıca, yaratıcılığın gerilemesi, problem çözme becerisinde kayıplar, zamanı kontrol edebilme yetisinin azalması, sorumluluktan uzaklaşmak ve çevresinde gelişen olaylara tepkisiz kalmak, kendini ifade edebilmekten uzaklaşmak ve iletişim zorlukları, sahte hayata aidiyetle bağlanmak, mahremiyet duygusunun bitişi şeklinde ifade edebileceğimiz bu olumsuz hususlar dijital dünyanın sosyal etkileridir (Birol, 2020).

KAYNAKÇA

- Anderson, M., Jiang, J. (2023). Teens, social media and technology 2023. Pew Research Center.
- Aydın, E., Birol, S.Ş. (2019). Yerel Yönetimlerde Çocuk ve Gençlere Yönelik Rekreasyon Planlaması Üzerine Bir Araştırma: Karaman Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (66), 999.
- Aydın, E., Birol, S.Ş. (2020). Boş Zaman Aktivitelerinde Akıllı Telefon Kullanımının Anne Çocuk Etkileşimi Açısından İncelenmesi, İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi (İÜBESBD), 7(1), s.13-24. e-ISSN: 2148-6786.
- Birol, S.Ş. (2020). Sınava Velin Girsin, Nobel Bilimsel Eserler, Ankara
- Birol, S.Ş., Aydın, E. (2020). Türkiye’de Rekreasyon Birimi Yapılanması İçin Sektör Değerlendirmesi, Gençlik Araştırmaları Dergisi, 8(22), 136-142.
- Birol, S.Ş. (2021). Dijital Oyun Kullanımının Bireyler Üzerindeki Olumsuz Etkileri, INSAC Academic Developments on Social and Education Sciences, Duvar Kitabevi, 373.
- Birol, E., Birol, S.Ş. (2021). Konfor Alanı Neden Gençlerin Yaşam Alanı Olmamalı? INSAC Sport Sciences, Duvar Kitabevi, 31.
- Birol, E., Birol, S.Ş. (2022). Çocukların ve Gençlerin Dijital Sosyal Ağlardaki Suç Eğilimleri, INSAC New Trends in Social and Education Sciences, Gece Kitaplığı, 218.
- Birol, S.Ş., Birol, E. (2022). Ebeveynlerin Dijital Oyun İçeriklerine Dair Farkındalık Düzeyleri ve Bilgi Birikimlerinin Mevcut Ölçme Araçları ile Ölçümü, Bağlımlılık Dergisi, 23(4), 534.
- Birol, S.Ş. (2024). Ülkemizin Yükselen Trendi: Espor, Spor Bilimlerinde Aktüel Yaklaşımlar, Duvar Kitabevi, 52.
- Birol, E., Birol, S. Ş. (2025). Social skill development of individuals with special needs: the effect of creative drama. *Education and Science*, 50 (223), 79-101.
- Cihan, B.B., Araç Ilgar, E., Öcal, N. Ü. (2023). Being a child in the digital world: Balancing anxiety levels. Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 14(1), 68-75.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2020). Cyberbullying in youth: Causes, consequences, and prevention. *Annual Review of Psychology*, 71, 131–154.
- Livingstone, S., Stoilova, M. (2023). Digital literacy and youth resilience in online environments. *Computers & Education*, 195, 104712.
- Tagg, C., Evans, M. (2021). Emoji as digital discourse. *Language and Society*, 50(3), 423–445.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2022). Generational differences in social media use and mental health. *Journal of Adolescent Research*, 37(5), 601–620.

11. Bölüm

Yükseköğretimde Kalite Kültürünün Kurumsallaşması: Eğitim Politikalarında Sürdürülebilirlik ve YÖKAK Uygulamaları Üzerine Kuramsal Bir İnceleme

Emine Büşra AYGÜN¹

1.GİRİŞ

21.yüzyılın değişen ve gelişen dünya düzeni içerisinde küresel yükseköğretim kurumlarının yapısı, toplumsal dönüşümün en güçlü yansımalarından biridir. Bu dönüşüm sürecinde üniversiteler yalnızca eğitim ve araştırma kurumları olmaktan çıkmış, aynı zamanda toplumsal gelişmenin, ekonomik rekabetin ve sürdürülebilir kalkınmanın temel aktörleri hâline gelmiştir. Bu yeni konum, yükseköğretim kurumlarını “kalite” olgusunu yönetsel, akademik ve toplumsal düzeylerde yeniden düşünmeye zorlayarak bir kalite kültürü oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Bu çerçevede YÖKAK ulusal ve uluslararası düzeyde belirlenmiş kalite standartlarına uygun biçimde yükseköğretim kurumlarının araştırma geliştirme ve eğitim öğretim faaliyetleri ile beraber idari hizmetlerinin kalite düzeylerine ilişkin de değerlendirmeler yapan, “Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği” kapsamında oluşturularak ve yürürlüğe giren bir kuruluştur. Türkiye’de son yıllarda yükseköğretim alanında yapılan düzenlemeler ile beraber Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) , yalnızca bir denetim mekanizması olarak değil, aynı zamanda yükseköğretimde sürdürülebilir kalite kültürünün yerleşmesini amaçlayan bir politika aktörü olarak öne çıkmaktadır. (Pelin, vd., 2022).

Yükseköğretimde kalite kültürünün kurumsallaşması, eğitimde sürdürülebilirliğin temel bileşenleri arasında yer almaktadır, Kalite kültürü kavramı kaliteyi aktif olarak iyileştirmeyi hedefleyen ve iki farklı unsur ile karakterize edilen bir çeşit örgüt kültürünü ifade eder; (1) kültürel ve psikolojik unsur olarak ifade edilen, kalite için ortak değerler, inançlar, beklentiler ve sorumluluğu içeren unsur (2) yapısal ve yönetsel unsur yani kaliteyi iyileştirecek ve bireysel çabaları koordine etmeyi amaçlayan süreçlerin

¹ * Doktora Öğrencisi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara, eminebusraaygun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2434-8952

tanımlandığı unsur, olarak ifade edilir. Bu çerçevede Kalite kültürü, bu beklentilerin sistematik biçimde yönetilmesini sağlayan bir çerçeve sunar. Ancak kalite yalnızca bir denetim süreci değil, kurumsal kimliğin ve akademik değerlerin parçası hâline gelmesi gereken bir “kültür” olmalıdır. Bu yönüyle, kaliteyi yönetmekten ziyade, kaliteyi “yaşayan” bir örgütsel yapı inşa etmek çağdaş yükseköğretim politikalarının öncelikli hedefi haline gelmiştir (Koyuncuoğlu, 2020).

1.2. Kalite Kavramının Yükselişi

Kalite kavramı tarihsel süreç içerisinde il olarak sanayi üretimiyle özdeşleşen bir kavram iken , 20. yüzyılın son çeyreği sonrasında hizmet sektörüne ve ardından eğitim sistemine uyarlanan bir süreç izlemiştir. Özellikle Bologna Süreci (1999) sonrasında, Avrupa ülkelerinde yükseköğretimde kalite güvence sistemleri olarak belirlenen belirli ortak standartlar doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Türkiye’de ise bu süreç, 2000’li yıllardan bu yana yüksek bir ivme kazanmış; 2015 yılında Yükseköğretim Kalite Kurulu’nun (YÖKAK) kurulmasıyla kurumsal çerçeve belirlenerek yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Böylece kalite olgusu, yalnızca performans ölçümü veya dış denetim aracı olmaktan çıkmış, kurumsal gelişim, stratejik planlama ve paydaş katılımı ile bütünleşen dinamik bir süreç olarak ifade edilmiştir (Güler ve Soyer (2021); Keçetep ve Özkan, 2014).

1.3. YÖKAK’ın Kuruluş Süreci ve Politik Bağlam

YÖKAK, 2015 yılında Yükseköğretim Kalite Güvencesi Yönetmeliği çerçevesince; yükseköğretim kurumlarının idari çerçevesi, eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetleri ile idari hizmetlerinin kalite düzeylerine istinaden ulusal ve uluslararası kalite standartlarına göre belirlenen değerlendirmeler yapmak, akreditasyon süreçleri, iç ve dış kalite güvencesi, ve bağımsız dış değerlendirme kurumlarının yetkilendirilmesi süreçlerini yürütmek üzere kurulmuştur. 2017 yılında ise özerk bir kamu kurumu statüsüne kavuşarak, yükseköğretim sisteminin politika üretiminde önemli bir aktör hâline gelmiştir. Kurulun temel amacı, üniversitelerde kalite güvence sistemlerinin oluşturulması, kalite kültürünün yerleşmesi, dış değerlendirme süreçlerinin belirli bir çerçevede standartlaştırılması ve daimi bir iyileştirme yaklaşımının benimsenmesidir. Bu bağlamda YÖKAK, yalnızca kurumsal akreditasyon süreçlerini yönetmekle kalmamakta, aynı zamanda yükseköğretim politikalarının sürdürülebilirliğini destekleyen bir yönetim modeli de inşa etmektedir (YÖKAK, 2019).

1.4. Eğitim Politikalarında Sürdürülebilirlik ile Kalite İlişkisi

Eğitimde sürdürülebilirlik, yalnızca çevresel ya da ekonomik sürdürülebilirliği değil; sosyal adalet, kapsayıcılık, erişilebilirlik ve eşitlik gibi boyutları da içerir (Şişman, 2024). Kalite politikalarının sürdürülebilirliği ise, kurumların kısa vadeli başarı hedeflerinden ziyade uzun vadeli toplumsal katkı üretme kapasitesine dayalı değerlendirme, denetleme, ve gözden geçirme faaliyetlerini kapsar (Karahan, 2013). Bu noktada, YÖKAK uygulamalarıyla şekillenen kalite anlayışı, Türkiye yükseköğretim sisteminde sürdürülebilir bir eğitim politikasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Kalite kültürünün yerleşmesi, hem akademik hem yönetsel sürdürülebilirliğin sağlanmasında bir araç değil, bir hedef hâline gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, eğitim politikalarında sürdürülebilirlik perspektifinden hareketle YÖKAK'ın kalite kültürünü nasıl kurumsallaştırdığını hem kuramsal hem uygulamalı boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Yükseköğretimde kalite kültürünün kurumsallaşması, sadece teknik standartlar ve ölçülebilir göstergeler üzerinden değil, örgütsel davranış, yönetim, öğrenme kültürü ve sürdürülebilir politika perspektiflerinden değerlendirilmesi gereken çok boyutlu bir olgudur. Bu bölümde kalite kültürü kavramının kuramsal temelleri ele alınarak sürdürülebilirlik ve yönetim yaklaşımlarıyla ilişkisi, YÖKAK modelinin kavramsal temeli ve eğitim politikalarıyla olan ilişkisi incelenecektir.

2.1. Kalite Kültürü Kavramının Kuramsal Temelleri

Yükseköğretim yönetimi literatüründe Kalite kültürü kavramı, 1990'lı yıllardan itibaren yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Harvey ve Stensaker (2008) kalite kültürünü, kurumun tüm paydaşlarının değerleri, inançları, normları ve davranış biçimleriyle içselleştirdiği bir süreç olarak tanımlar. Buna göre, kalite yalnızca yönetsel bir araç değil, sürekli gelişme ve kurumsal öğrenme anlayışının yerleştiği bir zihniyet dönüşümüdür.

Kalite kültürü, “yapısal” (structural) ve “psikolojik” (psychological) olmak üzere iki bileşenden oluşur. Yapısal bileşen; kalite komisyonları, akreditasyon süreçleri, stratejik planlar ve değerlendirme araçlarını içerirken, psikolojik bileşen; akademik personelin, öğrencilerin ve yöneticilerin kaliteye ilişkin motivasyon, algı ve katılım düzeyini kapsar. Kalite kültürünün kurumsallaşması ise bu iki bileşenin dengeli biçimde etkileşim kurmasına bağlıdır (Harvey ve Stensaker, 2008).

2.2. Kurumsal Sürdürülebilirlik ve Kalite İlişkisi

Sürdürülebilirlik kavramı süreç içerisinde eğitim politikaları kapsamında yalnızca çevresel boyutla sınırlı olmayan, sosyal, kültürel ve yönetsel sürekliliği ifade eden bir kavram hâline gelmiştir. Kalite kültürü, bu anlamda kurumsal sürdürülebilirliğin hem aracı hem de sonucu olarak değerlendirilebilir (Silah ve Eğitimci, 2025). Çünkü sürdürülebilir bir kurum, kaliteyi geçici bir performans hedefi olarak değil, kurumsal varlığın bir parçası olarak konumlandırır.

Bu bağlamda, UNESCO’nun 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) arasında yer alan “Nitelikli Eğitim” hedefi (Amaç 4), yükseköğretim kurumlarının kalite odaklı politikalarıyla doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Kalite kültürü, uzun vadeli eğitim politikalarının toplumsal eşitlik, fırsat adaleti, erişilebilirlik ve yaşam boyu öğrenme gibi sürdürülebilirlik ilkeleriyle bütünleşmesini sağlar. Dolayısıyla, eğitimde kalite ve sürdürülebilirlik kavramları birbirini karşılıklı olarak besleyen iki temel paradigma olarak tanımlanabilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2025; Altunkaynak, 2020).

2.3. Yükseköğretimde Yönetişim Modelleri ve Kalite Politikaları

Günümüz yükseköğretiminde yönetim anlayışı, merkezîyetçi denetimden şeffaflık ilkesine dayalı ve çok paydaş katılımı üzerine kuruludur. “Yeni Kamu Yönetimi” paradigmasıyla birlikte üniversiteler, performans ve hesap verebilirlik temelli yönetim modellerine yönelmiştir. Bu dönüşüm, kalite güvencesi sistemlerinin kurumsal yönetim içinde merkezi bir rol üstlenmesine neden olmuştur (Turan, 2023).

YÖKAK modeli, Avrupa Kalite Güvencesi Standartları (ESG) ile uyumlu biçimde bu yönetim anlayışını benimsemektedir. Üniversitelerde iç kalite güvence sistemlerinin kurulması, öz değerlendirme raporlarının hazırlanması, paydaş görüşlerinin sürece dahil edilmesi ve sürekli iyileştirme döngüsünün işletilmesi, demokratik ve katılımcı bir yönetim modelinin unsurlarıdır (Özer, vd., 2011). Böylece kalite süreçleri yalnızca yöneticilerin sorumluluğu olmaktan çıkmakta, akademik topluluğun tamamına geniş bir çerçevede yayılmaktadır.

2.4. YÖKAK Modelinin Kuramsal Konumlanması

YÖKAK, Türkiye yükseköğretiminde kalite kültürünü kurumsallaştırma amacıyla oluşturulan en kapsamlı yapıdır. Bu model, hem dış değerlendirme (akreditasyon ve kurumsal değerlendirme) hem de iç kalite güvence süreçlerini bütünleştiren bir yaklaşım sunar. YÖKAK’ın temel felsefesi, “denetim” odaklı değil, “gelişim” odaklı bir kalite anlayışını teşvik etmektir. Bu yaklaşım, Deming’in sürekli iyileştirme döngüsü (Planla – Uygula – Kontrol Et – Önlem

Al) modeliyle örtüşür. Kurumlar, kendi öz değerlendirme süreçlerinden elde ettikleri bulgularla stratejik hedeflerini günceller, böylece içsel öğrenme süreçleri tetiklenir (Tuna ve Diker, 2021; YÖKAK, 2019).

Kuramsal açıdan, YÖKAK modeli hem örgütsel öğrenme kuramı hem de sosyal inşacılık yaklaşımı ile yakından ilişkilidir. Örgütsel öğrenme kuramı, kurumların yalnızca bireysel bilgi birikimleriyle değil, aynı zamanda deneyim, etkileşim ve geri bildirim yoluyla kurumsal bilgi üretimi gerçekleştirdiklerini savunur. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarında kalite süreçleri yalnızca belirli standartlara uyum sağlama pratiği değil, aynı zamanda kurumun kendi deneyimlerinden öğrenerek devamlı olarak iyileşme döngüsünü inşa ettiği bir öğrenme süreci olarak tanımlanır. Kurumlar, iç kalite güvencesi sistemleri aracılığıyla elde ettikleri verileri değerlendirerek güçlü ve zayıf yönlerini analiz eder, ardından bu analizlerden öğrenerek yeni stratejiler geliştirirler. Bu çerçevede Kalite yönetiminin yalnızca davranışların değil, aynı zamanda kurumsal varsayımların ve değerlerin yeniden gözden geçirilmesini sağlayan bir süreç olduğu ifade edilebilmektedir (Özgen, 2004).

Diğer yandan, sosyal inşacılık yaklaşımı, kalite kültürünü statik bir yapı olarak değil, kurum içindeki bireylerin ortak anlam üretimiyle sürekli yeniden kurulan aktif bir süreç olarak ele alır (İlerisoy, 2023). Bu yaklaşım Kalite standartlarının yalnızca yukarıdan aşağı hiyerarşik bir denetim mekanizması değil, aynı zamanda kurum içi etkileşimlerle anlam kazanan bir değerler bütünü olduğunu vurgular. Akademisyenler, idari personel ve öğrenciler arasındaki diyalog, kaliteye dair ortak bir dilin ve kimliğin oluşmasını sağlar. Bu da kalite kültürünün kurumsallaşmasını ve sürdürülebilirliğini destekleyen temel unsurdur. Dolayısıyla, YÖKAK modeli çerçevesinde kalite, sadece ölçülebilir çıktılarla sınırlı olmayan; kurumsal kimliğin, paydaş ilişkilerinin ve toplumsal sorumluluk anlayışının karma bir biçimde inşa edildiği çok boyutlu bir sosyal süreçtir

3. TÜRKİYE’DE YÖKAK MODELİ

Türkiye’de yükseköğretimde kalite yönetimi ve güvencesine ilişkin kurumsal yapının en önemli unsuru, 2015 yılında Yükseköğretim Kurulu’na bağlı olarak kurulan ve 2017 yılında bağımsız bir statüye kavuşan YÖKAK, Türkiye’nin Avrupa Yükseköğretim Alanı’na uyum süreci kapsamında, kalite kültürünü üniversitelerde kurumsallaştırmayı, kalite süreçlerini sürdürülebilir ve şeffaf hâle getirmeyi amaçlayan aktif bir yapı olarak tasarlanmıştır. Kurulun bağımsızlaşması, Türkiye’de kalite güvencesi sisteminin uluslararası standartlarla (Yükseköğretim Kalite Güvence Ajansları Uluslararası Ağı - INQAAHE, Avrupa Yükseköğretimde Kalite Güvence Birliği – ENQA vb.)

uyumlu hâle getirilmesi açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. (Taştan, vd., 2023)

3.1. YÖKAK'ın Stratejik Hedefleri ve Misyonu

YÖKAK'ın temel misyonu, Türkiye'deki yükseköğretim sisteminin güçlendirilerek bireylerin evrensel yeterliliklere ulaşması için paydaşların sürekli gelişimine katkı sağlamak üzere yükseköğretimde kalite güvence sistemini sağlayarak sürekli iyileştirme, paydaş katılımı ve hesap verebilirlik ilkelerini esas alan bir kalite kültürünün oluşturulmasına katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda Kurul, kurumların iç kalite güvence sistemlerini kurmaları, sürdürmeleri ve geliştirmeleri için rehberlik eder. Yüksek Öğretim Kalite Kurulu'nun (YÖKAK,2024) stratejik planında yer alan ana hedefler şu eksenlerde şekillenmektedir:

1. **Kalite Kültürünün Yaygınlaştırılması:** Üniversitelerde kalite bilincini yerleştirerek bu bilinci kurumsal bir kimliğe dönüştürmek.
2. **Kurumsal Akreditasyon ve Değerlendirme:** Yükseköğretim kurumlarının kurumsal performanslarını izlemek, değerlendirmek ve sürekli gelişim alanlarını belirleyerek temel bir çerçeve sunmak.
3. **Paydaş Katılımı ve Şeffaflık:** Kalite süreçlerine akademisyen, öğrenci, idari personel, mezun, iş dünyası ve sivil toplum temsilcilerini dâhil ederek interaktif ve etkin bir süreç oluşturmak.
4. **Uluslararasılaşma:** Türkiye'deki kalite güvencesi sistemini uluslararası platformlarda görünür kılarak küresel kalite ağlarıyla iş birliği geliştirmek.
5. **Sürdürülebilirlik ve Dijital Dönüşüm:** Kalite süreçlerinin sürdürülebilirliğini sağlayacak dijital altyapı, veri yönetimi ve izleme mekanizmalarını geliştirmek.

Bu hedefler, YÖKAK'ın yalnızca bir değerlendirme kurumu olmanın ötesine geçerek, yükseköğretim politikalarının sürdürülebilirliğine yön veren bir rehber kurum kimliği kazanmasını sağlamaktadır.

3.2. Dış Değerlendirme, Akreditasyon ve İç Kalite Güvence Sistemleri

YÖKAK'ın kalite yaklaşım **iç kalite güvence sistemleri ve dış değerlendirme süreçleri olmak üzere** iki temel mekanizma üzerine inşa edilmiştir

İç Kalite Güvence Sistemleri: Üniversiteler kendi iç kalite güvence yapılarını oluşturarak, eğitim, araştırma ve yönetim süreçlerinde sürekli iyileştirmeyi esas alan belirli mekanizmalar kurar. Bu yapı genellikle kalite

komisyonları, alt çalışma grupları, öz değerlendirme raporları ve performans göstergeleri üzerinden işler. Her yıl hazırlanan Kurumsal İç Değerlendirme Raporu (KİDR), kurumların kalite süreçlerine dair kendi analizlerini içeren bir raporu YÖKAK’a ilettikleri temel bir göstergedir.

Dış Değerlendirme: YÖKAK, üniversitelerin eğitim-öğretim, araştırma, toplumsal katkı ve yönetim süreçlerini bütüncül bir biçimde değerlendirir. Kurumsal dış değerlendirme programı (KDEP), kurumların güçlü yönlerini ve iyileştirilmesi gereken alanlarını belirler. Bu süreç, yalnızca bir “denetim” süreci değil, kurumsal öğrenmeyi teşvik eden bir sürekli bir gelişim süreci olarak yürütülür.

Akreditasyon: Program akreditasyonları, YÖKAK tarafından tanınan ulusal akreditasyon kuruluşları aracılığıyla yürütülür. Bu sistem, akademik programların belirli standartlara göre dış denetimini sağlayarak eğitim kalitesinin sürekliliğini güvence altına almayı hedefler. Bu sistem, **Planla–Uygula–Kontrol Et–Önlem Al (PUKÖ)** döngüsüne dayalı bir sistemdir. Böylece kalite güvence süreçleri, dinamik ve sürekli gelişime açık bir modelde ilerler. Kurumlar yalnızca standartlara uyum göstermekle kalmaz, aynı zamanda kendi içlerinde bir “kurumsal öğrenme kültürü” oluştururlar (YÖKAK,2024).

3.3. Kalite Birimleri ve Paydaş Katılımı Örnekleri

Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün sürdürülebilirliği, büyük ölçüde kurum içi kalite birimlerinin etkinliğine bağlıdır. Türkiye’de hemen her üniversitede, rektörlüğe bağlı Kalite Komisyonları kurulmuş ve bu komisyonlar eğitim-öğretim, araştırma, toplumsal katkı, uluslararasılaşma ve yönetim süreçlerine yönelik alt komisyonlarla desteklenmiştir.

Bu komisyonlar aracılığıyla;

- Akademik ve idari birimlerin öz değerlendirmeleri yapılmakta,
- Öğrenci ve mezun geri bildirimleri toplanmakta,
- Eğitim-öğretim süreçlerinde ölçme-değerlendirme sistemleri güçlendirilmektedir.

Bazı üniversiteler, iyi uygulama örneği olarak paydaş katılımını artırmak amacıyla “Kalite Çalıştayları”, “Paydaş Toplantıları” veya “Kalite Farkındalık Günleri” düzenlemektedir. Bu etkinliklerde, öğrenci topluluklarından yerel paydaşlara kadar birçok aktör kalite politikalarının tasarımına doğrudan katkı sunar. Ayrıca, YÖKAK tarafından yürütülen Kurumsal Akreditasyon Programı (KAP), kalite yönetiminde örnek uygulamalar geliştiren üniversitelere 5 yıl süreli akreditasyon vererek kurumsal sürdürülebilirliği teşvik eder. Bu akreditasyon

süreci, kalite kültürünün kurumsallaşması açısından en somut göstergelerden biridir. (Taşcı, Lapçın 2023; YÖKAK,2024).

4. UYGULAMA BOYUTU: TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİNDE KALİTE KÜLTÜRÜNÜN YERLEŞMESİ

Yükseköğretim kurumlarında kalite kültürünün yerleşmesi sürdürülebilir kurumsal gelişimin temel dinamiklerinden biridir. Türkiye’de YÖKAK’ın öncülüğünde geliştirilen iç kalite güvence sistemleri, üniversitelerde kaliteyi yönetsel bir prosedürden çıkararak, tüm paydaşların katılımıyla yürütülen bir öğrenme ve dönüşüm sürecine dönüştürmüştür. Bu bağlamda, kalite süreçlerinin kurumsal yapılara, yönetsel işleyişe ve akademik performansa yansımaları giderek daha görünür hâle gelmektedir.

4.1. İç Kalite Güvence Sistemlerinin Kurumsallaşması

YÖKAK tarafından belirlenen ilkeler doğrultusunda, yükseköğretim kurumları iç kalite güvence sistemlerini kurarak araştırma ve eğitim öğretim faaliyetlerinin sürekli iyileştirme döngüsünü yapılandırmışlardır. Üniversitelerde kalite komisyonları, birim iç değerlendirme ekipleri ve performans göstergeleri üzerinden yürüyen bu süreç, eğitim-öğretim, araştırma ve idari hizmetlerin bütüncül biçimde izlenmesini sağlamaktadır (Şimşek, vd., 2025). Bu sistemin temel dayanağı, kurumların kendi öz değerlendirmelerini yaparak güçlü yönlerini tanımlaması ve gelişim alanlarını iyileştirmeye yönelik somut ve gerçekleştirilebilir eylem planları üretmesidir. Böylece kalite, dış denetim odaklı bir uygulama olmaktan çıkıp kurumsal refleks hâline gelmektedir.

4.2. Kurumsal Akreditasyon ve İzleme Süreçleri

Kurumsal Akreditasyon Programı (KAP) uygulamaları, kalite kültürünün sürdürülebilirliğini pekiştiren en önemli mekanizmalar arasında yer almaktadır. KAP değerlendirmeleriyle birlikte üniversiteler, stratejik hedeflerini kalite göstergeleriyle birlikte eşleştirme olanağı bularak, dış değerlendiricilerin geri bildirimleri sayesinde kurumsal olarak gelişim yönelimlerini yeniden tanımlayabilmektedirler. Akreditasyon sonrası gerçekleştirilen izleme ziyaretleri, uygulamadaki sürekliliği ve performans düzeyini ölçmekte ve böylece kalite anlayışını kısa vadeli uygunluk ölçütlerinden uzun vadeli kurumsal olgunluk düzeyine taşımaktadır (YÖKAK, 2024)

4.3. Kalite Birimlerinin Rolü ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

Kalite birimleri, uygulamanın yönetsel ve operasyonel merkezinde yer alarak sürecin sürekliliğini sağlayan temel aktörlerdir. Bu birimler kendi içerisinde

oluşan akademik ve idari birimlerden toplanan verilerin analiz edilmesi, raporlanması ve YÖKAK formatlarına uygun şekilde düzenlenmesi süreçlerini yürütmektedir. Kalite birimlerinin etkinliği, kurumsal kapasitenin gelişmişliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Kalite birimlerinin dinamik olarak çalıştığı kurumlarda, eğitim-öğretim programlarının güncellenmesi, öğrenci geri bildirim sistemlerinin etkinleştirilmesi ve araştırma performansının izlenmesi gibi alanlarda daha hızlı ilerleme kaydedilmektedir. Bu durum, kalite yönetimini kurum kültürünün ayrılmaz bir parçası hâline getirmektedir. Kalite birimlerinin temel görevleri; yükseköğretim kurumlarının dış değerlendirmesini yapmak, akreditasyon kuruluşlarının yetkilendirilmesini sağlamak ve tanınması süreçlerini geliştirerek yürütmek ve yükseköğretim kurumlarında kalite güvencesi kültürünün içselleştirilmesi ve yaygınlaştırılması yönünde çalışmasını sağlamak olarak tanımlanabilmektedir (YÖKAK, 2020).

4.4. İyi Uygulama Örnekleri ve Kurumsal Öğrenme Deneyimleri

YÖKAK tarafından yürütülen dış değerlendirmeler ve akreditasyon süreçleri, üniversiteler arasında iyi uygulama paylaşımını teşvik eden bir öğrenme ekosistemi oluşturmuştur. Bazı üniversiteler, kalite kapsamında yürütülen bu süreç ile beraber dijital dönüşüm, eğitimde erişilebilirlik, sürdürülebilir kampüs yönetimi, öğrenci merkezli öğrenme tasarımı gibi alanlarda yenilikçi uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamalar, kalite kültürünün yalnızca yönetsel bir yükümlülük değil, aynı zamanda rekabet gücünü artıran, karşılıklı etkileşimde bulunan bir kurumsal vizyon unsuru olduğunu göstermektedir. İyi uygulamaların paylaşımı, kalite süreçlerinin ulusal ölçekte yatay bir öğrenme ağına dönüşmesini sağlamaktadır (YÖKAK, 2025).

4.5. Karşılaşılan Zorluklar ve Sürdürülebilirlik Dinamikleri

Türkiye’de kalite kültürünün yerleşme süreci, önemli ilerlemelere rağmen çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Bazı üniversitelerde kalite süreçlerinin şekilsel düzeyde yürütülmesi, personel yetersizliği, veri yönetimi altyapısındaki yetersizlikler ve kaliteye yönelik farkındalık düzeyinin sınırlılığı alandaki uygulamadaki temel sorunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, stratejik planlama ile kalite yönetimi arasındaki ilişki dinamiğinin zayıf olduğu kurumlarda, kalite süreçlerinin etkisi beklenen düzeyde olamamaktadır. Bu noktada YÖKAK’ın rehberlik rolü, iyi uygulamaların yaygınlaştırılması ve kalite birimlerinin kapasitesinin güçlendirilmesi yönündeki çabalar, sürdürülebilir kalite anlayışının temel dayanaklarını oluşturmaktadır (Fidan, vd., 2022).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de YÖKAK öncülüğünde yürütülen kalite uygulamaları, yükseköğretim kurumlarında bütüncül bir kalite kültürü oluşturma yönünde önemli bir yol kat etmiştir. İç kalite güvence sistemlerinin kurulması, akreditasyon süreçlerinin giderek yaygınlaşması, paydaş katılımının artması ve şeffaflık uygulamalarının da gelişmesi ile beraber kalite bir yönetim paradigması olmaktan çıkarak, kurum kültürünün önemli bir merkezi haline gelmiştir.

Yükseköğretimde kalite kültürünün kurumsallaşması, yalnızca bir denetim veya bir belge süreci değil; aynı zamanda yükseköğretim kurumlarının yönetim anlayışlarını, değer sistemlerini ve sürdürülebilirlik yaklaşımlarını da dönüştüren kapsamlı bir paradigma değişimini ifade etmektedir. Türkiye’de bu dönüşüm, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) aracılığıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuş; kalite kavramı, üniversitelerin stratejik planlama, öğretim süreçleri, araştırma faaliyetleri ve toplumsal katkı mekanizmalarıyla bütünleştirilmiştir. Bu bütünleşme, ulusal düzeyde yükseköğretim politikalarının seyrini belirlerken, küresel standartlarla uyumlu, sürekli iyileşmeyi hedefleyen bir kalite ekosisteminin temelini oluşturmaktadır.

Türkiye’de YÖKAK modelinin ortaya çıkışı, yalnızca kurumsal performans değerlendirmesi alanında değil, aynı zamanda yükseköğretimde sürdürülebilirlik ilkelerinin kazandırılması açısından da kritik bir öneme sahiptir. Kalite sistemleri, eğitim politikalarının sürdürülebilirlik vizyonunu destekleyen bir araç olarak görülmekte ve üniversitelerin toplumsal sorumluluk, çevresel duyarlılık, etik yönetim ve insan kaynağı gelişimi gibi çeşitli alanlarda sürdürülebilirlik temelli stratejiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu yönüyle YÖKAK, kaliteyi sadece içsel bir ölçüt olarak değil, aynı zamanda kurumların toplumsal etki gücünü belirleyen önemli bir gösterge olarak yeniden tanımlamaktadır.

Uygulama düzeyinde bakıldığında, Türkiye’de birçok üniversitede kalite sistemlerinin kurulması, kalite komisyonlarının aktifleşmesi ve paydaş katılımının güçlenmesi yönünde önemli bir düzeyde ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, kalite kültürünün kurumsal yaşamın doğal bir parçası haline gelmesi sürecinde hâlâ yapısal ve kültürel bazı zorluklar mevcuttur. Üniversitelerde kaliteyi sahiplenme düzeyleri arasında farklılıklar bulunmakta; kimi kurumlarda kalite, bir “yönetmelik zorunluluğu” olarak görülürken, bazı kurumlarda ise yenilikçi yönetim anlayışlarının merkezine yerleşmiştir. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir kalite ekosistemi için yalnızca yapısal düzenlemeler değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşümün de gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, yükseköğretimde kalite kültürünün kurumsallaşması, Türkiye’nin eğitim politikalarında sürdürülebilirlik vizyonunun en güçlü ve en

önemli bileşenlerinden biridir. YÖKAK'ın yönlendirici bu rolüyle birlikte, üniversiteler artık kendi misyonlarını sadece bir eğitim ve araştırma ekseninde değil, topluma katkı ve sürekli iyileştirme perspektifiyle yeniden tanımlamaktadır. Bu süreçte en önemli ihtiyaç, kalite süreçlerinin bürokratik bir zorunluluk olmaktan çıkarılıp, kurumsal kimliğin doğal bir parçası haline getirilmesidir. Böylelikle, yükseköğretim sistemi yalnızca ulusal standartlara değil, aynı zamanda küresel rekabetin gereklerine de uyum sağlayan, aktif, hesap verebilir ve sürdürülebilir bir yapıya dönüşebilecektir.

KAYNAKÇA

- Altunkaynak, M. (2020). UNESCO 2030 eğitim raporunda umut veren uygulamalara genel bakış: Doküman incelemesi. *Uluslararası Temel Eğitim Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 40-47.
- Fidan, M., Bıyıklı, F., & Özkara, B. (2022). Akademisyenler için akreditasyon ne anlama geliyor? Yükseköğretimde kalite üzerine nitel bir araştırma. *Sosyal Mucit Academic Review*, 3(2), 213-236.
- Güler, M., & Soyer, B. (2021). Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: Türk Yükseköğretiminde Kalite Güvencesi Sisteminin Gelişimi. *Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 1(1), 45-89.
- Harvey, L., & Stensaker, B. (2008). Quality culture: Understandings, boundaries and linkages. *European journal of Education*, 43(4), 427-442.
- İlerisoy, M. (2023). Yorumlayıcı fenomenolojik analiz. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 509-527.
- Karahan, M. (2013). Yükseköğretim Kurumları Kalite Yeterliliklerinin Öğrenci Memnuniyeti Ve Sürdürülebilirlik Açısından İncelenmesi: İnönü Üniversitesi Malatya Myo Uygulaması. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-9.
- Keçetep, İ., & Özkan, İ. (2014). Quality assurance in the European higher education area. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 141, 660-664.
- Koyuncuoğlu, Ö. (2020). Yükseköğretimde kalite kültürü. *Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(18), 348-355.
- Özer, M., Gür, B. S., & KüçükCan, T. (2011). Kalite güvencesi: Türkiye yükseköğretimi için stratejik tercihler. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 59-65.
- Özgen, H. (2004). Öğrenmenin kurumsallaşmasında toplam kalite yönetimi yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2).
- Pelin, M., Sert, H., & Yurumez, Y. (2022). Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK): Değerlendirme süreçleri ve deneyim paylaşımı. *Online Turkish Journal of Health Sciences*, 7(3), 506-510.
- Silah, E., & Eğilmez, Ö. (2025). Eğitimde sürdürülebilir kalkınma hedefleri üzerine bir değerlendirme. *Sürdürülebilirlik, Yönetim & Ekonomi Dergisi*, 1(1), 58-90.
- Şimşek, H., Özasan, D., & Özçelik, F. C. (2025). Bütünleşik kalite yönetim sisteminin (BKYS) kamu üniversitelerinde iç kalite güvencesi sisteminin kurumsallaşmasına katkısının belirlenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 15(Special Issue), 151-163.
- Şişman, S. (2024). Eğitimde Değişim Sürecinde Sürdürülebilir Liderlik. *Journal of Sustainable Education Studies*, 5(4), 178-189.

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. (2025). *Herkes için kapsayıcı ve hakkaniyetli eğitim*
<http://www.surdurulebilirkalkinma.gov.tr/amaclari/herkes-icin-kapsayici-ve-hakkaniyetli-egitim/>
- Taşcı, D., & Lapçın, H. T. (2023). Yükseköğretimde kalite güvencesi sistemi: Kurumsal akreditasyon raporları üzerinden bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 1-16.
- Taştan, K., Taştan, N. S., & Yılmaz, S. (2023). Kalite Yöneticilerinin Gözünden Yükseköğretimde Kalite Çalışmaları. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 18(3).
- TUNA, M., & DİKER, O. (2021). Kalite Yönetimi. Detay Anatolia Akademik Yayıncılık Ltd. Şti, 1-409.
- Turan, H. T. (2013). Yönetişim ve yeni kamu yönetimi. *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi*, 10-11.
- Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (2019). *2019–2023 stratejik plan*. Ankara: YÖKAK. <https://www.yokak.gov.tr/stratejik-plan/>
- Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (2020). *2020 Yılı Yükseköğretimde Kalite Güvencesi Sistemine Öğrenci Katılımı Durum Raporu*. https://www.yokak.gov.tr/documents/ogrenci/2020_YKGS_Ogrenci_Kat%C4%B1%C4%B1m%C4%B1_Durum_Raporu.pdf
- Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (2024). *2024–2028 Stratejik planı*. https://www.yokak.gov.tr/documents/sitestrtejikplan/Yokak_2024_2028_Stratejik_Plan.pdf
- Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (2024). *UKAP kılavuzu v.1.0a*. https://www.yokak.gov.tr/documents/international-doc/UKAP_Kilavuzu_v.1.0a.pdf
- Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK). (2025). *Değerlendirme Programları Kılavuzu (Sürüm 3.2)*. <https://www.yokak.gov.tr/documents/national-doc/De%C4%9Ferlendirme%20Programlar%C4%B1%20K%C4%B1lavuzu%203.2.pdf>

12. Bölüm

Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Geleneksel ve Alternatif Yöntemler: Kira Sertifikaları Uygulamaları

Fatih AKBAŞ¹

Giriş

Altyapı yatırımları, bir ülkenin mal ve hizmet üretimini gerçekleştirebilmesi için zorunlu olan sosyal ve fiziki oluşumları kapsar. Bu yatırımlar, fiziki sermayenin miktarını ve beşerî sermayenin kalitesini artırmaya yönelik olup, ekonomik kalkınma ve toplumsal refah seviyesinin yükseltilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Ancak altyapı projeleri, büyük miktarlarda sermaye ihtiyacı duymaları ve tamamlanmalarının uzun yıllar sürmesi gibi karakteristik özellikler taşır. Tarihsel olarak, bu tür yüksek maliyetli yatırımlar genellikle devlet bütçe kaynakları ile finanse edilmiştir. Ancak artan hizmet talepleri ve bütçelerin yetersiz kalması, devletleri, 1990'lı yıllardan itibaren Kamu-Özel Sektör İş birlikleri (KÖİ) gibi yeni finansman modellerine yönlendirmiştir. Bu bağlamda, altyapı yatırımlarının gerektirdiği finansman boşluğunu doldurmak üzere sermaye piyasası araçlarının kullanılması önem kazanmıştır.

Bu çalışmanın odak noktası olan Kira Sertifikaları, Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) tarafından ihraç edilen ve sahiplerine, finansmanı sağlanan varlık veya haklardan elde edilen gelirlerden pay hakkı tanıyan menkul kıymetlerdir. Bu sertifikalar, sahipliğe, ortaklığa veya altyapı tesislerinin yapımını içeren eser sözleşmesine dayalı olarak ihraç edilebilmektedir. Kira sertifikaları, altyapı projeleri için uzun vadeli ve banka kredilerine alternatif bir finansman aracı sunmaktadır. Türkiye'de, kira sertifikalarının altyapı finansmanındaki ilk örnekleri, İstanbul Finans Merkezi (İFM) projesinin özel sektör ve Türkiye Varlık Fonu (TVF) tarafından gerçekleştirilen ihraçlarında görülmektedir. Ayrıca, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), yenilenebilir enerji, temiz su ve sürdürülebilir ulaşım altyapısı gibi projelerin finansmanını desteklemek amacıyla Yeşil ve Sürdürülebilir Kira Sertifikaları gibi yeni araçları tanıtmıştır.

Bu çalışma, altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılan geleneksel yöntemlerin kısıtlılıkları karşısında, kira sertifikalarının kullanım potansiyelini,

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Ordu Üniversitesi, İkizce MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID : 0000-0003-2474-8913

ihraç türlerini ve Türkiye’deki güncel uygulama örneklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Altyapı Yatırımları

Devlet hem özel sektörün hem de Kamu İktisadi Teşebbüslerin yatırımlarına yeni bir biçim vermek ve verimliliklerinin artırılması için yatırımlarda bulunmaktadır. Bu yatırımlar yol, baraj gibi ekonomik altyapı için olabileceği gibi eğitim ve sağlık gibi toplumun refahına yönelikte olabilir. Yapılan bu yatırımların tümünü altyapı yatırımları olarak adlandırabilir (Bayraktutan, 1992, s. 84).

Alt yapı yatırımları, ülkelerin mal ve hizmet üretimlerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan sosyal ve fiziki oluşumlardır (Gülnar, 2016, s. 5). Ülkelerin ekonomik kalkınmaları ve toplumun refah seviyesinin artmasını destekleyen alt yapı yatırımları yüksek miktarda finansman ihtiyacına gereksinim duymaktadır. Ekonomik ve sosyal olarak ikiye ayrılabilir. Sosyal altyapı varlıkları eğitim, sağlık, yargı gibi hizmetlerin görüldüğü okul, hastane ve adliye gibi varlıklardır ve bu hizmetlerden yararlanmak için bir ücret ödenmesine gerek yoktur. Ekonomik altyapı varlıkları ise köprü, otoyol, doğalgaz, otopark gibi varlıklardan oluşmaktadır ve toplumun bu varlıklardan sağlanan hizmetlerden yararlanabilmesi için ücret ödemesi gerekmektedir (Altaş, 2012, s. 15).

Altyapı yatırımları bazı özellikleriyle diğer yatırım türlerinden ayrılmaktadır. Altyapı yatırımlarının öne çıkan başlıca özellikleri şunlardır (Bayraktutan, 1992, ss. 84–85; Genç ve Ertuğrul, 2007, s. 2):

- Beşerî sermayenin kalitesinin, fiziki sermayenin miktarının arttırılmasına yönelik yapılan yatırımlardır.
- Tüm dünyada genelde devlet tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Büyük miktarlarda sermaye ihtiyacı vardır, Bitirilmeleri uzun yıllar sürer. Gerçekleştirilmesi sonucunda diğer sektörlerde maliyet düşüşlerine sebep olur.

Altyapı Yatırımlarının Türleri

Ekonomi bilimi altyapı yatırımlarını iki farklı şekilde ifade etmektedir. Birincisi maddi ya da ekonomik altyapı diye isimlendirilen dar anlamda altyapı, ikincisi ise geniş anlamda altyapı yatırımlarıdır. Dar anlamda altyapı, yatırım yapılacak yerde ihtiyaç duyulan su enerji, haberleşme gibi olanakları içerirken; Geniş anlamda altyapı ise maddi altyapıyla birlikte içme suyu, kanalizasyon, hapisane, sağlık ve eğitim hizmetlerini de içine alan sosyal altyapıyı da kapsamaktadır (Karacan, 2017, s. 316).

Başlıca Altyapı Yatırımları

Eğitim Yatırımları

Devletleri kuran, yöneten, ülkede üretilecek şeyleri, fabrikaları, binaları, yolları, eğitim kurumlarını yapacak ya da bunları yok edecek, problemleri yaratan ya da çözen insandır. Nitelikli ve devamlı bir eğitim ile insanlar bunların üstesinden gelebilecek bilgi ve kültür seviyesine ulaşabilir. Üretimin kapasite artışıyla emeğin niteliği arasında bir paralellik vardır. Ekonomik büyüme ve eğitim arasındaki ilişki açıktır. 1960’larda yapılan araştırmalarda çalışanların eğitim düzeylerinde artış ile ekonomik büyüme arasında bir paralellik tespit edilmiştir (Çakmak, 2008, ss. 34–35). Kalkınma ve sanayileşme için olmazsa olmaz dört koşul vardır bunlar: siyasette istikrarın sürekliliği, ulaşım olanaklarının yükseltilmesi, iletişim ve finans ortamının iyileştirilmesi ve eğitim seviyesinin yeterliliğidir. 1980’li yılların sonunda uygulanan modellerde, bireyin verimliliğini etkileyen doğuştan sahip olduğu ya da sonradan kazandığı özellikler olarak tanımlanan beşerî sermayede üretim faktörlerine eklenmiştir (Taş ve Yenilme, 2008, ss. 159–160). Bilgi çağıyla birlikte vasıflı işgücü talebi artmıştır. Eğitim sayesinde çalışanları gelirleri artacak, bunun yanında iş görenlere kattığı donanım sayesinde firmaların verimliliğini de arttırarak ekonomik kalkınmaya pozitif etki sağlayacaktır. Beşerî sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkinin netleşmeye başlamasıyla eğitimin önemi artmaya başlamış, eğitim yatırımları tüm dünyada her zamankinden daha fazla önem kazanmış ve kalkınmanın sağlanması için eğitimin kalitesi ve seviyesinin artırılması gerektiği benimsenmiştir. Bununla birlikte eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması amacıyla eğitimle ilgili yatırımları ve hizmetleri daha çok devlet yapmaktadır (Bayraktutan, 1992, ss. 86–87; Günkör, 2017, s. 15).

Sağlık Yatırımları

Bireylerin sağlıklı olması ruhi, bedeni ve sosyal olarak iyi durumda olmasıyla gerçekleşir. Bireylerin yaşam tarzları ve davranış biçimlerinin dönüştürülmesiyle birlikte, uygun tıbbî yöntemlerin uygulanması; içinde bulunulan fiziksel, sosyal ve ekonomik çevrenin olumsuz etkilerini azaltarak, sağlık düzeyinin korunmasına ve geliştirilmesine olanak sağlar. Sağlık yatırımları, temiz içme suyuna ulaşım, hastalıkların denetimine yönelik koruyucu tedbirlerin alınmasına, sağlık hizmeti verecek personel eğitiminden, bu hizmetlerin gördürüleceği hastane, sağlık merkezlerinin yapılmasına kadar birçok harcamayı içerir. Temelde bu tip yatırımlar devletin vatandaşlarına yönelik yapması gereken bir görev olarak görülmektedir. Sağlık yatırımları ekonomik kalkınma ve sürekli gelişmenin en temel öğelerinden birisidir. Ülkeler sağlıklı ortamlarının bozulmaması için çaba göstermelidir. Sağlıklı ortamların bozulması çalışanların

ölümüne, hastalık ve sakatlığının yanında güçsüzlüğüne yol açabilir. Ekonomi, çevre ve insan üzerindeki etkileri ise üretim bozukluğu, emeğin edilebilirliğinin zorlaşması, doğal kaynakların bozulması, turizm ve hayvan sağlığının bozulması şeklinde ortaya çıkar. Kalkınmanın getirdiği refah etkisiyle sağlık hizmetlerinin üretim ve tüketimi için yapılan harcamalar artar. Ülkelerin artan sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak harcamaları bütçelerinin yetmemesi durumunda yapabileceği üç yöntem vardır. Bunlar diğer sektörlerden fon aktarımı, sektörün para ve kaynak üretkenliğini sağlamak ve kaynakların minimum verimle kullanmaktır (Karabulut, 1998, s. 36; Yıldırım, 1994, ss. 10–11).

Ulaştırma-Haberleşme Yatırımları

Ulaştırma, taşınabilen haber ya da varlıkların bir yerden başka bir yere aktarılmasını sağlayan araç ve işler olarak tanımlanabilir. Ulaştırma hizmetleri, depolanması mümkün olmayan istenildiğinde hizmetin o an karşılanması gereken bir hizmet türüdür. Ulaştırma sistemleri toplumların gelişme ve modernleşmesinin temel ögesidir. Deniz, hava, kara, demiryolu, boru hatları ile liman hizmetleri ulaştırmayı oluşturan unsurlardır. Ulaştırma tüm sektörlerle bir etkileşim içindedir. Ülkelerin iyi bir ulaşırma ağına sahip olmaları vatandaşlarının sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesindeki başarıyı pozitif yönde etkiler. Batılı ülkelerin kalkınmalarındaki öncü rol demiryollarıdır. Gelişmiş ülkeler ulaştırma sektöründeki sistemler arasında denge sağlayarak gelişmelerini gerçekleştirmişlerdir (Alageyik, 2014, ss. 6–9). Posta ve Telekomünikasyon hizmetlerinden oluşan haberleşme hizmetlerinde, posta hizmetleri yapısı gereği emek yoğun bir özelliğe sahiptir ve işgücü maliyetleri yüksektir. Telekomünikasyon hizmetleriyse sermaye yoğun bir hizmet yapısına sahiptir. Teknolojik yeniliklerle doğrudan bir bağlantısının yanında birçok sektör için girdi niteliği vardır üretimi stoklanamaz (Coşkun ve Dilek, 2005).

Enerji Yatırımları

Temelde elektrik ve doğal gaz sektörlerinin birleşimi olan enerji sektöründe; elektriğin üretilmesi, iletilmesi, dağıtılması gerçekleşmektedir. Nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme elektrik ihtiyacını arttırmıştır. Elektrik enerjisinin, üretimi ve tüketiminin aynı anda gerçekleşmesi, pazarlanabilmesi, sektörde yapılacak faaliyetlerin yüksek sabit sermaye gerektirmesi, stoklanamaması, talebinin değişken arzının sürekli olması gibi bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Ülkelerin gelişmeleri ile elektrik hizmetine ulaşım ve elektrik tüketimi arasında doğru bir orantı vardır. Hidroelektrik enerji üretiminin yanında rüzgâr, atom enerjisi, doğal gaz, termik santraller ve güneş enerjisi ile de elektrik üretimi gerçekleştirilmektedir. Enerji vazgeçilmez bir girdidir. Enerjide dışa

bağımlılığın azaltılması ve enerji ihtiyacının millî kaynaklarla karşılanması, ülkeler açısından stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir (Bayraktutan, 1992, s. 88; Coşkun ve Dilek, 2005).

Kentsel Altyapı Yatırımları

Türkiye de altyapı yatırımları 1980’li yılların ortalarına kadar merkezi hükümet ve yerel yönetimler tarafından yapılmıştır. Yatırımların finansmanı büyük ölçüde bütçe kaynaklıdır. Yerel yönetimlerin gelirlerinin yetersizliği sebebiyle altyapı yatırımlarının finansmanının büyük kısmı bütçe gelirlerinden sağlanmıştır. Halkın ihtiyaçlarının artması büyük kentsel altyapı ihtiyaçlarının doğmasına sebep olmuştur. Artan hizmet taleplerine karşılık yerel yönetimlerinin gelir artışlarının yetersiz olması, bütçeden ayrılan payın yetersizliği belediyelerin kentsel altyapı için ihtiyaç duydukları finansmanı, hazine garantisi sağlayarak dış borçlanma şeklinde gerçekleştirmeleriyle sonuçlanmıştır. Buda hazinenin borç yükünü arttırmıştır (Ömürgönülşen, Pirgaip ve Pirgap, 2015, ss. 23–24). Ülkelerin gelişme ve kalkınma düzeylerinin en belirleyici faktörü kentsel altyapı tesislerinin durumudur. Gelişmiş ülkelerin tümünde altyapı problemlerinin çözüldüğü görülmektedir. Kentsel hizmetlerin yapılabilmesi için ihtiyaç duyulan kanalizasyon, ulaşım, meydan, sokak, su, enerji gibi kentsel donanımlara kentsel altyapıyı oluşturmaktadır. Genel olarak kentsel altyapı hizmetlerinin sahip olduğu özellikleri şunlardı: Uzun ömürlüdür, şebeke özelliğine sahiptir, kullanıcı sayısı arttıkça birim maliyetler düşer, ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biridir, yatırımların başlangıcındaki sabit giderler yüksektir, kullanıcılar hizmetten yararlanmak için genelde ücret öderler (Kara, 2010, s. 1).

Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Kullanılan Yöntemler

Altyapı yatırımları 19.yüzyılda daha çok özel sektör eliyle yapılmaktaydı. Özel sektöre ait şirketler zaman içinde devletleştirilmeye başlanmış, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletlerin belirli iş alanlarına ya da belirli kesimlere getirdiği yasaklamalar ve kısıtlamalar, 1970’li yıllara kadar artarak devam etmiştir. Geleneksel olarak hükümetler altyapı yatırımlarını bütçeden karşılamaktadır. Bütçe içinde yer alan transfer ve cari harcamalar gibi etkisinin cari yılla sınırlı kalmaması, ülkenin uluslararası pazarlarda rekabetinin artmasına, üretkenliğe ve kalkınmaya katkı sağlaması hükümetlerin altyapı yatırımlarına ayrı bir önem verme sebebidir. Ülkelerin uyguladıkları maliye politikaları özellikle bütçe kesintilerine gitmek zorunda oldukları dönemlerde, toplumun çok fazla tepki vermediği kamu harcamalarının kısıtlanmasına sebep olmaktadır. 1970’li yıllarla birlikte özelleştirme politikaları güç kazanmaya başlamıştır. 1990’lı yıllarda altyapı projeleri devletle birlikte ya da tamamen özel sektör

tarafından gerçekleştirilmiştir. Özel sektör altyapı hizmetlerine direkt kamu alımları ile Kamu İktisadi Teşebbüslerin özelleştirilmesi yöntemleri arasında çeşitli yöntemler kullanarak katılım göstermektedir. Özel sektörün uzun süreli sözleşmeler yoluyla kamun hizmetlerine katılımı uluslararası platformda Yap-İşlet-Devret, Yap-İşlet, Yap-Kirala, Tasarla-Yap-İşlet-Devret, Yönetim Sözleşmesi, Hizmet Sözleşmesi isimleriyle vücut bulmuştur. Tüm bu yöntemler için Kamu-Özel İş birlikleri terimi kullanılmaktadır. Altyapı projeleri yüksek maliyetli projelerdir ve genelde devlet bütçe kaynaklarıyla bu yatırımları finanse etmektedir. Finansmanın yeterli olmadığı durumlarda ya borç senedi ihraç etmekte ya da uluslararası kurumlardan bazen hibe, genelde uzun vadeli borçlanarak finansman sağlamaktadır. İslam Kalkınma Bankası, Avrupa Yatırım Bankası, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Asya ve Afrika Kalkınma Bankaları, bu kurumlardan bazıları arasında sayılabilir (Altaş, 2012, ss. 15–16; Emek, 2009, s. 10; Gülnar, 2016, s. 9; Yılmaz, 1999, ss. 5–6).

Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Finansmanı

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 1980’li yılların ortalarına kadar altyapı yatırımları devlet tarafından gerçekleştirilmekteydi. Devletin kaynakların yetersiz olması sebebiyle, bu kaynakların azaltılması ya da gelir getirici özelliğe sahip olmayan kamu hizmetlerine aktarılması finansman ihtiyacını arttırmış finansal yetersizliklerle birçok altyapı yatırımı gerçekleştirilememiştir. Ayrıca yapılan altyapı tesislerinde verilen hizmetlerin kesintisiz sürdürülebilmesi için ihtiyaç duyulan bakım ve onarımların gerçekleştirilmesindeki sıkıntılar hizmetlerin kalitesini bozmuştur. Dünyadaki değişimlerin etkisiyle devletin alt yapı yatırımlarında üstlendiği rol değişmeye başlamıştır. Dünyadaki yeni trend kamu tarafından görülen hizmetlerin ve bazı malların üretiminin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi, Türkiye’de de hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya başlamış ve kamunun yaptığı faaliyetlere özel sektör çeşitli şekillerde katılmaya başlamıştır (Genç ve Ertuğrul, 2007, ss. 2–4; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012, s. 6).

Türkiye’de altyapı yatırımlarının finansmanında kullanılan yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz (Akçay, 2006; Ömürgönülşen ve diğerleri, 2015, s. 24; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2016, ss. 16–17):

Bütçe Kaynaklı Finansman

Osmanlı dönemindeki altyapı yatırımları, devletin yaşadığı finansman güçlükleri nedeniyle özel şirketlere verilen imtiyazlar ile gerçekleştirilmekteydi. Bu uygulama Cumhuriyetin ilanıyla son bulmuş, bunun yerine 1950’li yıllara kadar bu tip yatırımlar kamu tarafından üstlenilmiştir. 1950 sonrası birtakım imtiyazlar kullandırılmakla birlikte, 1980’li yıllara kadar bütçe kaynaklı

finansman devam etmiştir. Sonraki dönemlerde ise altyapı ihtiyacı, yetersiz finansman kaynakları nedeniyle bütçe kaynaklı finansman yöntemiyle birlikte Kamu Ortaklığı Fonuyla finansman ve Kamu Özel Sektör İş birliği uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır.

Bütçe Dışı Finansman

Toplu Konut Fonu: 1984 yılında 2985 sayılı kanunla yasalaşan fon ile amaçlanan kentsel alanlarındaki konut alanlarının altyapı, çevre düzenlemesi ve sosyal alanlarının yapılması konusunda yatırımcılara kredi desteği sağlamaktır. Fon hem fertlerin hem de konut yapan kurumların ihtiyaç duyduğu yatırım ve işletme kredilerini sağlar. *Kamu Ortaklığı Fonu:* 1984 yılında çıkartılan 2983 sayılı kanun ile kurulan fon ile amaçlanan, kamu yatırımlarının hızlı bir şekilde tamamlanabilmesi için gerekli fonların tasarruflar yoluyla desteklenmesidir. Çıkarılan gelir ortaklığı senetlerinden elde edilen gelirler, işletme haklarının devri sonucundaki gelirler, yapılan altyapı tesislerinden elde edilen gelir ve akaryakıt istikrar fonundan alınan paylar ile fonun altyapı finansmanında kullandığı araçlardır. Fonda toplanan kaynakların yarıdan fazlası altyapı finansmanında kullanılmıştır. 2001 yılında iki fonda uygulanan maliye reformu çerçevesinde bütçeye dahil edilerek tasfiye edilmiştir.

Dış Kredi Yoluyla Finansman

İkinci Dünya Savaşının ardından bozulan dünya ekonomisinin ihtiyaç duyduğu kaynakların dağıtılması için uluslararası mali kuruluşlar kurulmuştur. Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası bu kuruluşlara arasında öne çıkmaktadır.

Menkul Kıymet İhracı Yoluyla Finansman

Gelir Ortaklığı Senetleri: Kamu ortaklığı Fonu tarafından finanse edilen altyapı tesis gelirlerinin seküritizasyonudur. Senetler değişken faizli tahvil özelliği taşımaktadır ve üç ile beş yıllık vadeye sahiptir. Senedi elinde bulunduran sadece doğacak gelire sahip olmaktadır. *Tahvil İhracı:* Belediye Kanunu'nun 68. maddesinde, İl Özel İdaresi Kanunu'nun 51. maddesinde tahvil ihraç etme yetkisi ilgili kurumlara verilmiştir. Belediyelerin çıkartacağı tahviller hazine iznine tabi olmakla birlikte Hazine garantisi taşımazlar. Hazinenin garantisinin olmaması bu yönteminin başarısını kısıtlamıştır.

Kamu-Özel Sektör İş birliği

Yap-İşlet-Devret Modeli: Hazine arazisi üzerinde özel sektöre tesis inşası için izin verilir, oluşacak risk kamu ve özel sektör arasında paylaşılmaktadır.

Sözleşme süresi içerisinde tesisin işletme hakkı, bakım ve onarımı özel sektör tarafından yapılmakta, sözleşmenin bitmesiyle tesis kamuya devredilmektedir. Model ile tüneller, köprüler, tabiat alanları gibi birçok farklı proje uygulanabilir. *Yap-İşlet Modeli*: 1997 yılında 4283 sayılı Karun ile düzenlenmiş bir modeldir. Model kapsamında gerçekleştirilen ilk uygulama, bir termik santralin kurulması ve işletilmesidir. Bu çerçevede, devlet tarafından santralden üretilen elektriğin satın alınması taahhüt edilmiştir. Sözleşme süresinin sona ermesiyle birlikte tesisin mülkiyeti özel sektöre devredilecektir. Aynı model doğrultusunda beş adet doğalgaz çevrim santrali projesi daha hayata geçirilmiştir. *Yap-Kirala-Devret*: Modelde sözleşme süresi içinde tesis özel sektör tarafında yapılmakta ve işletilmektedir. Bu sözleşme süresi içinde kamu otoritesi şirkete kira ödemesinde bulunur. Sözleşmenin sona ermesiyle tesis kamuya devredilir. *İşletme Hakkı Devri*: Kurulu bir tesis özel sektöre belirli bir süreliğine işletilmek üzere devredilir. Bu süre zarfında mülkiyet kamuda kalmaktadır.

Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Kullanılabilecek Alternatif Yöntemler

Kira Sertifikaları

Kira sertifikaları, “her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) tarafından ihraç edilen ve sahiplerine bu varlık veya haklardan elde edilen gelirlerden payları oranında hak tanıyan menkul kıymetlerdir”. (III-61.1) sayılı SPK Kira Sertifikaları Tebliği’ne göre sahipliğe, yönetim sözleşmesine, alım satıma, ortaklığa, eser sözleşmesine ve bunların bir arada kullanılabildiği kira sertifikaları ihraç edilebilmektedir. Varlık Kiralama Şirketleri (VKŞ) tarafından bu ihraçlar gerçekleştirilebilmektedir. VKŞ nin varlığı satın alıp kiraladığı ihraç sahipliğe dayalı, varlığı devralmadan yönetimin üstlenildiği ihraç yatırım sözleşmesine dayalı, varlığın alındığı ve vadeli olarak satıldığı ihraç alım satıma dayalı, ortak girişime sermaye koyup, gelir paylaşımı üzerinden ihraç edilen ortaklığa dayalı ve yükleniciye altyapı tesisi yaptırılarak, kira gelirleri üzerinden ihraç ise eser sözleşmesine dayalı kira sertifikaları olarak tanımlanabilir (Kira Sertifikaları Tebliği, 2013). Özel sektör tarafından ihraç edilen bu sertifikaların yanında kamu tarafından 4749 sayılı Kanunun 7/A maddesine göre kira sertifikaları ihraç edilmektedir. Kamunun altyapı projeleri, taşınmazları ve bütçe finansmanın sağlanması amacıyla Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı varlık kiralama şirketine devir yapılan kamu varlıklarının kira gelirleri üzerinden yatırımcılara getiri sağlayan borçlanma aracıdır (Hazine Müsteşarlığı, 2013).

Kamu tarafından ihraç edilen kira sertifikaları mülkiyet devri ve geri kiralama esasına dayanmaktadır. Varlık kiralama şirketi altına, dövize ve Türk lirasına

dayalı kira sertifikaları ihraçları gerçekleştirilmektedir. Mevzuatta doğrudan altyapı yatırımlarının finansmanına yönelik bir model uygulaması bulunmamaktadır. Hazine özellikle TL cinsinden ihraçlarında hazineye fon sağlamanın yanında katılım bankacılığının ihtiyaç duyduğu likidite ihtiyacını da gidererek sektörün sağlıklı büyümesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Mevzuat ve uygulama açısından kira sertifikaları yapılandırılmaları temelde iki şekilde gerçekleştirilmektedir. İlki Doğrudan tahsisli; bu yapılandırmada, belirli bir projeden elde edilen gelirler temlik yoluyla varlık kiralama şirketine devredilmekte; söz konusu gelirler, kira sertifikası sahiplerine ödeme olarak aktarılmaktadır. Proje bazlı yapıda ise Sermaye Piyasası Kurulundan alınan ihraç tavanı kapsamında farklı projelere yönlendirme yapılmaktadır. Türkiye’de yaygın olarak proje bazlı yapı kullanılmaktadır.

Sermaye Piyasası Kurulu 2021 yılında piyasalarda ihraç edilebilecek sürdürülebilir borçlanma araçları ve kira sertifikalarını tanıtmıştır. SPK Paris İklim Anlaşması ve sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağı düşünülen yatırımların finansmanını sağlamak amacıyla bu yeni borçlanma araçlarını tanıtmıştır. Yayınlanan rehberde dört borçlanma aracı sayılmıştır. Bunlar: yeşil borçlanma aracı, sürdürülebilir borçlanma aracı ile yeşil kira sertifikası, sürdürülebilir kira sertifikasıdır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2021a). SPK 2022 tarih ve 10/296 sayılı karar ile bu sayılan finansal araçların ihraçlarına izin vermiştir (Sermaye Piyasası Kurulu, 2021b). İşletmeler yenilenebilir enerji, temiz su ve kanalizasyon, sürdürülebilir ulaşım altyapısı, atık yönetimi ve geri dönüşüm vb. projelerin finansmanında sürdürülebilir ve yeşil kira sertifikası ihraçları gerçekleştirebilir.

Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO)

Gayrimenkul, gayrimenkul projeleri, altyapı hizmet ve yatırımları vb. varlıklardan meydana gelen portföyün işletilmesi amacıyla payların ihraç edilmesi için kurulan Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı, tabi olduğu mevzuat gereği borsada işlem görmek zorunda olup Kurumlar Vergisinden de istisnadır. GYO’nun içinde yalnızca altyapı yatırım ve hizmetlerine yönelik portföylerin finansmanı sağlamak veya işletmek amacıyla kurulan GYO ise Altyapı Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (AGYO) olarak tanımlanmaktadır. Faaliyet alanını altyapı yatırım ve hizmetleri olarak tanımlayan bu ortaklık biçimi süreli veya süresiz olarak kurulabilmektedir. Kamunun üzerindeki mali yükü olarak altyapı yatırımlarının finansmanını sağlamak amacıyla kurulan AGYO Resmî Gazetenin 17 Ocak 2017 tarih 29951 sayısı ile Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği(III-48.1)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (III-48.1b) ile son halini almıştır (Bilal, Özkahraman ve Doğan, 2016, s. 26; Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliğ, 2017).

Proje Tahvilleri

Büyük finansman ihtiyacı olan altyapı projelerinin gerçekleştirilmesi için sermaye piyasalarının kullanılmasını amaçlayan tahviller, daha çok kurumsal yatırımcıları özellikle emeklilik şirketleri, varlık yöneticileri, yerel yatırımcıları altyapı projelerinde kullanmak için tasarlanmıştır. Bu tahviller Kamu Özel şirket ortaklıklarında bankalardan sağlanan kredilere alternatif olmaktadır. Enerji ve ulaşım gibi yüksek maliyetli altyapı projelerinde kullanılmaktadır. Proje Tahvillerinin altyapısı 2012 yılında Avrupa Birliği tarafından atılmış olup Birliğin 2020 Stratejisi içinde yer alan ulaşım , telekomünikasyon ve enerji projelerinin finansmanında kullanılması düşünülen finansal araçlardan birisidir. 1990'lı yıllardan itibaren kullanımda olmasına rağmen, yatırımcıların üzerine yüklenilen yapım aşamasındaki riskler dolayısıyla Basel III yayınlanıncaya kadar pek kullanılmamıştır. Tahviller Enerji, altyapı yatırımları ve Petrol ve gaz projelerinde kullanılmaktadır. Son dönemlerde İspanya iki güneş termik santrali için 285 milyon Euro'luk , ABD ise 1.050 milyon USD'lik otoyol projesi için tahvil ihracı gerçekleştirmiştir. Henüz Türkiye'de yaygın olarak kullanılmayan Proje Tahvilleri dünyada banka kredilerine alternatif bir araç olarak yatırımcıların tercihleri arasındadır (Çakıroğlu, Mermer ve Karaköylü, 2018; İktisadi Kalkınma Vakfı, 2018, ss. 204–205).

Türkiye'de Altyapı Projelerinin Finansmanında Kira Sertifikası Uygulamaları

Kira sertifikaları uygulamada portföy bazlı ve doğrudan tahsis yöntemleri ile ihraç edilmektedir. İkinci yöntemde belirli bir projenin finansmanına yönelik olduğu için ihracın altyapı yatırımlarıyla ilişkisi tespit edilebilir. Ancak ihraçta kullanılan portföy bazlı yöntem ise, birden fazla varlıktan oluşan bir yapılandırma olduğu için doğrudan tanımlanmadığı sürece ihracın altyapı yatırımlarıyla ilişkisi anlaşılamamaktadır. Mevzuatın uygunluğu, operasyonel esneklik gibi sebeplerle Türkiye'de ihraçlarda büyük çoğunluk portföy bazlı şekilde yapılmaktadır.

Alt kısımda tespit edilebilen altyapı finansmanında kullanılan ihraçlara yönelik örnekler yer almaktadır.

Türkiye'de alt yapı finansmanında kullanılan kira sertifikalarının ilk örnekleri özel sektör ve Türkiye Varlık Fonu tarafından gerçekleştirilen İstanbul Finans Merkezi projesi için ihraç edilen kira sertifikalarında görülmektedir.

Türkiye'de proje finansmanında kullanılan ilk kira sertifikası (sukuk) uygulaması, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi (İFM) projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama, Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş. tarafından arsa karşılığı gelir paylaşımı yöntemiyle ihaleye çıkarılan ve 1,6 milyar dolarlık teklifle Akdeniz İnşaat'ın kazandığı bölümle ilgilidir. Akdeniz

İnşaat, hem projenin hak ediş harcamalarını finanse etmek hem de daha önce kullanmış olduğu dış kaynakları geri ödemek (refinansman) amacıyla kira sertifikası finansman yöntemine başvurmuştur. Akdeniz inşaat %95'i kendisine %5'i -gayrimenkul projeleri, yapı ve sistemleri ve aktif danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vermek üzere kurulmuş olan -Emlak Girişim AŞ'ne ait olan İstanbul Finans Merkezi İnşaat ve Taahhüt A.Ş (İFAŞ)'i kurmuştur. Akdeniz inşaat projedeki %99 hissesini bu şirkete devretmiş ve projenin gerçekleştirilmesi amacıyla Akdeniz inşaat İFAŞ ile bir iş ortaklığı kurmuştur. Fona ihtiyaç duyan kuruluş Kaynak Kuruluş olarak isimlendirilir. Buradaki yapıda Kaynak kuruluşu İFAŞ'tır. Kaynak kuruluş ihtiyaç duyacağı fonu sukuk ihraç etmek üzere kurulmuş olan Aktif Bank Sukuk Varlık Kiralama Şirketi AŞ'den sağlayacaktır. Sukuk ihraç etmek için kurulan AŞ'lere Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) denilmektedir. VKŞ ihraca konu dayanak varlığı şirketin kiralayacağı ya da satın alacağı her türlü mal ve maddi olmayan varlıklardır. Bu yapıda dayanak varlık Emlak GYO tarafından temlikine izin verilen ihraç tutarı ve bu tutara ilişkin hedef kar oranını aşmamak kaydıyla projedeki tüm bağımsız bölümlerin satışından elde edilecek gelirlerdir. İhraç sonrası VKŞ tarafından toplanan ihraç bedelleri 5 gün içinde Kaynak kuruluş hesabına aktarılır. Yatırımcıların korunması amacıyla kaynak kuruluş beklenen satışları gerçekleştiremezse proje kapsamında satışa sunulan bölümleri vade tarihinde rayiç bedelden almayı taahhüt etmektedir. Hak ediş ödemeleri VKŞ hesaplarına yapılacaktır. Proje gerçekleşmez ise o süreye kadar hak edilen tutarlar temlik çerçevesinde nominal ihraç tutarına katar VKŞ hesaplarına aktarılır. 1,406 milyar TL'lik hasılat teklifiyle alınan bu proje için yaklaşık %22'sine tekabül eden 300 milyon TL'lik faizsiz finansman kullanılmıştır (Aktif Varlık Kiralama, 2020).

Türkiye Varlık Fonu İstanbul Finans Merkezi projesinin (İFMP) finansmanın çeşitlendirilmesine yönelik olarak projede yer alan binaların yeşil sertifika standartlarına uygun olarak inşası ve tamamlanmasına yönelik olarak 2021 yılında yerel piyasalara 600 milyon TL değerinde eser sözleşmesine dayalı iki yıl vadeli yeşil kira sertifikası ihracı gerçekleştirmiştir. İkinci ihraç uluslararası piyasalardan uzun vadeli sermaye sağlamaya yöneliktir. 5 yıl 3 ay vadeli Ekim 2024 yılında 750 milyon dolar tutarında icara sukuk türünde ihraç gerçekleştirilmiştir. Bu ihraç İFMP genel fonlama çeşitliliğinin artırılması yanında TVF mülkiyetindeki yapıların tamamlanması ve genel nakit akışını desteklenmesinde kullanılmıştır (Türkiye Varlık Fonu, 2024).

Enerji alanında ilk sürdürülebilir kira sertifikası Zorlu Enerji tarafından ihraç edilmiştir. Sürdürülebilir ilkelerine uygun faaliyetlerin fonlanması amacıyla toplamda 450 milyon TL ihraç izni alınmış ve 50 milyon TL'lik kısmı 2020 yılında ihraç edilmiştir (Zorlu Enerji, 2020). Kuveyt Türk Güneş enerji

santrallerinin kuruluşunda kira sertifikası ihraç yoluyla finansman desteği sağlamaktadır. Ekim 2021 tarihi itibarıyla 7385 megavat kurulu gücün 523,46 megavatlık kısmına tekabül eden 174 projenin finansmanı gerçekleştirmiştir (Kuveyt Türk Katılım Bankası, 2021). Yeşilirmak Elektrik Perakende Satış A.Ş., altyapı yatırımlarının finansmanı için 2020 yılında 135 milyon, 2021 yılında 133 milyon TL'lik Aktif Bank aracılığıyla kira sertifikası ihracı gerçekleştirmiştir. Yatırımcılara yapılacak ödemeler elektrik fatura tahsilatlarının Varlık kiralama şirketine aktarılmasıyla gerçekleştirilecektir (JCR Eurasia Rating, 2020).

Sonuç

Bu çalışma, ulusal ekonomilerin temelini oluşturan altyapı yatırımlarının finansmanında ortaya çıkan zorlukları ve bu zorluklara çözüm olarak sunulan kira sertifikalarını (sukuk) incelemiştir. Altyapı yatırımları, ülkelerin mal ve hizmet üretimlerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli sosyal ve fiziki oluşumlardır ve beşerî sermayenin kalitesini ile fiziki sermayenin miktarını artırmaya yönelik yapılmaktadır. Altyapı projelerinin temel özelliklerinden dolayı, yani büyük miktarlarda sermaye ihtiyacı duymaları ve bitirilmelerinin uzun yıllar sürmesi nedeniyle, geleneksel finansman yöntemlerinin yetersiz kaldığını göstermektedir. Tarihsel süreçte devlet bütçesi ve uluslararası kurumlardan sağlanan dış krediler ana finansman kaynaklarıyken, artan finansman ihtiyacı Kamu-Özel İş birlikleri (KÖİ) gibi yöntemlerle birlikte sermaye piyasası araçlarına olan yönelimi artırmıştır.

Çalışmanın ana odağı olan kira sertifikaları, her türlü varlık ve hakkın finansmanını sağlamak amacıyla Varlık Kiralama Şirketi (VKŞ) tarafından ihraç edilen menkul kıymetlerdir. Bu sertifikalar, sahipliğe, ortaklığa, alım satıma ve özellikle altyapı tesislerinin yapımını içeren eser sözleşmesine dayalı olarak ihraç edilebilmektedir. Kira sertifikaları, yüksek maliyetli altyapı projelerinde banka kredilerine alternatif bir finansman aracı olarak potansiyel taşımaktadır.

Türkiye'deki uygulamalar incelendiğinde, kira sertifikalarının altyapı finansmanında aktif olarak kullanıldığı görülmüştür. İstanbul Finans Merkezi (İFM) projesi, hem özel sektör (İFAŞ) hem de Türkiye Varlık Fonu (TVF) tarafından kira sertifikası ihraçlarıyla finanse edilmiştir. Özel sektörde ise, Zorlu Enerji tarafından sürdürülebilir kira sertifikası ve Kuveyt Türk tarafından Güneş Enerji Santrallerinin (GES) kuruluşuna yönelik finansman destekleri, bu araçların enerji altyapılarında da kullanıldığını göstermiştir. Bu yeni ihraç türleri (Yeşil ve Sürdürülebilir Kira Sertifikaları), SPK tarafından yenilenebilir enerji, temiz su ve sürdürülebilir ulaşım altyapısı gibi projeleri fonlamak amacıyla tanıtılmıştır.

Elde edilen bulgular, kira sertifikalarının, altyapı yatırımlarının finansmanında çeşitliliği sağlama ve uzun vadeli sermaye çekme yeteneği

sayesinde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Ayrıca kamunun ihraç ettiği kira sertifikaları, hazineye fon sağlamanın yanı sıra katılım bankacılığı sektörünün likidite ihtiyacını gidermeye de katkı sağlamaktadır. Kira sertifikaları hem kamu hem de özel sektör tarafından, özellikle Kamu-Özel İş birliği modellerinde, geleneksel borçlanma araçlarına kıyasla esneklik ve alternatif bir kaynak sunabilir.

KAYNAKÇA

- Akçay, B. (2006). Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Kamu Sektörü. *SPK 7. Arama Konferansı*. içinde . Ankara.
- Aktif Varlık Kiralama. (2020). İFM Projesi ve Proje Kapsamında Gerçekleştirilen I.Kira Sertifikası İhracı Hakkında Bilgiler. *aktifvks.com*. 25 Haziran 2020 tarihinde https://aktifvks.com.tr/docs/1_kira_sertifikasi_ihraci_bilgiler_31052013.pdf adresinden erişildi.
- Alageyik, M. (2014). *Ulaştırma Yatırımlarında Finansman Modellerinin İncelenmesi ve Türkiye Koşullarına Uygun Model Araştırması*. İstanbul Bahçeşehir.
- Altaş, G. (2012). Altyapı Yatırımlarının Finansmanı. *Sermaye Piyasasında Gündem*, (117), 15–25.
- Bayraktutan, Y. (1992). Kalkınma ve Altyapı. *Ankara Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(3), 83–94.
- Bilal, E. Z., Özkahraman, D. ve Doğan, G. (2016). Altyapı Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları. *GSI ARTICLE*. 4 Haziran 2020 tarihinde https://www.goksusafiisik.av.tr/Articleletter/2016_Summer/GSI_Articleletter_2016_Summer_Article2.pdf adresinden erişildi.
- Çakıroğlu, B., Mermer, E. ve Karaköylü, B. S. (2018). Kamu Özel Ortaklıkları, Altyapı Projeleri için Yeni Bir Model:Proje Tahvillerine Genel Bakış. 1 Haziran 2020 tarihinde https://www.goksusafiisik.av.tr/Articleletter/2018_Winter/GSI_Articleletter_2018_Winter_Article15.pdf adresinden erişildi.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 33–41.
- Coşkun, A. ve Dilek, D. (2005). Genel Olarak Altyapı Hizmetleri. 3 Temmuz 2020 tarihinde <http://www.canaktan.org/ekonomi/altyapi-ekon/genel-olarak.htm> adresinden erişildi.
- Emek, U. (2009). Türkiye’de Altyapı Hizmetlerinin Özel Sektöre Gördürülmesi: Neden, Ne zaman, Nasıl? *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 24, 9–45.
- Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği(III-48.1)’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliği(III-48.1b). T.C. Resmî Gazete (Sayı:29951) (2017). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/01/20170117-8.htm> adresinden erişildi.
- Genç, Ö. ve Ertuğrul, E. (2007). *Altyapı Yatırımlarının Finansmanı*. Ankara.
- Gülmar, H. (2016). *Yüksek Hızlı Tren Yatırımlarının Gelir Ortaklığı Senedi ile Finansmanı*. Kalkınma BakanlığıUzmanlık Tezi 1.

- Günkör, C. (2017). Eğitim ve Kalkınma İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 3(1), 14–32.
- Hazine Müsteşarlığı. (2013). Kira Sertifikası Yatırımcı Klavuzu. 15 Mart 2025 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2018/11/Sabit-Kira-Ödemeli-Kira-Sertifikası-Yatırımcı-Klavuzu.pdf> adresinden erişildi.
- İktisadi Kalkınma Vakfı. (2018). AB Ekonomi Sözlüğü. *İKV*. 5 Haziran 2020 tarihinde <https://esozluk.ikv.org.tr/icerik.asp?id=476> adresinden erişildi.
- JCR Eurasia Rating. (2020). Aktif Bank Sukuk Varlık Kiralama A.Ş. YEDAŞ Elektrik Dağıtım Yatırım Gelirleri için Kira Sertifikası İhracı All Reports. 18 Şubat 2025 tarihinde <https://www.jcrer.com.tr/en/rating/reports/structured-finance/aktif-bank-sukuk-varlik-kiralama-a-s-yedas-elektrik-dagitim-yatirim-gelirleri-icin-kira-sertifikasi-ihraci?documentId=47902e79-e43e-4311-b009-e5f1bbf90660> adresinden erişildi.
- Kara, Ü. A. (2010). *Kentsel Altyapı Tesislerinin Planlanmasında Yapılan Jeolojik-Jeoteknik Çalışmalar ve Kilimli (Zonguldak) Örneği*. Yüksek Lisans Tezi Zongultak Karaelmes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Karabulut, K. (1998). *Türkiye’de Sağlık Sektörü: Sağlık Harcamaları Üzerine Bir Uygulama*. Atatürk Üniversitesi.
- Karacan, R. (2017). Türkiye’de Altyapı Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Açısından Değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 5(2), 314–329.
- Kira Sertifikaları Tebliği. Kira Sertifikaları Tebliği (III-61.1). T.C.Resmî Gazete (Sayı:28670) (2013). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm> adresinden erişildi.
- Kuveyt Türk Katılım Bankası. (2021). Türkiye’nin öncü katılım finans kuruluşu Kuveyt Türk, yenilenebilir enerji kaynakları alanında güneş enerji santrallerine yapılan yatırımlara finansman desteği vermeye devam ediyor. 2 Şubat 2025 tarihinde <https://www.kuveytturk.com.tr/hakkimizda/kuveyt-turk-hakkinda/bizden-haberler/yesil-enerji-icin-kuveyt-turkten-174-ges-projesine-finansman-destegi> adresinden erişildi.
- Ömürgönülşen, U., Pirgaip, Ç. Z. ve Pirgap, B. (2015). Mahalli İdarelerin Altyapı Yatırımlarının Finansmanında Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) Modeli. *Maliye Dergisi*, 168, 20–30.
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2021a). Yeşil Borçlanma Aracı, Sürdürülebilir Borçlanma Aracı, Yeşil Kira Sertifikası, Sürdürülebilir Kira Sertifikası Rehberi. 12 Haziran 2025 tarihinde

<https://spk.gov.tr/data/6231ce881b41c612808a3a1c/b2d06c64099c9e7e8877743afc7d2484.pdf> adresinden erişildi.

Sermaye Piyasası Kurulu. (2021b). Sürdürülebilirlik. 15 Haziran 2025 tarihinde <https://spk.gov.tr/surdurulebilirlik/yesil-borclanma-araci-surdurulebilir-borclanma-araci-yesil-kira-sertifikasi-surdurulebilir-kira-sertifikasi-rehberi-basin-duyurusu> adresinden erişildi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler*. Ankara. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dünyada-ve-Türkiyede-Kamu-Özel-İşbirliği-Uygulamalarına-İlişkin-Gelişmeler-2012.pdf> adresinden erişildi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler 2015*. <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dünyada-ve-Türkiyede-Kamu-Özel-İşbirliği-Uygulamalarına-İlişkin-Gelişmeler-2015-.pdf> adresinden erişildi.

Taş, U. ve Yenilme, F. (2008). Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 155–186.

Türkiye Varlık Fonu. (2024). Türkiye Varlık Fonu’nun Sukuk İhracına Rekor Talep! <https://www.tvf.com.tr/iletisim/duyurular/iletisim-duyurular-2024-1644496478044/iletisim-duyurular-iletisim-duyurular-2024-1644496478044-turkiye-varlik-fonunun-sukuk-ihracina-rekor-talep-1729264281969> adresinden erişildi.

Yıldırım, S. (1994). *Sağlık Hizmetlerinde Harcama Ve Maliyet Analizi*. Uzmanlık Tezi Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

Yılmaz, O. (1999). *Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulaması*. Uzmanlık Tezi Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Hukukî Tedbirler ve Kurumsal Düzenlemeler Dairesi.

Zorlu Enerji. (2020). Zorlu Enerji’den sürdürülebilir sukuk ihracında bir ilk. 25 Şubat 2025 tarihinde <https://zorludergi.zorlu.com/69/zorlu-enerji-sdrleblr-sukuk> adresinden erişildi.

13. Bölüm

Tüketici Alışkanlıklarını Anlamanın Bilimsel Yolu: Nöropazarlama ve Teknikleri

Gonca DOĞRU¹

Giriş

Teknolojinin geldiği son nokta ile her alanda meydana getirdiği gelişmeler; tüm dünyada oldukça ciddi bir değişim yaratmıştır. Söz konusu değişim; pazarlamanın her alanına sirayet etmiş ve pazarlama disiplininin kurallarını yeniden yazmayı gerektirmiştir. Pazarlama; daha teknoloji merkezli bir bakış açısını gerektirirken; tüketici davranışları da süregelen bu değişim ve dönüşümden etkilenmiştir. Özellikle tüketici alışkanlıklarında etkisi mutlak olan teknolojik devrimler; çağın gereklerine uygun şekil alan tüketiciler açısından kritik öneme sahiptir. Öyle ki tüketicilerin zorlaşan yaşam koşullarına dair hızlı uyum yetenekleri, gelişen her türlü teknolojik araç ve süreçlere olan adaptasyonları ve en nihayetinde giderek artan tüketim farkındalıkları, markaların pazarlama yöneticilerinin yeni stratejik yaklaşımlar gütmelerin gerektirmiştir. Öte yandan küreselleşen dünya piyasalarında rekabet artışı, teknolojik devrimler, tüketim odaklı yaşam şekilleri ve buna bağlı olarak değişen tüketici alışkanlıkları, markaların pazarlama faaliyetlerinin belirleyicileridir. Bu durum benzersiz bir nitelik taşıyan tüketici arzu, istek ve ihtiyaçları ile satın alma davranışlarının temelinde yatan motivasyonları anlama çabası; öneminden hiçbir şey kaybetmemekte aksine kaçınılmaz bir gereklilik haline dönüşmektedir. Yalnızca satın alma yani ekonomi boyutuyla değerlendirilemeyecek kadar geniş bir açıya sahip olan tüketici beklentilerini anlamak için konunun; esnek bir yaklaşımla psikolojik, sosyolojik, nörobiyolojik açılardan da ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla tüketici davranışını daha derinlemesine anlamak için nöropazarlamanın vazgeçilmez bir disiplin haline dönüşmüş olması şaşırtıcı değildir. Tüketicilerin bilinçli tepkilerinin ötesine geçerek; bilinçaltı karar alma süreçlerini anlama noktasına odaklanan nöropazarlama; pazarlama bilimi ile nörobilim disiplini birleştiren yenilikçi bir yaklaşımdır. Geleneksel pazarlamadaki araştırma yöntemlerinin; tüketici davranışlarını anlamada zayıf kalması; daha nesnel ve derinlemesine analiz imkanı tanıyan nöropazarlama ölçüm tekniklerini gündeme getirmiştir. Özellikle son yıllarda dayanağı bilim

¹ Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, gonca.dogru@deu.edu.tr

olan nöropazarlama; yeni bir araştırma disiplini olarak pazarlama dünyasında popülerlik kazanmıştır. Tüketicilerin satın alma davranışlarını tahmin etme, yorumlama ve analiz etme noktasında zayıf olarak değerlendirilmeye başlanan geleneksel araştırma yöntemlerine güçlü bir alternatif olan nöropazarlama teknikleri; pazarlama iletişimi çalışmalarının tüketicilerin davranışları üzerindeki etkinliğini bilimsel yöntemlerle ölçmek ve geliştirmek için kullanılmaktadır. Bu çalışma tüketici davranışlarını derinlemesine anlamanın, söz konusu alışkanlar hakkında tüketicilere dair bir içgörü elde etmeyi sağlayan nöropazarlama ve tekniklerinin detaylı incelenmesini amaçlamaktadır. Söz konusu amaçtan yola çıkarak nöropazarlama tekniklerinin uygulandığı güncel araştırma bulguları ile konu derinlemesine ele alınacaktır.

Tüketici Davranışları

Pazarlamanın en dinamik yönünü tüketici davranışlarının oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Tüketicilerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerinin altında yatan gerekçeleri anlamlandırmak, satın alma davranışlarının temelinde yatan motivasyonları doğru okuyabilmek pazarlama profesyonelleri için oldukça meşakkatli bir süreç olarak güncelliğini korumaktadır. Öyle ki tüketici davranışları; markaların pazarlama stratejilerindeki belirleyici rolünü ve önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Aksine tüketicilerin tahmin edilmesi zor, karmaşık, hızlı ve sürekli değişim halinde olan davranışlarını anlamak/anlamaya çalışmak nokta atışı stratejilerin belirlenebilmesine imkan tanımaktadır. Bu bağlamda tüketici davranışı; karar verme birimleri tarafından ürün, hizmet, zaman ve fikirlerin elde edilmesi olarak tanımlanmıştır (Jacoby vd, 1998:320). Bir kişi ya da grubun ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için ürünleri, hizmetleri, fikirleri veya deneyimleri seçtiği, satın aldığı, kullandığı veya tükettiği süreçlerin incelenmesi” olarak tanımlanan (Solomon, 2020:6) tüketici davranışı; tüketicilerin tüketime yönelik olarak kullandığı para, zaman ve enerji gibi sınırlı kaynakları nasıl kullandıklarını incelemektedir (Odabaşı & Barış, 2009, s. 29). Kozak ve Şen’e (2013, s.6) göre tüketici davranışı; tüketicilerin istek ve gereksinimlerini karşılayacak ürün ve hizmetlerin araştırılması, seçimi, satın alınması, kullanılması, değerlendirilmesi ve sonrasındaki eğilimleri ile ilgili faaliyetlerin bütününe ele alan süreç şeklindedir ve bir taraftan tüketicinin kişisel ihtiyaçlarının ve isteklerinin, kişiliğinin, algı, tutum ve inançlarının, öğrenme sürecinin etkisiyle ortaya çıkarken diğer taraftan, sosyal sınıf, kültür ve aile gibi faktörlerin etkisi ile ortaya çıkabilir (İslamoğlu & Altunışık, 2008, s. 8). Bu noktada tüketicileri anlamak ve ihtiyaçlarına yönelik pazarlama stratejileri geliştirebilmek için tüketici davranışlarının özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Valiyeva (2015, s.9-10) göre tüketici

davranışlarının özellikleri 7 başlık altında toplanmaktadır. Tüketici davranışları; Bir hedefi gerçekleştirmek üzere güdülenmiş bir davranıştır, değişken bir süreçtir, çeşitli faaliyetlerden oluşur, karmaşıklık ve zamanlama yönünden farklılık gösterir, süreç boyunca farklı roller vardır, çevre faktörlerinden etkilenir. Bu bağlamda tüketici davranışlarının; sosyal, kültürel, kişisel ve psikolojik faktörlerden bağımsız düşünülmemeyeceği bir gerçektir. Kültürel ve sosyal etkiler, inanç ve tutumlar, motivasyon gibi faktörler her ne kadar farkında olunmasa da satın alma davranışını büyük oranda etkilemektedir (Kotler & Armstrong, 2012, s. 135). Öte yandan Baumgartner ve Pieters (2008) tüketici davranışlarının; açıkça hedefe yönelik olduğunu, tüketicilerin günlük faaliyetleri ile arzuladıkları nihai amaçlar arasında geniş bir alanın olduğunu, belirli hedeflerin ve etkilerin davranışa yön verdiğini de ifade etmişlerdir ve çalışmalarında, hedeflerin motivasyonel ve istemli özelliklerine, hedefler ile tüketici davranışı arasındaki etkileşime odaklanmışlardır (Baumgartner ve Pieters, 2008:367; Tiltay ve Şen, 2019:93).

Tüketici davranışlarında ulaşılması gereken ana fikir, bir ürünü satın alan tüketicilerin satın alma sırasında verdikleri kararların belirleyici olduğudur (Engin Öztürk, 2015: 7). Dolayısıyla, tüketici satın alma karar aşamalarına göre tüketim süreci gerçekleşmektedir. Bu aşamalar;

- *İhtiyacın Fark Edilmesi:* Tüketici ihtiyacını bir sorun çıktıktan sonra fark etmektedir. İhtiyacın karşılanması güdüsünün tüketiciye baskı yapmasıyla tüketici harekete geçmekte ve bu ihtiyacının nasıl karşılanacağı konusunda çözüm üretmektedir (Bakshi, 2012: 7-8).
- *Bilgi Toplama:* Bilgi toplama aşamasında tüketiciler hem geçmiş yıllardaki tecrübesinden hem de ailesi ve arkadaşlarından bilgi edinmeye başvurabilmektedir (Liang ve Lai, 2000: 3-4).
- *Alternatiflerin Değerlendirilmesi:* Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını giderebilecekleri ürün ve hizmet yelpazeleri oldukça geniştir. Seçenekleri değerlendiren tüketicilerin; ürün hakkında vereceği karar ise ürün ve hizmette aramış olduğu özelliğe göre değişmektedir. Değerlendirme aşamasında ise tüketici; cinsiyeti, eğitimi, geçmiş yaşantıları ve ailesi gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Odabaşı ve Barış, 2007: 360-366).
- *Satın Alma Kararı ve Uygulaması:* Tüketicilerin alternatifler arasından yaptıkları değerlendirmenin ardından en iyi seçenek olduğunu düşündükleri ve satın almaya karar verdikleri aşamadır. Söz konusu aşamaya gelen tüketici; çoğunlukla satın alma işlemini gerçekleştirmektedir. Bu aşama hem tüketicilerin hem de markaların bekledikleri andır.
- *Satın Alma Sonrası Değerlendirme:* İlgili değerlendirme daha çok satın aldığı ürünün istediği ürün olup olmadığı ve ürünün ihtiyacını hangi ölçüde

karşıladığı noktasındadır. Tüketici aldığı ürünün performansına göre bir sonuç çıkarabilmektedir. Eğer ürün tüketiciyi memnun ettiyse tatmin, memnun etmediyse tatminsizlik söz konusu olmaktadır (Bakshi, 2012: 7-8).

Buraya kadar ki bilgiler ışığında tüketici davranışlarının pek çok faktörden etkilendiği ve satın alma kararlarının ilgili faktörlerin etkileşimi ile şekillendiği görülmektedir. Bu noktada markaların; pazar trendlerine uyumlanmaları, içinde bulunulan çağda tüketicilerle etkili iletişim kurmaları ve onların hızla değişen beklentilerine uygun çözüm önerileri geliştirmeleri kaçınılmaz bir stratejiye dönüşmüştür. Bu durum ise markaların geleneksel pazarlama tekniklerinin ötesine geçmelerini zorunlu kılmıştır. Böylelikle tüketici davranışlarını bilimsel esaslarla anlamayı ve değerlendirmeyi sağlayan nöropazarlama ve teknikleri, pazarlama stratejilerinde köklü bir değişim yaratmış ve bu durum, tüketici davranışları ve satın alma kararları ile ilgili güçlü içgörüler elde etmeyi kolaylaştırmıştır.

Nörobilimin Işığında İlerleyen Pazarlama: Nöropazarlama

Pazarlama ve iletişim çalışmalarının temelinde, tüketici davranışlarını ve motivasyonlarını anlama çabası yatmaktadır. Binlerce pazarlama mesajına maruz kalan tüketicilere, her geçen daha fazla sayıda uyaran gönderen pazarlama profesyonellerinin tüketicilerin dikkatini çekebilmek için gösterdikleri çaba hiç olmadığı kadar zorlayan bir duruma gelmiştir. Geçmişten bugüne tüketici odaklı bir anlayış güden markaların; pazarlama stratejilerini geliştirebilmek amacıyla çeşitli pazarlama araştırmaları yaptıkları görülmektedir. Nitel ve nicel geleneksel araştırma tekniklerinin tüketici karar süreçlerini bilişsel ve duygusal yönleriyle anlama noktasındaki eksiklikler; nöropazarlama gibi yenilikçi ve bilimsel verilere odaklı bir pazarlama disiplini gün yüzüne çıkarmıştır. Bilinen pazarlama standartlarının çok daha ötesinde gelişim gösteren teknoloji ile nörobilimin ışığında anlam kazanan nöropazarlama; pek çok disiplinde de yeni bir dönem başlatmıştır. Nöropazarlamanın kavramsal boyutuna girmeden önce nörobilime kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Nörobilim; nöron adı verilen sinir hücrelerinin sinir sistemindeki bağlantılarını, gelişimlerini, bozukluklarını ve yıkımlarını incelemek ve insanların hangi vücut kısımlarının hastalıklardan, bozukluklardan ve yaralanmalardan etkilenme olasılığının yüksek olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Kaur, 2021). 20. yüzyılın başlarında nörobilim alanı, deneysel ve teorik çalışmaların artmasıyla ilerleme kaydedilmiştir. Rus fizyolog Ivan Pavlov, yüksek sinir aktivitesinin fizyolojisi ve patofizyolojisi üzerine yaptığı deneysel ve teorik çalışmalar, beyin fonksiyonları ve davranışları hakkındaki bilimsel bilgilerin değişmesi ve gelişmesinde önemli bir rol

oynamıştır (Bari ve Cohen, 2021). Nörobilim, bireylerin günlük faaliyetlerini nasıl yönettiklerini açıklama noktasında da önemli yer tutmaktadır. Beynin işleyişini dışarıdan gözlem yaparak anlamak mümkün olmadığı için MR benzeri görüntüleme teknolojilerinin bir benzerinin ortaya çıkarak, insanlar hayatayken beyinlerini görüntülemeye olanak tanır hale gelmesi nörobilim alanında sıçrama yaratmıştır (Canan, 2021). Nörobilim, beyin ve sinir sistemi üzerine odaklanan disiplinler arası bir bilim dalı olup, psikoloji, felsefe, tıp, yapay zekâ ve eğitim gibi pek çok alanla yakından etkileşim halindedir (Gazzaniga, vd., 2019). Bu etkileşimler, beyin fonksiyonlarını daha derinlemesine anlamaya ve farklı disiplinlerin yaklaşımlarından faydalananak yenilikçi çözümler üretmeye olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda nöropazarlama, tüketicilerin tanıtılan ürün ya da hizmetlere karşı bilişsel ve duygusal tepkilerini araştıran pazarlamanın bir alt alanıdır. Beyin Bilgisayar Arayüzü (Brain Computer Interface) teknolojilerini kullanan nöropazarlama, tüketicilerin tercihleri ve pazarlama uyaranları tarafından tetiklenen satın alma niyetleri hakkında bilgi sağlayabilmektedir (Mashrur ve diğ., 2022). Nöropazarlamanın ortaya çıkışı, Harvard Üniversitesi akademisyenlerinden Prof. Gerry Zaltman'ın 1990 yılının ikinci yarısında pazarlama araştırmaları için fonksiyonel manyetik görüntüleme cihazını (fMRI) kullandığını açıklaması ile gündeme gelmiştir. Prof. Ale Smidts ise çalışmalarını 2002 yılında nöropazarlama kavramı ile ilk kez kullanmıştır (Lewis & Bridger, 2005). Nöropazarlama, tüketicileri zihnindeki çağrışımları dikkate alarak değerlendiren bir pazarlama yaklaşımıdır ve insanların günde 10.000 pazarlama mesajına maruz kaldıkları günümüzde giderek önem kazanmaktadır. Nöropazarlama, tüketicilerin satın alma eğilimlerini ortaya koyarak etkili satış amacıyla kullanan bilimsel bir yoldur (Batı, 2020: 266-267). Bir başka tanıma göre nöropazarlama; pazarlama bilimi ve nörobilimi belirli bir bilimsel araştırma kapsamında bütünleştiren disiplinler arası bir bilim dalıdır (Bozoklu ve Alkibay (2017, s.16). Nöropazarlama, tıpta, psikiyatride ve psikolojide, geleneksel olarak kullanılan çeşitli araçları, nörolojik, biyolojik ve metabolik geri bildirim süreçlerinde farklı pazarlama türlerinin çeşitli alt alanlarıyla birlikte ele almaktadır (Oliviera ve Giraldi 2017: 24). Davranış psikolojisi, ekonomi ve tüketici sinirbiliminin kesişiminde yer alan (Lim 2018: 206) nöropazarlama; psikoloji ve nörobilim dallarının ortaklaşa oluşturduğu verilerden elde edilen bilgilerin harmanlanmasıyla pazarlama strateji ve süreçlerine yeni bir bakış açısı getirmiştir (Hubert ve Kenning, 2008). İlk nöropazarlama konferansı ise 2004 yılında Houston Baylor College of Medicine'de yapılmış (Kumar ve Priyanka, 2015); aynı yıl Lindstrom tarafından üç buçuk yıl süren araştırma, o zamana kadar yapılan en kapsamlı nöropazarlama araştırması olarak yerini almıştır (Lindstrom, 2018). Öte yandan Journal of Marketing, 2015 yılında

nöropazarlama özel sayısı yayımlamış; ilgili sayıda, reklam algısı ve satın alma kararlarıyla ilgili beyin görüntüleme teknikleri kullanılarak elde edilen verilere dayanan makalelere yer vermiştir (Girişken, 2018). Öyle ki nöropazarlamanın gelişimi; tüketicilerin davranışlarını ve düşüncelerini fizyolojik açıdan anlayabilmek, yorumlayabilmek açısından oldukça fayda sağlamıştır; çünkü nöropazarlamanın odaklandığı temel noktalardan biri, geleneksel pazarlama araştırmalarının genellikle göz ardı ettiği bilinçaltı tepkilerdir. Geleneksel yöntemler, tüketiciye neyi neden tercih ettiğini sormaya dayanırken, nöropazarlama, bu tür bilinçli yanıtların ötesine geçerek, bireyin davranışlarını yönlendiren bilinçsiz süreçleri keşfetmeye çalışmaktadır (Ariely ve Berns, 2010). Venkatraman ve arkadaşları (2012), nörobilimsel verilerin, pazarlama stratejilerinin etkinliğini değerlendirme ve tüketici tercihlerini daha iyi anlamada kritik bir rol oynadığını belirtirlerken; Russo ve vd. (2022), nöropazarlamanın tüketici tepkilerini anlamada sağladığı faydaları ve pazarlama stratejilerine katkılarını geniş kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Bu çalışmalar, nörobilimsel ölçümlerin pazarlama stratejilerinde kullanılan diğer yöntemlerden daha bilimsel ve objektif veriler sunduğunu doğrulamaktadır.

Geleneksel pazarlama araçlarıyla birlikte kullanılan ve disiplinler arası bir bilim dalı olan nöropazarlama; tüketici davranışlarını nörobilimsel yöntemlerle analiz ederek, geleneksel pazarlama araştırmalarında elde edilemeyen daha derinlemesine ve objektif veriler yakalamayı sağlamaktadır. Bu da, özellikle markaların tüketicilerde oluşturduğu duygusal bağları ve markalara karşı geliştirdikleri bilinçaltı tepkileri incelemek açısından benzersiz fırsatlar yaratmaktadır (Hossain vd., 2021). Nöropazarlama araştırmaları tüketicilerin satın alma kararı verdikleri esnada beyinlerinde ne gibi aktiviteler meydana geldiğini anlamaya çalışmakta; yani

satın alma düğmesine basmaktan ziyade bu satın alma düğmesine giden yolu bulmaktır (Ural, 2008: 421). Uzbay'a göre; tüketicilerin tepkilerini nöropazarlama yöntemleriyle analiz ederek hangi markayı, rengi, kokuyu, müziği veya tadı daha çok tercih edeceklerini kesin bir şekilde ortaya koymak, hem tüketicilerin ihtiyacına yönelik ürünler üretilmesi, hem de mevcut ürünlerin daha çok tüketirilmesi için stratejiler geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır (Uzbay, 2015: 144). Bu noktada Kurt Lewin'in geliştirdiği kara kutu modeli; esasında doğrudan nöropazarlama kapsamında ele alınmakta; tüketicilerin aleni bir şekilde gözlemlenemeyen bilişsel ve duygusal süreçlerinin aydınlatılabilmesine olanak tanımaktadır (Bozoklu ve Alkibay, 2017: 8). Batı'ya göre de (2020, s. 271) nöropazarlama araştırmaları ilerledikçe beynimizde bulunan satın alma kara kutusunun sistematığı ve dolayısıyla etkinliği gelişecek; gün geçtikçe tüketicilerin neyi, neden, nasıl satın aldığı veya markaların neyi,

nasıl, nerede satması gerektiği gibi konularda etkili bilgiler verebilecektir (Batı, 2020: 271).

Bu bağlamda nöropazarlama; tüketici davranışlarının duygusal ve bilişsel yönlerini aydınlatmayı; tüketicilerin karar verme ve satın alma noktasındaki bilinçaltı tepkilerini analiz etmeyi ve böylelikle daha etkili pazarlama stratejileri geliştirmeyi amaçlayan güncel bir pazarlama yaklaşımıdır. Tüketicilerin karar verme ve satın alma motivasyonlarının bilinçaltında yatan gerekçelerini anlamak; tüketici zihninin derinliklerine objektif bakabilmeyi sağlamaktadır. Geleneksel pazarlama araştırmalarının; tüketici tepkilerini ve dolayısıyla tüketici bilinçaltı süreçlerini tam anlamıyla yansıtamaması gibi durumlar nörobilimin sunduğu nöropazarlama teknikleri ile yapılan araştırmaları artırmış ve çeşitli nöropazarlama teknikleri; pazarlama uyaranlarının tüketici beyni üzerindeki bilişsel ve duygusal etkileri ortaya koyabilmek amacıyla pek çok kıymetli araştırmaya öncülük etmiştir.

Nöropazarlama Teknikleri

Nöropazarlama; tüketicinin zihnine giden yolculuğu temsil etmekte ve tüketici bilinçaltının keşfedilmesine olanak sağlamaktadır. Tüketicilerin ürünler, markalar ve reklamlar hakkındaki derinlemesine düşüncelerini ve duygusal tepkilerini ortaya çıkarma amacı güden nöropazarlama; daha etkili, doğru, başarı odaklı ve aynı zamanda daha ölçülebilir pazarlama stratejileri geliştirmeyi sağlamaktadır. Söz konusu amaçların ulaşılabilirliği ve tüketici davranışlarının temelinde yatan nörolojik süreçleri anlamlandırabilmek için kullanılan çeşitli nörobilim kaynaklı nöropazarlama teknikleri bulunmaktadır. İlgili teknikler; geleneksel pazarlama araştırmalarının öznel yorumlara açık olmasından kaynaklı açığı kapatabilecek ve en doğru, bilimsel verilerle açıklanabilecek tüketici davranışları bulgularını elde etmeye olanak tanımaktadır; çünkü seçim ve tercihin bilinçsiz itici güçlerini anlamak için çeşitli beyin tarama teknikleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla tüketiciler bu itici güçlerin farkında olmadıkları için odak grupları, görüşmeler ve anketler gibi geleneksel tekniklerle tespit edilemeyeceğinden; nöropazarlamanın, insanların zihinlerine etkili bir şekilde nüfuz eden niteliklerine ihtiyaç duyulmaktadır (Ćosić, 2016: 140).

Bu bağlamda nöropazarlama tekniklerine çalışma kapsamında detaylı olarak yer verilecektir. Nöropazarlama araştırmalarında kullanılan teknikler; alan yazında farklı başlıklar halinde sınıflandırılmaktadır: Gedik ve Kesek'e göre; nörometrik ölçümler, biyometrik ve psikometrik ölçümler olarak 3 temel başlıkta sınıflandırmak mümkündür (2017, s. 71-101). Wang ve Minor' a göre; psikofizyolojik yöntemler" başlığı altında; "*merkezi sinir sistemi, otonom sinir*

sistemi ve somatik sinir sistemi” ölçüm yöntemleri olarak bir gruplandırma yer almaktadır (2008, s. 199). Son olarak da nörogörüntüleme yöntem ve teknikleri başlığı altında; EEG, PET, MEG, fMRI gibi nöropazarlama araştırmaları yöntem ve tekniklerinden söz edilebilmektedir (Lee vd., 2017: 13, Zara ve Tuta, 2013: 96, Das, 2017: 3, Agarwal ve Dutta, 2015: 459, Calvert ve Brammer, 2012: 39). Çalışmada; nörometrik, biyometrik ve psikometrik ölçüm sınıflandırması baz alınmıştır.

Nörometrik Ölçümler: Nörometrik ölçümler beynimizin bilişsel ve duygusal tepkilerini tespit edebilmek amacıyla beynimizdeki nöral aktivitelerin ölçülmesi için kullanılmaktadır. En bilinen nörometrik ölçümlerden bazıları fMRI, EEG, PET, MEG, SSPT cihazları ile yapılan ölçümlerdir (Erdemir, 2015: 6).

- fMRI (Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme): Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (Functional Magnetic Resonance Imaging/fMRI), günümüz modern teknolojisinin beyin inceleme yöntemleri için geliştirdiği son model teknoloji olarak kabul edilmektedir. Araştırmacılar ve bilim insanları, fMRI gibi teknolojilerin yardımıyla beyindeki kan akışını 100.000’den fazla bölgede inceleyerek, beynin bilgileri nasıl işlediğine dair oldukça önemli fikirler elde etme ve zihnimizi daha önce olmadığı kadar detaylı bir şekilde inceleme imkanı bulmuşlardır (Hunt, 2008.). fMRI yöntemi, iki farklı karara ilişkin beyinde benzer ya da farklı nöral aktivitelerinin meydana gelip gelmediğini ve bunlara bağlı olarak benzer psikolojik süreçlerin olup olmadığını ortaya koymaktadır (Plassmann vd., 2015: 7). 2007 yılından itibaren fMRI yönteminin kullanımının yaygınlaşması nöropazarlama araştırmalarının büyümesine önemli katkılar sağlamış (Lee vd., 2017, s.7) ve en sık kullanılan nöropazarlama yöntemleri arasında ilk sırada yer almıştır (Krajnovaic, 2012, s. 1151). Pazarlama ve reklam çalışmalarında kullanılan en popüler yöntem olan fMRI, beyindeki serebral kan akışının ölçümü yoluyla, serebral aktivitenin bir dizi görüntüsünü aktarmaktadır. Görüntüler statik olmasına rağmen, diğer beyin görüntüleme yöntemlerinde olmayan yükseklikte çözünürlüğe sahip, serebral aktivitenin yaklaşık 10 saniyesini kaydedebilmektedir (Vecchiato vd., 2011: 2). fMRI, vücuda oksijen taşıyan alyuvarlardaki hemoglobinin manyetik özelliklerini ölçerek, beyindeki 1 milimetre kadar küçük alanda bile oksijenli kan akışını tespit edebilmektedir. Beynin özel bir işlem sırasındaki faaliyeti arttığında oksijenli kan akışı da artmakta, buna bağlı olarak aktivasyonun yoğun olduğu beyin bölgelerinin kırmızı renk oranı yükselmektedir. Bu sayede gelen uyarana karşı beyindeki aktivasyonların hangi bölgede ve ne yoğunlukta olduğu fMRI ile kesin bir biçimde belirlenebilmektedir

(Lindstrom, 2014: 18). Yapılan bir araştırmaya göre; elektronik sigara reklamlarına ilişkin fMRI ve eye tracking yöntemi ile ölçümler gerçekleştirilmiştir. 18- 25 yaş aralığındaki katılımcılara yönelik hazırlanan çalışmada, sigara içmeyen ancak elektronik sigara içme eğilimi olan genç yetişkinlere tatlı/meyveli içerikli elektronik sigara reklamları ile tütün aromalı içeriğe sahip elektronik sigara reklamları gösterilerek karşılaştırmaları yapılmıştır. Üzerinde sağlık uyarıları olmasına rağmen, tatlı/meyveli içerikli elektronik sigara reklamları, tütün aromalı elektronik sigara reklamlarına göre daha fazla nöral aktiviteye neden olmuştur. Elde edilen bulgular sonucunda; tatlı/meyveli içeriğe sahip elektronik sigara reklamlarının gelecekte elektronik sigara satışını arttıracaklarını göstermektedir (Garrison ve ark., 2018).

- EEG -Elektro Beyin Grafisi (Elektroensefalografi): Elektroensefalografi ya da halk arasında yaygın deyimle "beyin elektrosu çekme" diye adlandırılan bu teknik, 1929'da Alman ruh hekimi Hans Berger tarafından geliştirilmiştir. Bu makineler temelde nöronların ürettiği beyin dalgalarının kaynağı olan küçük elektrik potansiyellerinin ölçülmesine imkan sağlamaktadır (Yücel ve Şimşek, 2018, s. 124). Ölçüm sırasında kişinin kafa dersine yapıştırılan elektrotların, bulundukları beyin bölgesindeki elektriksel değişimleri kaydetmektedir. EEG, eşzamanlı olarak yüksek çözünürlükte sinyal ölçüm yapma özelliğine sahip olduğundan kısa nöronal olayları tespit edebilmektedir. Ancak elektrotların sayısına bağlı olarak ölçüm çözünürlüğü düşebilmektedir (Ariely ve Berns, 2010: 288). EEG, anlık üretilen pozitif veya negatif duyguları yansıtan, korteks tarafından üretilen beyin dalga değişikliklerini kaydedebilmektedir (Voicu, 2012: 1472). Tüketici beyninde reklam mesajlarının neden olduğu sinyallerin işleme ve analizi için nöropazarlama araştırmalarında EEG yöntemi çokça tercih edilmektedir (Eyice-Başev, 2017: 78).
- PET (Positron Emission Tomography): Pozitron Emisyon Tomografi (Positron Emission Tomography/PET) yöntemi, nöropazarlama araştırmalarında sıklıkla kullanılan diğer bir beyin görüntüleme yöntemi olarak ifade edilebilmektedir. Beynin gelen bir uyarana ilişkin aktivasyonu sırasında ihtiyaç duyduğu glikozu kullanarak, vücuda enjekte edilen radyoaktif bir sıvı yardımıyla beynin yüksek çözünürlükte taranması olarak açıklanabilmektedir (Bercea, 2012: 4). Tıp alanında kullanılan görüntüleme tekniklerinin en iyilerinden biri olan PET; özellikle beyin ve kalbin görüntülenmesi konusunda; beyinde meydana gelen zihinsel faaliyetlerin beynin hangi bölümlerde gerçekleşiyor olduğunu tespit etme noktasında oldukça başarılı sonuçlar verdiği bilinmektedir. PET tarayıcısı

sadece beyindeki oksijenasyonu değil, bölgesel serebral kan akımını, kan hacmini, oksijen tüketimi ve glikoz metabolizmasını da ölçmektedir (Zurawicki, 2010: 47). Buradan hareketle nöropazarlama bağlamında PET analizi, pazarlama veya reklam faaliyetleri aracılığıyla gelen uyaranlara yönelik beyindeki glikoz oranına göre beynin hangi bölgelerinde aktivasyonun gerçekleştiğini ölçmektedir. Pazarlama araştırması olarak ilk kez 1997 yılında, Gerald Zaltman tarafından, “korku, güven ve rahatlık” olmak üzere üç farklı reklam uyaranına karşı tüketicilerin tepkisini ölçmek amacıyla kullanılmıştır (Oliveira ve Giraldi, 2017: 20).

Biyometrik Ölçümler: Fizyolojik temelli biyometrik ölçümler (göz izleme, yüz ifade tanımlama vs.) ve nörobilimsel temelli nörogörüntüleme teknikleri (fMRI, EEG) nöropazarlama alanında kullanılan tekniklerdir (Valiyeva, 2015, s. 80). Bu teknikler kullanılarak nöropazarlamanın reklam dünyasındaki sorulara cevap aradığı söylenebilmektedir. Bu cevaplar, tüketicilerin ürün tercihleri ve duygusal tepkileriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir (Fırat & Kümürçüoğlu, 2016, s. 28). Biyometrik ölçümler, bireyin bilinç dışı fizyolojik tepkilerine odaklanır ve görsel, işitsel veya koku gibi uyaranlara verilen fizyolojik tepkileri ölçer. Nörogörüntüleme yöntemlerinde ise beyindeki sinirsel aktiviteler kaydedilmekte ve analiz edilmektedir (Giray ve Girişken, 2013; Pop ve Iorga, 2012). Bilinçaltı tepkiler, sinirler aracılığıyla beynin vücuda gönderdiği sinyallerle yüz kaslarındaki istem dışı kasılmalar, ciltteki elektrik yayılımı, nabız, göz bebeklerinin hareketleri, terleme ve solunum gibi biyometrik tepkilere dönüşmektedir. Biyometrik ölçümleme tekniklerini şu şekilde sırlamak mümkündür (Batı ve Erdem, 2015, s. 285). Biyometrik ölçümler ise şöyledir: Göz İzleme Tekniği (Eye-Tracking), Yüz Okuma Tekniği (FacingCoding), GSR (Galvanic Skin Response - Galvanik Deri Tepkisi).

- *Göz İzleme Tekniği (Eye-Tracking);* Göz hareketi analizi 1970’lerin başlarından bugünlere pazarlama araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Bozoklu & Alkibay, 2017: 177). Göz hareketlerinin ölçümüne dayanan ve deneysel bir yöntem olan (Carter & Luke, 2020: 50) göz izleme tekniği; bir sistemde kullanıcının odaklandığı noktayı ve bu odaklanmanın süresini belirleyerek, anlık ve geçmişteki dikkat dağılımını analiz etmektedir. Bu yöntemle kişilerin niyetleri hakkında tahminlerde bulunulabilmektedir. (Goldberg ve Wichansky, 2003; Zurawicki, 2010). Eye Tracking, göz bebeği hareketlerinin kızılötesi ışınlar yardımı ile izlenerek kalitatif ya da kantitatif sonuçlar sunan bir teknolojidir. Göz izleme olarak da bilinen bu teknikte kullanıcıların gerçek nesnelere ya da bir ekrana bakarken göz bebeklerinin nereye odaklandığını tespit etmek

mümkündür. Katılımcıların test esnasında ilk baktıkları nokta, odaklandıkları alanlar ve bu alanlara bakma süreleri gibi önemli veriler sunar (Yücel ve Şimşek, 2018, s. 129). Göz hareketleri algısal aktivitelerin yanı sıra yüksek düzeydeki bilişsel işlevleri de yakalamaktadır (Huang & Kuo, 2011: 548). Görsel dikkat, anlama ve problem çözme için gerekli olan bilişsel süreçleri tetiklerken, bilişsel süreçler görsel dikkati belirli yerlere yönlendirir. Katılımcının bilişsel süreçlerini ve çabasını incelemek için göz izleme etkili bir yöntem olmaktadır (Duchowski, 2007: 4). Buradan hareketle göz izleme yöntemi, tüketicilerin görsel pazarlama uyaranlarını nasıl işlediğine ilişkin tahminler sunarak, görsel pazarlamanın etkinliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Wedel & Pieters, 2008: 144). Eye Tracking ile yapılan bir araştırmaya göre bir marka sadece paket üzerindeki logosunun yerini değiştirmesiyle satışlarını yüzde 28’den yüzde 44’e çıkarttığı görülmüştür (Girişken, 2015:16). Bu yöntemle Alışveriş merkezlerindeki raf dizaynları, web sitelerinin kullanılabilirliği, ürün paket tasarımlarında görsel uyaranların tüketicilerin hangi kısımlarına odaklandığının analizi kolayca yapılır (Özdoğan, 2008:136).

- *Yüz Okuma Tekniği (FacingCoding)*: Yüz kodlama tekniği; 1978 yılında Ekman ve Friesen tarafından geliştirilmiştir. Bu teknik ile deneklerin yüz ifadelerine bağlı olarak kas hareketleri kodlanmaktadır (Metin, 2019, s. 2043). İnsan yüzündeki kasların hareketleri ile meydana gelen; mutluluk, korku, şaşırma, üzüntü, öfke, aşagılama, iğrenme kafa karışıklığı ve hayal kırıklığı olmak üzere dokuz duygu türünün yanı sıra pozitif, negatif ve nötr duygu değerleri 1 saniyeden daha az sürede tespit edilmektedir. Bu teknik ile bilinçaltı tarafından verilen duygusal tepkiler ortaya çıkarılabilmekte ve uyarıcıyla kurulan bağlantı, spesifik duyguları belirlemektedir. Psikolog, tiyatrocu gibi pek çok kişi tarafından kullanılan bu yöntem, nöropazarlama alanında tamamlayıcı ölçüm tekniği olarak nitelendirilmektedir (<https://neuroturkiye.com/>).
- *GSR (Galvanic Skin Response - Galvanik Deri Tepkisi)*: Elektromanyetik aktiviteye bağlı olarak duygusal uyarılma düzeyimizi (sevinç veya korku gibi) ölçmenin bir yoludur (Aker, 2020). Deneklere bir uyarıcı verilmeden önce ve verildikten sonra avuç içlerinin terlemesi ile meydana gelen elektriksel direnç ölçümü galvanik deri iletkenliği tekniği olarak adlandırılmaktadır (Tüzel, 2010, s. 166). Tüketicilerin sözle ifade edemediği, reklam uyarıcılarına ilişkin vücut aktivasyonunu ölçen, psikofizyolojik bir yöntem olan GSR (LaBarbera ve Tucciarone, 1995: 35), nöropazarlama çalışmaları kapsamında genellikle diğer yöntemlere destek amaçlı kullanılmaktadır (Yücel, 2016: 38). GSR sensörleri genellikle,

gümüş veya gümüş klorür ile üretilmiş 1 cm²'lik bir ölçüm alanına sahiptir. Küçük bantlarla parmakların iç yüzeyi veya ayak içi gibi kılınsız yüzeylere yerleştirilebilen bu sensörler tekrar tekrar kullanılabilir. Deri üzerine yerleştirilen sensörler vasıtasıyla çok düşük miktarda elektrik akımı verilerek ter bezi fonksiyonlarına bağlı olarak değişen iletkenlik ölçülmektedir (Neuro Discover, 2017). Deri iletkenliği bilinçli bir kontrol altında değildir. İnsan davranışını, bilişsel ve duygusal durumları bilinç dışında yürüten otonom sinir sistemi tarafından özerk olarak modüle edilir. Dolayısıyla deri iletkenliği, içsel bir duygusal düzenlemeye doğrudan bakış açısı sunar. Geleneksel araştırma yöntemlerindeki katılımcı beyanlarını doğrulamak için ilave bir içgörü kaynağı olarak da kullanılabilir (Girişken, 2015: 18).

Psikometrik Ölçüm: Nörometrik ve biyometrik ölçümlerin dışında psikometrik ölçümlerde nöropazarlama araştırmalarında kullanılmaktadır. Psikometrik ölçümler ile beyin aktivitelerini dolaylı yoldan ölçülebilmektedir. Psikometrik ölçümlerde temel olarak örtük çağrışım testlerindeki tepki zamanı ve davranışlar tespit edilir (Varan vd.,2015:178). Psikometrik ölçümlerde temel olarak örtük çağrışım testlerindeki tepki zamanı ve davranışlar tespit edilmektedir (Yücel 2016: 39). Ünlülerin yer aldığı reklamlarda ve sponsorluklarda, doğru seçeneğin test edilmesi, kategori segmentasyonu, marka konumlandırma, belirgin ambalaj özellikleri vb. kullanım alanları vardır (Bercea, 2013, s. 9).

Buraya kadar ki bilgiler ışığında tüketici davranışlarının altında yatan bilinçaltı tepkileri ölçmek ve analiz edebilmek için çeşitli nörobilimsel yöntem ve teknikler kullanıldığı görülmektedir. Tüketicilerin; bilinçli olmayan ve duygusal tepkilerini ortaya çıkarmak amacıyla beynin derinliklerine erişme imkanı tanıyan ilgili teknikler, tüketicileri tanıma ve anlamada bilimsel dayanağı olan doğru verilerin elde edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla geleneksel yöntemlerle ölçümlenmesi mümkün olmayan duyguların ölçümlenmesi, gerçek duygusal tepkilerin analiz edilmesi, bir reklamda hangi unsurların daha fazla dikkat çektiği, hangi bilgilerin göz ardı edildiği, hangi mesajların etkili bir biçimde iletildiği gibi değerlendirmelerin yapılabilmesi söz konusu tekniklere yönelimi giderek artırmaktadır. Öte yandan biyometrik ölçümlerin (göz izleme, yüz okuma, galvanik deri tepkisi); tüketici davranışlarının fizyolojik tepkilerini tespit etmeyi sağlayarak; duygusal uyarılma, stres ve gevşeme gibi bilinç dışı tepkileri ortaya çıkarması söz konusu tüketici alışkanlıklarına dair derinlemesine bir anlayış geliştirmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla tüketici motivasyonlarını ve karar verme süreçlerini daha iyi analiz etmeyi sağlayan ve her geçen gün pazarlama ve

reklam sektöründe daha fazla kullanılan nöropazarlama teknikleri; daha efektif pazarlama kampanyalarının tasarlanmasına imkan tanımaktadır.

Örnek Nöropazarlama Uygulamaları

Anket, görüşme, odak grup çalışmaları gibi geleneksel pazarlama stratejilerinde kullanılan teknikler; uygulayıcıların öznel yorumlarına ve sosyal etki faktörlerine açık oldukları için tüketici davranışlarını anlama noktasında büyük ölçüde yetersiz kalmışlardır. Tüketici davranışlarına ilişkin derin bir anlayış ve içgörü sağlayan nöropazarlama teknikleri; markaların pazarlama süreçlerini iyileştirerek; tüketici-marka etkileşimini artırmakta, daha yüksek dönüşüm oranları sağlamakta ve çok daha iyi müşteri memnuniyetini beraberinde getirmektedir. Tüketici eyleminin en örtük motivasyonları keşfetmeyi sağlayan nöropazarlama teknikleri ile tüketicilerin bilinçaltının uyarılarına nasıl tepki verdiklerine dair içgörülerin elde edilebilmesi, ilgili tekniklerin kullanımını artırmıştır. Aşağıdaki tabloda bazı markaların uyguladıkları nöropazarlama örneklerine yer verilmiştir.

Tablo-1 Nöropazarlama Teknikleri Kullanan Marka Örnekleri

Marka	Amaç	Nöropazarlama Yaklaşımı	Temel Bulgular	Etki
Coca-Cola	Ürünü satın almanın tüketicilerde uyandırdığı duyguları derinlemesine incelemek. Tüketicilerde mutlu bir his uyandırarak, müşteri kitlesinde marka sadakatini artıracak bir kampanya geliştirmek	Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) kullanılmış; katılımcılara, beyin aktiviteleri ölçülürken aynı zamanda Coca-Cola ile ilgili görseller gösterilmiştir	Katılımcılar; başkalarının Coca-Cola içtiğine dair görseller gördüklerinde beyinlerindeki ödül merkezleri aktive olmuş ve bu da mutluluk ve tatmin gibi olumlu duygular yaratmıştır. Ayrıca, Coca-Cola ile özdeşleşen parlak kırmızı rengin markaya en güçlü duygusal bağı sağladığı ve bu sayede çekiciliğini arttığı görülmüştür	Coca-Cola, tüketimin duygusal faydalarına dayanan etkili bir kampanya başlatmıştır. Tüketicilerin olumlu duygularını uyandıran ve logoyu kullanan Coca-Cola, müşterilerine daha yakın hale gelerek satış hacmini artırmıştır.

Amazon	Etkileşimde bulunulan tüm müşteriler için genel çevrimiçi alışveriş deneyimini iyileştirmek, kullanıcıların web sitesinde en iyi şekilde etkileşime girerek daha hızlı dönüşüm sağlamalarının ve hatta müşteri memnuniyeti sürecinin nasıl iyileştirilebileceğinin yollarını bulmaya çalışmak	Göz izleme teknolojisi ve nörogörüntüleme teknikleri kullanılarak önemli noktalar belirlenmiş; göz hareketleri analiz edilip; beyin aktivitesi kaydedilerek, tüketici tercihleri ve karar alma süreçleri ortaya çıkarılmıştır	Tüketicilerin ürün görsellerine, incelemelerine ve fiyat bilgilerine dikkat ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, çok fazla seçeneğin karar felcine yol açtığını, net ve özlü ürün açıklamalarının ise müşterilerin güvenini ve memnuniyetini artırdığını ortaya koymuştur.	Tüketicinin gezinme alışkanlıklarına göre kişiselleştirilmiş öneriler eklenmiş ve bu da satışlar ile müşteri memnuniyetini artırmıştır.
Nike	Sosyal etki ve marka ipuçlarının tüketici satın alma kararlarını nasıl etkilediğini anlamayı; ilgili faktörleri değerlendirerek marka sadakatini artıracak kampanyalar oluşturmak	Beyin dalgası aktivitesini kaydetmek için elektroensefalografiye (EEG) bağlı elektrofizyolojik metodoloji kullanarak; incelenen tüketici örneklem grubunda, katılımcılara popüler sporcuların yer aldığı Nike reklamları gösterilmiş ve ardından Nike ürünlerini satın alma isteklerinin ne kadar olduğunu belirtmeleri istenmiştir	Sporcuların; Nike ürünlerini kullanırken katılımcıların beyin dalgası örüntülerini analiz eden çalışma, markayı taklit etme ve ona öykünme konusunda güçlü bir dürtü olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmacılar, katılımcıların beyinlerinde güven ve Nike logosunun görünümüne yönelik algılanan yakınlıkla ilişkili bölgelerde artan bir aktivite bulmuşlardır	Nike; sporcuların ürünlerini nasıl tükettiğini göstermiş, sosyal etkinin gücüne odaklanmış ve marka ipuçlarının etkisinden yararlanmıştır. Bu hamle, tüketicileri teşvik ederek Nike'ın marka sadakatini ve satış gelirini artırmış ve şirketi spor sektöründe etkili bir şekilde lider konuma getirmiştir

(Kaynak: Powell, 2023)

Yeni nesil pazarlama yöntemleri arasında yer alan nöropazarlama teknikleri; tüketicilerin beyin ve göz aktivitelerini, yüz ifadelerini ve diğer fizyolojik tepkilerini incelemektedir. Böylelikle ilgili teknikler; tüketicilerin belirli ürünlere, ambalaj veya hizmetlere ilişkin verdikleri tepkilerin bilimsel, kanıt odaklı ve net olmasını sağlamaktadır. Yukarıdaki örneklerle sınırlı kalmayacak kadar geniş çaplı uygulanan nöropazarlama teknikleri; markaların, tüketici bulgularından elde edilen içgörüler sayesinde neredeyse sıfır hatalı pazarlama stratejilerini geliştirmeyi sağlayarak, markaların hedefli kampanyalar planlamalarını kolaylaştırmaktadır. Örneğin; Almanya’da çikolata tüketicilerine yönelik bir araştırmada beyin bölgesinin fMRI ile görüntüleme tekniği kullanılmıştır. Simone Kuhn, Enrique Strelow ve Jurgen Gallinat’ın yaptığı araştırmada 23 ile 56 yaşları aralığındaki kadınların oluşturduğu 18 kişilik gruba çeşitli çikolata görselleri gösterilerek, beyin dalgaları incelenmiştir. Kadınlara bir ürün resmi ve bir kontrol (diş fırçası) dahil olmak üzere altı ilgili iletişim gösterilmiştir. Ürün resmi aralıklarla 2 ve 3 saniye gösterilmiş, beyin dalgalarının incelenmesi sonrası deneklerin tercih ettiği ürünleri bildirmeleri istenmiştir. Araştırma neticesinde deneklerin seçtiği ürünler ile kullanılan tekniğin verdiği sonuçlar benzer çıkmıştır. Mevcut sonuçlar, küçük katılımcı örnekleminde nörogörüntüleme yöntemlerini kullanmanın faydalı olduğunu göstermiştir (Yoloğlu, 2020). Öte yandan Thinkneuro araştırma şirketi; marketlerde, giyim mağazalarında en çok kalp hızında olan rafların dikkat çektiği yönünde yapmış olduğu bir nöropazarlama araştırması bulunmaktadır. Thinkneuro; 15- 55 yaş aralığında %70’i kadın olan 147 katılımcılı araştırması en değerli rafın göz hızında değil kalp hızında olduğu gerçeğini öne çıkarmıştır. 6 farklı perakende noktasında EEG ve Göz Takibi teknikleri kullanılan araştırmada ürün kategoriler farklı da olsa tüketicilerin odağının orta raflar olduğu kaydedilmiş; dolayısıyla kalp hızında olan rafların daha değerli olması, tüketicilerin alışveriş yaparken duygularıyla hareket ettiklerinin kanıtı olmuştur (Thinkneuro, 2017).

Sonuç ve Değerlendirme

Davranışsal psikoloji, ekonomi ve tüketici nörobiliminin keşişim noktası olarak kabul edilen nöropazarlama; insan (tüketici) davranışlarının bilişsel ve duygusal yönlerini incelemektedir. Disiplinlerarası bir alan olan nöropazarlama; markaların, tüketiciler hakkında bilgi edinme ve onları etkileme konusunda avantaj elde edebilmek için nöropazarlama araçlarından stratejik olarak faydalanmalarını zorunlu kılmıştır; çünkü tüketicilerin pazarlama uyaranlarına verdikleri bilinçaltı tepkiler; markaların, tüketicilerin kalbine giden yolu keşfetmelerine ve dolayısıyla büyümelerine katkı sunacaktır. FMRI, göz takibi, elektroensefalografi (EEG) gibi; kapalı kutu olarak kabul tüketici bilinçaltının

sırlarını gün yüzüne çıkaran nöropazarlama teknikleri; tüketicilerin farkında olmadıkları üstü kapalı tercih, tutum ve motivasyonlarını ortaya çıkarmaktadırlar. Nöropazarlama alanında kullanılan en ileri beyin görüntüleme tekniklerinden biri Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (fMRI)'dir. fMRI tekniği; beyin aktivitesini görselleştirirken kan akışındaki değişiklikleri izlemekte, belirli görevler sırasında beyinde hangi bölgelerin aktif olduğunu tespit edebilmektedir. Böylece tüketicilerin karar verme süreçleri ve duygusal tepkileri gibi bilişsel ve duygusal işlevleri haritalamak amacıyla çokça kullanılmaktadır. Eye tracking (göz takibi); tüketici davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Tüketicilerin tam olarak nereye odaklandıklarını ve pazarlama materyalleri üzerinde bakışlarını nasıl yönlendirdiklerini anlamak, markaların daha etkili reklamlar, web sayfaları veya ambalaj grafikleri tasarlamalarına yardımcı olabilmektedir. Bir diğer güçlü nöropazarlama aracı ise beyin fonksiyonlarını kaydeden elektroensefalografidir (EEG). Kısaca EEG; beynin ürettiği elektrik sinyallerini kaydetmekte ve bu sayede bir marka, tüketicilerin bir uyarana nasıl tepki verdiğini; ancak bilinçaltı düzeyde gerçekten anlayabilmektedir. EEG, tüketicilerin bilişsel süreçlerini ölçmeyi sağlamakta; duygusal ilgiyi ve tüketici zihninde uyandırdığı etkileşimin düzeyini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla EEG; markaların pazarlama kampanyalarının hangi bileşenlerinin tüketicilerde yankı uyandırdığını, hangilerinin uyandırmadığını göstermektedir. Magnetoensefalografi (MEG) ise, beyindeki manyetik alanları ölçen son derece hassas bir beyin görüntüleme tekniğidir. Bu teknik, beyin aktivitesi sırasında oluşan minik manyetik alan değişikliklerini tespit etmektedir ve bu sayede beyindeki elektriksel aktivitenin nerede ve ne zaman gerçekleştiğini yüksek bir zaman ve mekansal çözünürlükle göstermektedir. MEG, özellikle nöropazarlama araştırmalarında, tüketicilerin reklamlara veya yeni ürün konseptlerine verdiği tepkileri anlamak için kullanılmaktadır (Özkurt, 2025). Yüz Okuma Tekniği (FacingCoding) ise; tüketicilerin yüz kaslarındaki ince değişiklikleri izleyerek mutluluk, şaşkınlık veya hayal kırıklığı gibi duygularını analiz edebilmeye imkan tanımaktadır. Özellikle reklamların etkinliğini test etmek için faydalı olan teknik; tüketicilerin, bir reklamı izlerken ki yüz ifadelerini analiz ederek, markaların videonun hangi anlarının en güçlü duygusal tepkileri yarattığını belirleyebilmektedirler. PET (Positron Emission Tomography) Pozitron Emisyon Tomografisi ise; ilacın vücuda damardan enjekte edilmesiyle uygulanan bir yöntemdir ve vücuttan beyne ulaşan kimyasalların verdiği tepkileri ölçmektedir. Elektrokardiyogram (EKG) tekniğiyle de kalpte oluşan ölçümlerin ölçülmesiyle kullanılan bir yöntemdir ve nöropazarlamada da sıkça kullanılabilmektedir.

Tüketici davranışlarının altında yatan nörolojik mekanizmaları anlamak için kullanılan tüm bu teknikler, geleneksel pazarlama araştırmalarının sınırlarını

oldukça zorlamış ve bilimsel dayanakları ile pazarlama stratejilerini bir adım öteye taşımıştır. Markaların; ilgili teknikler aracılığıyla elde ettikleri zengin tüketici içgöruları, yüksek pazarlama yatırım getirisi ile rekabet avantajı elde etmelerine imkan tanımaktadır. Çeşitli faydaları bulunan nöropazarlama tekniklerinin bugün olduğu kadar gelecekte de markaların vazgeçilmezleri olacakları öngörülmektedir.

Kaynakça

- Agarwal, S., Dutta, T. (2015). Neuromarketing and consumer neuroscience: Current understanding and the way forward. *Decision*, 42(4), 457-462.
- Aker, E. (2020). Savaş Ya Da Kaç: GSR (Galvanic Skin Response) Yöntemi <https://www.brandingturkiye.com/savas-ya-da-kac-gsr-galvanic-skin-response-yontemi/> Erişim tarihi: 10.10.2025.
- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: the hope and hype of neuroimaging in business. *Nature reviews neuroscience*, 11(4), 284-292.
- Bakshi, S. (2012). Impact of gender on consumer purchase behaviour. *Journal of Research in Commerce and Management*, 1(9), 1-8.
- Bari, B. A., Cohen, J. Y. (2021). Chapter Four- Dynamic Decision Making and Value Computations in Medial Frontal Cortex. *Internal Review of Neurobiology*, 158, 83-113.
- Baumgartner, H., R. Pieters (2008). "Goal-Directed Consumer Behavior Motivation, Volition and Affect." C. P. Haugtvedt, P.M. Herr, F.R. Kardes. *Handbook of Consumer Psychology*. New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 367-392.
- Batı, U. (2020). Markethink Farkethink: Deneyimsel Pazarlama ve Duyusal Markalama. İstanbul: Destek Yayınları.
- Batı, U, & Erdem, O. (2015). *Ben Bilmem Beynim Bilir*, İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Bercea, M.D. (2012). Anatomy of methodologies for measuring consumer behavior in neuromarketing research. Conference Paper.
- Bercea, M. D. (2013), "Anatomy Of Methodologies For Measuring Consumer Behavior İn Neuromarketing Research". http://www.lcbr-online.com/index_files/proceedingsemc12/12emc023.pdf E.T.17.03.2016.
- Bozoklu, Ç. P. & Alkibay, S. (2017). *Nöropazarlama, Reklam Tasarımı ve Etik*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Calvert, G.A., Brammer, M.J. (2012). Predicting consumer behavior: Using novel mind- reading approaches. *IEEE Pulse*, 3(3), 38-41.
- Canan, S. (2021). "SoruYorum - Nörobilim Nedir? Neden Bilmezsek Evde Kalırız?" <https://www.youtube.com/watch?v=-EMRQdSNWk8>. Erişim tarihi: 16.07.2023.
- Ćosić, D. (2016). Neuromarketing in market research. *Interdisciplinary Description of Complex Systems* 14(2), 139-147.
- Das, T. (2017). Consciousness as a function of brain waves and physical constant conscire. *NeuroQuantology*, 15(3), 1-6.
- Duchowski AT (2007) *Eye tracking methodology: Theory and practice*. Springer, New York.

- Erdemir, K.O. “Web Tasarımında Neuromarketing Optimizasyonu”. Hosting Dergisi. Sayı:6. Nisan 2015. <http://issuu.com/hostingdergi/docs/hostingdergi-6sayi/40?e=15945631/12413058> Erişim tarihi: 09.08.2025.
- Eyice, Başev, S. (2017). *Nöropazarlama*. İstanbul: Artikel yayınları.
- Fırat, A., & Kömürcüoğlu, F. (2016). Etkili Bir Reklam İçin Nöropazarlama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 25-46.
- Garrison, K.A., O’Malley, S.S., Gueorguieva, R., Krishnan-Sarin, S. (2018). A fMRI study on the impact of advertising for flavored e-cigarettes on susceptible young adults. *Drug and Alcohol Dependence*, 186, 233-241.
- Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., & Mangun, G. R. (2019). Cognitive neuroscience: The biology of the mind, 5th editio Edn.
- Gedik, H., & Kesek, H. (2017). *Nöropazarlama: Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Giray, C., & Girişken, Y. (2013). Gözün Bilinç Seviyesinde Duyumsayamadığı Uyarınları Beynin Algılaması Mümkün Müdür? Nöropazarlama Yöntemi ile Ölçümleme Üzerine Deneysel Bir Tasarım. A. Yüce ve L. Gelibolu (Ed.), *18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 608 – 618). Kars: Merdiven Reklam.
- Girişken, Y. (2018), *Gerçeği Algıla* İstanbul: Beta Yayınları.
- Goldberg, J. H. and Wichansky, A. M. (2003). Eye tracking in usability evaluation: A practitioner's guide. In J. Hyönä, R. Radach and H. Deubel (Eds), *The Mind's Eye* (pp. 493-516). North-Holland: Elsevier.
- Hossain, M. A., Akter, S., & Yanamandram, V. (2021). Why doesn't our value creation payoff: Unpacking customer analytics-driven value creation capability to sustain competitive advantage. *Journal of Business Research*, 131, 287-296.
- Huang, Y. F., Kuo, F. Y. (2011). An Eye-Tracking Investigation of İnternet Consumers' Decision Deliberateness. *İnternet Research*, 21(5), 541-561.
- Hunt K. (2008), “Brand Surgery”. <http://www.theglobeandmail.com/report-on-business/brand-surgery/article1064751/>Erişim tarihi: 05.09.2025.
- İslamoğlu, A. H., & Altunışık, R. (2008). *Tüketici Davranışları* (2. Baskı b.). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Jacoby, J., Johar, G. V., & Morrin, M. (1998). Consumer behavior: A quadrennium. *Annual review of psychology*, 49(1), 319-344.
- Kaur, K. (2021). A Study of Neuroscience. *Editorial Note Neurodevelopmental Disorders and Treatment*, 4(3).
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2012). *Principles Of Marketing*. New York: Pearson-Prencite Hall.

- Kozak, M., & Şen, Ş. (2013). *Tüketici Davranışları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Krajnovic, A., Sikiric, D., Jasic, D. (2012). Neuromarketing and customers' free will. 13th Management International Conference, 22-24 November, Budapest, Hungary.
- Kumar, H., & Priyanka, S. (2015), Neuromarketing: An Emerging Tool of Market Research, *Neuromarketing: An Emerging Tool of Market Research*, 5 (6), 530-535.
- LaBarbera, P.A. & Tucciarone, J.D. (1995). GSR reconsidered: A behavior-based approach to evaluating and improving the sales potency of advertising. *Journal of Advertising Research*, 35(3), 33-53.
- Lee, N., Brandes, L., Chamberlain, L. & Senior, C. (2017). This is your brain on neuromarketing: Reflections on a decade of research. *Journal of Marketing Management*, 33(11-12), 878-892.
- Lewis, D. & Bridger, D. (2005). Market Researchers Make Increasing Use Of Brain Imaging. *Advances in Clinical Neuroscience & Rehabilitation*, 5(3).
- Liang, T. P., & Lai, H. J. (2000, January). Electronic store design and consumer choice: an empirical study. In *Proceedings of the 33rd Annual Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 10-pp). IEEE.
- Lim, W. M. (2018). Demystifying Neuromarketing, *Journal of Business Research*, 91, 205-220.
- Lindstrom, M. (2018), *Buy.ology*, İstanbul: Optimist yayınları.
- Mashrur, F. R., Rahman, K. M., Miya, M. I., Vaidyanathan, R., Anwar, S. F., Sarker, F., & Mamun, K. A. (2022). BCI-Based Consumers' Choice Prediction From EEG Signals: An Intelligent Neuromarketing Framework, *Frontiers in Human Neuroscience*, 16.
- Neuro Discover. <https://neurodiscover.com/neuromarketing-arastirma-teknikleri/noropazarlamada-gsr-deri-iletkenligi-arastirmasi/> Erişim tarihi: 10.10.2025.
- Odabaşı, Y. & Barış, G. (2009). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Olivirea, C., & Giralddi, J E. (2017) What is Neuromarketing? A Proposal For a Broader and More Accurate Definition, *Global Business and Management Research: An International Journal*, 9(2), 19-29.
- Özdoğan, F.B., Tolon, M., & Eser, Z., (2008), Nöropazarlama Üzerine Kavramsal Bir Çalışma Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi, Sayı:3, 1-15.
- Öztürk, E., & Büşra, M. (2015). *Tüketici Davranışları*, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Plassmann, H., Venkatraman, V., Huettel, S. & Yoon, C. (2015). Consumer neuroscience: 256Applications, challenges, and possible solutions. *Journal of Marketing Research*, LII, 427-435. DOI: 10.1509/jmr.14.0048.

- Pop, N. A. & Iorga, A. M. (2012). A New Challenge For Contemporary Marketing – Neuromarketing, *Management & Marketing*, 7(4), 631-644.
- Powell, N. (2023). Neuromarketing Tools: Enhancing Consumer Insights and Engagement. <https://www.halconmarketing.com/post/neuromarketing-tools-enhancing-consumer-insights-andengagement#:~:text=1.%20Coca%2DCola%3A%20Unleashing%20the%20Power%20of%20Emotional%20Appeal> Erişim tarihi: 11.10.2025.
- Russo, V., Ma, Q., Clement, J., Jin, J., Liu, T., & Zito, M. (2022). Neuromanagement and Neuromarketing. *Frontiers in Psychology*, 13, 864566.
- Solomon, M.R. (2020). Tüketici Davranışları Satın Alma, Sahip Olma ve Varoluş (Çev.N. Parıltı, E. Ergin). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Thinkneuro (2017) Alışverişin Karanlık Noktaları Aydınlanıyor <https://www.thinkneuro.net/tr/blog/alisverisin-karanlik-noktaları-aydinlanıyor> Erişim tarihi: 10.10.2025.
- Tiltay, M.A., & R. Şen (2019). Tüketici Davranışı Teorisi Alan Kimliğinin Oluşumuna Yönelik Bir Değerlendirme: Mevcut Durum ve Eğilimler, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 5(1): 69-122.
- Tüzel, N. (2010). Tüketicilerin Zihnini Okumak: Nöropazarlama Ve Reklam. *Marmara İletişim Dergisi*, 164-176.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada Yeni Yaklaşım: Nöropazarlama Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2): 421-432.
- Uzbay, İ. T. (2015). Beyni Anlamak Sadece Nörobilim ile Mümkün Mü? Beyin Yüzyılında Nörolojik Bilimlerden Sosyal Bilimlere Yeni Açılımlar, Yeni Yaklaşımlar, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0 (1): 119-155.
- Wang, Y.J., & Minor, M.S. (2008). Validity, reliability, and applicability of psychophysiological techniques in marketing. *Psychology & Marketing*, 25(2), 197-232.
- Wedel, M., & Pieters, R. (2000). Eye Fixations on Advertisements and Ad Memory for Brands: A Model and Findings, *Marketing Science*, 19(4), s.297-312.
- Valiyeva, T. (2015). Tüketici Davranışlarını Etkilemede Yeni Bir İletişim Tekniği Olarak Nöropazarlama İletişimi. <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/FB D36C3D-5320-124C-A427-8EE877D49219/7088B486-1B8D-0A4D-A7D0-D441B3CC85FC.pdf> Erişim tarihi: 15.10.2025.

- Varan, D., Lang, A., Barwise, P., Weber, R. & Bellman, S. (2015), How Reliable Are Neuromarketers' Measures Of Advertising Effectiveness?. *Journal of Advertising Research*. 55(2), 176-191.
- Vecchiato, G., Astolfi, L., Fallani, F.V., Toppi, J., Aloise, F., Bez, F., Wei, D., Kong, W., Dai, J., Cincotti, F., Mattia, D., & Babiloni, F. (2011). On the use of EEG or MEG brain imaging tools in neuromarketing research. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 1-12. doi:10.1155/2011/643489.
- Venkatraman, V., Clithero, J. A., Fitzsimons, G. J., & Huettel, S. A. (2012). New scanner data for brand marketers: How neuroscience can help better understand differences in brand preferences. *Journal of consumer psychology*, 22(1), 143- 153.
- Voicu, C.M. (2012). Aspects regarding neuromarketing specific research methods. *Challenges of the Knowledge Society*, May, 1471-1476.
- Yoloğlu, K. Buket (2020). Pazarlamaya Bilimsel Dokunuş, https://www.acikbeyin.com/pazarlamaya-bilimsel-dokunuş/?gad_source=1&gad_campaignid=22845858876&gbraid=0AA AAAogJc_u3W4yPww7ag1629BiyEugiz&gclid=CjwKCAjwmNLHBhA4EiwA3ts3mZAMwEE3gSiHQ2nZ2ZLvhUi50WClfMcqLEOF35uJ-9aCFdWW9Ar2RoCNUYQAvD_BwE Erişim tarihi: 01.10.2025.
- Yücel, N. (2016). *Nöropazarlama ve örnek uygulamaları*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Zara, I.A., & Tuta, M. (2013). Neuromarketing Research-A Classification and Literatüre Review. *Research Journal of Recent Sciences*, 2(8), 95-102.
- Zurawicki, L. (2010). *Neuromarketing exploring the brain of the consumer*. London New York: Springer.

14. Bölüm

Avukatlık Kanunu Çerçevesinde Bazı Akademik Unvanların Avukatlık Mesleği ile Bağdaşmaması Meselesi: Mevzuatın Yorumu ve Teorik Bir Yaklaşım

Kaan DÜZDEMİR ¹

Giriş

Avukatlık mesleği, tarih boyunca toplumda yaşayan kişiler açısından önemli ve itibarlı bir meslek olarak görülmektedir. Mesleğin ilk temsilcilerinin Roma İmparatorluğu döneminde yaşadığı bilinmektedir. Gerçekten de tarihte avukatlık mesleğini pratik olarak ilk defa icra eden kişi, Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış olan Cicero’ dur. Cicero, etkili hitabet yeteneği sayesinde, yargılanan kişiler bakımından hukuk kurallarının doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır. Böylece, avukatlık mesleği zamanla yargılama faaliyetinin temel bir unsuru gelmiştir. Avukat, salt hukuk kurallarını öğrenmek ve karşısındaki kişilere aktarmakla kalmaz, bu kuralların yorumlanmasını ve uygulanmasını da sağlamak zorundadır. Bir başka deyişle, avukatlık mesleği salt ezber bilgisinin ön plana çıktığı bir meslek olarak görülmemektedir. Ülkemizde avukatlık mesleğinin başta icra edilmesine ilişkin kurallar olmak üzere mesleğe ilişkin diğer kural ve hükümler 1136 Sayılı Avukat Kanunu’nda yer almaktadır. Avukat olan bir kimsenin, akademik alanda kariyer yapması son derece doğal ve arzu edilen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Böylece, hukuk kurallarının bir nevi “uygulamacısı” olan avukat, akademik kariyeri sayesinde hukuk disiplinine ilişkin teorik bilgilerini güncel tutmakta ve geliştirmektedir. Buna karşın, 1136 sayılı Avukatlık Kanun’unda avukatın, kural olarak avukatlık mesleği dışında kazanç elde edilmesine vesile olan meslekleri bir arada yürütülmesi yasaklanmaktadır. Buna karşın, kanun bazı meslekler veya unvanlar ile avukatlık mesleğinin bir arada yürütülmesine de cevaz vermektedir.

Avukatlık mesleği, kamu hizmeti niteliğinde ve kural olarak serbest icra edilmesi beklenen bir meslektir. Yani, avukatlık mesleği klasik anlamda serbest bir meslek mahiyetinde olmayıp aynı zamanda kamusal niteliği de olan bir yapıya sahiptir (Elçi: 2010, 33). Avukat aynı zamanda yargı sisteminin üç saç

¹Öğretim Görevlisi, Girne Amerikan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Bölümü, GİRNE, kaanduzdemir@gau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9083-3978

ayağından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır; Dolayısıyla, bireylerin hukuk düzeninde kendilerine bahşedilen hakların korunması ve kendisine bahşedilen hakların ihlal edilmesinin önlenmesi bakımından son derece önem arz eden bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka mesele ise, avukatlık kanununu hükümleri uyarınca bazı akademik unvanların avukatlık mesleği ile bağdaştığı bazı unvanların ise avukatlık mesleği ile bağdaşmadığı görülmektedir. Meslek ile bağdaşan unvanlar; doçent ve profesör unvanlarıdır. Kanunun ilgili hükmünde bu unvanlar sınırlı bir şekilde (tahdidi) sayıldığından, yorum yolu ile bu unvanların kapsamının genişletilemeyeceği kanısına varılabilmektedir.

I. Avukatlık Mesleğinin Tarihi

Avukatlık mesleği, ilk olarak 13. Yüzyılın sonlarında belirli bir grup azınlık tarafından icra edilen bir meslek olarak ortaya çıkmıştır (Güner: 2013, 383). Buna karşın, tarihteki ilk savunma niteliğinde olan söylemin Aristoteles tarafından icra edildiği de kimi tarihçiler tarafından ifade edilmektedir (Çelik: 1999, 8). Buna karşın, avukatlık mesleğinin yapısı ve niteliği dikkate alındığında mesleğin modern anlamdaki ilk temsilcisinin “Cicero” olduğu kabul edilmektedir. Cicero, etkileyici ve ateşli konuşmaları ile Roma İmparatorluğu’n da ünlenen bir hatiptir. Cicero, M.Ö 80 yılında babasını öldürmek ile itham edilen “*Sextus Roscius*” isimli bir gencin yargılamasında göstermiş olduğu etkileyici konuşma performansı ile yargılamanın seyrini değiştirmiştir (Bilgin ve Türkoğlu, 2020: 265).

Roma İmparatorluğu döneminde avukatlık onurlu bir meslek olarak görülmektedir. Bu sebepten, meslek herhangi bir ücret karşılığı olmadan icra edilmektedir. Gerçekten de avukatlık mesleğinin bağımsızlık ve yalnızca adalete ulaşılması amacı doğrultusunda icra edilmesi gerektiği fikri sebebiyle, Roma Dönemin de avukatlar bakımından ücret alma yasağı bulunmaktadır (Güner, 2013: 384). Böylece, avukatlık mesleği toplum içerisinde saygın ve itibar gören bir meslek haline gelmiştir.

Avukatlık mesleğine ilişkin ilk meslek örgütü niteliğine sahip olan baro Atina da kurulmuştur. Baronun kurulması ile meslek, örgütlü bir yapıya ulaşmış ve mesleği icra edebilecek olan kişiler bakımından katı şartlar aranmaya başlanmıştır. Gerçekten de Roma Dönemi’n de mesleği icra edebilecek kişilerden hür olması, ana ve babasına saygısızlıktan cezalandırılmaması, müsrif olmaması ve vatan savunması gibi önemli kanuni görevlerini yerine getirmekten kaçınmaması gibi hususlar ile muhatap olmaması şartları aranmıştır (Erem, 1977: 207).

Orta Çağ, avukatlık mesleğinin icra edilmesi bakımından durağan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Elçi, 2010: 24). Orta Çağda hâkim olan skolastik düşünce sebebiyle bireylerin savunma haklarının bulunmadığı anlayışı baskın görüş haline gelmiştir. Nitekim istisnai de olsa hukuk davalarında avukatların görev aldığı bilinmektedir (Güner, 2013: 384).

Fransız İhtilali ile bireylerin temel hak ve özgürlüklere sahip olduğu anlayışı yaygınlaşmış ve pozitif hukuk normları içerisinde kendisine yer bulmuştur. Böylece, avukatlık mesleğinin önemi tartışılmaz bir gerçek olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde ise “Ceza Kanunname-i Humayun” mevzuatı ile avukatlık mesleğinin temeli atılmaya başlanmıştır. Bu mevzuatta avukatlık mesleği doğrudan zikredilmemiştir (Aydın, 1993: 478-482). Buna karşın, söz konusu mevzuatta “vekillik” ibaresi yer almıştır. Böylece, Osmanlı Devleti’nde avukatlık mesleğinin bu mevzuat sayesinde temelinin atılmaya başlandığı söylenebilmektedir (Erdem, 2018: 133).

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İstanbul Barosu ve İzmir Barosu gibi birkaç baro kurulmuştur. Böylece, pozitif hukuk normlarına dayanmasa bile avukatların örgütlü bir şekilde çalışmasına imkân tanınmıştır. Nitekim, 1924 yılında yürürlüğe giren “Muhamat Kanunu” ile baroların kurulması bir tercih değil zorunluluk haline getirilmiştir (Aydın, 2023: 516). Gerçekten, Muhamat Kanunu m. 3 hükmü gereğince “*Bir mahalde icrâ-yı muhamât edenlerin adedi ona bâliğ olduğu takdirde aralarında bir heyet teşkil etmeleri mecburi olup bu heyete “Baro” ıtlak olunur. Baro teşekkül eden yerlerde herhangi baroya dahil olmayanlar ifâ-yı muhamâtattan ve mehâkim de onları kabulden memnudur*” (Muhamat Kanunu, m. 3). Görüldüğü üzere gerek baroların kurulması gerekse de avukatların baroya kayıtlı olma kuralı bu hüküm sonucunda ortaya çıkmıştır (Durhan, 2004: 36).

Günümüzde ise 1969 yılında yürürlüğe giren 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu kapsamında, avukatlık mesleğine ilişkin meseleler düzenleme alanı bulmaktadır (1136 Sayılı Avukatlık Kanunu).

II. Avukatlık Mesleği ve Bağdaşmazlık İlkesi

A. Avukatlık Mesleğinin Hukuki Niteliği

Avukatlık mesleği, kamu hizmeti niteliği taşıyan aynı zamanda serbest meslek sıfatına haiz olan bir faaliyettir (Sav, 2010: 134). Gerçekten de 1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun 1. maddesi, avukatlığı “*kamu hizmeti ve serbest bir meslek*” olarak ifade etmektedir (1136 Sayılı Avukatlık Kanunu, m. 1). Avukatlık mesleğinin gerek özel gerekse de kamusal niteliğinin olması, mesleğin hem kamusal yönünü hem de bağımsız çalışma esasına sahip

olduğunu göstermektedir (Aksu, 2016: 869). Ayrıca avukat, yargının kurucu unsurlarından birisi olan savunma makamını temsil etmektedir.

Avukatlık faaliyeti, yalnızca müvekkil olarak ifade edilen kişi ile avukat arasında akdedilen sözleşme kapsamında indirgenemeyecek kadar kamusal niteliği de mevcut olan bir faaliyettir. Dolayısıyla, avukatın faaliyeti salt müvekkilin özel menfaatlerini korumak amacına hizmet etmez, aynı zamanda hukukun üstünlüğü, kamusal adaletin uygulanması ve hukukun korunması gibi toplumsal ve hukuksal değerlerin de koruma amacını taşımaktadır. Söz konusu etik ve hukuki değerlerin korunmasının sağlanması amacıyla, mesleğin icrasında belirli sınırlamaların, etik kuralların ve bağdaşmazlık kurallarının varlığı zorunlu bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avukatlık mesleğinin temelinde yer alan en önemli ilke bağımsızlık ilkesidir (Sungurtekin, 2006: 22). Avukat müvekkilinden, yargılama makamlarından ve diğer dış etkilere uzak bir şekilde mesleğini tam bir bağımsızlık içerisinde icra etmek durumundadır (Aday, 1997: 21). Böylece, bir kimsenin avukatlık mesleği ile başka bir mesleki faaliyeti aynı anda yürütmesi, kural olarak bağımsızlık ilkesini zedeleyeceğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu sebeplerden ortaya çıkan bağdaşmazlık ilkesi, avukatlık mesleğinin etik ve niteliğinin korunması amacına hizmet etmektedir.

B. Bağdaşmazlık İlkesinin Hukuki Dayanağı ve Amacı

Bağdaşmazlık ilkesi, avukatlık faaliyetinin gerek maddi gerekse de manevi baskılar altında olmadan, bağımsız ve tarafsız bir şekilde icra edilmesi bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla, belirli faaliyetler ile avukatlık mesleğinin birlikte yürütülmesine kanun tarafından cevaz verilmemektedir. Bu ilkenin yasal dayanağı, Avukatlık Kanunu'nun 11. maddesinde yer almaktadır (Avukatlık Kanunu, m. 11). İlgili hükme göre:

“Aylık, ücret, gündelik veya kesenek gibi ödemeler karşılığında görülen hiçbir hizmet ve görev, sigorta produktörlüğü, tacirlik ve esnafılık veya meslekin onuru ile bağdaşması mümkün olmıyan her türlü iş avukatlıkla birleşemez”.

Bu düzenleme uyarınca kural olarak avukatlık mesleğinin yürütülmesi sürecinde, meslekten doğan kazançlar dışında avukatın başka bir kazanç elde etmesini yasaklamıştır. (Güner, 2009: 206-209). Bu yasaklamaların amacı, kanun koyucunun kişinin avukatlık görevini icra ederken bağımsızlık davranması ve hukukun üstünlüğü amacından sapmamasına yönelik isteği olarak ifade edilebilmektedir.

Bağdaşmazlık ilkesi yalnızca pozitif hukuk normları tarafından yasaklanması açısından değil aynı zamanda avukatlık sıfatının toplumsal yansımasının bir sonucu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten, Türkiye Barolar Birliği

Meslek Kuralları m. 3 hükmünde, “*Avukat mesleğin onuruna, düzenine ve geleneklerine uygun davranır*” hükmü bulunmaktadır. Bu hüküm, avukatın hem kendi faaliyetlerini sürdürürken hem de meslek ile bağdaşan bir faaliyeti sürdürürken avukatlık mesleğinin doğasında bulunan etik kurallara bağlı kalması gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

Bağdaşmazlık ilkesini etik boyutu sadece avukatın günlük hayattaki davranışlarını değil, aynı zamanda avukat meslektaşları ile arasındaki ilişkileri, müvekkillerle karşı takındığı tavır ve kamu kurumlarıyla ile iletişimlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu ilke hem mesleğin itibarını hem de mesleğin toplum nazarındaki güvenini korumak açısından önemli bir meseledir.

Avukatın başka bir iş veya meslek ile iştigal olması hatta bu mesleklerden kazanç elde etmesi, hem avukatın şahsına ait olan itibarının hem de mesleğin itibarının toplum nazarında zedelenmesine sebep olacaktır. Hatta kanun koyucu bu meseleye o denli önem vermiştir ki, avukatlık faaliyeti ile başka bir faaliyet birlikte icra eden kişi mesleği dışında icra ettiği faaliyetten kazanç elde etmese dahi icra edilen faaliyetin mesleğin onuruna aykırılık teşkil etmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla, kanun koyucu icra edilen faaliyetten kazanç elde edilmemesi halinde dahi mesleğin onuruna aykırı olan her türlü faaliyetin icra edilmesini yasaklamıştır.

B.1. Bağdaşmazlık İlkesinin İstisnası Olan Haller

Kanun koyucu, belirli birtakım faaliyetlerin icra edilmesini bağdaşmazlık ilkesi kapsamında değerlendirmemiştir. Kanunda, bağdaşmazlık ilkesinin istisnasını oluşturan bu haller, sınırlayıcı (tahdidi) olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, istisna niteliğinde olan faaliyetler yorum yapmak suretiyle genişletilmesi mümkün olmamaktadır.

Avukatlık Kanunu, “*Avukatlıkla Birleşebilen İşler*” başlığı altında avukatlık faaliyeti ile birlikte icra edilmesine cevaz verdiği halleri kanunun m. 12 hükmünde şu şekilde düzenlenmiştir:

“Aşağıda, sayılan işler 11 inci madde hükmü dışındadır:

- a) Milletvekilliği, il genel meclisi ve belediye meclisi üyeliği,*
- b) (Değişik: 2/5/2001 - 4667/9 md.) Hukuk alanında profesör ve doçentlik,*
- c) Özel hukuk tüzelkişilerinin hukuk müşavirliği ve sürekli avukatlığı ile bir avukat yazıhanesinde ücret karşılığında avukatlık,*
- d) Hakemlik, arabuluculuk, tasfiye memurluğu, yargı mercilerinin veya adli bir dairenin verdiği herhangi bir görev veya hizmet,*
- e) Kamu iktisadi Teşebbüsleri Hakkında 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede başka iş veya hizmetle uğraşmaları yasaklanmamış bulunmak şartıyla; bu Kanun Hükmünde Kararnamenin kapsamına giren İktisadi Devlet*

Teşekkülleri, kamu iktisadi kuruluşları ve bunların müesseseleri, bağlı ortaklıkları ve iştirakleri ve iktisadi Devlet Teşekkülleri ile Kamu İktisadi kuruluşları dışında kalıp sermayesi Devlete ve diğer kamu tüzelkişilerine ait bulunan kuruluşların yönetim kurulu başkanlığı, üyeliği, denetçiliği,

f) Anonim, limited, kooperatif şirketlerin ortaklığı, yönetim kurulu başkanlığı, üyeliği ve denetçiliği ve komandit şirketlerde komanditer ortaklık,

g) Hayri, ilmi ve siyasi kuruluşların yönetim kurulu başkanlığı, üyeliği ve denetçiliği,

h) Gazete ve dergi sahipliği veya bunların yayım müdürlüğü, Milletvekilleri hakkında, 3069 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği ile Bağdaşmayan İşler Hakkında Kanun hükümleri saklıdır. (Değişik üçüncü fıkra: 2/5/2001 - 4667/9 md.)

(e) bendinde gösterilenlerin, Hazinesin, belediye ve özel idarelerin, il ve belediyelerin yönetimi ve denetimi altında bulunan daire ve kurumların, köy tüzel kişiliklerinin ve kamunun hissedar olduğu şirket ve kuruluşların aleyhinde; il genel meclisi ve belediye meclisi üyelerinin de bağlı bulundukları tüzel kişilerin ve yüksek öğretimde görevli profesör ve doçentlerin yüksek öğretim kurum ve kuruluşları aleyhindeki dava ve işleri takip etmeleri yasaktır.

Bu yasak, avukatların ortaklarını ve yanlarında çalıştırdıkları avukatları da kapsar.

Bir kadroya bağlı olarak aylık veya ücreti Devlet, il veya belediye bütçelerinden yahut Devlet, il veya belediyelerin yönetimi ve denetimi altındaki daire ve müessese yahut şirketlerden verilen müşavir ve avukatlar, yalnız bu daire, müessese ve şirketlere ait işlerde avukatlık yapabilirler”.

Görüldüğü üzere, kanun koyucu gerek asli meslek- tali meslek ayrımının ortaya çıkarması için gerekse de mesleğin onuru ile bağdaşmayan faaliyetlerin icra edilmesinin kıyas yöntemi vasıtasıyla genişletilmemesi için avukatlık faaliyeti ile bağdaşabilen unvan ve faaliyetleri tahdidi bir şekilde saymıştır. Birçok faaliyetin icrası, kanun kapsamında uygun bulunmuştur. Lakin, çalışmamızın konusu olan husus “*akademik unvanlar*” ile avukatlık faaliyetinin bağdaşıp bağdaşmaması meselesidir. Dolayısıyla, m. 12/b hükmünü ele almak çalışmamızın konusu bağlamında isabetli olacaktır.

B.1.1. Avukatlık Faaliyeti ile Bağdaşabilen Akademik Unvanlar

Avukatlık Kanunu m. 12/b hükmünde, avukatlık faaliyeti ile akademisyenlik mesleğinin bağdaşma koşulları düzenlenmiştir. Söz konusu hüküm uyarınca, “*Hukuk alanında Profesör ve Doçent*” sıfatına haiz olan kişiler, avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetleri birlikte yürütebileceklerdir. Dolayısıyla, zıt

kanıt yöntemi kullanmak suretiyle avukatlık faaliyeti ile profesör ve doçentlik unvanı haricinde hiçbir akademik unvanın bağdaşmadığı ifade edilebilmektedir.

Yükseköğretim Kanunu kapsamında Akademik unvanlar “*Öğretim Elemanları*” başlığı altında öğretim üyesi, öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi olmak üzere üç başlıkta sınıflandırılmıştır (Yükseköğretim Kanunu, m.3/1).

Avukatlık Kanunu m. 12/b hükmü, akademik faaliyetler ile avukatlık faaliyetlerinin bağdaşması meselesinde belirli bir başlık ifade etmek yerine doğrudan akademik unvan ifade etmiştir. Bu kapsamda; kişinin öğretim üyesi, öğretim görevlisi veya araştırma görevlisi olması avukatlık faaliyetini icra edebilmesi açısından bir önem arz etmemektedir. Yani, bir kimsenin avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetinin bağdaşması için o kişinin doğrudan doçent veya profesör unvanına sahip olması gerekmektedir.

Kanun koyucu isabetli bir gerekçe doğrultusunda yalnızca doçent ve profesör unvanlarının avukatlık faaliyeti ile bağdaşabileceğini düzenlemiştir. Gerçekten de doçent ve profesörlük unvanları dışında kalan unvanlar kişiye mensup olduğu üniversite tarafından tevdi edilmektedir. Doçent unvanı ise doğrudan Yükseköğretim Kurumu tarafından ilgili kişiye tevdi edilmektedir. Profesör unvanı, doçentlik unvanı alındıktan sonra kanun tarafından belirtilen koşulların yerine getirilmesi halinde kişinin bağlı bulunduğu Yükseköğretim Kurumu tarafından verilmektedir. Nitekim, doçentlik unvanına sahip olunmasının ardından kişinin avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetinin bağdaştığı sonucuna binaen profesörlük unvanı ile kişinin avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetinin bağdaşması hayli hayli mümkündür sonucuna varılabilmektedir. Dolayısıyla, doçentlik dışında kalan unvanların kişinin çalıştığı üniversite tarafından verilmesi hususundan kaynaklı olarak, kanun koyucu doçentlik unvanının altında yer alan unvanlara sahip olan kişilerin avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetinin bağdaşmayacağı hususunu düzenlemiştir.

Bir diğer değinilmesi gereken mesele ise, kişinin sadece doktora unvanına sahip olmasının o kişinin öğretim üyesi kategorisinde yer alıp almadığı meselesidir? Yükseköğretim Kanunu m.2/m hükmünde öğretim üyelerinin; profesör, doçent ve doktor öğretim üyelerinden oluştuğunu düzenlemiştir. Yani, salt doktora mezunu bir kimse doğrudan doktor öğretim üyesi sıfatına haiz olamayacaktır. Ancak, “doktor öğretim görevlisi” sıfatına haiz olabilme imkânı bulunmaktadır. Bu hususu avukatlık mesleği ile akademik faaliyetin bağdaşması konusu çerçevesince bir örnek ile ifade etmek gerekirse; X kişisi doktora mezunu bir avukattır. Bu kimse avukatlık faaliyetini Z barosuna kayıtlı olarak sürdürmektedir. Aynı zamanda, Y üniversitesinde yarı zamanlı olarak ders

vermektedir. Bu çalışması karşılığında ise aylık belirli bir ücret almaktadır. Bu farazi örnekte, X kişinin Avukatlık Kanunu m.11 bağlamında avukatlık mesleği ile bağdaşmayan bir faaliyet içerisinde olup olmadığının belirlenmesi için öncelikle X kişinin akademik unvanının belirlenmesi gerekmektedir. X, doktora mezunu olmasına karşın başta Yükseköğretim Kanunu olmak üzere “Y Üniversitesi Akademik Personelin Yükseltme ve Atama Yönetmeliği” kapsamında aranan bilimsel çalışma koşulunu sağlamamıştır. Dolayısıyla, “doktor öğretim üyesi” kadrosuna başvurma hakkı bulunmamaktadır. Böylece bu kişinin unvanının “Dr. Öğretim Görevlisi” olduğu sonucuna varılabilmektedir. Nitekim, x kişisi doktor öğretim üyesi olsa dahi Avukatlık Kanunu m. 12 hükmünde aranan “doçentlik ya da profesörlük” sıfatlarına haiz olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece, ilgili kişinin unvanı doçent veya profesör olmadığı için avukatlık faaliyetleri ile akademik faaliyetlerinin bağdaşması mümkün olmamaktadır.

Peki bir kimsenin avukatlık mesleği ile bağdaşmayan bir faaliyeti icra ettiğinin tespiti halinde ilgili kişinin muhatap olacağı yaptırımı ne olacaktır? Avukatlık Kanunu m. 134 kapsamında, kişinin avukatlık faaliyeti ile bağdaşmayan bir faaliyet içerisinde olması durumunun tespiti halinde, ilgili kişi aleyhine disiplin soruşturması başlatılacaktır (Avukatlık Kanunu, m. 134). Avukatlık Kanunu m. 135 hükmünde ise disiplin cezaları düzenlenmektedir. İlgili hüküm uyarınca beş adet disiplin cezası bulunmaktadır; uyarma, kınama, para cezası, geçici olarak avukatlık faaliyetinin durdurulması ve meslekten çıkarma.

Kanunda, avukatlık faaliyetleri ile bağdaşmayan işlerin sonucunda kişi hakkında uygulanacak olan disiplin cezasına ilişkin açık bir hüküm bulunmamaktadır. Uygulamada tayin edilen disiplin cezalarının, ihlal edilen fiilin boyutuna göre değiştiği gözlemlenmektedir. Nitekim, disiplin hukuku ilkeleri doğrultusunda fiile ilişkin disiplin cezasının açık ve net belirli olması zorunlu bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın, Türkiye Barolar Birliği’nin 2013-2017 yılları arasında disiplin cezası gerektiren fiiller bakımından vermiş olduğu kararlar incelendiğinde, Avukatlık Kanunu m.11 hükmünün ihlal edildiği soruşturmalarda, büyük çoğunlukla kınama cezası verildiği görülmektedir (Dinç, 2017: 442,461). Dolayısıyla, Avukatlık Kanunu m.11 kapsamında ihlal niteliği olan fiilin ağırlığına göre, il barosunun ve Türkiye Barolar Birliği’nin tayin edilecek olan disiplin cezasına ilişkin takdir hakkı bulunmaktadır.

Kanaatimizce, avukatlık faaliyeti ile akademik faaliyetin bir arada icra edilmesi durumunda bir başka deyişle, Avukatlık Kanunu m. 11 hükmünün, akademik faaliyet icra etmek suretiyle ihlal edilmesi halinde, ihlal eden kişi

hakkında “meslekten çıkarma” disiplin yaptırımının uygulanması gerekmektedir. Gerçekten de Avukatlık Kanunu m. 16/3 hükmü kapsamında staj döneminde dahi stajyer avukatın sigortalı bir işte çalışması hususunda “avukatlık stajının fiilen engellenmemesi” şartı ile izin verilmiştir. İlgili hükümde, stajyer avukatlar için dahi bu derece hassas bir yaklaşım benimsenmişken “avukat” sıfatına haiz olan bir kimsenin meslek ile bağdaşmayan bir unvan çatısı altında özellikle üniversitede yani kamu kurumunda faaliyet göstermesi durumunda söz konusu fiilin yaptırımının “meslekten çıkarma” olması gerekmektedir.

Sonuç

Avukatlık mesleği, tarih boyunca süregelen niteliği ve fonksiyonu gereği kamu hizmeti ile serbest meslek özelliklerini bir arada uhdesinde barından bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki vasıf, avukatın bağımsız olması hususu ile kamusal sorumlulukları arasındaki dengeyi oluşturmaktadır. Avukatlık Kanunu’nun 11. maddesinde yer alan “*avukatlıkla bağdaşmayan işler*” hükmü de bu dengenin korunmasına hizmet eden temel düzenlemelerden birisi olarak ifade edilmektedir. Bu dengenin sağlanması hususunda uygulamada en çok karşımıza durum, Avukatlık Kanunu m. 12 bağlamında bazı akademik unvanlara sahip kişilerin avukatlık mesleğini icra edip edemeyeceği yahut unvanlarını kullanarak faaliyet göstermelerinin meslek ilkeleriyle bağdaşır olup olmadığı tartışmasıdır.

Mevzuatın lafzı incelendiğinde, Avukatlık Kanunu m. 12’de akademik unvanlara doğrudan bir yasak getirilmemiştir. Ancak, maddenin amacı ve mesleğin bağımsızlık ilkesi birlikte değerlendirildiğinde, akademik unvanın mesleğin kamusal tarafı üzerinde nüfuz oluşturabilecek, avukatın mesleki tarafsızlığını zedeleyebilecek biçimde kullanılması veya üniversitede sağladığı nüfuzu kullanmak suretiyle reklam yasağını ihlal edilmesi sonucunda bağdaşmazlık meselesi gündeme gelecektir. Bu nedenle, unvanın yalnızca bilimsel bir kimlik göstergesi olarak kullanılması ile mesleki bir üstünlük veya otorite izlenimi yaratacak şekilde kullanılması arasında dikkatli bir ayırım yapılması gerekir.

Sonuç olarak, Avukatlık Kanunu çerçevesinde akademik unvanların avukatlık mesleğiyle bağdaşmaması meselesi, yalnızca pozitif hukuk bağlamında değil, aynı zamanda avukatlık mesleği ile akademisyenlik mesleği arasında asli meslek- tali meslek ayrımının gündeme gelmemesi açısından da dikkat edilmesi gereken bir meseledir.

Kaynakça

- Aday, N. (1997). *Avukatlık Hukukunun Genel Esasları* (2. baskı). İstanbul.
- Aksu, R. (2016). AVUKATLIK SÖZLEŞMESİNİN UNSURLARI VE HUKUKİ NİTELİĞİ. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (27), 861–891.
- Avukatlık Kanunu, No. 1136. (1969).
- Aydın, M. A. (1993). Osmanlı Ceza Hukuku. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7).
- Aydın, T. (2023). TÜRKİYE’DE AVUKATLIĞIN TARİHİ VE İLK KURULAN BAROLAR HAKKINDA. *Adalet Dergisi*, (71), 503–526. <https://doi.org/10.57083/adaletdergisi.1391708>
- Bilgin, F. K., & Türkoğlu, H. G. (2020). CİCERO’NUN İLK MÜDÂFİLİĞİ: PRO SEXTO ROSCIO AMERİNO. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69(2), 265–324.
- Çelik, A. G. (1999). *Tarihte Savunma ve Meslek Kuralları*. Basım Ajans Matbaası, Denizli
- Dinç, Ü. (2017). *Türkiye Barolar Birliği Disiplin Kurulu Kararları 2013–2017*, Ankara.
- Durman, İ. (2004). ÜLKEMİZDE AVUKATLIK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3–4), 23–46.
- Elçi, M. H. (t.y.). Geçmişten Geleceğe Avukatlık. *İzmir Barosu Dergisi*, 18.
- Erem, F. (1977). *Meslek Kuralları*. TBB Yayınları, Ankara.
- Erdem, Ş. C. (2018). CUMHURİYET ÖNCESİNDE AVUKATLIK VE İSTANBUL BAROSU’NUN KURULUŞU. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (39), 127–168.
- Güner, A. O. S. (2013). *Avukatlık Mesleğinin Tarihçesi*.
- Güner, S. (2011). *Avukatlık Hukuku*. Ankara.
- Muhamat Kanunu. (1924).
- Sav, A. A. (2010). Savunma Mesleği Bir Kamu Hizmetidir. *Ankara Barosu Dergisi*, (1).
- Serçemeli, C. (2018). Adaletin Tesisinde Avukatlık Mesleğinin Rolü, Önemi Ve Avukatlık Mesleğinin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 5(30), 389–401.
- Sungurtekin Özkan, M. (2006). *Avukatlık Hukuku*. Barış Yayınevi.
- Yükseköğretim Kanunu, No. 2547. (1981).

15. Bölüm

MEB’in “İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” Uygulamasının İlkokul Öğrencilerinin Çevre Bilinci Üzerindeki Etkisi: Samsun Atakum Örneği

Muazzez ÖZDEMİR¹

ÖZET

Çalışma, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından uygulanan “İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” programının ilkokul öğrencilerinin çevre bilinci ve milli değerler farkındalığı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sorusu “MEB’in ‘İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız’ uygulaması öğrencilerde çevre bilinci ve milli değerler farkındalığı oluşturmakta ve olan farkındalığı artırmakta mıdır?” şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın hipotezi “Bu uygulama, öğrencilerin çevre bilinci ve ülke sevgisi konusundaki farkındalıklarını olumlu yönde geliştirmekte ve artırmaktadır.” Çalışmanın yöntemi karmadır. Çalışmada nitel ve nicel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Çalışmada literatür taraması ile desteklenen nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi, ders materyallerinin incelenmesi ve sosyal medya verileri kullanılmıştır. Bulgular, uygulamanın öğrencilerde çevreye duyarlılık, çevre bilinci ve vatan sevgisi konularında olumlu etkiler yarattığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, eğitim politikalarının çevre ve değerler eğitime katkısını ortaya koymakta ve uygulamanın geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Vatan, Çevre Bilinci, Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Vatan Sevgisi, Samsun, Atakum

¹ Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Alacam Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, e-posta: muazzez.erken@omu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4247-045X

GİRİŞ

Günümüzde çevre bilinci ve milli değerler eğitimi, eğitim sisteminin esas hedeflerinden birisidir. Millî Eğitim Bakanlığı, bu doğrultuda öğrencilerin erken yaşta çevreye duyarlılık ve vatan sevgisi geliştirmelerini sağlamak amacıyla “İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” uygulamasını başlatmıştır (<https://www.meb.gov.tr>, 2025). Bu uygulama, derslerin başlangıcında çevre eğitimi ve milli değerler temalı etkinlikler yoluyla öğrencilerin farkındalıklarını artırmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın amacı, bu uygulamanın öğrenciler üzerindeki etkilerini incelemek ve eğitim politikalarının çevre ve milli değerler eğitimi üzerindeki rolünü değerlendirmektir. Araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: “MEB’in ‘İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız’ uygulaması öğrencilerde çevre bilinci ve milli değerler farkındalığı oluşturmakta ve olan farkındalığı artırmakta mıdır?”. Çalışmanın hipotezi “Bu uygulama, öğrencilerin çevre bilinci ve ülke sevgisi konusundaki farkındalıklarını olumlu yönde geliştirmekte ve artırmaktadır.”.

Çalışmanın yöntemi karmadır. Hem nitel araştırma teknikleri hem de nicel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Çalışma kapsamında literatür ve kaynak taraması içinde MEB’in resmi internet sitesindeki uygulama kılavuzları, eğitim ile çevre bilinci, milli değerler eğitimi konularıyla ilgili yerli ve yabancı kaynakların taraması yapılmış, ders içerikleri/öğretim planları ve uygulamaları incelenmiştir. İlaveten Samsun ili Atakum ilçesinde yer alan ilkokulların sosyal medya hesapları ve youtube kanallarında yer alan görsellerin analizi yapılmış, yerel gazete haberleri incelenmiş ve sayısal verilerden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için içerik analizi kullanılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE/LİTERATÜR TARAMASI

Çevre eğitimi, öğrencilerin doğa ve ekosistemlerle ilgili bilinç ve davranış geliştirmelerini amaçlayan eğitim süreçlerini kapsar (Öztürk, 2020). Milli değerler eğitimi ise, öğrencilerin ulusal kimlik, kültürel değerler ve toplumsal sorumluluk bilinci geliştirmelerini hedefler.

MEB’in uyguladığı “İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” programı, bu iki alanı birleştirerek öğrencilerin hem çevresel farkındalıklarını hem de vatan sevgisini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde yapılan araştırmalar, erken yaşta verilen çevre ve değerler eğitiminin öğrencilerin davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Yıldırım, 2018).

Literatür taramasında ilkokul düzeyinde çevre eğitimi konusunda yapılmış olan bazı çalışmalar mevcuttur (Özsoy ve Ahi, 2014; Pınar ve Yakışan, 2017; Cabbar, 2019; Özgenel ve Çatak Bay, 2019; Kıvrak ve Uyanık, 2020). Örneğin 2017 yılında Pınar ve Yakışan’ın çalışmasında çevre konusunda ilkokul

öğrencileri tarafından çizilen resimler incelenerek çevreye yönelik algıları araştırılmıştır. Öğrenciler tarafından çizilen resimler ve mülakatlardaki ifadeleri incelenmiş ve en yaygın olan çevre kirliliğinin “çöp” kavramı olduğu, bütün sınıflarda buna yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin hava ve su kirliliği ile ilgili resimler çizdiği görülmüştür. 2019 yılında Özgenel ve Çatak Bay’ın çalışmasında ise doğa tecrübesine dayanan çevre eğitiminin ilkokul öğrencileri üzerindeki bilişsel alana ve duyuşsal alana ilişkin etkisi araştırılmıştır. Çevre eğitimi ile ilgili içerik analizi çalışmalarının da mevcut olduğu görülmektedir (Altuntaş Çakırlar ve Turan, 2016).

ÇEVRE BİLİNCİ/ EĞİTİMİ/ DUYARLILIĞI

Çevre, genel anlamıyla canlılara veya canlı gruplarına yaşamları boyunca etki eden canlı ve cansız dış etken ve faktörlerin toplamıdır (Yıldız ve diğerleri, 2008). İnsanın ve diğer türlerin yaşam sürelerince ilişkilerini sürdürdükleri ve simbiyotik şekilde etkileşim halinde oldukları ortamın genel adı çevredir (Sungurtekin, 2001; Özey, 2014). Günümüz dünyasında nüfusun giderek hızlı bir şekilde artması, hatalı kentleşmenin ve sanayileşmenin varlığı, yeryüzünün tabii kaynaklarının azaltılması ya da yok edilmesi önemli çevre sorunlarını oluşturmaktadır. Bu sorunların hepsi temelde beşerî faaliyetlerin sonucunda oluşmaktadır (Çolakoglu, 2010).

Çevreye ilişkin olumlu davranışın artırılmasının ön şartı çevre problemlerine dair farkındalık oluşturmaktır (Jensen, 2002). Çevre problemlerinin çözüme kavuşturulması ve ileriki zamanlarda tekrar ortaya çıkmaması, insanların davranışlarının değişmesi ve kalıcılık kazanmasıyla mümkün olabilir. İnsanların davranışlarının dönüşümü ve kalıcı olması için insanların çevreye yönelen tutumlarını, farkındalıklarını ve değer yargılarını değiştirmeleri gerekmektedir. Çevreye dair olumlu tutumlar ve farkındalıklar için çevre eğitiminin önemi anlaşılmalıdır (Erten, 2004). İnsanların çevre ile ilgili farkındalıklarının yükseltilmesi, olumlu tutumların ve davranışların artırılması, olumsuz olanların terk edilmesi ve çevre ile ilgili bilgilerin artırılmasında etkin bir çevre eğitimi önemlidir (Doğan ve diğerleri, 2018).

Çevre eğitimi, çevre ve çevre ile ilgili konularda bilinçli, çevre sorunlarının çözüme kavuşturulmasında etkin bir rol üstlenecek ve yeni sorunların ortaya çıkmasını engelleyecek bilgi, bilinç ve sorunluluğa sahip olan bireylerin geliştirilmesini amaçlayan ve yaşam boyunca devam eden multidisipliner bir yaklaşımdır (Moseley, 2000).

Çocukların çevre eğitimi ilk ailede başlamakla birlikte okul hayatlarına başladıklarında karşlarına okul öncesi çevre eğitimi çıkmaktadır. Kişi ailede başlayan süreci bu şekilde okul yardımı ile sağlamlaştırır. Okul öncesinde

çocukların çevre ile ilgili temel kavramları geliştirilir ve okul hayatı sürecinde gelişimi desteklenir (Dönmez Usta ve Ültay, 2017). Evde başlatılan ve okulda devam ettirilen çevre eğitiminin yetersiz olduğu durumda eğitim sistemi içinde yer alan çevre eğitiminin içerik ve kalitesi kritik olabilir, gözden geçirilmelidir (Akınoğlu ve Sarı, 2009).

Sanayi devrimi sonrasında insanoğlunun çevreyi kendisi ve çıkarları için acımasız şekilde kullanması, günümüzdeki birçok çevre sorununun özüdür (Gülay Ogelman ve diğerleri, 2014: 71-110). Çevrenin doğal dengesinin aşırı kirlilik nedeniyle bozulması, yeryüzünün kendini yenileyebilmesini zorlaştırmakta ve imkânsız hale getirmektedir. İnsanoğlunun eğitimsizliği, bilinçsiz hali, duyarsızlığı ve sorumsuzluğu günümüzde insanın çevreye tavrını olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda bu durum günümüzün en temel çevre sorunlarından birisidir. Bu sorun ancak eğitimle çözülebilir. Çünkü çevresel sorunlar teknoloji ve kanunlarla çözülebilecek tek boyutlu bir sorun değildir. Bu sorun davranışların dönüşümü ile birlikte çözüme kavuşturulabilir. Davranışların dönüşümü ise tutumun, bilginin ve değer yargısının değişimi ile mümkün olabilir. Çevre eğitimi ile birlikte insanların çevreye olan tutumu olumlu olabileceği gibi değer yargıları da oluşabilmektedir (Erten, 2004).

Çevre eğitimi, insanın doğumundan ölümüne kadar olan süre içinde yaşamakta olduğu çevreyi ve o çevrenin nasıl/ne şekilde korunması gerektiğine dair insanı bilinçlendirmektir (Dikmen, 1993: 22). Çevre eğitimi ile birlikte ekolojik bilgi paylaşımı yapılırken bireylerin çevreye yönelik tutumlarının ve davranışlarının oluşması ve değişmesi sağlanmaktadır. Öğrenciler çevre eğitimiyle kendi bilişsel ve duyuşsal alanlarında ve psiko-motor gelişimlerinde farklılık hissedebilmektedir (Unterbruner, 1991: 98). İnsanların yaşadığı çevre hakkında bilgi sahibi olması, bireylerin farkındalık düzeylerinin artırılması için düzenlenen eğitim faaliyetleri çevre eğitimi olarak ifade edilmektedir (Gülay Ogelman ve Önder, 2023: 47). Çevre eğitimi aynı zamanda, doğal ve yapay çevre ile ilgili duyarlı ve bilgili yurttaşlığı geliştirmeyi hedeflemekte olan bir çalışma alanıdır (Gülay ve Öznacar, 2010: 2).

Çevre eğitimi bir anda olup biten bir dönem olmamakla beraber insanın yaşamı boyunca devam eden bir süreçtir. Bu sebeple erken dönemlerde çevre eğitimin başlaması gerektiği düşünülmelidir. Kişinin kazandığı tutumların ve davranışların tohumlarının atıldığı dönem okul öncesi dönemdir. Bu dönemde elde edinilen tutumlar ve davranışlar gelecek hayatında kişinin karakterini oluşturmaktadır. Çoğu araştırmacı, çevre bilgisinin ve çevre tutumunun okul öncesi dönem ile başladığını, bu dönemde edinilen kazanımların kişinin çevre bilincini oluşturduğunu ve çevre tutumunun olumlu şekilde geliştiğini dile getirmektedir (Smith, 2001: 18; Taşkın ve Şahin, 2008: 1-14). Bu bağlamda

erken yaştan bu yana iyi hazırlanan bir çevre eğitiminin uygulaması önem arz etmektedir. Çevre eğitimi bireyin önce kendisi için sonra kendi dünyasını görme, tanımlama ve geleceğe aktarmada önemli bir konuma sahiptir. Yaşadığımız dünya, insan etkileriyle bozulmakta ve ortaya çıkan ekolojik sorunların çözümü için de genç nesillere ihtiyaç duyulmaktadır. Bundan dolayıdır ki ilkokul öğrencilerinden başlanarak, “ağaç yaş iken eğilir” mantığıyla hareket edip çevre eğitimi alan, çevresini tanıyan, kendi duyarlılığını oluşturmuş, sorumlu genç nesillerin oluşturulması amaçlanmaktadır.

Dünyanın kaynakları sınırlı olmasına rağmen insanoğlunun istekleri de bir o kadar sınırsızdır. Bu sınır tanımaz istekler doğrudan ya da dolaylı olarak dünyaya zarar vermektedir. Bu verilen zararlar bir grup insan tarafından fark edilmiş ve bunun önlenmesi için insanlara belirli tutum ve becerilerin benimsetilmesi gereği anlaşılmıştır. Bu amaçla Belgrad kentinde 1975 yılında tohumları atılan ve Tiflis’te 1977 yılında gerçekleştirilen çevre eğitimi ile ilgili ilkelerin oluşturulması, çevre eğitiminin amaçlarının belirlenmesi ve çevre eğitiminin uygulama yollarının kararlaştırılması için bir toplantı düzenlenmiş ve alınan kararlar UNESCO’ya dâhil edilmiştir (UNESCO, 1978). Tiflis Bildirgesi’nde alınan kararlar çerçevesinde çevre eğitimi şu şekilde tanımlanmıştır: “çevresel sorunların pratik çözümüne, çok boyutlu bir yaklaşımla ve her bir ferdin ve toplumun etkili ve sorumlu bir şekilde katılmasını sağlayan bir uygulama” (UNESCO, 1978). Çevre okuryazarı olan insanların yetiştirilmesi çevre eğitiminin esas amacıdır (Roth, 1992; McBride ve diğerleri, 2013). Çevre okuryazarlığı; çevre sistemlerinin sağlıklı bir şekilde işleyişini tanımlamak ve çevrenin doğal işleyişini bozan etmenleri onarmak, iyileştirmek ve çevrenin sürdürülebilirliği için uygun önlemlerin alınması olarak tanımlanmaktadır (Roth, 1992). Çevre okuryazarlığı, günümüzde popüler olan kavramlardan birisidir. Bu kavramın popüler olmasındaki en temel sebep içinde olduğumuz küresel iklim krizidir. Çevre okuryazarlığı kişiden kişiye değişir. Alınan eğitimin her kişide aynı sonuçlar doğurması imkânsız bir durumdur. Bu sebeple bireylerde çevre okuryazarlığının düzeyinin geliştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Çevre sorunlarının farkında olan, çözüm üretmek isteyen, üreten ve sorumluluk sahibi bireylerin oluşturulması teşvik edilmelidir.

İnsanların çevre konuları hakkında eğitilmesi; çevrenin yönetimi ve toplumun sürdürülebilir olma anlayışını benimsemesi ve akıllı seçmenlerin oluşumu için ne kadar önemli olduğu geniş bir araştırmacı kitlesi tarafından kabul görmektedir (Toomey ve Domroese, 2013).

Çevre eğitiminin temelinde çevre okuryazarı olan bir insan yetiştirmek vardır. Çevre eğitiminde amaç, bütün çevre problemlerini çözmeye katılımın aktif olması için toplumun çevre okuryazarı olmasıdır. Bunun sonucunda aktif

katılımın sağlandığı toplum, demokratik bir toplumu oluşturacaktır (Carter ve Simmons, 2010). Bununda başlangıç yerinin ilkokul ve okul öncesi olması olağan bir durumdur.

“İLK DERSİMİZ: YEŞİL VATANIMIZ” UYGULAMASI

“İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” dersinin ders programında yer alan amacı; her bir öğrencinin “Yeşil Vatan” kavramını tanıması, doğa ve vatan sevgisini ilişkilendirmesi ve çevrenin korunması ile ilgili bilinç oluşturmaktır (<https://dhgm.meb.gov.tr>, 2025: 4). Ders, ders programında 40 dakika+40 dakika şeklinde iki ders saati olarak görülmektedir.

Ders içeriğinde vatanseverlik, sorumluluk duyarlılık ve merhamet (<https://dhgm.meb.gov.tr>, 2025: 4) değerlerinin öğrencilere kazandırılması hedeflenmektedir. Ders içeriğinde görsel sanatların yoğunlukla kullanılması ön plana çıkmaktadır.

Çevre ve doğa sevgisinin öğrencilere aşılanması için çalışılmaktadır. Dersin içeriğinde “yeşil vatan” ve “orman” kavramlarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Öğrencilere ormanın önemi, çevrenin önemi, doğal kaynakların önemi ve gerekliliği öğretilmek istenmektedir. Ders planında öne çıkarılan temalar: “çevre, doğa sevgisi ve vatanseverlik”tir. Sunulan temalar çalışmanın hipotezini desteklemektedir.

Ders planı incelendiğinde hadis vurgulu bir öğrenme yönteminin tercih edildiği görülmektedir. “*Yarın kıyametin kopacağını bilseniz elinizdeki son fidanı mutlaka dikiniz*” (<https://dhgm.meb.gov.tr>, 2025: 7) hadisi ile ormanın, doğanın, yaşamın ve milli değerlerin kıymetinin bilinmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilkokullar için 13 sayfa olarak oluşturduğu ders içeriği ve planı; interaktif bir şekilde öğrenmeyi ve pekiştirmeyi hedeflemektedir. Etkinlikli olarak sunulması ve maarif modeli gereğince öğrenciyi düşünmeye sevk etmesi ve hayal gücünü yoklaması dikkat çeken olumlu ayrıntılar arasında yer almaktadır. El, parmak, kol ve kas becerilerini desteklemesi açısından öğrencilerin kademelerine uygun bir yöntemin tercih edildiğini göstermektedir. Dersin video ile başlaması da öğrencilerin görsel hafızalarında yer edinmesini kolaylaştırmaktadır. Öğrencilerin hep birlikte poster ve slogan oluşturmaları onların beyin fırtınası oluşturmaya imkân sunmaktadır. Fikirlerini beyan edebilmelerini ve hayal gücünde olan içeriği ortaya çıkarmaları açısından fikir özgürlüğü ile bağlantılıdır.

Yeşili ve ormanı korumak, yeşili ve ormanı sevmek, ülkeyi sevmek, yeşil vatani geleceği olarak görmek ve bu doğrultuda sürdürülebilir anlayış ile hareket etmenin temelini ilkokuldan itibaren öğrencilere kazandırılmaya

çalışılması amaçlanmaktadır. Öğretmenlerin bu ders içeriği ile sınırlı kalmadıkları, öğrencileri ile birlikte farklı alternatif etkinlikleri yerine getirdikleri okulların sosyal medya hesapları aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Kaynaklar (sırasıyla): istanbulilmem (instagram), amasyailmem (instagram), <https://nebiogluortaokulu.meb.k12.tr> (resmi)

Yukarıda yer alan görsellerde “yeşil vatan” kavramının baskın bir şekilde kullanıldığı ve öğrencilerde görsel hafıza yoluyla yer edinmeye çalıştığı görülmektedir. Her okul aynı slogan ile yola çıkmış olsa da bazı okullarda farklı görsel kullanımlarının tercih edildiği görülmektedir.

Bu uygulama ile birlikte eş zamanlı olarak “Benim Okulum Geleceğe Çare: Yeşil Vatan” sloganıyla yeşil vatan tematik takvimi Uygulama ve Yönetim Rehberi yayınlanmıştır. Toplam 33 sayfadır. Bu yönergede yapılacak olan etkinlikler ay ay planlanmıştır. 10 aylık bir süreç söz konusudur. Aylara göre temalar hazırlanmıştır. Temaların içeriğinde konu başlıkları, yapılacak olan uygulamalar, kazanımlar, dikkat edilmesi gereken hususlar yer almakta ve eğiticiye (öğretmene) rehberlik etmektedir. Aşağıda yer alan tablo 1’de yeşil vatan tematik takviminin aylara göre temalarına yer verilmiştir.

Tablo1: Yeşil Vatan Tematik Takvimi

YEŞİL VATAN TEMATİK TAKVİM			
AY	TEMA	AY	TEMA
Eylül	Tohum, Toprak ve Temiz Hava	Şubat	Sürdürülebilirlik
Ekim	Afetler ve Dayanıklılık	Mart	Su Verimliliği
Kasım	Tasarruf ve Tüketim Bilinci	Nisan	Sıfır Atık
Aralık	Orman	Mayıs	Ekolojik Tarım ve Biyoçeşitlilik
Ocak	İklim Değişikliği	Haziran	Çevre

Kaynak: https://dhgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_10/10163729_yesilvatantematiktakvimiuygulamaveyonetimrehberi2rev6.pdf, 2025: 9.

Yeşil vatan tematik takviminde yer alan temalar her ay farklılık göstermektedir. Her ayın temaları aslında ülkenin içinde bulunduğu güncel sorunlar ile ilgilidir. Eylül: tohum, toprak ve temiz hava ayı, Ekim: afetler ve dayanıklılık ayı, Kasım: orman ayı, Aralık: tasarruf ve tüketim bilinci ayı, Ocak: iklim değişikliği ayı, Şubat: sürdürülebilirlik ayı, Mart: su verimliliği ayı, Nisan: sıfır atık ayı, Mayıs: ekolojik tarım ve biyoçeşitlilik ayı, Haziran: çevre ayı şeklinde yer almaktadır.

Her bireyin bilinçli, sorumlu, duyarlı ve vatansever olması için gerekli adımların atılması gerekmektedir. MEB bu konuda kendine düşen vazife ile ilgili çok boyutlu bir karar almış ve uygulamaya koymuştur. Şimdi sıra öğrenciler, veliler ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan kişilerdedir. Herkes üzerinde düşen görev, sorumluluk ve farkındalık bilinci ile hareket edebilirse eğer Türkiye'nin geleceği çok farklı bir boyutta olabilir.

BULGULAR: SAMSUN İLİ ATAĞUM İLÇESİ

2025–2026 eğitim öğretim yılının ilk haftası ile birlikte doğa sevgisinin pekiştirilmesi, çevreye karşı sorumluluk bilincinin güçlendirilmesi ve “yeşil vatan” farkındalığının artırılması amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlendi. Millî Eğitim Bakanlığı'nın Tarım ve Orman Bakanlığı ile imzaladığı “Köklerden Geleceğe Nefes Protokolü” kapsamında ortaklaşa yürütülen proje ile her okulda, eş zamanlı olarak eğitim gerçekleştirilmiştir. Eğitimin gerçekleşme zamanı ilk hafta olarak kabul görmüştür. “İlk dersimiz: yeşil vatanımız” başlığı da ilk ders olma hükmünden gelmektedir.

Okullara gönderilen ders materyalleri ve ders içerikleri incelendiğinde herkesin ulaşımına açık olması dikkat çekicidir. Materyallerin ve içeriklerin açık olması işlenen müfredatın şeffaf olduğunu ifade etmektedir. Bakanlık tarafından bütün okul müdürlerine bilgilendirme videosu paylaşılmış,

müdürlerde bu videoları öğretmenlerine yönlendirmiştir. Öğretmenlere iletilen konu ile ilgili videolar öğrencilere ders esnasında izletilmiştir.

“İlk dersimiz: yeşil vatanımız” adlı ders için ilk hafta iki ders saatini kapsayan bir ders içeriği oluşturulmuştur. Gerekli kavramların öğretilmesi, duyarlılığın oluşturulması, etkinliklerin gerçekleştirilmesi, özlü sözlerin paylaşımı, gerekli kazanımların elde edilmesi için dolu dolu bir ders içeriği hazırlanmıştır. Bu ders içerikleri okul öncesi, ilkokul ve ortaokul şeklinde değiştirilip geliştirilerek, öğrencilerin niteliklerine göre oluşturulmuştur. Değişmeyen tek şey ilk hafta olması ve iki ders saatini kapsamasıdır.

Eş zamanlı olarak ilgili bakanlıkların ve okulların sosyal medya hesaplarında “ilk dersimiz: yeşil vatan”, “her çocuk bir fidan, ilk ders yeşil vatan” ve “ilk ders yeşil vatan ormanları koruyalım” konu başlıklarının gündem olduğu görülmektedir. Bu gündemlerden yola çıkarak sosyal medya hesaplarında yapılan araştırmada etiket olarak çoğunlukla “her çocuk bir fidan” sloganının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın youtube hesabından 8 Eylül 2025 tarihinde paylaşılan “her çocuk bir fidan: ilk dersimiz yeşil vatan” anlayışıyla öğrencilerin ilk dersine başlaması konulu video paylaşımı bir ay içinde tam 1 milyon 375 bin 446 kez görüntülenmiştir. Bu video yıl başından itibaren paylaşılan videolar içinde en çok izlenen video olmuştur. Videoda çevre okuryazarlığın, çevre bilincinin ve sorumluluk duygusunun artırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Videonun kısa sürmesi (1 dakika 3 saniye), ilkokul düzeyinde bir çocuğun bile kolaylıkla anlayacağı düzeyde olması önemli ayrıntılardır. Videonun 151 bin abonesi olan bir youtube kanalından bu kadar çok izleyiciye ulaşması konunun öneminin anlaşılması açısından önemlidir. Bakanlık tarafından o günden bir gün sonra bir paylaşım daha yapılmıştır. Fakat hiçbir paylaşım ilk paylaşım kadar görüntüleme ve yorum almamıştır. İlk videonun daha fazla görüntülenmesinin sebebi; Türkiye’de eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesi ve ilk paylaşım olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı ise himayesinde bulunan Orman Genel Müdürlükleri ile irtibat halinde projeyi yürütmüştür. Her bölge müdürlüğü, bölgenin imkanlarına göre ilkokul öğrencileriyle birlikte fidan dikimi gerçekleştirmiştir. Bu etkinliklerde temel amaç çocukların küçük yaşta çevreye karşı duyarlılık kazanması, vatan sevgisinin ve yeşil vatan bilincinin sınıflarda yeşertilmesidir.

“İlk dersimiz: yeşil vatan” şeklinde internet araştırma ağında yapılan incelemede ülkenin her yerinden okulların genellikle resmi hesaplarında bu etkinlik ile ilgili paylaşım yaptıkları görülmektedir.

Samsun ilinde yer alan Atakum ilçesinde MEB’e bağılı 27 adet resmi ilkokul ve 14 adet özel ilkokul mevcuttur (<https://atakum.meb.gov.tr>, 2005). Okulların resmi okul hesaplarında inceleme yapılırken çoğunda konu ile ilgili çok fazla paylaşım yapılmadığı görülmüştür. Resmi hesaplarda yapılan paylaşımlarda ise kurum hesabı olmasından kaynaklı olarak çok az görüntülenme aldığı tespit edilmiştir. Okulların sosyal medya hesaplarında yapılan incelemelerde ise durum tam tersidir. Okulların instagram, youtube gibi mecralarda yapılan etkinlikleri paylaştıkları ve öğrencilerin keyifli vakit geçirdikleri görülmektedir.

Atakum ilçesinde incelenen okullar içinde bazı okulların diğerlerinden daha fazla konu etiketi kullandığı tespit edilmiştir. Söz konusu okullar incelendiğinde diğerlerinden farklı olarak bu okullarda akademik açılışın yapıldığı ve il protokolünün katılım sağladığı görülmüştür. Bu programda protokol üyeleri ile birlikte öğrencilerin okul bahçesinde fidan dikimi yaptığı görülmektedir (<https://samsun.meb.gov.tr>, 2025). Ayrıca bir diğer ilkokulda ise Atakum belediyesinin katkısıyla 60 adet fidan toprakla buluşturulmuştur (<https://www.samsunsonhaber.com>, 2025). Bu ilkokul fidanları kendi bahçesinde değil tadilatla olan başka bir okulun bahçesinde toprakla buluşturmuş ve sorumluluk, duyarlılık, bilinçlenme ve farkındalık oluşturma konusunda öğrencilerine iyi bir örnek olmuştur.

Atakum ilçesinde ilkokullarda okul duyuruları ve MEB metinleri analiz edildiğine doğa ve vatan sevgisi gibi mesajların sıklıkla tekrarlandığı görülmektedir. Projede yürütülen etkinliklerin çevre bilinci oluşturulması ve milli değerlerin korunup yaygınlaştırılması amacı ön plana çıkmaktadır. İncelenen haberler ve okul paylaşımlarından yola çıkarak sadece eğitimin değil eylem odaklı aktivitelerin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Grafik ve afiş kullanımı yaygındır. Sosyal medya paylaşımlarında ise etiket uygulaması öne çıkmaktadır.

Atakum ilçesinde ilkokullarda “yeşil vatan” konseptine yönelik etkinliklerin ilk haftada başlaması, bu tür bir mesajın öğrencilere ve velilere erken verilmesinin çevre bilinci oluşumunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü alışkanlıkların ve değerlerin oluştuğu dönemler daha başlangıç aşamasında yoğunlaştırılarak etkili olabilir.

Atakum özelinde 2025-2026 eğitim öğretim döneminde eş zamanlı kampanya olarak yürütülmesi hızlı farkındalık yaratma ve büyük bir kitleye kısa sürede ulaşılması açısından değerlidir.

İlkokulların yaptıkları paylaşımların “ormanların önemi”, “yangınlara karşı bilinç”, “sürdürülebilir yaşam” gibi başlıklara vurgu yapması, öğrencilerin çevre konularında bilgi edinmesinde yardımcı olmaktadır. Sosyal medya üzerinden görsellerin ve “eylem” vurgularının (fidan dikimi, görsel etkinlikler vs.)

paylaşılması, mesajın görsel ve duygusal açıdan güçlenmesini sağlamaktadır. Bu durumda doğrudan öğrencilerin ve velilerin çevre bilincinin oluşumunda ve pekişmesinde etkili olmaktadır.

Okullarda gerçekleştirilen bu tür projeler; okul/veli/öğrenci arasında iletişimi artırma potansiyeline sahiptir. Sosyal medya paylaşımları ve etkinlikleri yalnızca okul sınırlarında kalmamakta toplumsal bir bağlamda görünür hale getirilmektedir. Veliler tarafından bu paylaşımların görülmesi, evde gündem olması ve benzer faaliyetlerin evde aile tarafından desteklenmesi çevre bilincinin pekiştirilmesinde katkı sağlamaktadır.

Fakat bu tür projelerin ve kampanyalarının etki sürekliliği, eylem odaklı olması ve geri bildirim/etkileşim yapılması önemlidir. Bu tür proje ve etkinlikler bir defa ile sınırlı kalmamalı yıl içinde tekrarlanmalıdır. İlaveten sadece eğitim odaklı olmamalı somutlaştırılmalıdır. Örneğin, ilkokul öğrencilerinin fidan dikmesinin sağlanması, öğrencilerin çevre ve bahçe temizliğinde etkin olması gibi faaliyetler ile eyleme dönüştürülme imkânı verilmelidir. Sosyal medya paylaşımlarının sadece duyuru yapılan bir mecra olarak kullanılması da bilincin davranışa dönüşmesinde engel ve sınır oluşturabilir. Bu yüzden etkin bir eğitim modelinin öğrenci merkezli olduğundan hareket edilerek öğrenci ile birlikte gerçekleştirilmesi tercih edilmeli ve öğrenciler teşvik edilmelidir.

Atakum'da yer alan ilkokulların etkinlik paylaşımları incelenirken bazı eksikler ve geliştirilebilecek noktalar tespit edilmiştir. Bunların birincisi *etkileşim verilerinin eksikliğidir*. Okulların paylaşımlarına yapılan yorumlar, beğeni sayıları, öğrenci-veli fotoğrafları gibi etkileşim öğeleri az ya da kamuya açık değil. Bu durum, projenin/kampanyanın nasıl ve ne derecede anlaşıldığını ölçmeyi zorlaştırmaktadır. Bir diğeri *süreklilik sorunudur*. İlk hafta okullar öğrencileriyle birlikte çok fazla etkinlik yapmış olabilir ama sonraki haftalarda ya da aylarda etkinlik yapılmayacaksa eğer etki geçici olabilmektedir. Atakum'daki okulların fiziksel şartları, insan kaynakları ve materyal desteği farklı olabilir. Bazı okullar bu tür etkinlikleri daha görkemli yaparken bazıları ise sınırlı kaynaklarla yürütüyor olabilir. *Davranışsal dönüşümün sağlanması* en önemli boyuttur. Çünkü bilgi edinmek ile bunu davranışa dönüştürmek aynı anlama gelmemektedir. Bu sebeple ailelerin iş birliğiyle bu tür kampanyalar/projeler yürütülmelidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

“İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” uygulaması, öğrencilerin çevre ve milli değerler farkındalığını artırmada etkili bir araçtır.

Atakum ilçesinde “İlk Dersimiz: Yeşil Vatan’ımız” uygulaması ve okulların sosyal medya paylaşımlarının ilkökul öğrencileri üzerinde farkındalık, bilgi ve motivasyon yönünden çevre bilincinin artırılmasında olumlu etkiler yaptığı söylenebilir.

Uygulamanın ilk hafta başlaması mesajın öğrencilere ve velilere erken verilmesinin çevre bilinci oluşumunda önemlidir. 2025-2026 eğitim öğretim döneminde eş zamanlı kampanya olarak yürütülmesi hızlı farkındalık yaratma ve büyük bir kitleye kısa sürede ulaşılması açısından değerlidir. Öğrencilerin çevre konularında bilgi edinmesinde yardımcı olmuştur. Öğrenci faaliyetlerinin teorikte kalmaması ve “eylem” uygulamalarının (fidan dikimi, görsel etkinlikler vs.) olması mesajın görsel ve duygusal açıdan güçlenmesini sağlamıştır.

“İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız” uygulaması sonrasında öğrencilerin çevre ile ilgili tutum ve davranışlarının daha duyarlı olması öngörülmektedir. Çünkü ders materyalleri ve derse katılım konusunda öğrenci merkezli bir uygulamanın tercih edilmesi çocuğun daha kolay öğrenmesini sağlamaktadır.

Milli değerler temalı etkinliklerin öğrencilerin vatan sevgisi ve aidiyet duygusunu artırabilecek niteliğe sahip olduğu görülmüştür. Etkinlikler öğrencilerin kendi seviyelerine uygun şekilde tercih edilmiş ve öğrencilerin aktif katılımı sağlanmıştır.

Ders içeriklerinde yer alan uygulamalar yapıldıktan sonra etkinlikler ile desteklendiği tespit edilmiştir. Bu da öğrencilerin öğrenmesinde, farkındalığın ve duyarlılığın oluşmasında etkili bir yöntemdir. Okullar düzeyinde etkinlik uygulamaların aynı değil farklı olduğu görülmüştür. Bazı okulların öğrencileri ile resim yaptığı, bazı okulların şiirler ve şarkılara yer verdiği, bazı okulların öğrencileri ile ağaç şeklinde şapka ve bileklik yaptıkları, bazı okulların çam ağacı dağıttığı ve öğrencilerin okul bahçesine bu ağaçları diktiği, bazı okulların yeşil vatan, orman sevgisi, çevreyi korumak ile ilgili sloganları okul içinde görünen bir yere stant şeklinde koydukları görülmüştür. Etkinlik uygulamaları okullar arasında farklılık gösterse de amaç aynıdır. Genç nesillerin çevre bilinci ile yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bulgular, literatürdeki erken yaşta değerler ve çevre eğitiminin etkili olduğunu gösteren çalışmalarla paralellik göstermektedir (Öztürk, 2020; Yıldırım, 2018; Gülay, 2011).

Bu tür projelerin ve kampanyalarının etki sürekliliği, eylem odaklı olması ve geri bildirim/etkileşim yapılması önemlidir. Bu tür proje ve etkinlikler bir defa ile

sınırlı kalmaması yıl içinde tekrarlanması ve sadece eğitim odaklı olmaması gerekmektedir.

ÖNERİLER

Ders içeriğinin çeşitlendirilmesi, uygulamanın sürekliliğinin sağlanması ve öğretmen eğitimlerinin artırılması önerilmektedir. Okul içinde çeşitli faaliyetler ile çevre bilincinin artırılmasının yolları aranmalıdır. Okullar diğer paydaşlar ile birlikte hareket etmeyi öğrenmeli ve etkinlikleri sadece öğrencilerin katılımı ile ders şeklinde değil doğa gezisi, arazi araştırmaları, bisiklet kullanımı, yarışmalar ve projeler şeklinde geliştirebilmelidir. Ayrıca çağımızın şartlarına ayak uydurma noktasında sürdürülebilirlik ve iklim krizi çerçevesinde konuların müfredata koyulması, farkındalık oluşturulması, sorumluluk kazandırılması ve edinilen kazanımların kendi hayatlarında uygulama pratiğinin sunulması daha etkili bir eğitim öğretim için gereklidir. Bu şartların oluşturulması kalıcı öğrenme açısından önem arz etmektedir.

Yapılan etkinliklerde görsellik ve etkileşim artırılmalıdır. Paylaşımlar sadece yapıldı mesajı vermemelidir. Paylaşımlar içinde ziyade “ne öğrenildi?”, “ne değişti?” gibi kazanımlar ya da yansımalar sunulmalıdır. Edinilen bilincin kalıcı olmasının sağlanması için davranışa dönüştürülmesi şarttır. Bu yüzden de davranış değişikliğinin teşvik edilmesi önemlidir. Örneğin, okullara öğrencilerin dönüştürülebilecek ürünlerini atabilecekleri geri dönüşüm kutuları koyulmalıdır. Fidan dağıtımı, fidan ekimi yaptırılmalı, ekilen fidanların bakımı öğrenciler tarafından üstlenilmelidir.

Gelecek araştırmalarda uygulamanın farklı bölge ve sınıf düzeylerindeki etkileri incelenebilir. Nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan diğer araştırma tekniklerinin biri ya da birkaçı tercih edilerek zamansal düzlemde geri dönütleri alınabilir.

KAYNAKÇA

Akademik Makaleler ve Kitaplar

- Akinoğlu, O., & Sarı, A. (2009). İlköğretim programlarında çevre eğitimi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 30(30), 5–29.
- Altuntaş, E. Ç., & Turan, S. L. (2016). Çevre eğitiminde 2010–2015 yılları arasında yapılan araştırmalar ve eğilimler. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1–14.
- Cabbar, B. G. (2019). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin ağaç kavramına karşı metaforik algıları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 10(1), 189–208.
- Carter, R. L., & Simmons, B. (2010). The history and philosophy of environmental education. In A. Bodzin, B. Shiner Klein, & S. Weaver (Eds.), *The inclusion of environmental education in science teacher education* (pp. 3–16). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9222-9_1
- Çolakoğlu, E. (2010). Haklar söyleminde çevre eğitiminin yeri ve Türkiye’de çevre eğitiminin anayasal dayanakları. *TBB Dergisi*, 88(2), 151–171.
- Dikmen, S. (1993). *İlköğretim kurumlarında çevre için eğitim, çevre eğitimi*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Doğan, Y., Çiçek, Ö., & Saraç, E. (2018). Fen bilimleri öğretmen adaylarının çevre bilimi dersi kapsamında gerçekleştirilen alan gezisi deneyimleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(1), 104–120.
- Dönmez Usta, N., & Ültay, N. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin fen ve doğa etkinliklerini uygulamadaki yeterliliklerinin belirlenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(9), 19–30.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır. *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65–66, 1–13.
- Gülay Ogelman, H., & Önder, A. (2023). *Sürdürülebilir gelişim için okulöncesi dönemde çevre eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gülay Ogelman, H., Körükçü, Ö., Güngör, H., & Sarıkaya, H. (2014). Okul öncesi eğitim kurumlarında çevre eğitimi. In H. Gülay Ogelman (Ed.), *Çocuk ve çevre: Küçük çocuklar ve çevre eğitimi el kitabı* (pp. 71–110). Ankara: Eğiten Kitap.
- Gülay, H. (2011). Ağaç yaş iken eğilir: Yaşamın ilk yıllarında çevre eğitiminin önemi. *TÜBAV Bilim Dergisi*, 4(3), 240–245.
- Gülay, H., & Öznacar, M. D. (2010). *Okulöncesi dönem çocukları için çevre eğitimi etkinlikleri*. Ankara: Pegem Akademi.

- Jensen, B. B. (2002). Knowledge, action and pro-environmental behaviour. *Environmental Education Research*, 8(3), 325–334.
- Kıvrak, A. H., & Uyanık, G. (2020). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin çevre kirliliğine yönelik zihinsel modellerinin belirlenmesi. *Eğitim ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), 1–15.
- McBride, B. B., Brewer, C. A., Berkowitz, A. R., & Borrie, W. T. (2013). Environmental literacy, ecological literacy, ecoliteracy: What do we mean and how did we get here? *Ecosphere*, 4(5), 1–20. <https://doi.org/10.1890/ES13-00075.1>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2025). *İlk Dersimiz: Yeşil Vatanımız uygulama kılavuzu*. Ankara: MEB Yayınları.
- Moseley, C. (2000). Teaching for environmental literacy. *Clearing House*, 74(1), 23–25.
- Özey, R. (2014). *Çevre sorunları*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Özgenel, M., & Çatak Bay, G. R. (2019). The impact of environmental education based on nature experience on the cognitive and affective domains of primary school students towards the environment. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 1(1), 1–20.
- Özsoy, S., & Ahi, B. (2014). İlkokul öğrencilerinin geleceğe yönelik çevre algılarının çizdikleri resimler aracılığı ile belirlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(4), 1557–1582.
- Öztürk, S. (2020). Çevre bilinci eğitimi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 23–38.
- Pınar, E., & Yakışan, M. (2017). İlkokul öğrencilerinin çevre kavramları ile ilgili çizimlerinin analizi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 97–113.
- Roth, C. E. (1992). *Environmental literacy: Its roots, evolution and directions in the 1990s*. ERIC Clearinghouse for Science, Mathematics, and Environmental Education. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED348235.pdf>
- Smith, A. (2001). Early childhood – A wonderful time for science learning. *Australian Primary & Junior Journal*, 17(2), 52–55.
- Sungurtekin, Ş. (2001). “Uygulamalı çevre eğitimi projesi” kapsamında ana ve ilköğretim okullarında müzik yoluyla çevre eğitimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 167–178.
- Taşkın, Ö., & Şahin, B. (2008). Çevre kavramı ve altı yaş okul öncesi çocuklar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 1–14.

Toomey, A. H., & Domroese, M. C. (2013). Can citizen science lead to positive conservation attitudes and behaviors? *Human Ecology Review*, 20(1), 50–62.

UNESCO. (1978). *Tbilisi Declaration: Intergovernmental Conference on Environmental Education, organized by UNESCO in co-operation with UNEP, Tbilisi, USSR, 14–26 October 1977, final report*. Paris: UNESCO. https://www.gdrc.org/uem/ee/EE-Tbilisi_1977.pdf

Unterbruner, U. (1991). *Umwelterziehung und die Angst Jugendlicher vor Umweltzerstörung*. Linz: Veritas.

Yıldırım, T. (2018). İlköğretimde değerler eğitimi. *Eğitim ve Toplum*, 14(3), 112–130.

Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş., & Yılmaz, M. (2008). *Çevre bilimi ve eğitimi*. Ankara: Gündüz Eğitim.

Resmî ve Kurumsal Web Kaynakları

Millî Eğitim Bakanlığı. (2025, 14 Ekim). *2025–2026 eğitim öğretim yılı açılış töreni, Atakum Şehit Fikret Özer İlkokulunda coşkuyla gerçekleştirildi*. <https://samsun.meb.gov.tr/www/2025-2026-egitim-ogretim-yili-acilis-toreni-atakum-sehit-fikret-ozer-ilkokulunda-coskuyla-gerceklestirildi/icerik/3665/tr>

Millî Eğitim Bakanlığı. (2025, 10 Ekim). *Yeşil Vatan tematik takvimi uygulama ve yönetim rehberi (Rev. 6)*. https://dhgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2025_10/10163729_yesilvat-antematiktakvimiuygulamaveyonetimrehberi2rev6.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (2025). *Resmî web sitesi*. <https://www.meb.gov.tr>

Atakum İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü. (2025). *Resmî web sitesi*. <https://atakum.meb.gov.tr>

Nebioglu Ortaokulu. (2025). *Resmî web sitesi*. <https://nebiogluortaokulu.meb.k12.tr>

Medya ve Sosyal Medya Kaynakları

Samsun Son Haber. (2025, 14 Ekim). *Atakumlu çocuklar yeşil nesil için sahada*. <https://www.samsunsonhaber.com/haber/5577327/atakumlu-cocuklar-yesil-nesil-icin-sahada>

Amasya İl Millî Eğitim Müdürlüğü [@amasya_il_mem]. (2025). *Instagram profili*. Instagram. https://www.instagram.com/amasya_il_mem/

İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü [@istanbulilmem]. (2025). *Instagram profili*. Instagram. <https://www.instagram.com/istanbulilmem/>

16. Bölüm

Post-Keynesyen Yaklaşımda Devlet

M. Oğuz ARSLAN¹

Giriş

Devlet kavramı ve devletin ekonomiye müdahalesi konusu iktisadi yaklaşımlarda farklı farklı ele alınmaktadır. Merkantilist yaklaşımda güçlü bir merkezi devlet öngörülmüşken, fizyokrasi ve klasik liberal ekonomik yaklaşımda devlet yerine piyasa sistemine üstün güç atfedilmiştir. 19. yüzyılın ortasında ortaya çıkan Marksist yaklaşımda ise devlet egemen sınıfların çıkarlarına göre davranan bir yapı olarak ele alınmış, komünist bir topluma ulaşıldığında devletin zaten ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunulmuştur. Yine 19. yüzyılda klasik liberal düşüncenin bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve daha sonra baskın iktisadi görüşe dönüşen neoklasik yaklaşımda ise devlet piyasa başarısızlıklarını ortadan kaldırmakla görevli bir aktör olarak ele alınmış ve bunun dışında devletin piyasaya müdahalesi istenmemiştir.

1929 Büyük Bunalımı sonucunda ortaya atılan klasik Keynesyen yaklaşım özellikle etkin (toplam) talebin yönetilmesinde devlet müdahalesinin gerekli olduğunu savunmuş ve 1933 yılından itibaren uygulama olanağı bulmuştur. 1950'li yıllarda Keynesyen görüşlerle neoklasik görüşün bir sentezi olarak ortaya çıkan neoklasik Keynesyen sentez (daha kısa ifadesiyle neoklasik sentez) kısa dönemli olarak devletin talep yönetimini sağlaması gerektiğini salık vermiş ve 1970'li yıllara kadar gelişmiş ülkeler tarafından çok sorun yaşanmadan uygulanmıştır. Bu yaklaşımın kamu maliyesindeki uzantısı ise Amerikalı iktisatçı Richard Musgrave tarafından geliştirilmiş ve devlete üç çeşit rol biçilmiştir. Bu roller; ekonomik istikrarı koruma, gelir dağılımını iyileştirme ve kaynak tahsisini sağlamadır.

1970'li yılların başlarında gelişmiş ülkelerde yaşanan enflasyonist sorunlar ve petrol şoklarının etkisiyle ortaya çıkan stagflasyon sorunu (diğer bir deyişle enflasyon ve durgunluğun bir arada görülmesi) neoklasik sentezin bu duruma çözüm bulamadığını ortaya koymuş ve bu yaklaşım hızla gözden düşerek yerini neoklasik yaklaşım temelli monetarist görüş ve onun uzantısı görüşlere bırakmıştır. 1980'li yıllarla birlikte yaşanan dönüşüm ve hızlı küreselleşme süreci genel bir çerçeve olarak ana akım (ortodoks/neoklasik) yaklaşımın hakimiyetinin

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.
moarslan@anadolu.edu.tr ORCID No.: 0000-0001-6011-4331

devamını sağlamıştır. Bu yaklaşım doğal olarak devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılmasından yana olmuştur.

Keynes'in orijinal görüşlerine bağlılığı ile bilinen ve kökenleri 1950'li yıllara kadar giden post-Keynesyen yaklaşım özellikle 2008 Küresel Finans Krizinden sonra gündeme gelen bir görüştür. Etkin talebin sürdürülmesi ve yatırım artışı için aktif devlet müdahalesini savunan post-Keynesyen yaklaşım kendi içinde farklı alt okulları barındırmakta olup, bu bağlamda içerisinde çok zengin tartışma ve görüşlerin olduğu bir ekonomik yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda bu alt okullardan biri olan modern para teorisi genel kamuoyunda post-Keynesyen yaklaşımdan daha fazla tanınır olmuştur.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmını izleyen birinci bölümde tüm zamanların en büyük iktisatçılarından biri kabul edilen John Maynard Keynes'in devlete ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde Keynes'in görüşlerine bağlılığıyla bilinen post-Keynesyen yaklaşıma ilişkin bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise post-Keynesyen yaklaşımın devlet ve devletin ekonomiye müdahalesi konularındaki görüşleri ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç bölümü tartışılan görüşlerin bir değerlendirmesi niteliğindedir.

1. Keynes'in Devlete İlişkin Görüşleri

Post-Keynesyen yaklaşımın ana hatlarına geçmeden önce Keynes'in devlete ilişkin orijinal görüşlerine daha yakından bakmak yararlı olabilir. Bu bağlamda, öncelikle, Keynes'in iktisat teorisinin gerçek dünyaya uygulanmasıyla ilgili olduğunu belirtmek gerekir. Bu amaçla Keynes, para ve belirsizliğin oldukça önemli olduğu modern kapitalist ekonomide işsizliğin nedenlerini analiz ettiği “İşsizlik, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” (kısa adıyla Genel Teori) adlı ünlü kitabını 1936 yılında yayımlamıştır. Keynes'in ekonomi politikası alanına en önemli katkısı ekonomik büyümenin sağlanmasında ve ekonomik sorunların çözülmesinde devlete biçtiği roldür. O'na göre kapitalizm içsel olarak istikrarsız bir sistemdir ve kendi haline bırakıldığında piyasalar kaynakların tam istihdamını sağlamaya yetecek yatırım miktarını ortaya çıkaramaz (Rochon, 1994:37). Bu durumda ekonomi yüksek işsizlik seviyesinde sıkışıp kalabilir. Bu nedenle devletin ekonomiye müdahale etmemesi durumunda ekonomide yüksek enflasyon veya başka makroekonomik sorunlar ortaya çıkacaktır (Pressman, 2006: 116).

Keynes'e göre, ekonomik sorunların çözümünde devlet ekonomi politikasını kullanmalıdır. Yüksek işsizlik durumunda bütçe açığı verilerek (kamu harcamaları artırılarak ve/veya vergi oranları artırılarak) etkin talebin artırılması gerekir. Bunun sonucunda işsizlik azaltılacaktır. Yüksek enflasyon yaşanması durumunda ise vergi oranlarının artırılması ve/veya kamu harcamalarının

azaltılmasıyla sorun çözülecektir. Devletin rolüne ilişkin bu bakış açısı, devlet bütçesi ve ulusal borçlar açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Kriz ya da durgunluk dönemlerinde, milli gelir düştükçe ve işsizlik sigortası gibi sosyal kalemler için kamu harcamaları arttıkça, devletin vergi gelirleri kaçınılmaz olarak azalır. Bu durum, ekonominin konjonktür dalgasının en düşük noktasında olması nedeniyle kamu harcamalarının vergileri aşmasına ve konjonktürel bir bütçe açığına yol açar (Pressman, 2006: 116).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin büyük bir bölümünde hâkim olan bu yöndeki ekonomi politikalarına rağmen, Keynes devletin ekonomide daha önemli bir rol üstlenmesi taraftarıydı. Sermaye birikimi ve yatırımlara uzun vadeli bir bakış açısı getirmeyi gerektiren bu rol Keynes tarafından yatırımların toplumsallaştırılması (sosyalizasyonu) olarak adlandırılmıştır (Rochon, 1994:37). Yatırımların toplumsallaştırılması esas olarak toplam yatırım düzeyini istikrara kavuşturmak için kamu harcama politikasının kullanılması anlamına gelir. Bu politikada devlet özel yatırımlar düşükse borçlanarak yatırımları finanse eder, tam tersine, özel yatırımlar yüksekse borçlanmayı durdurarak kamu yatırımlarını kısar (Pressman, 2006: 116). Bu görüşe göre devlet ekonomiye ince ayar yapmaktan sorumludur. Başka bir deyişle, işsizlik oranı yüksek olduğunda yatırım harcamalarını artırır, işsizlik düştüğünde ve enflasyon tehdidi söz konusu olduğunda ise harcamayı azaltır (Pressman, 2001: 105).

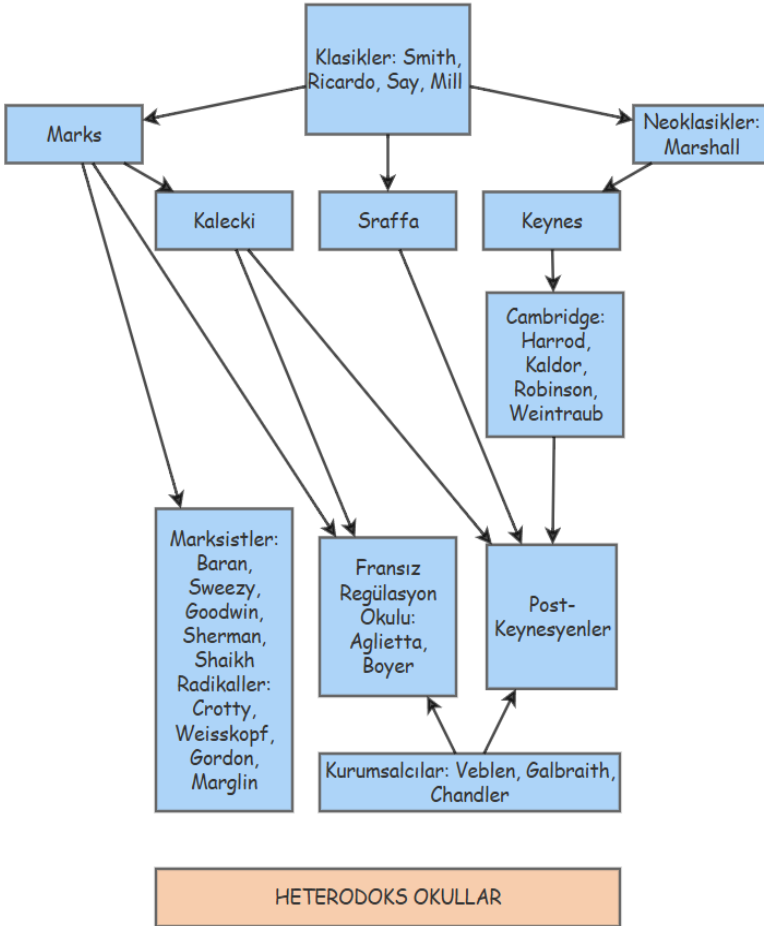
Keynes'e göre, ekonomi etkin talep düzeyi ile sınırlandırıldığından bir ekonomik bunalım durumunda gönülsüz işsizlikten kurtulmanın yolu bu talebin unsurlarından birinin devlet tarafından desteklenmesidir (Rochon, 1994:37).

Keynes açısından etkin talebin unsurları arasında en önemlisi, yatırımların toplumsallaştırılması kavramıyla da ifade ettiği gibi, yatırım harcamalarıdır. Keynes, ekonomik performansı artırmak amacıyla özellikle konut, hastaneler, okullar, yollar ve köprülere harcama yapılması gerektiğini belirtmektedir (Pressman, 2006: 116-117). Ekonomide devlete önemli rol düştüğünü belirten Keynes, üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olup olmaması konusunu önemli görmemiştir. O'na göre, devletin ekonomideki esas rolü yol göstericiliktir (Rochon, 1994: 39). Devleti kamu yararı için çalışan bir kurumlar dizisi olarak gören Keynes ulusal paranın da devlet tarafından kontrol edilmesini ve desteklenmesini savunmuştur (Pressman, 2001: 109).

2. Post-Keynesyen Yaklaşımın Oluşumu ve Unsurları

Post-Keynesyen yaklaşım 1950'li yıllarda neoklasik senteze tepki olarak ortaya çıkmış olan heterodoks bir yaklaşımdır. Keynes'in ortodoks iktisattan kopmasını başlangıç noktası olarak alan post-Keynesyen yaklaşım Keynes'in orijinal analizinin ötesine geçen bazı konuları da ele almaktadır. Post-

Keynesyenlerin görüşüne göre Keynesyen devrim yeterince ileri gitmemiş olduğundan, bu yaklaşım taraftarları kendi analizlerine sınıfsal ilişkileri de dahil etmiş ve gelir dağılımı, içsel para ve finansal istikrarsızlık teorisinin rolünü daha da geliştirmiştir. Keynes'le birlikte Michal Kalecki, Joan Robinson, Nicholas Kaldor ve Hyman Minsky bu yaklaşımın en önde gelen iktisatçılarıdır (Stockhammer, 2018: 6). Şekil 1'de verilen Lavoie (2009)'un heterodoks düşünce okulları sınıflandırmasına göre post-Keynesyenler Cambridge geleneği ile Kalecki ve Sraffa'dan etkilenen bir yaklaşım olarak gösterilmiş olmakla birlikte, başta Keynes olmak üzere Kalecki ve Cambridge iktisatçılarını birinci kuşak post-Keynesyenler (kurucular) olarak kabul etmek gerekir.

Şekil 1: Makroiktisatta Heterodoks Düşünce Okulları

Kaynak: Lavoie (2009: 3).

Üzerinde kesin bir uzlaşa bulunmasa da post-Keynesyen yaklaşımın çeşitli unsurlarından bahsetmek mümkündür. Rochon (2022)'ye göre, post-Keynesyen yaklaşımın on ayırt edici unsuru söz konusudur. Bunlar şu şekildedir:

Gerçekçilik: Post-Keynesyen yaklaşım neoklasik yaklaşımın ekonomik analizde gerçek dünyayı yansıtmayan bir varsayımlar kümesini (rasyonellik, fayda ve kar maksimizasyonu, tam rekabet, atomistik davranış vb.) kullandığını savunmaktadır. Bu bağlamda, post-Keynesyenler ekonomik analizde sosyal sınıfların, gelir dağılımının, büyük şirketlerin vs. dikkate alınmasını önerirler. Post-Keynesyen teoremin amacı, firmaların uygun fiyatlandırma mekanizmalarını, uygun piyasa yapılarını, gerçekçi bir bankacılık sistemini, faiz oranlarını kontrol eden bir merkez bankasını, ekonomide devletin, sendikaların ve diğer kurumların rolünü ve daha fazlasını kapsayan modeller oluşturmaktır.

Parasal üretim ekonomisi ve içsel para: Post-Keynesyenlere göre, parasal üretim ekonomisi bankalar tarafından finanse edilen, mal üretimine ağırlık verilen, para kullanan bir ekonomi demektir (Rochon, 2021: 122). Neoklasik varsayımın tersine, post-Keynesyen yaklaşıma göre gerçek dünyada parasal üretim ekonomisi geçerlidir. Parasal bir dünyada para, borç, tüketim, yatırım ve üretim bağlantılıdır. Para olmadan üretim, işgücü, yatırım ve hatta büyüme söz konusu olmaz. Böyle bir dünyada Say kanunu tersine çevrilir. Girişimciler üretim, sermaye malı satın alımı ve ücret ödemesi için tasarruflarıyla değil bankalardan borçlanarak finansman gerçekleştirirler. Dolayısıyla, paranın varlığı ile borç arasında yakın bir ilişki vardır. Bir parasal üretim ekonomisinde fon sağlamada bankalar çok önemlidir. Ayrıca, merkez bankası faiz oranının dışsal olarak belirlemektedir.

Sosyal sınıflar: Post-Keynesyenlere göre kapitalizmde işçiler, kapitalistler ve rantye sınıfı arasında doğuştan gelen bir çatışma vardır. Buna devlet, merkez bankası ve dünyanın geri kalanını da eklemek gerekir. Bu nedenle post-Keynesyen düşünce makro gruplar veya sosyal sınıflar temellidir. Dolayısıyla, ekonomik analizde gelir dağılımı çok önemlidir. Enflasyon da gelir dağılımı mücadelesinin bir sonucudur.

İstikrarsızlık: Post-Keynesyen düşünceye göre piyasalar ciddi istikrarsızlık eğilimindedir. Minsky'nin ifadesiyle, istikrar dönemlerini istikrarsızlık dönemleri izler. İstikrar dönemlerinde elde edilen iyi karlar, yüksek riskler olarak daha yüksek kar arayışlarını doğurur. Bu da ekonomik sistemi istikrarsız hale getirir. Ayrıca, uzun dönem dengesi diye birşey yoktur. Ekonomik ilerleyiş yavaş yavaş değişen ve art arda gelen kısa dönemlerden oluşur (Lavoie, 2022: 38).

Etkin talep ilkesi: Bu ilke post-Keynesyen düşüncenin temel ilkesidir. Öyle ki, ekonomik büyümenin her zaman ve her yerde talep çekişli bir olgu olduğu kabul edilir. Bu aşamada maliye politikasının rolü hem bankaların hem de

firmaların beklentilerini etkileyecek ve dolayısıyla yatırım kararlarını ve banka kredilerini etkileyecek şekilde etkin talebi yeterince artırmaktır. Bu ilke Keynes'le beraber Kalecki'nin görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Post-Keynesyenler etkin talebin hem kısa hem de uzun dönemde önemli olduğunu vurgulamakta ve bu yüzden etkin talebin yönetilmesinde maliye politikalarının etkinliğinden şüphe duymamaktadırlar (Arslan, 2021: 47).

Gelir dağılımı: Post-Keynesyenler açısından gelir dağılımı, etkin talep ve büyümeyi etkileyebileceğinden en temel konulardan biridir. Post-Keynesyen modeller, zenginler ile yoksullar, ücretliler ile kapitalistler ve borçlular ile alacaklılar arasındaki tüketim eğilimlerinde sistematik farklılıklar olacağını öngörmek için dayanak sağlamaktadır (Perraton, 2019: 95). Gelir dağılımı ve ekonomik büyüme arasındaki dinamikler, örneğin ücret payının düşmesi veya yükselmesi durumunda neler olacağına odaklanmaktadır. Bu durumda ekonominin ücret odaklı mı yoksa kar odaklı mı olduğu sorusu önemli hale gelmektedir (Rochon, 2022: 263). Bu sorunun yanıtına göre uygulanacak maliye politikasının içeriği değişebilmektedir.

Gönülsüz işsizlik: Post-Keynesyen yaklaşıma göre işsizlik etkin talebin olmamasının bir sonucudur (King, 2015: 5). İşsiz kalanlar kendi hatalarının sonucu olarak değil, etkin talebin olmamasına bağlı olarak şirketlerin onları iş almaması nedeniyle işsiz kaldıklarından bu duruma gönülsüz işsizlik adı verilir. Gönülsüz işsizliği ortadan kaldırmanın yolu ise etkin talebi artırmaktır.

Radikal belirsizlik ve tarihsel zaman: Post-Keynesyen teoride belirsizlik kavramı ile bir eylemin sonucunun bilinmediği, aynı zamanda olasılığının da tahmin edilemediği bir durum kastedilmektedir (Rochon, 2021: 131). Ayrıca, belirsizliği ana akım teorideki belirsizlik kavramından ayırmak için genellikle radikal belirsizlik kavramı kullanılır. Radikal belirsizlik geleceğin kesinlikle bilinemeyeceği ve istatistiksel olarak risk ve olasılık hesabına indirgenemeyeceği bir durumu belirtir. Radikal belirsizlik tüm grupların (işçiler veya tüketiciler, şirketler, bankalar, devlet, merkez bankası) kararlarını etkileyerek onların çeşitli davranış kurallarına göre karar vermesine yol açar. Bu durum ekonomide bir dengeye gelme anlamına gelmez. Ayrıca, post-Keynesyenler açısından gerçek dünyada geçmiş belirlenmiş ve değiştirilemez, gelecek ise bilinemez olduğundan, alınan birçok karar değiştirilemez. Bu duruma tarihsel zaman adı verilir.

Kurumlar: Post-Keynesyen düşüncede tüm bireyler bir sosyal sınıfın parçaları ve sosyal varlıklardır. Buna organik yaklaşım denilmektedir (Lavoie, 2022: 17). Post-Keynesyenlere göre bireylerden çok kurumlara odaklanmak güç kavramının ve güç ilişkilerinin analize dahil edilmesini sağlar. Bu ise iktisadi toplum düşüncesinin içine katar.

Maliye politikası: Post-Keynesyen yaklaşımda maliye politikası belki de en önemli konudur. Bu yaklaşıma göre maliye politikası her türden yer açma (crowding-in) veya çarpan etkisine sahiptir. Örneğin, artan kamu harcamaları daha fazla yatırımı cesaretlendirir. Öncelikle bu harcamalar etkin talebi artırarak şirketlerin gelecek hakkında iyimser olmasına yol açar. Ayrıca kamu harcamaları şirketlerin gelirlerini artırarak onların bankalar tarafından kredi vermek için güvenilir olarak görülmesini sağlar (Rochon, 2022: 266).

Diğer yandan, Rochon (2022)'nin ifade ettiği yukarıda verilen on ayırt edici unsura benzeyen şekilde Thirlwall (1993) Keynes'in iktisadının ve dolayısıyla post-Keynesyen iktisadın altı ana fikrinin olduğunu belirtmektedir. Bunlar şu şekildedir (Thirlwall, 1993: 335-337; King, 2015: 4-10):

- İstihdam ve işsizlik düzeyi, işgücü piyasasında değil, mal piyasasında etkin talep tarafından belirlenir.
- Gönülsüz işsizlik mevcuttur ve bunun nedeni yetersiz etkin taleptir.
- Toplam yatırım ile toplam tasarruf arasındaki ilişki makroekonomik teoremin temelini oluşturur ve nedensellik yatırımlardan tasarruflara doğru işler, tersi değil.
- Paranın varlığı ve onu likit tutma yeteneği, ekonomi için büyük bir belirsizlik yaratır. Dolayısıyla, para ekonomisi takas ekonomisinden epey farklıdır.
- Paranın miktar teorisi, paranın reel üretim (ve istihdam) üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı ve sadece fiyat düzeyini etkilediği varsayımına dayandığı için ciddi biçimde yanıltıcıdır.
- Kapitalist ekonomiler, gelecekteki maliyet ve gelirlerin kesin hesaplamalarından çok, yatırım kararlarını belirleyen yatırımcıların hayvani içgüdüleriyle hareket ederler.

Holt (2007)'ye göre ise post-Keynesyen iktisadın gerçek dünya, tarihsel zaman, geleceğin belirsizliği ve kurumlar olmak üzere dört temel özelliği vardır. Holt bu özellikleri genel olarak tanımlayarak, post-Keynesyenlerin bunlar üzerinde anlaşmaya varabileceklerini ve bunların mantıksal sonuçlarını ve önemini görebileceklerini umduğunu belirtmektedir (Holt, 2007: 91). O zamandan bugüne kadar yapılan post-Keynesyen çalışmalara genel olarak göz atıldığında Richard Holt'un bu beklentisinin büyük ölçüde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Son olarak, Ataç (2021)'e göre post-Keynesyen yaklaşımda ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve fiyatlama olmak üzere üç temel konu vardır. Ataç, ekonomik büyümenin post-Keynesyen yaklaşımın en önemli konusu kabul

edildiğini çünkü bu yaklaşımın ekonomilerin zaman içinde sürekli büyümesi gibi temel bir ekonomik olgu üzerine kurulu olduğunu iddia etmektedir. O'na göre ayrıca gelir dağılımı konusu da önemlidir ve gelir dağılımı sorunları yatırım ve büyüme sorunları ile ayrılmaz şekilde ilintilidir. Yazar, post-Keynesyenler açısından fiyatlamının da önemli olduğunu, fiyat mekanizmasının bir ekonomide yatırımlara finansman sağlamada ve nispi gelir paylarını belirlemede şirketler için yaşamsal bir role sahip olduğunu belirtmektedir (Ataç, 2021: 108-115).

3. Post-Keynesyen Yaklaşımda Devlet ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi

Post-Keynesyenler Keynes'in görüşlerine dayalı olarak bir post-Keynesyen devlet teorisi geliştirmişlerdir. Bu teori tam istihdama ulaşılmasında aktif maliye politikalarının kullanımını savunur ve devlete maliye politikaları aracılığıyla operasyonel bir rol yükler (Cin, 2012: 112). Keynes'in, neoklasiklerin özellikle bireysel ekonomik aktörlerin rasyonel olduğu ve ekonominin nasıl çalıştığı konusunda mükemmel bilgiye sahip olduğu varsayımlarına karşı çıkışı ve bu varsayımların gerçek dünyayı açıklamadığı görüşü post-Keynesyen devlet teorisinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur (Pressman, 2001: 107).

Keynes'in ünlü tasarruf paradoksunda ortaya koyduğu gibi, tekil bireyler için yararlı ve olumlu olan bireysel tasarruflar arttığında bu artış tüketim ve etkin talebi düşürerek işsizliğe ve krize neden olmakta, bu durum ise bireysel rasyonelliğin tüm bireyler için en uygun sonuca veya bir grup rasyonelliğine yol açmadığını göstermektedir. Ayrıca, finansal piyasalarda rasyonel karar verme yerine moda veya sürü psikolojisine dayalı olarak kararlar verildiği ortaya konulmuştur (Shiller, 2000).

Rasyonellik varsayımının yanlışlığı ve daha önce açıklandığı gibi geleceğin belirsizliği post-Keynesyenler açısından insan davranışlarının alışkanlıklar, kurumlar, sürü davranışları, hayvani güdüler ve sosyal sözleşme gibi faktörlerin etkisiyle karmaşık bir biçimde şekillendirildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle devlet, izlediği politikalarla belirsizliği azaltarak güveni ve ekonomik performansı artırmada kritik önemdedir.

Post-Keynesyenlere göre devlet kurumuna ihtiyaç duyulmasının çeşitli sebepleri vardır. Birbirleriyle ilişkili olabilen bu sebepler şunlardır:

- Piyasaların makroekonomik düzeydeki koordinasyon hatalarını gidermek (örneğin, tasarrufların yatırımları aşması durumunda etkin talebi artırmak için müdahale etmek) (Skidelsky, 1989).
- Bireyler için belirsizliği hesaplanabilir riske çevirmek (Giddens, 1991).
- Yasalar ve düzenlemelerle kapitalist üretimin gerçekleşmesi için gerekli düzeni sağlamak.

- İnsanların yaşamı için istikrar ve güvenliği sağlamak (parasal istikrar, döviz kuru istikrarı, anti-tröst yasası, refah hizmetleri, yaşlı bakım hizmetleri vb. dahil).
- Devlet bütçesi aracılığıyla ekonomik konjonktürü yönetmek (örneğin, işsizlik durumunda bütçe açığı vermek) (Pressman, 2001: 109-110; Staveren, 2015: 153).
- Özellikle düşük ve orta gelirli grupları dikkate alan gelir dağılımı politikasını destekleyici maliye politikası araçlarını kullanmak.
- Kurumsalcı post-Keynesyen iktisatçı John Kenneth Galbraith'in bir önerisi olarak, büyük şirketlerin güçlerini sınırlandırarak kamusal karar alma mekanizmasını ve demokrasiyi desteklemek (Pressman, 2006: 133-134).

Post-Keynesyen teori, özellikle onun bir kolu olan modern para teorisi, hazine (devlet) ve merkez bankası ilişkileri hakkında özgün bir görüşe sahiptir. Bu görüşe göre, merkez bankası, devlet borcuna garanti sağlayarak, devletin bütçe açıklarını ekonomik faaliyeti canlandırmak için kullanmasına olanak sağlar. Bu şekildeki bir paraya dönüştürme süreci enflasyonist olabilir, ancak bu çok özel koşullar altında, genişlemeci önlemlerin, halihazırda yerleşik olan kalıcı tam istihdam konumunun bir sonucu olarak ekonomide aşırı ısınmaya yol açması halinde mümkündür (Fields, 2023: 386).

Post-Keynesyen yazarlardan Holt'a göre devlet özel sektörün sunamayacağı veya sunmak istemeyeceği malları sunmada daha çok rol üstlenmelidir. Makroekonomik düzeyde tam istihdam ve fiyat istikrarını sağlamanın yanında, mikroekonomik düzeyde de devlet faaliyetlerine gereksinim vardır. Bu durum özellikle erdemli mal kategorisinde olan sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi alanlarda geçerlidir. Bu mallar sosyal adaleti sağlamanın yanında ekonomiyi istikrara kavuşturacak ve büyütecektir (Holt, 2013: 293).

Post-Keynesyenlerin Keynes'ten ayrıldıkları bir konu devletin siyasi niteliğine ilişkindir. Post-Keynesyenler, Keynes'in Pigou ile hemfikir olduğu bir varsayım olan devletin iyiliksever ve sınıf ayrımı gözetmeyen bir kurum olarak ele alınmasını da sorgularlar ve bu bağlamda sermaye ve işgücü arzının fazla olduğu durumlarda fırsat maliyeti kavramının yararlılığını reddederler (King, 2015: 59).

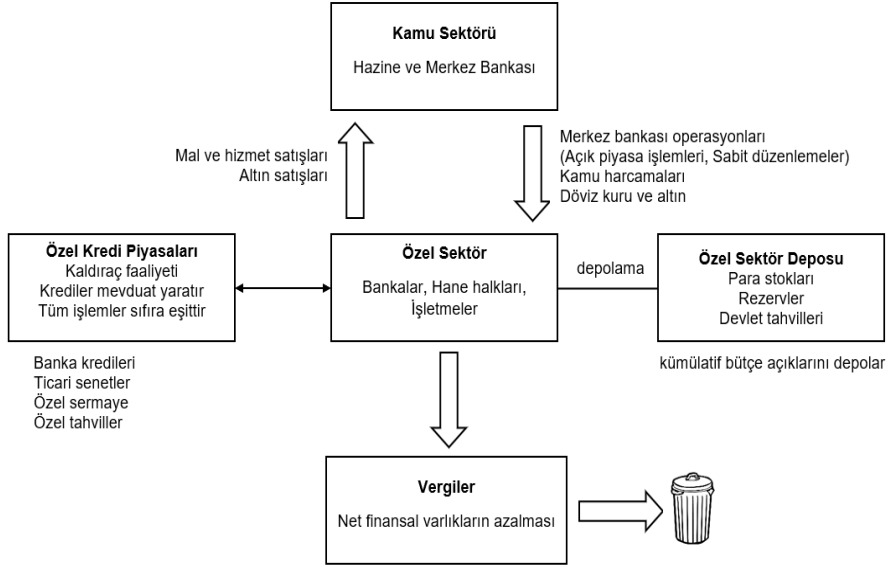
3.1. Modern Para Teorisinde Devletin Ekonomideki Rolü

Modern para teorisi penceresinden (parasal ve finansal ilişkiler çerçevesinde) konuyu ele alan Mitchell ve Juniper (2007), post-Keynesyen teoride devletin rolünü çeşitli başlıklar altında incelemiştir.

Bunlardan ilki, devletin işçiler ve kapitalistler olarak çatışan sınıflar arasında ara bulucu olması rolüdür. Devletin bu rolü üstlenmesi ile modern para sistemindeki iktidar dinamikleri, mülkiyet sahipliği ile tanımlanan otorite ilişkileri (sınıflar) içinde sağlam bir şekilde konumlandırılabilir. Devletin mali gücü bu açıdan değerlendirilmelidir (Mitchell ve Juniper, 2007: 196).

İkincisi, devletin ulusal paranın ihraççısı ve sektörel dengenin sağlayıcısı olması rolüdür. Modern para ekonomileri, esnek döviz kurları ile birlikte ulusal para birimlerini kullanır. Ulusal para, devletin vergi ve diğer mali taleplerinin ödenmesi için kabul edilebilir tek birimdir. Para arzı tekeli, devlete farklı para düzenlemeleri altında sahip olamayacağı seçenekler sağlamaktadır. Öte yandan, temel ulusal gelir muhasebesi, kamu sektörü açığı (fazlası) ile özel sektör fazlasının (açığının) birbirine eşit olduğunu gösterir. Durum böyleyken özel sektörün finansal varlıkların toplam net tasarruflarını biriktirebilmesi için kümülatif kamu sektörü açık harcaması gereklidir. Kamu sektörü fazlasının oluşması durumunda ise bunun özel sektöre iki olumsuz etkisi olmaktadır: (a) özel sektörün harcanabilir gelirlerini azaltması ve (b) özel sektörün finansal varlıklarını (para veya tahviller) azaltması (Mitchell ve Juniper, 2007: 196). Devletin maliye politikası araçları ile sektörel dengeyi sağlayıcı ve özellikle özel sektörü gelir azalışlarından ve borç artışlarından koruyacak şekilde müdahale etmesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde talep azalışının önüne geçilebilecektir.

Üçüncüsü, devletin parasal ekonomideki dikey ve yatay makroekonomik ilişkilerdeki rolüdür. Bu rolü incelerken öncelikle modern para teorisinde devletin hane halklarından farklı olarak özü itibarıyla gelir kısıtına sahip olmadığı ve vergilerin kamu harcamalarının finansmanı için alınmadığı varsayımlarını dikkate almak gerekir (Mitchell vd., 2019: 123, 318).

Şekil 2: Yatay ve Dikey Makroekonomik İlişkiler

Kaynak: Mitchell ve Juniper (2007: 198).

Şekil 2’de ekonomide yatay ve dikey ilişkiler gösterilmiştir. Buna göre, yatay oklar özel sektör ajanları arasındaki işlemleri, dikey oklar ise devlet (kamu sektörü) ile özel sektör arasındaki işlemleri ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımda devlet özel sektördeki kümülatif finansal varlık stokunu ve bunun bileşimini etkileme gücüne sahiptir. Bütçe açığı özel sektörün kümülatif finansal varlık stokunu belirlemektedir. Merkez bankasının kararları banknot ve nakit, banka rezervi ve devlet tahvili cinsinden bu stokun bileşimini belirlemektedir (Mitchell ve Juniper, 2007: 198).

Şekil 2’deki dikkat çekici durum vergilere ilişkindir. Modern para teorisinde vergiler para arzını yok etmek için alındığından, Şekil 2’de özel sektörün net finansal varlıklarını azaltarak bunları yok eden (çöp tenekesine atan) bir araç olma özelliğine sahiptir. Başka bir deyişle, ulusal (resmi) paranın imha edilmesinin bir parçasıdır ve parayı onu piyasaya arz eden devlete geri verirler (Tymoigne ve Wray, 2021: 13). Belirtmek gerekir ki, bu yaklaşımda devlet kamu harcamalarının finansmanında vergilere ve borçlanmaya bağlı değildir ve kamu harcamalarındaki en önemli kısıt enflasyondur (Kelton, 2021: 9).

Şekil 2’nin solunda bulunan özel kredi piyasaları özel ekonomik birimlerin kredi kaldıraçlı faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu duruma post-Keynesyen teoride içsel para devreleri adı verilmektedir. Ancak dikey işlemler net finansal varlık yaratmamaktadır. Şeklin sağında bulunan özel sektör deposu ise daha önce belirtildiği gibi, özel sektördeki kümülatif varlık stokunu kümülatif

bütçe açıklarının karşılığı olarak saklamaktadır. Toplamı her zaman sıfıra eşit olan özel kaldıraç faaliyetleri özel sektör deposunun işlemsel bir parçası değildir. Ticari bankaların kredi yaratmak için rezerve ihtiyaçları bulunmamaktadır (Mitchell ve Juniper, 2007: 198).

Modern para teorisinde devletin ekonomideki rolünü analiz ederken dikkat edilmesi gereken birkaç konu bulunmaktadır. Şöyle ki, bu görüşlerde devlet bütçesi ile hane halklarının ve şirketlerin bütçesi birbirinden çok farklı değerlendirilir. Devletin bir bütçe kısıtı bulunmadığından kamu harcamalarının finansmanı için vergi almak veya borçlanmak gerekmez. Ancak hane halkları ve şirketler harcaşabilmek için önce ulusal paraya ihtiyaç duyarlar. Devlet önce harcar, sonra gelir yaratır; fakat hane halkları ve şirketler önce kazanır (finansman yaratır), sonra harcarlar. Ayrıca, kamu iç borçları da kamusal finansman için alınmayıp faiz oranlarını kontrol etmek için kullanılan bir araçtır (Kelton, 2021: 87; Tymoigne ve Wray, 2021: 52-53).

Sonuç Yerine

Devlet kavramı ve devletin ekonomiye müdahalesine ilişkin olarak iktisadi yaklaşımlarda farklı tutumlar söz konusudur. 1929 Büyük Bunalımı sonrasında İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes daha önceki klasik ve neoklasik iktisadi yaklaşımlardan farklı olarak piyasaların her zaman kendi kendine geleceği varsayımını reddetmiş ve devletin makroekonomi (maliye) politikasıyla toplam talebi canlandırması ve yönlendirmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Daha sonradan Keynes'in görüşleri ile klasiklerin görüşlerinin sentezlenmesiyle ortaya çıkan neoklasik Keynesyen sentezin 1970'li yıllarda stagflasyon sorununa çözüm bulamaması başta monetarizm olmak üzere bir dizi neoliberal yaklaşımı gündeme getirmiştir.

Keynes'le birlikte Michal Kalecki, Joan Robinson, Nicholas Kaldor gibi iktisatçıların görüşlerine dayalı olan ve 1950'li yıllarda neoklasik senteze bir tepki olarak ortaya çıkan post-Keynesyen yaklaşım da ekonomiye devlet müdahalesini savunmaktadır. Hatta, onlar bu müdahalenin maliye politikası aracılığıyla sürekli olması yanlısıdır. Keynes ve Kalecki'nin görüşleri doğrultusunda şekillenen etkin talep ilkesi bu yaklaşımın en önemli konularından biridir. Ayrıca, post-Keynesyenler gerçekçilik, para arzının içselliği, belirsizlik, gelir dağılımı ve istikrarsızlık gibi konularda özgün görüşlere sahiptirler.

Bireysel rasyonellik kavramına eleştiri getiren post-Keynesyen yaklaşım, özellikle radikal belirsizliğin ekonomik aktörlerin karar alma davranışlarını zorlaştırdığını iddia etmektedir. Bu yüzden devlet, çeşitli politikalarla ekonomide belirsizliği azaltarak güven ortamını sağlamada ve ekonomik performansı artırmada çok önemli bir role sahiptir. Post-Keynesyen yaklaşımın giderek

popülerleşen bir kolu olan modern para teorisi ise devlete sınıflar arasında arabuluculuk rolü düştüğünü ve devletin ulusal paranın ihraççısı ve sektörel dengenin sağlayıcısı olması rolünün olduğunu vurgulamaktadır. Modern para teorisi özellikle devlet ve özel sektör ilişkisini parasal ve finansal ilişkiler çerçevesinde ayrıntılı ve gerçekçi olarak açıkladığı iddiasına sahiptir.

Kaynakça

- Arslan, M.O. (2021). Maliye Politikasının Etkinliğine İlişkin Tartışmalar. İçinde: A. Taraktaş (Ed.), Maliye Politikası, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ataç, B. (2021). Maliye Politikası. 12. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Cin, M.F. (2012). Post-Keynezyen İktisat. Ankara: Efil Yayınevi.
- Fields, D.M. (2023). Role of State. İçinde: L.-P. Rochon ve S. Rossi (Ed.), Elgar Encyclopedia of Post-Keynesian Economics, Cheltenham: Edward Elgar, s.385-386.
- Giddens, A. (1991). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Modern Age. Cambridge: Polity Press.
- Holt, R.P.F. (2013). The Post-Keynesian Critique of the Mainstream Theory of the State and the Post-Keynesian Approaches to Economic Policy. İçinde: G.C. Harcourt ve P. Kriesler (Ed.), The Oxford Handbook of Post-Keynesian Economics, Volume 2: Critiques and Methodology, Oxford: Oxford University Press, s.290-309.
- Holt, R.P.F. (2007). What is Post Keynesian Economics? İçinde: M. Forstater, G. Mongiovi ve S. Pressman (Ed.), Post Keynesian Macroeconomics: Essays in Honour of Ingrid Rima, New York: Routledge, s.89-107.
- Kelton, S. (2021). The Deficit Myth: How to Build a Better Economy. London: John Murray Press.
- King, J.E. (2015). Advanced Introduction to Post Keynesian Economics. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lavoie, M. (2022). Post-Keynesian Economics: New Foundations. 2nd Edition. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lavoie, M. (2009). Introduction to Post-Keynesian Economics. London: Palgrave Macmillan.
- Mitchell, W., Wray, L.R. ve Watts, M. (2019). Macroeconomics. London: Red Globe Press.
- Mitchell ve Juniper (2007). Towards a Spatial Keynesian Economics. İçinde: P. Arestis ve G. Zezza (Ed.), Advances in Monetary Policy and Macroeconomics, London, Palgrave Macmillan, s.192-211.
- Perraton, J. (2019). Macroeconomic Implications of Inequality and Household Debt: European Evidence. İçinde: L.-P. Rochon ve V. Monvoisin (Ed.), Finance, Growth and Inequality: Post-Keynesian Perspectives, Cheltenham: Edward Elgar, s.93-110.
- Pressman, S. (2006). A Post Keynesian Theory of the State. İçinde: S. Pressman (Ed.), Alternative Theories of the State, New York: Palgrave Macmillan, s.113-138.

- Pressman, S. (2001). The Role of the State and the State Budget. İçinde: R.P.F. Holt ve S. Pressman (Ed.), A New Guide to Post-Keynesian Economics, New York: Routledge, s.102-113.
- Rochon, L.-P. (2022). The Post-Keynesian School. İçinde: H. Bougrine ve L.-P. Rochon (Ed.), A Brief History of Economic Thought: From the Mercantilists to the Post-Keynesians, Cheltenham: Edward Elgar, s.246-272.
- Rochon, L.-P. (2021). Monetary Economies of Production. İçinde: L.-P. Rochon ve S. Rossi (Ed.), An Introduction to Macroeconomics, 2nd Edition, Cheltenham: Edward Elgar, s.122-144.
- Rochon, L-P. (1994). Economics in Crisis, Montreal: Robert Davies Publishing.
- Shiller, R. (2000). Irrational Exuberance. Princeton: Princeton University Press.
- Skidelsky, R. (1989). Keynes and the State. İçinde: D. Helm (Ed.), The Economic Borders of the State, Oxford: Oxford University Press, s.144-152.
- Staveren, I.V. (2015). Economics After Crisis. New York: Routledge.
- Stockhammer, E. (2018). Post-Keynesian Economics. İçinde: L. Fischer, J. Hasell, J.C. Proctor, D. Uwakwe, Z. Ward-Perkins and C. Watson (Ed.), Rethinking Economics: An Introductim to Pluralist Economics, New York: Routledge, s.6-17.
- Thirlwall, A.P. (1993). The Renaissance of Keynesian Economics. Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, 186, September, s.327-337.
- Tymoigne, E. ve Wray, R. (2021). Modern Para Teorisine Giriş: Eleştirilere Yanıt. Ankara: Efil Yayınevi.

Karlofça'dan Pasarofça'ya (1699–1718): Osmanlı, Venedik ve Habsburg Sınırlarında Hukuki Kimlik (Kaçak, Mülteci Algısı ve İade Protokolleri)

Şeref Can ÖZBEK¹

GİRİŞ

Klasik Dönem boyunca Osmanlı Devleti, diplomatik üstünlüğünü büyük ölçüde askerî gücünün bir uzantısı olarak değerlendirmiş, hukuki araçları devletin çıkarı doğrultusunda ustaca kullanarak hem Akdeniz'de hem de Avrupa'da stratejik kazanımlar elde etmeyi başarmıştı.² Ancak, XVII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde devletin çok boyutlu zaafı yaşamaya başlaması, güç dengesini köklü biçimde değiştirmişti. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmalarında görülen bu değişim, Osmanlıların müzakerelerde “*dikte edici*” konumlarını kaybettiklerinin en önemli göstergesi olmuştur.

Genellikle Orta Avrupa ve Akdeniz'deki kritik toprak kayıplarına odaklanan değerlendirmeler, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarına ilişkin diplomatik faaliyetlerin göz ardı edilmesine; dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı zihinsel dönüşümün yeterince anlaşılamamasına yol açmıştır. Oysa bahsi geçen antlaşmalar, yalnızca fizikî sınırları belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı, Venedik ve Habsburg idarelerinin sınır bölgelerindeki insan hareketliliğini müzakerelerin merkezine taşınmasına katkıda bulunmuştur. Bu kapsam dahilinde üç devletin egemenlik alanlarının, sınırlardaki düzenleme ve diplomasi faaliyetlerinin hukuki kimlik inşasına olan etkilerinin açıklığa kavuşturulması temenni edilmiştir.

Ele alınan çalışmada, üç devletin Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalarından önceki siyasi ve askerî durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmada basılı kaynakların yanı sıra, antlaşma metinlerine işaret eden eserlerden de yararlanılmıştır. Konunun aydınlatılması için bu alanda katkı sağlayan çalışmalar incelenmiştir. Bu kaynaklara ek olarak Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki sınırlarını açıklayabilmek

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: serefcanozbek0@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0188-4559

² Gabor Agoston, Avrupa'nın Fethi: Osmanlı Cihana Nasıl Hükmetti?, (Çev. Kahraman Şakul), Kronik Yay., İstanbul 2024, s. 330.

amacıyla Maria Pedani'nin “*The Ottoman-Venetian Border*” adlı eserinden faydalanılmıştır. Benzer şekilde, Osmanlı-Habsburg ilişkilerini değerlendirebilmek ve üç devletin askerî ve siyasî durumlarını açıklığa kavuşturabilmek için de Pal Fodor, Gábor Ágoston ve Uğur Kurtaran'ın çalışmalarına başvurulmuştur. Son olarak, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik yönetimleri arasında antlaşma metinlerinde yer alan maddelerin, transkripsiyonu yapılan “*Düvel-i Ecnebiye Defteri*” üzerinden açıklanması amaçlanmıştır.

1. XVII. Yüzyılda Orta Avrupa ve Akdeniz’de Genel Durum

1.1. Osmanlı Devleti

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nde bir dizi yapısal krizin ve derin dönüşümün başlangıç evresini teşkil etmesi bakımından oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Söz konusu dönemde iç ve dış sorunlar giderek derinleşmiş; idarî-malî aksaklıklar devletin çok boyutlu bir kriz ortamına sürüklenmesine yol açmıştı. Ancak kriz ortamının varlığına rağmen Osmanlıların Avrupa ve Akdeniz politikalarında radikal bir değişiklik gözlenmemiş; devlet XVI. yüzyılda elde ettiği kazanımları korumaya ve yerleşik düzeni sürdürmeye devam etmişti.³

Osmanlı Devleti’nin takipçisi olduğu siyasi eğilim, büyük ölçüde XVI. yüzyılın ilk yarısında şekillenmiş ve yüzyılın son çeyreğine devletin rahat bir şekilde varlığını sürdürmesine katkı sağlamıştı. Özellikle Orta Avrupa topraklarında tescil edilen Osmanlı üstünlüğü, devletin yüzünü Orta Avrupa’dan Akdeniz’e çevirebilmesine imkân tanımıştı.⁴ Her ne kadar söz konusu dönemde Osmanlılar, alışık olmadıkları bazı yenilgilerle karşılaşmış olsalar da bu mücadelelerin stratejik sonuçlar doğurmayan çatışmalardan ibaret olması, Akdeniz’deki üstünlüklerini bir süre daha korumalarına yardımcı olmuştu.⁵

³ Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441 - 1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 135; I. Süleyman’ın saltanatının ilk yarısında gerçekleştirilen seferler Osmanlılara Orta Avrupa’da diledikleri şekilde hareket etme imkanı vermişti. Öyle ki bu durum Pargalı İbrahim Paşa tarafından I. Ferdinand’a şu şekilde açıklanmıştı: “*Bir toprağın padişahın atının ayağıyla bir kez şereflendirilmesinden itibaren orasının padişaha ait olması padişahların ezelden beridir uyguladıkları adetlerden biri olagelmıştır.*” Detaylı bilgi için bkz. Pal Fodor, *Kızıl Elma*, (Çev. Özgür Kolçak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 82.

⁴ 1568 yılında yürürlüğe giren Edirne Antlaşması, Macaristan cephesinin sınırlı bir süreliğine de olsa kapanmasını sağlamıştı. Nitekim hem Osmanlılar hem de Habsburglar kendi problemlerinin çözülmesi gerektiğini düşündüklerinden barışa itiraz etmemişlerdi. Detaylı bilgi için bkz. Fodor, 2020, s. 85.

⁵ Kıbrıs Adası’nın ele geçirilmesinin ardından meydana gelen İnebahtı Savaşı’nda Osmanlı donanması, Kutsal İttifak üyeleri tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. Osmanlı Devleti açısından askeri bir krize yol açan bu durum Kutsal İttifak üyelerinin kararsızlığı nedeniyle tek savaşı sınırlı kalmış ve stratejik sonuçları olmayan bir mücadeleye dönüşmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Colin Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar-İktidarın Yapısı*, (Çev. Nedim Eşlisoy), Elips Kitap, Ankara, 2016, s. 73.; Savaşın ardından 1573 yılında Venedik ile yapılan sulh anlaşması ile hem Akdeniz hem de Kıbrıs üzerinde Osmanlı egemenliği bir kez daha tasdik edilmiştir. Nitekim barıştan sonra her iki devlette iç meselelere eğilme imkanı bulduklarından, Girit Harbi’ne kadar olumsuz bir durum yaşanmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Paolo Preto, *Venezia e i Turchi*, Viella, Roma, 2013, s. 58-59.

Osmanlılar Akdeniz’e yöneledikleri sırada, Orta Avrupa topraklarında ufak sınır çatışmaları dışında büyük çaplı gerginlikler yaşanmamış, uzun süreli bir barış ortamı oluşmuştu.⁶ Bu sırada doğuda meydana gelen gelişmeler, Osmanlıları ve Safevileri bir kez daha karşı karşıya getirmiş; böylece 1578–1590 yılları arasında kapsayan bir savaş dönemi başlamıştı.⁷ Safevilerle yürütülen bu savaş, Osmanlılar için sınırlı kazanımlar sağlasa da uzun vadede oldukça yıkıcı ve maliyetli sonuçlar doğurmuştu. Savaş süresince Osmanlı ekonomisi “*tağşiş*”⁸ nedeniyle zarar görmüş ve maliyeti karşılamak için reayadan alınan vergiler, uzun soluklu sosyal ve idari bir çatışmanın fitilini ateşlemişti. Nitekim Osmanlı devlet adamları, karşılaşılan askerî ve malî sorunları çözmek için Orta Avrupa topraklarına yönelik bir sefer düzenlemenin ekonomik ve siyasî açıdan oldukça kârlı sonuçlar doğuracağını düşünmeye başlamışlardı.⁹ Böylece Osmanlılar, XVI. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi bir kez daha Avusturya karşısında aktif bir politika izlemeye başladıkları dönemin kapısını aralamışlardı.¹⁰ Ancak aradan geçen süreçte, Avusturya ordusunun askerî ve teknik açıdan kendini yenilediği görülmüş; Haçova Meydan Savaşı dışında stratejik bir zafer elde edilememişti. Üstelik savaşın uzaması ve Safevilerin Osmanlı topraklarına yönelik yeni tacizlerde bulunmaları, devletin içinde bulunduğu durumu daha da güç hale getirmişti. Mevcut şartlar içinde mücadele etmenin iyice zorlaşması üzerine, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında yaklaşık on beş yıl süren mücadelelere son veren Zitvatorok Antlaşması (1606) yapılmıştı.¹¹ Bu antlaşmayla birlikte, Avusturya Arşidükü’ nün Osmanlı padişahına denk sayıldığı bir dönem

⁶ III. Murad’ın saltanat yıllarında Erdel’in statüsü ve Avusturya’nın ödediği vergi konularına düzenleme getirilerek; I. Süleyman devrinde başlayan barış antlaşmalarının devamı sağlanmıştı. Bununla birlikte Osmanlılar, Macaristan serhaddinden vazgeçmiş değillerdi. Detaylı bilgi için bkz. Fodor, 2020, 84.; Osmanlı Devleti’nin Macaristan’a yönelik fetih siyaseti hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Pal Fodor, “*Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541*”, Tarih Dergisi(40), 2011, ss. 11-86.

⁷ Imber, 2016, ss. 74-76.

⁸ Kelime anlamı olarak değerli bir şeyi değersiz bir şeyle karıştırma anlamına gelen Tağşiş, ekonomik bir terim olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarında mali buhranda akçenin gümüş içeriğini azaltma yoluna giderek mali krize engel olmaya çalışmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Halime Alkan, “*Osmanlı Para Tarihinde Tağşiş*”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, s. 37.

⁹ Osmanlı Devleti’nin bu tutumunu şu sözlerle açıklamak mümkündür: “*Türkler savaşa gitmeyip hep evlerinde oturlarsa birbirine girerler. Zira bu millet savaşa alışmıştır. Padişah onlara yeni bir savaş görevi vererek onları meşgul etmeye mecburdur.*” Detaylı bilgi için bkz. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 199.

¹⁰ Namık S. Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi-Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 234-235.

¹¹ Türkan Polatçı ve Alican Batmaz, “*Doğu-Batı İmajı Gölgesinde Konstantinopolis ve Beç: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg İlişkileri*”, *Akademik Bakış* 6, No. 12 (2013): 51–80.

başlamıştı.¹² Psikolojik üstünlüğün Habsburg tarafına geçtiği bu antlaşma ile Osmanlı-Avusturya sınırları uzun bir süre sessizliğe gömülmüştü.¹³

Zitvatorok ile başlayan barış devam ederken, Osmanlılar ve Habsburglar birbirlerine bağlı voyvodaları isyana teşvikten çekinmemişlerdi.¹⁴ Öyle ki bu karşılıklı tahrikler kısa sürede savaşa dönüşmüş ve 1663-1664 yılları arasında çatışmalar yeniden başlamıştı. Osmanlılar her ne kadar St. Gotthard'da yenilgiye uğramış olsalar da önemli bir diplomatik kazanım elde etmeyi başarmışlardı.¹⁵ Vasvar Antlaşması olarak bilinen antlaşma, Osmanlıların Erdel üzerindeki hakimiyetlerini pekiştirerek, II. Viyana kuşatmasına kadar devam eden bir barış sürecini beraberinde getirmiştir.¹⁶

1. 2. Habsburglar (Avusturya)

XVI. yüzyılda meydana gelen gelişmeler, tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Habsburgların da XVII. yüzyıl politikalarını şekillendiren gelişmelere zemin hazırlamıştı. Gerçekten de Habsburgların XVII. yüzyıl başlarındaki durumu, büyük ölçüde önceki yüzyılda şekillenen siyasi ve askeri koşullara bağlı olarak gelişme göstermişti. Osmanlıların Pavia Muharebesi'nin¹⁷ ardından Avrupa siyasetine aktif bir biçimde müdahil olmaları, Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Karl (Şarlken) ve kardeşi Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın I. Süleyman'ın üstünlüğünü fiilen kabul etmelerine yol açmıştı. Üstelik Osmanlılar, Mohaç Meydan Muharebesi, Viyana ve Alaman (Alman) seferleri ile diplomalarını destekleyerek üstünlüklerini pekiştirdiklerinden, Habsburgların etkinlik alanı önemli ölçüde sınırlanmıştı.

Osmanlı Devleti karşısında sınırlı kazanımlar elde eden Habsburglar, ilerleyen dönemlerde Orta Avrupa topraklarına yönelik iddialarını sürdürmüş, ancak kayda değer bir sonuç elde edememişlerdi. Bu nedenle Habsburg yönetimi iç meselelerle ilgilenmek zorunda kalmıştı. Söz konusu dönemde, Osmanlılar

¹² Antlaşmanın bu maddesi ile 1533'teki İstanbul Antlaşması ile elde edilen psikolojik üstünlük sona ermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Turan, 2018, s. 236.

¹³ Osmanlı Devleti ile Avusturya Arşidüklüğü arasındaki bu geçici ateşkes durumunun temelinde, Otuz Yıl Savaşları ve Girit Kuşatması gibi etkenler rol oynamıştır. Ayrıca Osmanlıların, bu dönemde iç ve doğu cephelelerinde çeşitli meselelerle meşgul olmaları nedeniyle, Batı yönünde yeni bir seferin ağır mali yükünü üstlenmek istememeleri de barış konusunda belirleyici olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Turan, 2018, s. 240.

¹⁴ Polatçı, Batmaz, 2013, s. 65.

¹⁵ Vasvar Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Habsburglara yönelik diplomatik ve askeri baskısını göstermesi bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki barış müzakereleri sırasında Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlılara kırk yıllık bir barış teklif eden Avusturya elçisine şu cevabı vermişti: “Biz sizinle kırk yıl sulh edersek, ya bu Âl-i Osmân kimle cenk etsin?” Detaylı bilgi için bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, c. VII, Hazırlayan: Yücel Dağlı vd., İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 50.

¹⁶ Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın öncülüğünde gerçekleştirilen kuşatma, Osmanlı Devleti için siyasi, askeri ve diplomatik bir dönüm noktası olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3/1, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 445.

¹⁷ Pavia Muharebesi hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Angus Konstam, *Pavia 1525: The Climax of the Italian Wars*, Osprey Publishing, Oxford, 1996, ss. 55-75.

tarafından da desteklendiği düşünölen ve çeşitli Alman Prenslükleri tarafından ilgi gören Protestanlık hareketi (Lutheryan hareket) Habsburglar için önemli bir sorun teşkil etmişti.¹⁸ Kısa bir süre sonra da uzunca zamandır sessizliğin hâkim olduğı Osmanlı-Habsburg sınırlarında hareketlilik gözlenmişti. Öyle ki sınırlı çatışmalar dışında sessiz ve kontrollü seyreden karşılıklı ilişkiler, 1593 yılında tekrar sıcak bir çatışmaya dönüşmüştü. Bu dönemde Habsburglar, Osmanlıların karşısına teknik ve askeri açıdan güncellenmiş, disiplinli bir ordu ile çıkmış; bu durum zaten yorgun olan Osmanlı ordularının sınırlı kazanımlar elde etmesine yol açmıştır.¹⁹ Yaklaşık on beş yıl boyunca devam eden ve zaman zaman kesintiye uğrayan savaşlar çoğunlukla yağma, stratejik önemdeki kalelerin karşılıklı olarak fethedilmesi şeklinde seyretmişti. Nitekim nihai bir sonuca ulaşılammaması barış çabalarını hızlandırmış, taraflar arasında mücadeleye son veren Zıtvatorok Barışıyla Habsburglar önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Zıtvatorok Antlaşması ile doğu sınırlarını güvence altına alan ve yarım yüzyıl sürecek barış dönemini başlatan Habsburglar, Osmanlıların içinde bulundukları durumu fırsat bilerek bir kez daha Avrupa kıtasının askeri, siyasî, sosyal ve dinî meselelerine eğilme imkânı bulmuşlardı.²⁰ Otuz Yıl Savaşları adı verilen ve neredeyse tüm Avrupa kıtasının dahil olduğı çatışmalar sırasında Habsburglar, Osmanlı Devleti ile mevcut barışın muntazam bir şekilde sürdürölmesine gayret göstermişlerdi.²¹

Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesi, Habsburgların Macaristan üzerindeki iddialarını yeniden gündeme taşımıştı. Ki bu durum Habsburgların yıllardır süregelen merkezi politikalarını güçlendirme ve Katolikliği yayma çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Benzer şekilde Osmanlılar da toparlanma sürecine girdiklerinden, doğuda başarılı seferler yürütmüş ve yeni kazanımlar elde etmek için harekete geçmişlerdi. Nitekim Erdel bölgesinde yaşanan gelişmeler iki hasmı bir kez daha karşı karşıya getirmişti. II. Rákóczi'nin ölümü ve Habsburgların duruma müdahaleleriyle başlayan mücadele, Osmanlıların önce Uyvar Kalesi'ni ele geçirmeleri ve ardından St. Gotthard mevkiinde yenilgiye uğramaları ile zirve noktasına ulaşmıştı.

Savaşın ardından imzalanan ve 1663-1664 yılları arasında meydana gelen çatışmalara son veren Vasvar (Eisenburg) Antlaşması, Macarlar arasında derin bir

¹⁸ Martin Rady, Bir Dünya Gücünün Yükselişi ve Çöküşü: Habsburglar, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 163.

¹⁹ Habsburg ordularının teknik ve askeri dönüşümüne dair detaylı bilgi edinmek için bkz. Agoston, 2024, ss. 304-312.

²⁰ Bohemya İşyanı ile başlayan ve Westfalya Barışı ile sona eren Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda Avusturya, askeri ve siyasî dönüşümünü dini ve sosyal çerçeveye de taşımıştır. Buna göre Protestanlık için koyulan sınırlar esnetilmiş, mahkemeler yeniden düzenlenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rady, 2022, ss. 175-200.

²¹ Habsburgların, bu tutumunun temelinde Fransa Kralı Louis'in eylemleri yatıyordu. Louis bir taraftan Transilvanya'daki Habsburg isyancılarına destek verirken öte yandan da Ren bölgesine hareket ederek Avusturya'yı sıkıştırmaya başlamıştı. Bu nedenle tüm dikkatini batıya yöneltmek zorunda kalan I. Leopold'un, St. Gotthard'daki zaferin ardından Osmanlılara karşı somut bir kazanç elde edememesinde de söz konusu durum etkili olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Rady, 2022, s. 206.

huzursuzluk yaşanmasına yol açmıştı.²² Nitekim bu durum ileriki zamanlarda Osmanlıların da taraf olacağı çatışmaların temelini oluşturan başlıca etkenlerden biri olmuştu.²³ Üstelik Avusturya yönetiminin gizlice Erdel'in içişlerine karışması, yayılmacı ve Katolik propagandalar yürütmesi de bölgedeki gerilimi iyice tırmandırmıştı.²⁴ Hatta bu durum Protestanlara yönelik saldırıların yeniden başlamasına ve mülteci gruplarının Osmanlı topraklarına sığınmasına sebep olmuştu.²⁵ Kendini dini, sosyal ve askeri bir çatışmanın içinde bulan Avusturya Arşidükü I. Leopold, Fransa'nın da meseleye dahil olmak istemesiyle zor durumda kalmış ve söz konusu meselenin halli için 1681 yılında Diyet'i (Macar Meclisi) toplamak zorunda kalmıştı.²⁶

Bu sırada Köprülüler Devrinde büyük ölçüde toparlanmış ve pek çok açıdan eski kudretine yaklaşmış olan Osmanlı Devleti 'de önemli bir eşiğe gelmişti. Yeni sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Karadeniz'in kuzeyinde elde ettiği zaferlerin ardından Orta Avrupa meselesine son vermek için hazırlıklara girişmiş ve Tökeli İmre'yi Orta Macaristan Kralı olarak tanıma yoluna gitmişti. Sadrazam, meseleyi savaş yoluyla halletmek niyetiyle Habsburgları kabul edemeyecekleri barış şartlarına zorlamış ve barış görüşmeleri başlamadan tıkanmıştı. Nitekim çok geçmeden, Avusturya'nın başkenti Viyana (Beç) Osmanlılar tarafından kuşatıldığı görülmüştü.

1.3. Venedik Cumhuriyeti

XVII. yüzyılın başlarında Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'in doğusundaki ticari ve diplomatik etkinliğini sürdürmekle birlikte, önceki yüzyıllardaki denizci üstünlüğünü büyük ölçüde kaybetmişti. Deniz ticaret yollarındaki değişim ve İngiliz ile Hollandalı tüccarların Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmaya başlaması, Venedik'in geleneksel ekonomik gücünü zayıflatmıştı. Buna rağmen Cumhuriyet, Adriyatik ve Doğu Akdeniz'deki nüfuzunu koruma çabasını sürdürmüştü; dış politikasını büyük ölçüde Osmanlı Devleti ile Batılı rakipleri arasında denge kurma ve ticari çıkarlarını koruma üzerine inşa etmişti.

Osmanlı Devleti'nin 1573 yılındaki diplomatik kazanımının ardından, Venedikliler iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiş; özellikle Dalmaçya kıyılarındaki ticaretin sürdürülebilmesi için Osmanlı yönetimiyle barışçıl

²² Özgür Kolçak, "Vasvar Antlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasvar-antlasmasi> (24.10.2025).

²³ Suraiya Faroqi, "Refugees and Asylum Seekers on Ottoman Territory in the Early Modern Period", In *Le Monde De l'itinérance*, edited by Claudia Moatti, Wolfgang Kaiser, and Christophe Pébarthe. Pessac: Ausonius Éditions, 2009. <https://doi.org/10.4000/books.ausonius.1851>.

²⁴ Polatçı, Batmaz, 2013, ss. 65-66.

²⁵ Rady, 2022, 207-210.

²⁶ László J. Nagy, "Prisonniers protestants hongrois sur les galères de Naples et leur rédemption (1675-1676)", *Cahiers de la Méditerranée*, 65 | 2002, 69-75.

ilişkileri sürdürmeye yönelik büyük çaba göstermişlerdi. Böylece Split limanı üzerinden gelişen ve Bosna hududunda bölgesel ekonomik bağlantıları güçlendiren bir barış dönemi başlamıştı.²⁷ Yaklaşık yetmiş beş yıl süren ve yoğun ticari faaliyetlerin yapıldığı bu barış döneminde, Serenissima ve payitaht arasında çoğunlukla elçilik faaliyetleri çerçevesinde gelişen diplomatik faaliyetler sürdürülmüştü. Mevcut ahidnâmelerin yenilenmesi şeklinde devam eden diplomatik yakınlaşma Osmanlı Devleti'nin Otuz Yıl Savaşları sırasında Venedik Cumhuriyeti'ne zahire ve asker desteği sağlaması üzerine daha sıcak bir zemine taşınmıştı.²⁸ Ancak bu uzun barış dönemi, 1645'te Girit Savaşı'nın patlak vermesiyle sona ermişti. Girit Adası başta olmak üzere Adriyatik ve Ege Denizi'ne yayılan çatışmalar, yirmi dört yıl süren yıpratıcı bir mücadelenin ardından sona ermiş; böylece Doğu Akdeniz'deki Venedik varlığı da son bulmuştu.²⁹ Girit Adası'nın Osmanlılar tarafından fethedilmesi üzerine Venedik Cumhuriyeti'ne verilen kapsamlı ahidnâme, yalnızca yirmi dört yıl süren savaşı sona erdirmekle kalmamış, aynı zamanda iki devlet arasında ayrıntılı bir barış düzeninin tesis edilmesine de zemin hazırlamıştı.³⁰

Bosna-Dalmaçya sınırının belirlenmesine yönelik görüşmeler ise 1670'te tamamlanmış ve Ferhad Paşa döneminde çizilen sınır hattı büyük ölçüde korunmuştu.³¹ Osmanlı Devleti'nin aynı yıl Venedik Cumhuriyeti'ne vermiş olduğu ahidnâme ile büyük ölçüde savaş öncesindeki düzene geri dönüşmesi amaçlanmıştı. Nitekim barışın sağlanmasıyla Dalmaçya hududunda da yeni toprak kayıplarıyla yüzleşmekten korkan Venedik Senatosu, Osmanlıların bölgedeki taleplerinden vazgeçmesiyle rahat bir nefes almıştı.³² Ancak on üç yıl

²⁷ Önceleri Zadar (Zara), Şibenik (Sbenico), Split (Spalato) gibi Dalmaçya limanlarından Venedik'e yapılan sınırlı ticaret; 1573 yılındaki barışın ardından hız kazanmış ve özellikle Split limanı iki ülke arasında bir transit noktasına dönüşmüştü. Detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlılar- Fütühat, İmparatorluk Avrupa ile İlişkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 53-54.

²⁸ Osmanlılar, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) devam ederken Venedik Cumhuriyeti'ne karşı kurulan İspanya-Avusturya ittifakının Osmanlı sınırlarını tehdit etmesi ihtimalinin belirmesi üzerine Venedik'e zahire ve asker yardımı ulaştırmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Venedik Deniz Sınırı Hakkında Bazı Belgeler", (Ed. B. Tunçsiper & D. İnan), *İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşeri Bilimler Kongresi*, 2020, ss. 84-98.

²⁹ Venediklilerin "En Sakin Cumhuriyet'in başını süsleyen en güzel taç" olarak nitelendirdikleri Girit Adası'nın kaybı cumhuriyet için telafisi olmayan bir darbe olmuştu. Osmanlı Devleti'nin elde ettiği zafer Doğu'daki Latin varlığının sonunun gelmesine yol açmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Moly Greene, *A Shared World*, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s.4.

³⁰ 1699'da yürürlüğe giren barış antlaşmasıyla birlikte zarar gören ticari ilişkilerin onarılması için uğraşmıştır. Antlaşmada sınırların ve esirlerin durumuna, tazminat meselesine ve Adriyatik'te korsanların sebep olduğu tehlikelere de değinilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne verilen ahidnâme hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Abdullah Zararsız, 16/4 Düvel-i Ecnebiye Defteri "Venedik Ahidname defteri"(Transkripsiyon-değerlendirme), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015, s. 19.

³¹ Girit Savaşı'nın ardından teşkil edilen Osmanlı-Venedik sınırına dair kapsamlı bilgi almak için bkz. Güner Doğan, *Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Hududu (1671)*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(3), 2019, ss. 1-18.

³² Girit Adası'nın kaybını henüz atlatamayan Venedikliler, Osmanlı Devleti'nin Dalmaçya hududunda da yeni askerî operasyonlara girişeceğini düşünüyorlardı. Ancak korkulan olmamış ve Osmanlılar, bölgede ısrarcı

süren barış dönemi Kutsal İttifak Savaşları'nın patlak vermesiyle resmen sona ermişti. Venedik Cumhuriyeti bu süreçte, Habsburg Monarşisi ve Papalık Devleti ile ittifak kurarak Osmanlılara karşı savaşın aktif taraflarından biri hâline gelmişti.

2. Osmanlı Diplomasisinde Dönüm Noktası: Karlofça Antlaşması

1683 yılının Temmuz ayında başlayan ve iki ay süren Viyana Kuşatması, yapılan stratejik hatalar ve şehrin savunmasının aşılamaması gibi nedenlerden ötürü uzamış; nitekim çok geçmeden Lehistan Kralı III. Jan Sobieski'nin zamanında yetişerek savaşa dahil olmasıyla kuşatma Osmanlılar için ağır bir yenilgiye dönüşmüştür. Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde yaşadığı bozgun, devletin Avrupa'daki siyasî üstünlüğünün sarsılmasının da başlangıcını teşkil etmiştir. Öyle ki Osmanlıların yenildiği haberinin yayılması üzerine, Avrupa'da Osmanlı karşıtı güçler bir araya gelerek Kutsal İttifak adı verilen birlik oluşturmuşlardır.³³ Bu gelişmelerin ardından Osmanlılar, uzun ve yıpratıcı bir mücadeleye girişmek zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı rakiplerine karşı sürdürdüğü mücadele, Avrupa kamuoyunda Müslüman Türklere yönelik yok edici bir kampanyaya dönüşmüş; Avrupalılar, Türklerin topluca Hristiyanlığa geçirilmesi veya tamamının kılıçtan geçirilmesi olasılıklarını tartışır hâle gelmişlerdi.³⁴ Aynı vakitlerde Osmanlılar ise 1684 ve 1697 yılları arasını kapsayan savaş döneminde hasımlarına karşı on beş büyük meydan savaşı yapmış ve müthiş bir direniş örneği sergilemişlerdi.³⁵ Ancak on altı yıl boyunca devam eden savaşların yol açtığı askerî, siyasî ve ekonomik yorgunluk ile cepheden gelen olumsuz haberler Osmanlı Devleti'ni giderek güç durumda bırakmıştı. Özellikle Zenta Savaşı'nda alınan ağır yenilgi, uzun süren muharebenin seyrini belirlemede kritik bir rol oynamış ve Osmanlı Devleti'ni barış arayışına zorlamıştı.³⁶

olmayarak ordularının yönünü Lehistan üzerine çevirmişlerdi. Nitekim bu seferler sonucunda Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Podolya'yı bir eyalet olarak devlete kazandırmış ve Bucaş Antlaşmasını imzalayarak Osmanlı Devleti'nin Lehistan üzerindeki askerî, siyasî ve ekonomik üstünlüğünü ortaya koymuştur. Detaylı bilgi için bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, “*Osmanlı Tarihi III. Cilt: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*”, (7. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 422-425.

³³ Osmanlı-Habsburg ilişkilerinde bir dönüm noktası olan II. Viyana Kuşatması, Habsburglar üzerindeki Türk korkusunun kalkmasını sağlamıştı. Detaylı bilgi için bkz. Karl A. Roeder, “*Austria's Eastern Question, 1700-1790*”, Princeton University Press, New Jersey 1982, s. 4.

³⁴ İnalcık, 2010, s. 202.

³⁵ On yılı aşkın bir süre devam eden mücadeleler, Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve idarî gücünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira merkezîyetçi bir imparatorluk kurmayı başarmış olan Osmanlılar “Avrupa veya Ortadoğu'daki herhangi bir komşusunun tek başına alt edemeyeceği kadar büyüktü.” Detaylı bilgi için bkz. Rhoads Murphey, “*Osmanlı Savaşırken*”, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2023, s. 363.

³⁶ Hakan Karagöz, “*Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı: Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri*”, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi 1, s. 2 (Aralık 2020): 503-75.

Çok geçmeden Avusturya tarafının da barış yanlısı bir tutum sergilemesiyle yeni bir barış antlaşmasının yapılması gerektiği dile getirilir olmuştu. Nitekim barışın sağlanması için büyük çaba gösteren İngiliz elçisi William Paget ile Hollanda elçisi Jacobus Colliers'in aracı olması ve Avusturya yönetiminin de önerisiyle müzakerelerin Tuna Nehri'nin sağında yer alan Karlowitz (Karlofça) kasabasında yapılmasına karar verilmişti.³⁷ 13 Kasım 1698 tarihinde başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etme görevi Baş Murahhas sıfatıyla Rami Mehmed Efendi ile Büyükelçi payesiyle atanan Divan-ı Hümayun Baş tercümanı Aleksandre Mavrakardata'ya verilmişti.³⁸³⁹

Protokol tartışmalarının gölgesinde başlayan müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin sergilediği tutum damga vurmuştu. Müzakereler esnasında Osmanlı temsilcileri yenilgiye ve savaşın tekrar başlaması ihtimaline rağmen oldukça ciddi, mağrur ve vakarlı bir tavır sergilemişlerdi. Bu kararlılık, müzakerelerde Osmanlı Devleti'nin tamamen teslimiyetçi bir görüntü çizmesini engellemiş; aksine, devletin diplomatik itibarı korunmaya çalışıldığının önemli bir göstergesi olmuştur.

³⁷ Turan, 2018, s. 247.

³⁸ Amcazade Hüseyin Paşa'nın yoğun gayretleri sonucunda Edirne'de bir protokol imzalanması kararlaştırılmış ve 27 Ocak 1698 tarihinde kabul edilen bu protokolün ardından barış görüşmelerinin hazırlıkları resmen başlamış oldu. Karlofça Antlaşmasına dair detaylı bilgi edinmek için bkz. Kenan İnan, "*Masada Bağda Kurmak Karlofça Antlaşması (1699)*", Protokol, no.2, 2013, 12-18.

³⁹ Barış görüşmelerinde Avusturya heyeti Kont Wolfgang von Öttingen, Kont Leopold von Schlick, Luigi Marsigli ve katip Till gibi isimler tarafından temsil ediliyordu. Lehistan heyetini temsil etme görevi ise Kont Stanislas Malachowsky'ya verilmişti. Venedik Cumhuriyeti'nde Carlo Ruzzini, Lorenzo Fondra ve katip Giovanni Battista Nicolosi gibi isimlerin aracılığıyla müzakerelere katılma kararı almıştı. Son olarak Ruslar'da Procopios Begdanowitch Vozhnitsin tarafından temsil edilmiştir. Detaylı bilgi almak için lütfen bkz. Abdülkadir Özcan, "*Karlofça*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karlofca#2-karlofca-antlasmasi> (25.10.2025).

- Resmin solunda yer alan Rami Mehmed Paşa'nın konumu Karlofça Görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin tutumu ipucu vermektedir.

Yüz yirmi gün süren hararetli tartışmaların ardından yirmi beş sene müddetle muteber olmak üzere Karlofça Antlaşması yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk defa ciddi toprak kayıpları yaşadığı bu antlaşmaya göre; göre Temeşvar dışında Erdel dahil bütün Macaristan Avusturya'ya bırakılmıştır.⁴⁰ Ayrıca Ukrayna ve Podolya Lehistan'a; Mora ve Dalmaçya kıyıları ise Venedik Cumhuriyeti'ne terk edilmiştir. Ruslar ise bu tarihten bir yıl sonra imzalanacak antlaşma ile Azak Kalesi'ni almayı başarmışlardır. Karlofça Barışı, Osmanlı Devleti'nin silah üstünlüğünden müzakere üstünlüğüne yöneldiği bir dönüm noktası olmuştur. Klasik dönemde askerî zaferleri diplomasiyle taçlandıran Osmanlılar, artık diplomasiye kaybettiklerini telafi etmenin bir aracı olarak başvurmak zorunda kalmışlardır.⁴¹

⁴⁰ Macaristan ve Erdel arasında bulunan Temeşvar'ın muhafaza edilmiş olması, Osmanlı Devleti'ne Macaristan topraklarına müdahale etmeye elverişli bir ortam sağlıyordu. Benzer bir şekilde Bosna hududunda da korunan yerler olduğundan, Osmanlı devlet adamları arasında bir gün kaybedilen toprakların geri alınacağına dair büyük ve yaygın bir inanç vardı.

⁴¹ Polatçı-Batmaz, 2013, ss. 65-66.

2.1. Karlofça Sonrası Yeni Sınır Düzeni ve Hukuki Kimlik İnşası

Osmanlı Devleti, Habsburg yönetimi ve Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilk sınır belirleme çalışmasının Karlofça Antlaşması'nı takip eden günlerde yapılması kararlaştırılmıştı. Kısa bir süre sonra bu amaç doğrultusunda bir komisyon kurulmuş ve meselenin halli için üç ülke de temsilciler göndermişti. Doğal oluşumlar dikkate alınarak yapılan çalışmalar sonucunda Knin Kalesi ve çevresinin Üçlü Sınır yani Triplex Confinium olarak kabul edilmesi uygun görülmüştü.⁴² Böylece Osmanlı Devleti'nin batı hudutları ilk defa keskin çizgilerle belirtilmiş ve açıklığa kavuşturulmuştur.

Bununla birlikte Karlofça Antlaşması, yalnızca üç devlet arasında resmi sınır çizgilerini belirlemekle kalmamış; aynı zamanda ilerleyen yıllarda sınır geçişlerinin sıkı idari düzenlemelere tabi tutulacağı yeni bir dönemin başlangıcını da teşkil etmişti. Bu süreç, söz konusu devletlerin sınır bölgelerindeki halklar üzerinde hukuki kimlik inşa etmelerine önemli ölçüde katkı sağlamıştı. Zira Karlofça Antlaşması'na kadar geçen dönemde Üçlü Sınır bölgeleri büyük ölçüde ticaret, savaş, yağma ve akın politikaları nedeniyle sık sık el değiştirdiğinden; sınır geçişleri genellikle “zorla dışarı çıkmak” yani “*mit Gewalt herauskommen*” kavramı etrafında şekillenmişti. Bu durum hudut bölgesinde siyasi, askeri ve ekonomik istikrarsızlığın baskısı altında yaşanan halkın kimlik ve aidiyet sorunları yaşamasına neden olduğundan düzenleme ihtiyacı hissedilmişti. Yapılan düzenlemeye göre Osmanlıları, Macaristan topraklarından uzaklaştırmayı başaran Habsburg yönetimi, Osmanlı Devleti tarafından “*fırari reaya*” veya “*kaçak kul*” olarak nitelendirilen toplulukları “*graniçar*” yani sınır askeri statüsüne dahil ederek topraklarına kabul etmiştir. Karlofça Antlaşması'nın 9., 10. ve 12. Maddelerinde ele alınan bu durum sırasıyla şu şekilde açıklanmıştır: her iki taraf da “*müfsit ve bedhâh*”⁴³ olarak adlandırılan kişileri kabul ve himaye etmeyeceklerini, “*Haydut*” veya “*piribek*” olarak tanımlanan yol kesicilerin de en ağır şekilde cezalandırılacağı konusunda müttefik kalmışlardır. Ayrıca bu söz konusu kişilerin hudut bölgelerinde yeni bir krize neden olmamaları sınırdan uzak yerlerde iskân ettirilmeleri de uygun görülmüştü. Bir diğer madde de ise Habsburg idaresinden kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ve Erdel kökenli kişilerin durumuna değinilmişti. Buna göre anlaşmaya dahil olan bu kişilerin sınırdan uzakta, Osmanlı Devleti tarafından belirlenecek bir araziye

⁴² Güner Doğan, “Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik-Avusturya Üçlü Sınırının (Triplex Confinium/hudûd-i Selâse) Tespiti ve Haritalandırılması,” (ed. Mahmut Ak ve Ahmet Üstüner), *Osmanlı İmparatorluğunda Coğrafya ve Kartografya*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2024, 720–742.

⁴³ Kelime anlamı olarak “*müfsit*” fesat veya bozguncu manasına gelmektedir. Farsça kökenli olan “*bedhâh*” ise âsi ve kötü niyetli kimseleri tanımlamak için kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kanar, *Türkçe - Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul: 2011, ss. 45,326.

yerleştirilmelerine karar verilmişti.⁴⁴ Üstelik söz konusu kişilerin ailelerine ruhsat verileceği belirtilmiş ancak bununla birlikte söz konusu kişilerin eski vilayetlerine dönmeleri kesin bir şekilde yasaklanmıştı. Son olarak 12. Madde ile savaş sırasında alınan esirlerin fidye karşılığında diplomatik ve insani koşullar gözetilerek serbest bırakılmasına karar verilmişti. Nitekim benzer bir işlem Venedik Cumhuriyeti'ne verilen 1701 tarihli Ahidnâme 'de ele alınmıştı.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'dan çekilmesiyle oluşan sınır hattı kitlesel göçleri beraberinde getirmişti.⁴⁶ Yaşanan göç dalgası sonucunda Osmanlılar tarafından terk edilen topraklara yönelik göçler hız kazanmış; söz konusu göçler kültürel ve sosyal hareketliliği de arttırmıştı.⁴⁷ Böylece oluşturulan sınır hattı askeri hüviyetinin yanında yeni bir kimliğe daha kavuşmuştu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin geçirgen sosyal yapısı sınır bölgelerinde farklı etnik ve dinî gruplar arasında kültürel geçişkenliğe açık esnek bir etkileşim alanı doğmasına sebebiyet vermişti.

3. Orta Avrupa ve Akdeniz'de Yeni Mücadeleler (1714–1718)

Karlofça Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin ardından Osmanlı Devleti büyük ölçüde antlaşma hükümlerine bağlı kalmıştı. Bununla birlikte, Karlofça Barışı'nı geçici bir mütareke olarak değerlendiren Osmanlı devlet adamları, Avrupa ve Akdeniz'de askerî üstünlüğü yeniden tesis etmek için uygun fırsatları kollamaya başlamışlardı. Nitekim çok geçmeden XVIII. yüzyılın başında yaşanan gelişmeler, Osmanlılara bu fırsatı sağlamış; 1711'de Prut Savaşı'nda Rusya'ya karşı kazanılan zafer, devletin harekete geçme arzusunu güçlendirmişti.⁴⁸

Ordularının yönünü batıya çeviren Osmanlılar için ilk hedef Venedik olmuştu. Zira Prut Savaşı'nda Osmanlıların, Ruslar ile uğraşmasını fırsat bilen Karadağ lideri Danilo, uzun zamandır sürdürdüğü ayrılıkçı eylemlerine devam etmişti. Rus tehlikesinin bertaraf edilmesi üzerine Bosna hududundaki meselelere eğilebilme imkanı bulan Osmanlılar, isyancı lider Danilo karşısında önemli bir zafer kazanmışlardı. Osmanlı ordusunun karşısında tutunamayan Danilo, hududu geçerek Venedik yönetimine sığınmıştı. Venedik'in bu tutumu, yeniden savaş açmak için fırsat arayan Osmanlı idaresine fırsat vermiş ve Osmanlılar, cumhuriyetin Karlofça Antlaşması hükümlerini ihlal ettiğini öne sürerek sefer kararı almışlardı. Süratle hareket eden Osmanlı ordusu, Kutsal İttifak savaşı

⁴⁴ Uğur Kurtaran, “*Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s. 204.

⁴⁵ Zararsız, 2015, s. 347.

⁴⁶ Sanja Lazanin, “*Border-Crossings and Migration in the Croatian and Slavonian Military Frontiers in the Early Modern Period*”, Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb 2021, ss. 64-67.

⁴⁷ Lazanin, 2021, 62-64.;

⁴⁸ Prut Savaşı'na dair bilgi edinmek için bkz. Kemal Beydilli “*Prut Antlaşması*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi> (25.10.2025).

sırasında kaybedilen Mora ve Akdeniz'deki bölgeleri yeniden ele geçirmeyi başarmıştı. Avusturya yönetimi karşısında da benzer bir askerî operasyon planlayan Osmanlılar, Avusturya hükümetinin savaşa dâhil olmaması için, barışın Venedik tarafından bozulduğunu ileri sürmüşlerdi. Ancak Osmanlıların art arda elde ettiği zaferler, Avusturya idaresini harekete geçmeye zorlamış ve bu amaç doğrultusunda Venedik Cumhuriyeti ile 13 Nisan 1716 tarihinde bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Bu kez Karlofça Antlaşması'nın ihlal edildiğini öne süren taraf Avusturya olmuş ve Osmanlı yönetimine, ele geçirilen yerlerin ivedilikle Venedik Cumhuriyeti'ne iade edilmesi konusunda ultimatoom vermişti. Karlofça Antlaşması'nın rövanşını alma düşüncesinde olan Osmanlılar ise meseleyi savaş yoluyla halletmeye karar vermişlerdi.

Avusturya, 1716'da Venedik ile kurulan ittifakın ardından Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Osmanlı kuvvetleri savaşın ilk safhalarında bazı başarılar elde etse de Petervaradin Muharebesi'nde alınan yenilgi dengeleri değiştirmişti. Bu savaşın ardından Banat ve Temeşvar gibi stratejik bölgeler Avusturya tarafının eline geçmişti. Nitekim savaş şartlarının giderek ağırlaşması üzerine İngiliz ve Hollandalı elçilerin aracı olmayı teklif ettikleri barış fikri gündeme gelmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin Temeşvar kendilerine verilmediği sürece barışa razı olmadığını belirtmesi üzerine savaş uzamıştı. Üstelik benzer şekilde Avusturya yönetimi de Temeşvar'ın geri verilmesinin mümkün olamayacağını belirtmişlerdi. Hatta bir adım ileri giderek Belgrad'ın da kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdi. Barış görüşmelerinin tıkanması üzerine savaş tekrar şiddetlenmiş; ancak Belgrad, Avusturyalılar tarafından ele geçirilince 1714 yılından beri devam eden muharebenin kaderi belli olmuştu. 21 Temmuz 1718 tarihinde yürürlüğe giren Pasarofça Antlaşması Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik arasında yıllardır süregelen savaşlara son vermişti.

3.1. Diplomatik Süreklilik: Pasarofça Antlaşması'nda Sınır İnşası ve Hukuki Kimlik Meselesi

Tıpkı Karlofça Antlaşması'nda olduğu gibi, Pasarofça görüşmelerinden önce de anlaşmaya taraf devletler arasında protokol, rütbe ve diğer müzakere konularını içeren bir dizi ön anlaşma yapılmıştı. Buna göre müzakerelerin Belgrad'ın güneydoğusunda Morava nehri yakınlarında bulunan Pasarofça civarında yapılmasına karar verilmişti. Osmanlı Devleti adına barış görüşmelerini yürütmesi için Silahtar İbrahim Efendi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ve

tercüman olarak Eflak Voyvodası Yenaki (Johann Mavrokordato) Bey'den oluşan bir heyet görevlendirilmişti.⁴⁹

Pasarofça'da barış görüşmeleri sürerken hem Osmanlılar hem de Avusturyalılar savaş hazırlığı yapmaktan geri kalmamışlardı. Öyle ki Osmanlılar, Belgrad ve Temeşvar'ı eski sınırlarıyla geri alma peşindeydi. Bu olmazsa Belgrad'ın kurtarılmasını, bu da mümkün olmazsa barış yerine mütareke yapılmasını istiyordu. Ancak yetmiş gün süren yoğun müzakerelerin ardından elçilerin gösterdiği olağanüstü diplomatik gayretler sonucunda taraflar barışa razı edilmiş ve 21 Temmuz 1718 tarihinde yeni bir barış antlaşması yürürlüğe girmişti. Genellikle Karlofça Antlaşması'ndaki hükümleri tekrar eden Pasarofça Antlaşması, Osmanlı Devleti açısından hem askerî hem diplomatik bakımdan yeni bir dönüm noktası olmuştu. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Banat, Temeşvar ve Belgrad gibi Bosna'nın kuzeyindeki bölgeleri Avusturya'ya bırakmış; buna karşılık Mora Yarımadası üzerindeki hâkimiyetini kesinleştirmişti. Bununla birlikte, Adriyatik'te ele geçirdikleri bazı bölgeleri Venedik Cumhuriyeti'ne iade etmeyi de kabul etmişlerdi. Osmanlı Devleti açısından sınırlı kazanımlar içeren Pasarofça Antlaşması ile Yunanistan'da kaybedilen topraklar büyük ölçüde geri alınmış ancak zaferin bedeli ağır olmuş ve Osmanlılar Macaristan topraklarına kesin biçimde veda etmişlerdi.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'daki bu toprak kaybı, esirlerin serbest bırakılması, nüfus mübadelesi ve sınır güvenliği gibi meseleleri yeniden gündeme taşımıştır. Nitekim bu konular Pasarofça Antlaşmasının 8., 12. ve 14. maddelerinde ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. 8. Madde ile sınırların hiçbir sebep veya bahane ile değiştirilmeyeceği, genişletilip daraltılamayacağı açıkça belirtilmişti. Buna göre hem Osmanlılar hem de Avusturyalılar, birbirlerinin topraklarına saldırmayacaklarını; karşı tarafın reayasına yönelik herhangi bir baskı, müdahale veya vergi talebinde bulunmayacaklarına dair söz vermişlerdi.⁵¹ Esirlerin durumu ve çeşitli mübadele uygulamalarını içeren hususlar ise antlaşmanın 12. Maddesinde ele alınmıştı. Buna göre; savaş esirlerinin karşılıklı olarak serbest bırakılmasına karar verilmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti, himayesi altındaki Erdel Kralı Rákóczi'nin oğlu ile Macar mültecilerinin sınır bölgelerinden uzaklaştırılmasını kabul etmiş; buna karşılık Avusturya idaresi de söz konusu kişilerin ailelerinin güvenli şekilde geçişine izin vermeyi taahhüt etmişti.⁵² Son olarak 14. Maddede ise sınır bölgelerinde asayişin sağlanması ve

⁴⁹ Müzakerelere İngiltere adına Robert Sutton ile elçi Stanyan katılırken, Hollanda'yı temsil etmesi için de Jakob Colyer görevlendirilmişti. Avusturya ve Venedik Wirmond, Talmann ve Carlo Ruzzini gibi isimler tarafından temsil ediliyordu. Pasarofça Antlaşmasına dair detaylı bilgi edinmek için lütfen bkz. Turan, 2018, ss. 255-257.

⁵⁰ Imber, 2016, s. 94.

⁵¹ Kurtaran, 2006, s. 266.

⁵² Pasarofça Müzakerelerinde yaşanan tartışmalara dair teferruatlı bilgi edinmek için bkz.

“bozguncu” unsurların himaye edilmemesi üzerinde durulmuştu. Her iki tarafta kötü niyetli kimseleri korumayacaklarını ve bu kişileri sınır bölgelerinden uzak tutacaklarını belirtmişlerdi. Söz konusu bu maddeler, Pasarofça Antlaşması’nı yalnızca savaş sonrası bir toprak düzenlemesi olmaktan çıkararak, tıpkı Karlofça örneğinde olduğu gibi diplomatik sürekliliğin ve sınır kimliğinin inşa edilmesi bakımından önemli bir konuma taşımıştı.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Karlofça Barışı ile birlikte 1684–1699 yılları arasındaki uzun savaşların ardından, savaş meydanlarında şekillenen diplomasi anlayışının sürdürülebilir olmadığını fark etmiştir. Bu durum, askerî ve coğrafi kayıpların diplomatik müzakere zemininde ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Osmanlılar bu dönemde denge ve çıkar odaklı bir diplomasi anlayışını benimsemeye başlamışlardır. Benzer bir tutum, 1714’te başlayan savaşların ardından imzalanan Pasarofça Antlaşması müzakerelerinde de kendini göstermiştir. Bu tarihsel süreklilik, Osmanlıların diplomatik unsurları stratejik bir araç olarak kullanmaya başladıklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şüphesiz ki Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları, yalnızca sınır bölgelerinde gerçekleştirilen sosyal, hukuki ve askerî düzenlemeleri değil; aynı zamanda nüfus hareketlerini, esirlerin durumunu ve mültecilerin statüsünü de müzakere masasına taşımış, bu konulara ilk kez hukuki bir kimlik kazandırmıştır. Toplumsal yapı üzerinde derin etkiler yaratan bu süreç, sınır bölgelerinde yaşayan bireylerin kimliğini devletlerarası güç dengesiyle doğrudan ilişkilendirir hale getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde sınırdaki unsurları tanımlamak, Osmanlı, Venedik ve Habsburg diplomasislerinin stratejik bir aracı haline gelmiştir. Üç devletin yürüttüğü diplomatik müzakereler, sınır halklarının hukuki kimliğini ve aidiyet duygusunu doğrudan etkilemiş; sınır çizimleri, toplumsal yapı ve kültürel etkileşim alanları üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Modern sınır algısının temelini atan bu gelişmeler, devletlerin stratejik hedeflerine hizmet eden hukuki ve idari dönüşümler olarak değerlendirilebilir. Örneğin, Avusturya yönetimi, antlaşma metinlerine dâhil edilen kişi ve grupların sınır dışı edilmesini sağlayarak kendi tebaası için kontrollü bir göç alanı oluşturmuştur. Çoğunlukla siyasî, askerî ve ekonomik kaygılarla yürütülen bu uygulama, sınır güvenliğinden hukuki kimlik inşasına yönelen dönüşümün sembolü niteliğindedir. Bu bağlamda, insanları tanımlamak için kullanılan kategorilerin giderek birer kontrol aracına dönüştüğü görülmektedir.

Reyhan Ş. Allahverdi, “Pasarofça Müzakereleri ve Sınır Tahdidinde Yaşanan Diplomatik Krizler”. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 55 (Mayıs 2022): ss. 292-307.

Sonuç olarak, Karlofça ve Pasarofça Antlaşmaları, Osmanlı diplomasi tarihinde savaş sonrası yönetim ve müzakere pratiklerinin geçirdiği evrimi göstermesi bakımından büyük önem taşır. Bu antlaşmalar, askerî gten diplomatik beceriye yönelişi; sınır güvenliğinden hukuki kimlik inşasına uzanan süreci gözler önüne sermektedir. Devletlerin diplomatik süreçlerinin, yalnızca siyasi karar alma mekanizmalarını değil, halkın günlük yaşamını ve sınır bölgelerinin toplumsal yapısını da doğrudan etkileyen karmaşık bir sistem haline geldiği bu dönemde belirginleşmiştir. Karlofça’dan Pasarofça’ya uzanan yirmi yıllık süreç, sınırların bir tür “hukuk devrimi” yaşadığı bir dönemi simgelemektedir.

Bu antlaşmalar, bir yandan Osmanlı’yı yeni bir diplomasi anlayışı ve Batı normlarına uyum sürecine yöneltirken, diğer yandan imparatorlukların insanları tanımlama ve kontrol etme çabalarının hukuki kayıtlarını oluşturmuştur. Bu çerçevede, bu tür çalışmaların sınır tarihi, uluslararası hukuk ve kimlik inşası üzerine odaklanan gelecekteki araştırmalara; özellikle de Osmanlı’nın 18. yüzyıldaki diplomasi pratiklerinin kökenlerini anlamaya yönelik çalışmalara derinlik kazandıracağı açıktır.

KAYNAKÇA

- 1- Abdullah Zararsız, “16/4 Düvel-i Ecnebiye Defteri "Venedik Ahidnâme defteri" (Transkripsiyon-değerlendirme), Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015, s. 19.
- 2- Abdülkadir Özcan, “Karlofça”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/karlofca#2-karlofca-antlasmasi> (25.10.2025).
- 3- Angus Konstam, *Pavia 1525: The Climax of the Italian Wars*, Osprey Publishing, Oxford, 1996, ss. 55-75.
- 4- Colin Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar-İktidarın Yapısı*, (Çev. Nedim Eşlisoy), Elips Kitap, Ankara, 2016, s. 73.
- 5- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. VII, Hazırlayan: Yücel Dağlı vd., İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 50.
- 6- Gabor Agoston, *Avrupa'nın Fethi: Osmanlı Cihana Nasıl Hükmetti?*, (Çev. Kahraman Şakul), Kronik Yay., İstanbul 2024, ss. 304-312.
- 7- Güner Doğan, “Girit Muharebesi Sonrası Osmanlı-Venedik Hududu (1671)”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(3), 2019, ss. 1-18.
- 8- Güner Doğan, *Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik-Avusturya Üçlü Sınırının (Triplex Confinium/hudûd-i Selâse) Tespiti ve Haritalandırılması*, (ed. Mahmut Ak ve Ahmet Üstüner)- Osmanlı İmparatorluğunda Coğrafya ve Kartografya, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2024, 720–742.
- 9- Hakan Karagöz, “Belgrad, Petervaradin ve Zenta Arasında Osmanlı-Habsburg Savaşı: Habsburg Gözüyle Prens Eugen'in 1697 Zenta Seferi ve Seferin Günlükleri”, Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi 1, sy. 2 (Aralık 2020): 503-75.
- 10- Halil İncalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441 - 1700)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 135.
- 11- Halil İncalcık, *Osmanlılar- Fütühat, İmparatorluk Avrupa ile İlişkiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 53-54.
- 12- Halime Alkan, “Osmanlı Para Tarihinde Tağşiş”, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014, s. 37.
- 13- Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 199.
- 14- İsmail H. Uzunçarşılı, “Osmanlı Tarihi III. Cilt: II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar”, (7. Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 445.

- 15- Karl A. Roeder, *Austria's Eastern Question, 1700-1790*, Princeton University Press, New Jersey 1982, s. 4.
- 16- Kemal Beydilli "Prut Antlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/prut-antlasmasi> (25.10.2025).
- 17- Kenan İnan, *Masada Bağdaş Kurmak Karlofça Antlaşması* (1699), Protokol, no.2, 2013, 12-18.
- 18- László J. Nagy, "Prisonniers protestants hongrois sur les galères de Naples et leur rédemption (1675-1676)", *Cahiers de la Méditerranée*, 65 | 2002, 69-75.
- 19- Maria P. Pedani, *The Ottoman-Venetian Border (15th-18th Centuries)*, (ed. Mariateresa Sala), Università Ca' Foscari, Venezia, 2017, ss. 120-121.
- 20- Martin Rady, *Bir Dünya Gücünün Yükselişi ve Çöküşü: Habsburglar*, Kronik Kitap, İstanbul, 2022, s. 163.
- 21- Mehmet Kanar, *Türkçe - Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul: 2011, ss. 45,326.
- 22- Moly Greene, *A Shared World*, Princeton University Press, New Jersey, 2000, s.4.
- 23- Mustafa Öztürk, "18. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Venedik Deniz Sınırı Hakkında Bazı Belgeler", (Ed. B. Tunçsiper & D. İnan), *İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi*, 2020, ss. 84-98.
- 24- Namık S. Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi-Osmanlı Diplomasinin İzinde*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 234-235.
- 25- Özgür Kolçak, "Vasvar Antlaşması", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasvar-antlasmasi> (24.10.2025).
- 26- Pal Fodor, *Kızıl Elma*, (Çev. Özgür Kolçak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 82.
- 27- Pal Fodor, "Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541", *Tarih Dergisi*(40), 2011, ss. 11-86.
- 28- Paolo Preto, *Venezia e i Turchi*, Viella, Roma, 2013, s. 58-59.
- 29- Rhoads Murphey, "Osmanlı Savaşırken", Ketebe Yayınevi, İstanbul 2023, s. 363.
- "Reyhan Ş Allahverdi, "Pasarofça Müzakereleri ve Sınır Tahdidinde Yaşanan Diplomatik Krizler". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 55 (Mayıs 2022): ss. 292-307.
- 31- Sanja Lazanin, "Border-Crossings and Migration in the Croatian and Slavonian Military Frontiers in the Early Modern Period", Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb 2021, ss. 64-67.
- 32- Suraiya Faroqhi, "Refugees and Asylum Seekers on Ottoman Territory in the Early Modern Period". In *Le Monde De l'itinérance*, edited by Claudia

- Moatti, Wolfgang Kaiser, and Christophe Pébarthe. Pessac: Ausonius Éditions, 2009. <https://doi.org/10.4000/books.ausonius.1851>.
- 33- Türkan Polatçı ve Alican Batmaz, “Doğu-Batı İmajı Gölgesinde Konstantinopolis ve Beç: XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg İlişkileri,” *Akademik Bakış* 6, No. 12 (2013): 51–80.
- 34- Uğur Kurtaran, “Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526- 1791)”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s. 204.

18. Bölüm

Sosyal Güvenlik Kurumu Gelir Kaynaklarından Sosyal Güvenlik Primlerinin (Sgk Primleri) Muhasebeleştirilmesi

Ümmü ALTIN¹, Musa ALTIN²

1. Giriş

Sosyal güvenlik, bireyleri sosyal risklere karşı korumayı ve bu risklerin yol açtığı kayıpları telafi etmeyi hedefleyen temel bir sosyal politika aracıdır. Bu hedefin gerçekleştirilmesi, önemli bir finansal kaynak gerektirmektedir. Türkiye'nin de dâhil olduğu birçok ülkede, sosyal güvenlik sisteminin finansmanında en kritik kaynak sosyal parafiskal gelirler, yani primlerdir.

Prim bazlı finansman modeli, özerk yönetim ve bütçe imkânı sağlaması ve dış müdahaleleri sınırlandırması gibi avantajlar barındırmakla birlikte, sistemde yaşanan finansal yetersizlikler durumunda sosyal güvenlik açıklarına ve dolayısıyla genel bütçeden yapılacak transferlere yol açabilmektedir. Bu yetersizlikler, aktif-pasif dengesizliği, yaygın kayıt dışı istihdam ve prim tahsilatındaki verimsizlik gibi yapısal sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Sosyal güvenlik sisteminde, sigorta primlerinin muhasebeleştirilmesi süreci, tahakkuk aşaması ve ödeme sonrası işlemler olmak üzere iki temel safhada incelenmektedir. Primlerin tahakkuk ettirilmesi durumunda, ilgili gider hesapları borçlandırılarak Sosyal Güvenlik Kurumu'na olan borç kaydı oluşturulmakta; ödemenin gerçekleşmesi halinde ise bu kayıt alacaklandırılarak borç kapatılmaktadır.

Prim ödemelerinin zamanında yapılmaması durumunda ise söz konusu tutarlara idari para cezaları ve gecikme zammı eklenmekte, bu durum mali yükümlülükleri artıran bir unsur olarak kayıtlara yansıtılmaktadır. Bu kapsamda, ödenmeyen prim borçları için alacaklı kurum nezdinde teminat mektubu verilmesi veya borcun yapılandırılması gibi hukuki alternatifler söz

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sosyal Güvenlik Programı, Ermenek, Karaman, Türkiye, ualtin@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-3483-2097

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Ermenek Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sosyal Güvenlik Programı, Ermenek, Karaman, Türkiye, musaa@kmu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2972-3160

konusu olabilmekte, bu işlemlerin her biri muhasebe kayıtlarında ilgili hesaplar üzerinden takip edilmektedir.

2. Sosyal Güvenlik Kavramı

Sosyal güvenlik kavramı, etimolojik açıdan "sosyal" ve "güvenlik" sözcüklerinin birleşiminden oluşmakta; ancak her iki kavramın sahip olduğu bireysel anlamlardan sıyrılarak kendine özgü bir içerik kazanmaktadır. Kavram, bütüncül bir yapıya büründüğünde ve "sosyal güvenlik" şeklinde tanımlandığında, bileşenlerinden ayrıışan nitelikte yeni bir anlam boyutu ortaya çıkmaktadır (Tiryaki, 2021: 1). Sosyal güvenlik, terimsel anlamıyla, bireyleri toplumsal yaşamın doğasında bulunan riskler de dâhil olmak üzere, karşılaştıkları çeşitli tehlikelerin yol açtığı ekonomik sonuçlara karşı korumayı ve onlara ekonomik güvence sağlamayı amaçlayan bir sistematigi ifade etmektedir (Arıcı, 2017: 3).

3. Sosyal Güvenlik Kurumu

2008 yılında gerçekleştirilen kapsamlı sosyal güvenlik reformu ile Türkiye'de tarihsel olarak farklı kesimleri kapsayan üç ayrı emeklilik rejimi (Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Emekli Sandığı ve Bağ-Kur), tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu kurumsal bütünleşme, yeni sosyal güvenlik sisteminin hukuki çerçevesini oluşturan 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) Kanunu'nun 4. maddesinin birinci fıkrasının (a), (b) ve (c) bentlerinde hüküm altına alınarak sistem içindeki statüleri tanımlanmıştır. Reformun doğal bir sonucu olarak, söz konusu birleşik sistemin yönetim ve idaresi de tek yetkili kurum olarak tesis edilen Sosyal Güvenlik Kurumu'na (SGK) devredilmiştir(Yabalak, 2023:45).

4. Sosyal Güvenlik Finansmanı

Finansman, işletme ve kuruluşların duran varlık yatırımları ile işletme sermayesi ihtiyaçları dahil olmak üzere tüm kaynak gerektiren faaliyetleri için gerekli fonların temin edilmesi sürecini ifade eden bir işlemdir. Finansal kaynak sağlanmasının yanı sıra, bu fonların etkin, rasyonel ve verimli bir şekilde kullanımı da en az fon temini kadar kritik bir öneme sahiptir. Sosyal güvenlik finansmanı ise, bireylere sunulacak sosyal güvenlik hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi amacıyla gerekli fon kaynaklarının oluşturulmasını, bu kaynakların etkin, doğru ve verimli bir biçimde yönetilmesini ve nihayetinde sosyal güvenlik sisteminin mali sürdürülebilirliğinin garanti altına alınmasını kapsayan kapsamlı bir süreci tanımlamaktadır (Boyacıoğlu ve Öçal, 2018: 913). Sosyal güvenlik hakkının gereklerinin yerine getirilebilmesi, bu doğrultuda

yapılacak harcamaları karşılayacak sürekli ve yeterli mali kaynakların varlığına bağlıdır. Nitekim, bir sosyal güvenlik sisteminin etkinliği ve sürdürülebilirliği, büyük ölçüde finansal yapısının sağlamlığı ve kaynak yeterliliği tarafından belirlenmektedir. Bu çerçevede, her sosyal güvenlik programının, öncelikle öngörülen hedefleri gerçekleştirmek için gereken toplam maliyetleri hesaplaması, akabinde ise bu mali yükümlülükleri karşılayacak gelir kaynaklarını planlaması zaruridir. Sosyal güvenlik rejimlerinin sınıflandırılması da temelde bu finansman modelleri üzerinden şekillenmektedir. Literatürde, finansmanı ağırlıklı olarak prim gelirlerine dayanan sistemler "primli sosyal güvenlik rejimleri" (sosyal sigortalar) olarak anılırken, genel bütçe gelirleri (vergiler) ile finanse edilen sistemler ise "primsiz sosyal güvenlik rejimleri" olarak tanımlanmaktadır (Alper, 2013:123).

4.1. Sosyal Güvenlik Finansmanında Primler

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu'nun 79/1 inci maddesi uyarınca, primler; sosyal risklerin gerçekleşmesi durumunda sağlanacak yardımlar ile Sosyal Güvenlik Kurumu'nun idari giderlerinin finansmanını temin etmek amacıyla tahsil edilmektedir. Kurumun gelir kaynakları, 5502 sayılı SGK Kanunu'nun 34 üncü maddesinde sıralanmış olup, bu kaynaklar içerisinde en önemli gelir kalemini sigorta primleri oluşturmaktadır (Karabacak, 2014:4). Sosyal sigorta primi, yasal mevzuat kapsamında sosyal risklere karşı teminat altına alınan bireylerin, söz konusu risklerin gerçekleşmesi durumunda kendilerine sağlanacak sigorta yardımlarının karşılığı olarak, sigortalı ve işveren tarafından, sigortalının gelirinin belirli bir oranı üzerinden tahsil edilen parasal katkılardır (Yoruldu, Saraç ve Yereli, 2023: 17).

Prim, aynı zamanda, sigortalı bireyin sosyal risklere karşı korunduğuna dair algıladığı güvenlik hissinin de maddi bir karşılığı olarak değerlendirilebilir. Sosyal sigorta modelinde, sistemin en temel gelir kalemini sigortalı, işveren ve gerektiğinde devletin yaptığı prim ödemeleri oluşturmaktadır. Söz konusu primlerin, aktüeryal prensipler ışığında doğru bir şekilde tespiti, hesaplanması ve nihayetinde eksiksiz (tam) ve zamanında tahsili, sistemin mali sürdürülebilirliği ve genel operasyonel istikrarı açısından hayati bir önem arz etmektedir (Oral, 2019:189). Sosyal sigorta sistemlerinde, ödenecek prim tutarının belirlenmesinde sigortalıların bireysel risk faktörleri (yaş, cinsiyet, sağlık durumu, aile yapısı vb.) esas alınmamakta; prim, tamamen sigortalının elde ettiği gelirin düzeyine göre hesaplanmaktadır. Başka bir ifadeyle, sigortalının maruz kaldığı risk derecesinden bağımsız olarak, aynı gelir seviyesine sahip bireyler aynı prim yükümlülüğüne tabi tutulmaktadır. Sosyal sigortalarda, prim ödeyen sigortalılar, özel sigortadan temel bir farklılık göstermektedir. Özel sigortanın aksine, sosyal sigorta sisteminde sigortalıların

ödedikleri primin miktarına bakılmaksızın, sistemin sağladığı yardım ve hizmetlerden eşit düzeyde yararlanma hakkına sahip olmaları, sosyal telafi ve dayanışma ilkelerinin bir gereğidir. Bununla birlikte, primle ilişkili para edimlerinde (örn. malullük, yaşlılık aylığı) ödenen prim miktarına veya prim gün sayısına bağlı olarak edim düzeyinde farklılıklar oluşabilmektedir (Çakır, 1999: 19-20). Sosyal sigorta primleri, genel kural olarak, bağımlı statüde çalışan sigortalılar için söz konusu olduğunda, bu prim yükümlülüğü sigortalının kendisi ile onu çalıştıran işveren arasında paylaşılmaktadır. Bağımsız çalışanlar söz konusu olduğunda ise prim ödeme yükümlülüğü tamamen sigortalıya aittir. Bu temel prim gelirlerine ek olarak, bazı ülkelerde sistemin karşılaştığı finansal açıkları kapatmak veya belirli riskleri desteklemek amacıyla devlet tarafından ulusal bütçeden katkı sağlanmaktadır. Her ne kadar sosyal güvenlik sistemlerinin yaşadığı kronik finansman sorunları, devletleri ulusal bütçe kaynaklarıyla sisteme müdahale etmeye zorlasa da, bu katkılar genellikle finansman yapısında tali bir rol oynamakta ve esas yük prim ödeyen taraflarda kalmaktadır (Yetik, 2018: 8-9).

Ücretlerden kaynaklanan yasal kesintiler, temel olarak dört ana kategoride incelenebilmektedir: sosyal sigortalar primi, işsizlik sigortası primi, gelir vergisi ve damga vergisi. Söz konusu bu kesinti kalemleri, işverenin toplam işçilik maliyetinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır (Karagöz, 2015: 14). Türkiye'deki sosyal güvenlik sistemi kapsamında; uzun ve kısa vadeli sigorta kolları, GSS ve işsizlik sigortası için prim tahsil edilmektedir. Ayrıca, erken emekliliğin ekonomi üzerindeki yükünü hafifletmek amacıyla, çalışan emeklilerden sosyal güvenlik destek primi adı altında ek bir prim alınmaktadır. Bu uygulama, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğine katkı sağlamayı hedeflemektedir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013: 13-14).

Prim gelirlerinin hangi amaçlarla kullanılacağı, kanun koyucu tarafından emredici hükümlerle sıkı bir şekilde belirlenmiştir. Bu düzenleme, primlerin siyasi tasarruflarla sosyal güvenliğin temel amaçları dışında kullanılmasını engelleyen bir güvence mekanizması oluşturmaktadır. Aksi bir durumun varlığı halinde, sigorta sisteminin yapması gereken yardım ve ödemeleri gerçekleştiremez hale gelmesi riski doğabilir; bu ise, sosyal güvenlik kurumunun kamusal güvenilirliği ve mali sorumluluğu ile bağdaşmayacak bir sonuç teşkil eder (Kaşıkçı, 2019: 8).

4.1.1. Prim Türleri

- Kısa Vadeli Sigorta Kolları Primleri
- Uzun Vadeli Sigorta Kolları Primleri
- Genel Sağlık Sigortası Primi
- İşsizlik Sigortası Primi
- Sosyal Güvenlik Destek Primi

• Kısa Vadeli Sigorta Kolları Primleri

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'na göre kısa vadeli sigorta kolları; meslek hastalığı ve iş kazası, hastalık ve analık sigortalarından müteşekkildir. İşsizlik sigortası ise nitelik itibarıyla kısa vadeli bir sigorta kolu olmakla birlikte, 5510 sayılı Kanunda düzenlenmemiştir. Söz konusu sigorta kolu, 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda müstakil olarak tanzim edilmiş ve kendine özgü bir hukuki rejimle tesis edilmiştir. Bu durum, işsizlik sigortasının prim tahsili, yardım koşulları ve ödeme mekanizmaları bakımından özerk bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. (Işıklı Iştar, 2021:101).

• Uzun Vadeli Sigorta Kolları Primleri

Sosyal güvenlikte, uzun vadeli sigorta kolları kapsamında temin edilen hakların finansal sürekliliğinin ve karşılanabilirliğinin temini amacıyla, sigortalılar ve işverenler nezdinde prim ödeme mecburiyeti tesis edilmiştir. Bahsi geçen uzun vadeli sigorta kolları, Türk sosyal güvenlik sistemi içerisinde malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları şeklinde üç farklı alt dala ayrıştırılmaktadır. Nitekim 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu'nun 79. maddesi hükmü uyarınca; kısa ve uzun vadeli sigortalar ile genel sağlık sigortasına ilişkin olarak, kanun koyucu tarafından öngörülen her türlü nakdi ödemelerin yanı sıra sistemin idari masraflarının da karşılanabilmesi için, Kurum'un prim tahsil etme, ilgili gerçek ve tüzel kişilerin ise bu primleri ödeme yükümlülüğü altında oldukları hükme bağlanmıştır (SGK, 2013: 14-15).

• GSS Primi

GSS, Türk sosyal güvenlik sistemine 31.05.2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve GSS Kanunu ile dahil olmuş olup, ilgili kanun 16.06.2006 tarihli ve 26200 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Temel varoluş gerekçesi, hastalık riskine karşı kapsayıcı bir güvence temin etmek olan GSS, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ülke sınırları içinde ikamet eden tüm bireyleri, söz konusu riske karşı korumayı ve nihai olarak evrensel bir sosyal

güvenlik şemsiyesi altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu düzenleme, sağlık hizmetlerine erişimde eşitlik ve süreklilik ilkelerini hayata geçirmeye yönelik paradigmatik bir dönüşümü temsil etmektedir. GSS, zorunluluk esasına dayalı ve yalnızca vatandaşları değil, belirli koşulları taşıyan yabancıları da kapsayan evrensel bir modeldir. Bu sistem, yalnızca hastalık halinde müdahaleyi değil, aynı zamanda koruyucu sağlık hizmetlerini de kapsayarak hastalık sigortasından kapsam olarak ayrılmaktadır. Sistemin etkinliği ise, sağlık hakkı, hizmetlere erişim ve sunum mekanizmalarının bütünleşik bir yaklaşımla kurgulanmasına bağlıdır. Bu yapı, ülkelere göre değişen sosyo-ekonomik tercihler doğrultusunda şekillenebilmektedir (Arıcı, 2019: 149).

- **İşsizlik Sigortası Primi**

İşsizlik sigortası, sosyal güvenlik sisteminin istihdam kaynaklı risklere karşı oluşturulmuş temel yapıtaşlarından biridir. Söz konusu sigorta kolu, işini kaybeden bireylere belirli bir süre için gelir desteği sağlayarak geçim istikrarlarını korumayı ve iş arama süreçlerini kolaylaştırmayı hedefler. Bu kapsamda, yalnızca maddi destek sağlamakla kalmayıp aynı zamanda mesleki yeniden yapılanma ve işe yerleştirme hizmetleriyle de aktif iş gücü politikalarının bir parçası olarak işlev görmektedir (Yabalak, 2023: 33).

İşsizlik sigortası primine ilişkin hukuki çerçeve, 25.8.1999 tarihli ve 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda düzenlenmiştir. Bahsi geçen Kanun'un 49. maddesinin 1. fıkrası uyarınca, işsizlik sigortası primi oranı, 5510 sayılı Kanun kapsamında belirlenen aylık brüt prime esas kazancın %4'ü olarak öngörülmüştür. Söz konusu prim yükü, üç taraflı bir dağılımla; %1 oranında sigortalı, %2 oranında işveren ve kalan %1 oranında ise Devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu düzenleme ışığında, işsizlik sigortası primindeki devlet katkısının, uzun vadeli sigorta kolları ve genel sağlık sigortası primlerinde olduğu gibi, herhangi bir tahsilat koşuluna bağlı olmaksızın doğrudan ve sabit bir oran üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu yaklaşım, söz konusu sigorta koluna yönelik devlet desteğinin sürekliliğini ve öngörülebilirliğini hukuki güvence altına alan yapısal bir nitelik taşımaktadır (Kaşıkçı, 2019: 78).

- **Sosyal Güvenlik Destek Primi**

Sosyal güvenlik destek primi, yaşlılık aylığı bağlanmış sigortalıların, aylıklarında herhangi bir kesilme olmaksızın çalışmaya devam etmeleri durumunda tahakkuk eden bir prim yükümlülüğüdür. Bu uygulamanın temelinde üç ana gerekçe bulunmaktadır: Birincisi, emeklilik sonrası çalışma hayatına devam etmek isteyen bireylere yasal bir çerçeve sunmaktır. İkincisi, istihdam piyasası üzerinde düzenleyici bir etki yaratarak, yaşlı nüfusun çalışma

hayatına katılımıyla genç işsizlik oranları arasında denge kurmaya katkıda bulunmaktadır. Üçüncü ve en önemli gerekçe ise, sosyal güvenlik sisteminin finansal sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktır. Nitekim sosyal güvenlik destek primi, geleneksel primlerden farklı olarak herhangi bir sosyal riskin karşılanması amacı taşımamakta, aksine aktif çalışma hayatına devam eden emeklilerden tahsil edilen ve sistemin finansmanına doğrudan katkı sağlayan bir prim türünü oluşturmaktadır (Öztürk, 2015: 135-136).

4.1.2. Sosyal Sigortalarda Prim Teşvikleri

Sosyal sigortalar prim teşvik politikaları, temelde işverenlerin işgücü maliyetlerini düşürerek istihdam düzeyini yükseltmeyi ve bu yolla yaratılan istihdamın kayıtlı ekonomi kapsamına alınmasını hedeflemektedir. Söz konusu teşvikler, belirli yararlanma koşulları çerçevesinde düzenlenmiş olup; işveren, sigortalı ve prime esas kazanç unsurlarıyla doğrudan bağlantılı şekilde kurgulanmıştır. Bu yapı, teşviklerin hem hukuki bir çerçeveye oturtulmasını hem de sosyo-ekonomik etkinliğinin sağlanmasını mümkün kılmaktadır (Karagöz, 2015: 5).

Türkiye'de sosyal sigorta prim teşvikleri, kurumsal anlamda ilk defa 2004 yılında kabul edilen 5084 sayılı Kanun ile hukuki statü kazanmıştır. Bu düzenleme, bölgesel kalkınma odaklı bir politika aracı olarak tasarlanmış olup, sosyal güvenlik sisteminde prim indirimlerinin yapısal bir unsur haline gelmesinin temelini oluşturmuştur (SGK, 2013: 43).

Türk sosyal güvenlik hukuku mevzuatında sigorta primi teşvik, destek ve indirim mekanizmaları sekiz farklı kanuni düzenleme kapsamında yer almaktadır. Mevcut durum itibarıyla 5510 sayılı Kanun'da altı, 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda üç, 4857 sayılı İş Kanunu'nda bir, 5746 sayılı Kanun'da bir, 5225 sayılı Kanun'da bir, 2828 sayılı Kanun'da bir, 3294 sayılı Kanun'da bir ve 6331 sayılı Kanun'da bir olmak üzere toplam on beş farklı teşvik ve indirim uygulaması bulunmaktadır (Kaşıkçı, 2019: 124-125).

4.1.2.1. Güncel Sigorta Prim Teşvikleri

Sosyal Güvenlik Kurumu İstihdam Teşvikleri şunlardır (SGK, 2025):

- **Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortaları İşveren Hissesinde 4 Puanlık İndirim**

5510 sayılı Kanun'un 81. maddesinde yer alan uygulamanın kapsamı özel sektör işverenleri tarafından ödenmesi gereken malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları priminin işveren hissesinden 4 puanlık kısmı, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca karşılanmaktadır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren işyerleri için bu indirim oranı, 2026 yılı sonuna kadar 5 puan olarak uygulanacaktır. Bu

teşvik 1 Ekim 2008 tarihinden itibaren süresiz olarak yürürlüktedir. Teşvikten yararlanma koşulları ise aylık prim ve hizmet belgesi veya muhtasar ve prim hizmet beyannamesinin yasal süresi içinde Kuruma iletilmesi, sigorta primlerinin yasal ödeme sürelerinde ödenmiş olması, Türkiye genelinde Sosyal Güvenlik Kurumuna borç bulunmaması, kayıt dışı sigortalı çalıştırılmaması ve sahte sigortalı bildiriminde bulunulmamasıdır.

- **Yurtdışında Çalıştırılan Sigortalılar İçin Genel Sağlık Sigortası Prim İndirimi**

5510 sayılı Kanun'un 81. maddesinin birinci fıkrasının (i) bendine dayanmaktadır. Bu düzenleme kapsamında, özel sektör işverenlerince yurt dışında bulunan işyerlerinde çalıştırılmak amacıyla götürülen veya gönderilen sigortalıların genel sağlık sigortası priminin işveren hissesinden 5 puanlık kısmı Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. 1 Haziran 2013 tarihinden itibaren süresiz olarak uygulanan bu teşvikten yararlanılabilmesi için; aylık prim ve hizmet belgesi veya muhtasar ve prim hizmet beyannamesinin yasal süresinde Kuruma iletilmesi, sigorta primlerinin yasal sürelerinde ödenmiş olması, Sosyal Güvenlik Kurumuna borç bulunmaması (borç olması durumunda yapılandırılmış/tecil ve taksitlendirilmiş olması ve düzenli ödenmesi), kayıt dışı sigortalı çalıştırılmaması ve gerçek olmayan sigortalı bildiriminde bulunulmaması gerekmektedir.

- **4/b 5 Puan Prim İndirimi**

5510 sayılı Kanun'un 81. maddesinin (j) bendi uyarınca düzenlenen 4/b (Bağ-Kur) kapsamındaki sigortalılar için 5 puanlık prim indirimi uygulanmaktadır. Söz konusu düzenleme kapsamında, isteğe bağlı sigortalılar ve muhtarlar hariç olmak üzere, 4/1-b kapsamındaki sigortalıların malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primlerinin prime esas kazanç üzerinden hesaplanan 5 puanlık kısmı Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Süresiz olarak uygulanan bu teşvikten yararlanabilmek için; primlerin yasal sürelerinde ödenmiş olması ve sigortalının SGK'ya olan prim, idari para cezası, gecikme cezası ve gecikme zammı borçlarının bulunmaması (borç olması halinde ise bu borcun yapılandırılmış, tecil edilmiş ya da taksitlendirilmiş olması ve ödemelerin düzenli olarak yapılıyor olması) gerekmektedir.

- **Genç Girişimci Teşviki**

5510 sayılı Kanun'un 81 inci maddesinin (k) bendi uyarınca, 18-29 yaş aralığında olan ve 01.06.2018 tarihinden itibaren ilk kez işyeri açan gerçek kişilerin asgari ücret üzerinden hesaplanan 4/1-b kapsamındaki sigorta primleri

bir yıl süreyle Hazine ve Maliye Bakanlığınca karşılanmaktadır. Adi ortaklıklar ve şahıs şirketlerinde sadece bir ortak bu teşvikten yararlanabilmekte olup, uygulama 01.06.2018 tarihinden itibaren süresiz olarak yürürlükte bulunmaktadır.

- **Bölgesel Yatırım ve İstihdama Bağlı Sigorta Primi Teşviki**

5510 sayılı Kanun'un Ek 2'nci maddesi kapsamında, yatırımlarda Devlet yardımlarına ilişkin mevzuatla düzenlenen teşvik belgeleri çerçevesinde yatırım yapan ve sigortalı istihdam eden özel sektör işverenleri, belirlenen sürede prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primlerinin işveren hissesinin tamamından veya Cumhurbaşkanınca belirlenen illerde sigortalı hissesi de dâhil olmak üzere primin tamamından yararlanabilmektedir. Bu teşvik, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın öngördüğü süre ile sınırlıdır.

- **2025 Yılı Asgari Ücret Desteği**

5510 sayılı Kanun'un Geçici 109'uncu maddesi kapsamında, 2025 yılı Ocak-Aralık döneminde destek koşullarını taşıyan işyerlerinden bildirilen sigortalıların toplam prim ödeme gün sayısı ile 33,33 TL'nin çarpımından elde edilen tutar, işverenlerin Sosyal Güvenlik Kurumuna ödeyecekleri primlerden mahsup edilmekte ve bu tutar İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır.

- **İşsizlik Ödeneği Alanların İstihdamı Durumunda Uygulanan Prim Teşviki**

4447 sayılı Kanun'un 50'nci maddesi uyarınca, işsizlik ödeneği almakta olan sigortalıların özel sektör işverenleri tarafından istihdam edilmesi halinde, bu sigortalıların kalan işsizlik ödeneği süresi içinde prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan kısa vadeli sigorta kolları priminin %1'lik kısmı ile uzun vadeli sigorta kolları ve GSS primlerinin tamamı İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır. 1 Ekim 2009 tarihinden itibaren süresiz uygulanan bu teşvikten yararlanabilmesi için sigortalının 1 Ekim 2009 veya sonrasında işe alınmış olması, işe giriş tarihi itibarıyla işsizlik ödeneği alma hakkı bulunması, son çalıştığı işyeri dışında yeni bir işyerinde istihdam edilmesi ve fiilen çalışıyor olması gerekmektedir. İşveren açısından ise prim beyan ve ödemelerinin süresinde yapılmış olması ve sigortalının, işe alındığı tarihten önceki son altı aylık dönemde işyeri ortalamasının üzerinde bir istihdam artışı sağlanarak çalıştırılıyor olması şartı aranmaktadır.

- **Çok Tehlikeli Sınıfta Yer Alan İşyerlerinde İşsizlik Sigortası Primi Teşviki**

4447 sayılı Kanun'un Ek 4'üncü maddesi uyarınca, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) Kanunu kapsamında çok tehlikeli sınıfta yer alan, on veya daha fazla çalışanı bulunan ve son üç yıl içinde ölümle veya sürekli iş göremezlikle sonuçlanan iş kazası yaşanmamış işyerlerine, bir sonraki takvim yılı başından itibaren üç yıl süreyle işsizlik sigortası priminin işveren hissesinde %1 indirim uygulanmaktadır.

- **Genç, Kadın ve Mesleki Belge Sahibi Olanların İstihdam Edilmesine Yönelik Sigorta Primi Teşviki**

4447 sayılı Kanun'un Geçici 10'uncu maddesi kapsamında, özel sektör işverenlerince 1 Mart 2011-31 Aralık 2025 tarihleri arasında istihdam edilen sigortalıların prime esas kazançları üzerinden hesaplanan sigorta priminin işveren hissesinin tamamı İşsizlik Sigortası Fonu'ndan karşılanmaktadır. Teşvik süresi sigortalının cinsiyeti, eğitim durumu, mesleki yeterlilik belgeleri ve yaşına bağlı olarak 6 ile 54 ay arasında değişmektedir.

- **Engelli Sigortalıların İstihdamına Yönelik Sigorta Primi Teşviki**

4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesi uyarınca, özel sektör işyerlerinde istihdam edilen engelli sigortalıların prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primlerinin işveren hissesinin tamamı Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. 1 Temmuz 2008 tarihinden itibaren süresiz olarak uygulanan bu teşvikten yararlanılabilmesi için engelli sigortalı istihdam edilmesi, aylık prim ve hizmet belgelerinin veya muhtasar ve prim hizmet beyannamelerinin yasal sürelerinde Kuruma iletilmesi ve prim ödemelerinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

- **Ar-Ge ve Tasarım Faaliyetlerine İlişkin Sigorta Primi Teşviki**

5746 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesi uyarınca, araştırma-geliştirme ve tasarım personeli ile 4691 sayılı Kanun'un geçici 2'nci maddesi kapsamında ücreti gelir vergisinden muaf olan çalışanın, prime esas kazançları üzerinden hesaplanan sigorta priminin işveren hissesinin yarısı 31 Aralık 2028 tarihine kadar Hazine ve Maliye Bakanlığınca karşılanmaktadır.

- **Kültür Yatırımları ve Girişimlerine Yönelik Sigorta Primi Teşviki**

5225 sayılı Kanun'un 5'inci maddesi uyarınca, Kültür Yatırım Belgesi sahibi işyerlerinde fiilen çalışan sigortalıların prime esas kazançları üzerinden

hesaplanan sigorta priminin işveren hissesinin üç yıl süreyle %50'si; Kültür Girişim Belgesi almış işyerlerinde çalışan sigortalıların priminin işveren hissesinin ise yedi yıl süreyle %25'i Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Teşvik süresiz olarak uygulanmaktadır.

- **Sosyal Hizmetlerden Faydalananların İstihdam Edilmesi Durumunda Uygulanan Teşvik**

2828 sayılı Kanun'un Ek 1'inci maddesi uyarınca, özel sektör işverenleri tarafından belirlenen koşulları taşıyan kişilerin istihdam edilmesi halinde, prime esas kazanç alt sınırından hesap edilen sigorta primi ve işsizlik sigortası priminin hem sigortalı hem de işveren hissesinin tümü her bir sigortalı için beş yıl süresince Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. 19 Şubat 2014 tarihinden itibaren süresiz olarak uygulanmaktadır.

- **Sosyal Yardım Alanların İstihdamı Durumunda Uygulanan Sigorta Primi Teşviki**

3294 sayılı Kanun'un Ek 5'inci maddesi uyarınca, özel sektör işverenlerince; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulu'nun nakdî düzenli sosyal yardımlarından yararlanan kişilerin ikametgâhında bulunan ve 26 Nisan 2016 tarihi veya sonrasında işe alınan sigortalıların prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta priminin işveren hissesinin tamamı bir yıl süreyle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Bu teşvik süresiz olarak uygulanmaktadır.

- **İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesine Yönelik Faaliyetler**

6331 sayılı Kanun'un 7'nci maddesi kapsamında, 10'dan az çalışanı bulunan tehlikeli ve çok tehlikeli sınıftaki işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerinin desteklenmesi amacıyla, 1 Ocak 2014 tarihinden itibaren sigortalı başına günlük brüt asgari ücretin tehlikeli sınıftaki işyerleri için %1,4'ü, çok tehlikeli sınıftaki işyerleri için ise %1,6'sı oranında destek tutarı işverenlere ödenmektedir. Bu desteğin finansmanı kısa vadeli sigorta kolları primlerinden karşılanmaktadır.

4.1.3. Prim Oranları

Prim oranları 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 81 maddesinde belirtilmiştir.

SGK PRİM ORANLARI			
(01.01.2008'den itibaren)			
Hizmet Akdine Tabi Olanlar Açısından Prim Oranları(5510 Sayılı Kanunun 4/1 (a) Bendi Kapsamında Olanlar			
Sigorta Kolu	İşveren Payı (%)	Çalışan Payı (%)	Toplam (%)
Malülliük, Yaşlılık ve Ölüm	11	9	20
Genel Sağlık Sigortası	7,5	5	12,5
Kısa Vadeli Sigorta Kolları	2,25	-	2,25
İşsizlik Sigortası	2	1	3
Toplam	22,75	15	37,75
Fiili Hizmet Süresi Eklenerek İşlerde Çalışanlar İçin MYÖ Prim Oranı (Hizmet Akdine Tabii Çalışanlar İçin)			
60 Gün Eklenerek İşler	12	9	21
90 Gün Eklenerek İşler	12,5	9	21,5
180 Gün Eklenerek İşler	14	9	23

Sosyal Güvenlik Destek Primi Oranı			
(4/a kapsamında çalışanlar için)	İşveren Payı (%)	Çalışan Payı (%)	Toplam (%)
	22,5 + 2,25(KVSK)	7,5	32,25

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, 2024.

4.1.4. Asgari Ücret Gelir Vergisi İstisnası

7349 sayılı Gelir Vergisi Kanun'unun 23. maddesine eklenen (18) numaralı bent uyarınca, 1 Ocak 2022 tarihinden itibaren gerçekleştirilen ücret ödemelerinde, işçinin brüt asgari ücret rakamından sosyal güvenlik primi işçi payı ve işsizlik sigortası primi işçi payı düşüldükten sonra kalan net tutarı aşmayan ücret kısımları gelir vergisinden istisnadır. Bu düzenleme ile asgari ücretle çalışanların elde ettiği gelirin vergi yükünden arındırılması ve net ücretlerinin korunması amaçlanmıştır (GVK 193. Md).

5. SOSYAL GÜVENLİK PRİMLERİNİN (SGK PRİMLERİ) MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve okuyucuların teorik bilgiyi pratik uygulamaya dönüştürebilmesini sağlamak amacıyla, sanal bir örnek olay üzerinden ilerlenmesi uygun görülmüştür.

Örnek: X işletmesinde bir muhasebe elemanı çalışmaktadır. Personelin Ağustos 2025 yılı brüt ücretinin 37.049,30 TL olduğu varsayılmaktadır.

Bu aşamada, muhasebe uygulamalarındaki farklılıkların karşılaştırmalı olarak incelenebilmesi amacıyla, işletmenin sosyal güvenlik prim teşviklerinden faydalanma ve faydalanmama durumları ele alınmıştır. İki senaryonun her birine ilişkin ücret tahakkuk kayıtları, ilgili muhasebe hesapları kullanılarak ayrı ayrı sunulmuştur. Bu yöntem, söz konusu teşvik politikalarının işletmenin maliyet yapısı ve dönemsel giderleri üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

5.1. Personel Ücretinin Tahakkuk Ettirilmesi

a) İşletmenin herhangi bir teşvikten faydalanılmadığı durumda gerçekleştirilecek ücret tahakkuk kaydı şöyledir:

SGK İşçi Payı: Brüt ücret x %14: $37.049,30 \times 0,14 = 5.186,90$ SGK İşçi Payı Toplamı = 5.186,90
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: Brüt ücret x %1: $37.049,30 \times 0,01 = 370,49$ İşsizlik Sigortası İşçi Payı Toplamı = 370,49
Gelir Vergisi Matrahı: Brüt ücret - (SGK işçi payı + İşsizlik sigortası işçi payı): $37.049,30 - (5.186,90 + 370,49) = 31.491,91$ Gelir Vergisi: (Gelir vergisi matrahı x %15)- Gelir Vergisi İstisnası $31.491,91 \times 0,15 = 4.723,79$ $4.723,79 - 4.420,93 = 302,86$ Ödenecek Gelir Vergisi= 302,86
Damga Vergisi Hesabı: $37.049,30 - 26.005,50 = 11.043,80 \times 0,00759 = 83,82$
SGK İşveren Paylarının Hesabı Brüt ücret x %20,75 $37.049,30 \times \%20,75 = 7.687,72975$ Teşviksiz SGK İşveren Payı = 7.687,73 $37.049,30 \times \%15,75 = 5.835,26475$ %5 Teşvikli SGK İşveren Payı = 5.835,26 $37.049,30 \times \%16,75 = 6.205,75775$ %4 Teşvikli SGK İşveren Payı = 6.205,76
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: Brüt ücret x %2: $37.049,30 \times 0,02 = 740,986$ İşsizlik Sigortası İşveren Payı = 740,99

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	45.478,02	
Brüt Ücretler: 37.049,30		
SGK İşveren Payı: 7.687,73		
İşsizlik İşv. Payı: 740,99		
335 PERSONELE BORÇLAR		31.105,23
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		386,68
Gelir Vergisi 302,86		
Damga Vergisi 83,82		
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ		13.986,11
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 7.687,73		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370,49		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: 740,99		
Ücret Tahakkuk Kaydı (Teşviksiz)		

b) İşletmenin bir imalat işletmesi olması ve 5 puan prim teşvik indirimi koşullarını sağlaması durumunda gerçekleştirilecek ücret tahakkuk kaydı aşağıdaki gibidir.

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	43.625,55	
Brüt Ücretler: 37.049,30		
SGK İşv. Payı: 5.835,26		
İşsizlik İşv. Payı: 740,99		
335 PERSONELE BORÇLAR		31.105,23
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		386,68
Gelir Vergisi 302,86		
Damga Vergisi 83,82		
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KES.		12.133,64
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 5.835,26		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370,49		
İşsizlik Sigortası İşv. Payı: 740,99		
Ücret Tahakkuk Kaydı (% 5 Teşvikli İmalat İşletmelerinde)		

c) İşletmenin imalat işletmesi olmaması ve diğer işletmeler grubuna girmesi ve 4 puan prim teşvik indirimi koşullarını sağlaması durumunda gerçekleştirilecek ücret tahakkuk kaydı şöyledir:

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	43.996,05	
Brüt Ücretler: 37.049,30		
SGK İşveren Payı: 6.205,76		
İşsizlik İşv. Payı: 740,99		
335 PERSONELE BORÇLAR		31.105,23
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		386,68
Gelir Vergisi 302,86		
Damga Vergisi 83,82		
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KES.		12.504,14
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşv. Payı: 6.205,76		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370,49		
İşsizlik Sigortası İşv. Payı: 740,99		
Ücret Tahakkuk Kaydı (% 4 Teşvikli Diğer İşletmeler)		

İşletmelerin sosyal güvenlik prim yükümlülükleri, devlet tarafından sağlanan teşviklerden faydalanma durumlarına göre önemli ölçüde değişkenlik gösterebilmektedir. Yapılan analiz, söz konusu teşvik mekanizmalarının işveren maliyetleri üzerinde doğrudan ve gözle görülür bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Hesaplamalara göre, herhangi bir teşvik uygulamasından faydalanmayan bir işletme için ödenmesi gereken toplam sosyal güvenlik kesintisi 13.986,11 Türk Lirası olarak hesaplanmıştır. Bu miktar, baz prim üzerinden yapılan standart hesaplamayı yansıtmaktadır. Bununla birlikte, işletmelerin çeşitli teşvik programları kapsamında prim indirimlerinden yararlanmaları durumunda söz konusu maliyetlerde kayda değer bir düşüş gözlemlenmektedir. Örneğin, işletmenin %5 oranında bir teşvikten faydalanması durumunda, ödenecek sosyal güvenlik kesintisi 12.133,64 Türk Lirası'na gerilemekte ve bu da işveren lehine yaklaşık 1.852,47 Türk Lirası tutarında bir tasarruf anlamına gelmektedir. Benzer şekilde, %4 oranında bir teşvik priminden yararlanılması durumunda ise ödenecek tutar 12.504,14 Türk Lirası olarak hesaplanmaktadır. Bu koşulda dahi, teşviksiz senaryoya kıyasla yaklaşık 1.481,97 Türk Lirası tutarında bir maliyet azalışı söz konusudur.

5.2. Personel Ücretinin, Gelir ve Damga Vergisinin Ödenmesi

İşçi ücretinin, gelir ve damga vergisinin ödenmesi durumunda yapılacak muhasebe kaydı ise aşağıda gösterildiği gibidir.

335 PERSONELE BORÇLAR	31.105,23	
102 BANKALAR		31.105,23
İşçi ücretlerinin bankadan ödenmesi		

360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR	386,68	
Gelir Vergisi 302,9		
Damga Vergisi 83,82		
102 BANKALAR		386,68
Ücret gelir ve damga vergilerinin bankadan ödenmesi		

Sosyal güvenlik prim teşvikleri, işverenin katkı payını doğrudan etkilemekle birlikte, işçiye yapılacak olan net ücret ödemesi ile gelir vergisi ve damga vergisi gibi işçiye ilişkin diğer yasal kesintiler üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmamaktadır. Bu durum, söz konusu işlemlere yönelik muhasebe kayıt sürecini doğrudan etkilememektedir. Teşvikli ve teşviksiz senaryolar karşılaştırıldığında, işçiye ödenen net tutar ile işçi adına devlete ödenen vergi ve fonların (gelir vergisi, damga vergisi vb.) miktarı değişmemektedir. Dolayısıyla, bu kalemlere ilişkin muhasebe kayıtları her üç durum için de aynıdır. Bu nedenle, yapılan muhasebe işlemlerinde, işçiye yapılan ödeme ve ondan kesilen vergiler için teşvik durumundan bağımsız olarak tek bir kayıt oluşturulması yeterli ve doğru olmaktadır.

5.3. Sosyal Güvenlik Kesintilerinin Ödenmesi

Sosyal güvenlik kesintilerinin ödenmesinin muhasebeleştirilme kayıtları aşağıda verilmiştir.

a) Teşviksiz Prim Ödemesi

361 ÖDEN. VER. VE SOS. GÜV. KESİNTİLERİ	13.986,11	
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 7.687,73		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: 740,99		
102 BANKALAR		13.986,11
SGK Primlerinin Ödenmesi (Teşviksiz)		

b) %5 Teşvikli Prim Ödemesi

361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ	12.133,64	
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 5.835,26		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: 740,99		
102 BANKALAR		12.133,64
SGK Primlerinin Ödenmesi (% 5 Teşvikli)		

c) %4 Teşvikli Prim Ödemesi

361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ	12.504,14	
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 6.205,76		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: 740,99		
102 BANKALAR		12.504,14
SGK Primlerinin Ödenmesi (% 4 Teşvikli)		

Sosyal güvenlik prim teşviklerinin işletmeler için somut bir finansal tasarruf mekanizması işlevi gördüğünü teyit etmektedir. Teşvik uygulanmadığında 13.986,11 TL olan sosyal güvenlik kesintisi, %5'lik bir teşvikle 12.133,64 TL'ye, %4'lük bir teşvikle ise 12.504,14 TL'ye gerileyerek, sırasıyla yaklaşık %13.2 ve %10.6'lık bir maliyet azalışı sağlamaktadır. Bu bulgular, söz konusu teşvik politikalarının, işletme maliyet yapıları üzerinde istatistiki ve ekonomik açıdan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sunulan veriler, teşvik uygulamalarının işletmelerin sosyal güvenlik maliyetleri üzerinde finansal bir yük hafifletici rol oynadığını açıkça göstermektedir. Teşvik oranı arttıkça sağlanan maliyet avantajının da arttığı görülmekte olup, bu durum, söz konusu politikaların işgücü maliyetlerini düşürme ve istihdamı teşvik etme hedefleri bağlamında etkin bir araç olabileceğine işaret etmektedir.

5.4. Sosyal Güvenlik Primlerinin Ödenmemesi Durumunun Muhasebeleştirilmesi

Sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesi durumunda teşvik indirimlerinin düzeltilmesi için yapılacak muhasebe kayıtları aşağıda verilmiştir.

5.4.1. Ödenmeyen Sosyal Güvenlik Primlerinin Düzeltme Kayıtları

a) %5 Teşvikli Prim Kaydının Düzeltilmesi

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	1.843,47	
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ		1.843,47
SGK İşveren Payı: 7.678,73- 5.835,26= 1.843,47		
SGK Primlerinin Ödenmemesi Kaydı (% 5 Teşvikli Hazine katkı payı)		

b) %4 Teşvikli Prim Kaydının Düzeltilmesi

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	1.472,97	
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ		1.472,97
SGK İşveren Payı: 7.678,73- 6.205,76= 1.472,97		
SGK Primlerinin Ödenmemesi Kaydı (% 4 Teşvikli Hazine katkı payı)		

Ödenmeyen sosyal güvenlik prim borçlarının muhasebeleştirilmesinde, uygulanan teşvik oranı kritik bir parametre olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, tahakkuk etmiş ancak ödenmemiş olan sosyal güvenlik primleri, brüt tutarları üzerinden değil, ilgili teşvik oranı dikkate alınarak hesaplanan net yükümlülük tutarı üzerinden kayda alınmaktadır. Sürecin işleyişi, teşvik tutarının doğrudan bir gider azalışı olarak işlem görmekten ziyade, bir "finansman gideri" kalemine dönüştürülmesi şeklindedir. Pratikte, brüt prim tutarı ile teşvik uygulanmış net prim tutarı arasındaki fark, işletmenin finansman giderleri hesabına aktarılarak mali tablolara yansıtılmaktadır. Bu işlem, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve özellikle de "tahakkuk ilkesi" uyarınca, dönemsellik esasına uygun bir mali tablo sunmak amacıyla gerçekleştirilen bir düzeltme kaydı niteliği taşımaktadır.

5.4.2. Ödenmeyen Sosyal Güvenlik Primlerinin İlgili Hesaba Aktarılması Kaydı

361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KESİNTİLERİ	13.986,11	
SGK İşçi Payı: 5.186,90		
SGK İşveren Payı: 7.687,73		
İşsizlik Sigortası İşçi Payı: 370		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı: 740,99		
368 VADESİ GEÇMİŞ, ERT. VEYA TAK. VERGİ VE DİĞ. YÜKÜMLÜLÜKLER	13.986,11	
2025 Yılı Ağustos Ayı Ödenmeyen Sigorta Primi		
SGK Primlerinin Ödenmemesi Kaydı		
950 KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDERLER	13.986,11	
Ödenmeyen Sigorta Primleri		
951 KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİDER KARŞILIĞI	13.986,11	

Ödenmemiş sigorta primleri, tahakkuk ettikleri dönemde muhasebe kayıtlarına gider olarak kaydedilmektedir. Bu nedenle, Kurumlar Vergisi Beyannamesi'nin tanzim edildiği tarihte, söz konusu tutarların kanunen kabul edilmez bir nitelik taşıması sebebiyle vergi matrahının tespiti aşamasında kazanca ilave edilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen bu mali uyarlama işleminin defter kayıtlarına intikali, 950 "Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler" hesabı ile 951 "Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler Karşılığı" hesabının karşılıklı olarak mahsup suretiyle kapatılması yoluyla gerçekleştirilir.

5.4.3. Ödenmeyen Sosyal Güvenlik Priminin Ödenmesi Durumunda Muhasebeleştirilmesi

368 VADESİ GEÇMİŞ, ERT. VEYA TAK. VERGİ VE DİĞ. YÜKÜMLÜLÜKLER 102 BANKALAR	13.986,11	13.986,11
960 İNDİRİLECEK GELİRLER Geçmiş Yıla ait Sigorta Primleri 961 İNDİRİLECEK GELİRLER KARŞILIĞI	13.986,11	13.986,11

Ödenmemiş durumdaki sosyal güvenlik priminin nihai olarak ödenmesi durumunda, söz konusu yükümlülük kayıtlarda izlendiği 368 "Vadesi Geçmiş, Ertelenmiş veya Taksitlendirilmiş Vergi ve Diğer Yükümlülükler" hesabından çıkarılarak, ödemenin gerçekleştirildiği nakit veya benzeri bir hesap ile mahsup edilmek suretiyle kapatılmaktadır. Sürecin diğer bir aşamasını ise, daha önceden yapılan dönemsel ayırma kaydının düzeltilmesi oluşturmaktadır. Ödeme işlemi ile eş zamanlı olarak, bu giderin kanunen kabul edilmez niteliği ortadan kalktığından, önceden 950 "Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler" hesabına aktarılmış olan tutar, ilgili dönemin giderleri içinde kabul edilebilir hale gelir. Bu nedenle, söz konusu tutar, 960 "İndirilecek Gelirler" ve 961 "İndirilecek Gelirler Karşılığı" hesaplarına kayıt yapılarak mali tablolarda gelir tablosu lehine bir düzeltme işlemi gerçekleştirilir. Bu kayıt, giderin vergi matrahı tespitinde indirim konusu yapılabilmesinin muhasebe sistemine intikalini sağlamaktadır.

5. SONUÇ

İşletmeler, faaliyetlerini sürdürebilmek için işgücüne ihtiyaç duyarlar. Çalışanlara emekleri karşılığında nakit olarak ödenen ücret, şirketlerin en değerli sermayelerinden biridir. Bu nedenle, hem ücretlerin hem de sigorta primine esas teşkil edecek kazançların doğru bir biçimde hesaplanması büyük önem taşır. Bu hesaplamaların ardından süreç muhasebeleştirilir. Muhasebeleştirme, aylık ücret bordrosunun (tediye bordrosu) düzenlenmesi ve ay sonunda ücret tahakkuk kaydının, yasal olarak tutulması zorunlu defterlere işlenmesi şeklinde gerçekleştirilir.

İşverenler, çalışanlara ödenen ücretlerden yapılan yasal kesintileri (vergi stopajı ve çalışan sosyal güvenlik prim payı) ve kendi sorumluluklarındaki sosyal güvenlik prim borçlarını, bu tutarların ilgili kamu idaresine ödeneceği vade tarihine kadar işletme bünyesinde muhafaza eder. Bu süreçte, söz konusu tutarlar işverenin sorumluluğu altındadır.

Devlet, istihdamı artırmak, ekonomiyi canlandırmak ve yatırımları teşvik etmek gibi sosyo-ekonomik politikaları hayata geçirebilmek amacıyla, işletmelerin maliyet unsurlarında kısmi veya tam indirimlere gidebilmektedir. Sosyal güvenlik priminde işveren payına yapılan indirimler de sıkça başvurulmuş bu teşviklerden biridir.

Bu çalışmada, sosyal güvenlik primlerinin muhasebe süreçleri, tahakkuktan ödemeye kadar olan tüm aşamaları ile ele alınmıştır. İncelenen süreç, iki ana başlık altında yapılandırılmıştır: teşviksiz (normal) uygulamalar ve prim indirimli (teşvikli) uygulamalar.

İlk olarak, herhangi bir teşvikten yararlanılmayan standart süreç analiz edilmiştir. Bu kapsamda, primlerin ilgili döneme ait ücret bordroları üzerinden tahakkuk ettirilmesi, tahakkuk eden bu borcun ödenme kaydı ve ödenmemesi durumunda ortaya çıkabilecek muhasebesel sonuçlar değerlendirilmiştir. Primlerin ödenmemesi, işveren açısından bir borç olarak kayıtlarda kalmaya devam etmekte ve bu durum, Sosyal Güvenlik Kurumu nezdinde ek yükümlülükler ve cezai müeyyideler doğurabilmektedir.

İkinci ve çalışmanın odak noktasını teşkil eden kısımda ise, devlet teşvikleri kapsamında işveren sosyal güvenlik prim payında yapılan kısmi veya tam indirimlerin muhasebeleştirilmesi incelenmiştir. Bu tür teşvikler, genellikle istihdamı artırma ve ekonomiyi canlandırma gibi makroekonomik hedefler doğrultusunda uygulanmaktadır. Teşvikli uygulamalarda, indirim tutarının muhasebe sistemine nasıl yansıtılacağı kritik bir öneme sahiptir. Çalışmada, indirim tutarının bordro tahakkuku aşamasında bir maliyet unsuru olarak nasıl kayıt altına alınacağı, ilgili şartların sağlanıp sağlanmaması durumuna bağlı

olarak bu kayıtların nasıl nihayetlendirileceği veya düzeltileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, bu araştırma, sosyal güvenlik primlerinin hem olağan hem de teşvikli durumlardaki muhasebesel işleyişini, tahakkuk, ödeme ve ödenmeme senaryoları çerçevesinde detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alper, Y. (2013). Sosyal Güvenliğin Finansmanı. Yusuf Alper ve Seda Tekeli (Ed.), Sosyal Güvenlik içinde (s. 122-153). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arıcı, K. (2017). Genel Olarak Sosyal Güvenlik (Kavram-Amacı-Konusu ve Tarihi Gelişimi). Yusuf Alper ve Seda Tekeli (Ed.), Sosyal Güvenlik içinde (s. 3-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Arıcı, K. (2019). Genel Sağlık Sigortası. Nüvit Gerek ve Abdurrahman İlhan Oral (Ed.) Sosyal Güvenlik Hukuku içinde (s. 148-186). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Boyacıoğlu, N., Öçal, M. (2018). Sosyal Güvenlik Hizmetlerinin Finansman Yöntemleri: Türkiye’de ve Dünyada Sosyal Güvenliğin Finansmanına Kısa Bir Bakış. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (26), 910-923. <https://doi.org/10.20875/makusobed.477514>
- Çakır, M. (1999). Sosyal Güvenlik Hukukunda Prim Kavramı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İşıklı İftar, E. (2021). Kısa ve Uzun Vadeli Sigorta Kolları. Emel İftar Işıklı (Ed.), Sosyal Güvenliğe Giriş içinde (s. 101-116). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Karabacak, E. (2014). Prim Ödeme Yükümlülüğüne Aykırılığın Hukuki Sonuçları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karagöz, E. (2015). Sosyal Sigortalar Prim Teşvikleri ve İstihdama Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaşıkcı, E. (2019). Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda İşverenin Prim Ödeme Yükümlülüğü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Galatasaray Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oral, A. İ. (2019). Primler. Nüvit Gerek ve Abdurrahman İlhan Oral (Ed.) Sosyal Güvenlik Hukuku içinde (s. 188-208). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Öztürk, B. (2015). Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Primler.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2013). Sosyal Güvenlik Sisteminde Primler, Yayın No:70, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Sosyal Güvenlik Kurumu (2025). <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/c52f99f0-da6c-4029-9b9a-a0d6f96a6a42/Guncel-Prim-Tesviki-Destek-ve-Indirimleri-2025-02-06-04-29-54-> Guncel-Prim-Tesviki-Destek-ve-Indirimleri. Erişim Tarihi: 06.10.2025

- Sosyal Güvenlik Kurumu (2024). <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/c7812ea8-5087-413f-aeb5-d3c1d153e11a/Isveren-Prim-Oranlari-2024-12-26-02-46-02-Isveren-Prim-Oranlari>. Erişim Tarihi: 06.10.2025
- Tiryaki, D. (2021). Sosyal Güvenliğin Amacı, Kapsamı ve Fonksiyonları. Emel İştar Işıklı (Ed.), Sosyal Güvenliğe Giriş içinde (s. 1-14). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yabalak Işık, N.N. (2023). Kayıt Dışı İstihdamın İşçi ve İşveren Açışından Değerlendirilmesi - Sosyal Güvenlik Gelirleri Üzerindeki Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kto Karatay Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Yetik, M. (2018). Sosyal Güvenlik Hukukunda Primler ve Prim Teşvikleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yoruldu, M., Saraç, Ö. ve Yereli, A. B. (2023). Sosyal Güvenliğin Finansmanı ve Sürdürülebilirliği. Murat Yoruldu ve Özgür Saraç (Ed.), Sosyal Güvenlik Finansmanı ve Seğilmiş Ülke Uygulamaları içinde (s. 3-31). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.